

เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติ

ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 6

สังคมศาสตร์และการศึกษา

**เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 6
สังคมศาสตร์และการศึกษา**

บรรณาธิการ ศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์

พิมพ์ครั้งที่ 1 กันยายน 2556

จำนวน 500 เล่ม

สงวนลิขสิทธิ์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์.

เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติ ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยครั้งที่ 6
สังคมศาสตร์และการศึกษา.-- กรุงเทพฯ : สมาคมญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย, 2556.

226 หน้า.

1. สังคมศาสตร์. I. ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์, ผู้แต่งร่วม. I. ชื่อเรื่อง.

300

ISBN 978-616-91865-0-2

เจ้าของ : สมาคมญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย

(Japanese Studies Association in Thailand)

ชั้น 6 ห้อง 608 คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

กรุงเทพฯ 10200

โทรศัพท์ / โทรสาร : 0 2221 2422

สนับสนุนโดย : เจแปนฟาวนด์ชั่น กรุงเทพฯ

ชั้น 10 อาคารเสริมมิตร 159 สุขุมวิท 21 กรุงเทพฯ 10110

โทรศัพท์ : (662) 260 8560-4, โทรสาร : (662) 260 8565

หัวหน้าพิสูจน์อักษรและจัดรูปแบบตัวอักษร : รองศาสตราจารย์ปราณี จงสุจริตธรรม

พิสูจน์อักษรและจัดรูปแบบตัวอักษร : อันธิกา แก้วมูลกิจ

ออกแบบและบริหารการพิมพ์โดย : บริษัท จรลสนิเทศการพิมพ์ จำกัด

219 ซอย 102/2 เพชรเกษม แขวงบางแคเหนือ

เขตบางแค กทม. 10160

คำนำ

การประชุมทางวิชาการประจำปีของเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยที่ได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนถึงครั้งที่ 6 นี้ เป็นประจักษ์พยานได้เป็นอย่างดีของความก้าวหน้าในการศึกษาและวิจัยในเรื่อง “ญี่ปุ่น” หากนับเนื่องจากจุดเริ่มต้นที่มีผู้สนใจใคร่รู้และนักเรียนเก่าญี่ปุ่นจำนวนไม่มากนักได้พูดคุยและตัดสินใจที่จะมีการประชุมวิชาการประจำปี มาจนถึงวันนี้กล่าวได้ว่าการถักทอสายสัมพันธ์ระหว่างนักวิชาการประสบความสำเร็จได้อย่างน่าอัศจรรย์ใจเช่นที่เห็นในปัจจุบัน

บทความทั้งหมดในหนังสือเล่มนี้ไม่ใช่เพียงแค่การเสนอความคิดเห็นทางวิชาการที่มีคุณค่าเท่านั้น หากแต่บทความต่างๆ ได้มาจากสายสัมพันธ์อันที่มีมิตรสหายร่วมวงวิชาการเดียวกันอีกด้วย ความแตกต่างของสาขาวิชา แนวทางการศึกษา หรือ วิธีการนำเสนอที่หลากหลายกลับไม่ได้ทำให้เกิดข้อถกเถียงที่แตกแยก แต่กลับเป็นความแตกต่างที่ทุกคนมองเห็นและยอมรับเพื่อที่จะนำไปสู่การพัฒนาตนเองในวาระต่อไป วงวิชาการญี่ปุ่นศึกษาจึงไม่ใช่เวทีของการแสดงอิทธิฤทธิ์ส่วนตัวของนักวิชาการ หากแต่เป็นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนที่ทรงคุณค่าและเปี่ยมด้วยมิตรภาพเสมอมา

หากคำนำนี้จะมีส่วนในการนำไปสู่การอ่านในเล่ม ก็ต้องบอกว่าความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ย่อมจำเป็นที่จะต้องมีความก้าวหน้ามากขึ้นและบทความทั้งหมดก็ได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของความรู้เรื่องญี่ปุ่นศึกษาได้อย่างชัดเจน ขณะเดียวกัน ก็มีเสียงเรียกร้องจากภายในของแต่ละบทความปรารถนาให้ข้อเสนอของตนนั้นล้ำสมัยให้เร็วที่สุด เพื่อที่จะก้าวเดินไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง

ในนามของผู้จัดการประชุมและสมาชิกผู้มีส่วนร่วมทุกท่าน ขอขอบคุณคณาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ที่ได้ลงแรงกายแรงใจในการสร้างเวทีไมตรีทางวิชาการอันเป็นพันธกิจอันแสนหนักหน่วงนี้ ขอขอบคุณเจนแปนฟาวนด์ชั่นที่กรุณาให้การสนับสนุนการสัมมนาประจำปีของเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยตลอดมา และขอขอบคุณโครงการสันติไมตรี ไทย-ญี่ปุ่น ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานส่งเสริมการวิจัย (สกว.)

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

รายนามคณะกรรมการบริหารสมาคมญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ปี 2012 – 2015

ศาสตราจารย์ ดร.ไชยวัฒน์ คำชู	ที่ปรึกษา
<i>คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</i>	
ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว	ที่ปรึกษา
<i>คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</i>	
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กัลยาณี สีสสุวรรณ	ที่ปรึกษา
<i>คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</i>	
รองศาสตราจารย์ทัศนีย์ เมธาพิสิฐ	ที่ปรึกษา
<i>สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์</i>	
รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร วัชรวัลคุ	นายกสมาคม
<i>คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์</i>	
รองศาสตราจารย์ ดร.วรวุฒิ สุวรรณระดา	อุปนายกสมาคม
<i>คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</i>	
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์	อุปนายกสมาคม
<i>คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น</i>	
รองศาสตราจารย์ปรางณี จงสุจิตรธรรม	เหรัญญิก
<i>คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์</i>	
นายเอกสิทธิ์ หนูหนักดี	เลขานุการ
<i>ผู้ประสานงานโครงการสันติไมตรีไทยญี่ปุ่น</i>	
รองศาสตราจารย์ ดร.ฉันทนา จันทน์บรรจง	กรรมการ
<i>คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร</i>	
รองศาสตราจารย์ ดร.สิริมนพร สุริยะวงศ์ไพศาล	กรรมการ
<i>คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</i>	
รองศาสตราจารย์ ดร.สุนัยรัตน์ เนียรเจริญสุข	กรรมการ
<i>คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์</i>	
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติ ประเสริฐสุข	กรรมการ
<i>คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์</i>	
ผู้ช่วยศาสตราจารย์วัลย์พร กาญจนการุณ	กรรมการ
<i>คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่</i>	
อาจารย์ทรายแก้ว ทิพากร	กรรมการ
<i>สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</i>	
อาจารย์สรัญญา คงจิตต์	กรรมการ
<i>ศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่</i>	
อาจารย์นิศากร ทองนอก	กรรมการ
<i>คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์</i>	

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความตีพิมพ์ในเอกสารหลังการประชุม

เล่มสังคมศาสตร์และการศึกษา

สาขา	ผู้ทรงคุณวุฒิ	สถาบัน
สังคมศาสตร์	ศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
การศึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์	มหาวิทยาลัยขอนแก่น

เล่มภาษาและวรรณคดี

สาขา	ผู้ทรงคุณวุฒิ	สถาบัน
ภาษา	รองศาสตราจารย์ผกาทิพย์ สกุลครู	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
วรรณคดี	รองศาสตราจารย์ปราวณี จงสุจริตธรรม	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิวิพากษ์บทความ

เล่มสังคมศาสตร์

สาขา	ผู้ทรงคุณวุฒิ	สถาบัน
วัฒนธรรม	รองศาสตราจารย์วรินทร์ ววงค์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
	ศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประทุม อังกรโหิต	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	รองศาสตราจารย์ ดร.สิริมนพร สุริยะวงศ์ไพศาล	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สังคมศาสตร์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติ ประเสริฐสุข	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
	ศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
	อาจารย์ทรายแก้ว ทิพากร	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
การศึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
	รองศาสตราจารย์ ดร.ฉันทนา จันทร์บรรจง	มหาวิทยาลัยนเรศวร

เล่มภาษาและวรรณคดี

สาขา	ผู้ทรงคุณวุฒิ	สถาบัน
ภาษา	อาจารย์ ดร.ยุพกา พุกขิม่า	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
	รองศาสตราจารย์ผกาทิพย์ สกุลครุ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
	รองศาสตราจารย์ทัศนีย์ เมธาพิสิฐ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
	รองศาสตราจารย์ ดร.สร้อยสุดา ณ ระนอง	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
วรรณคดี	รองศาสตราจารย์ ดร.สิริมนพร สุริยะวงศ์ไพศาล	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรรถยา สุวรรณระดา	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นันทชญา มหาพันธ์	มหาวิทยาลัยบูรพา

ภาพบรรยากาศ

การประชุมวิชาการระดับชาติญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ ๖

“ไทย-ญี่ปุ่นในบริบทสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน”

กล่าวต้อนรับโดย
รศ.วุฒิชัย กปิลกาญจน์
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปาฐกถาพิเศษ โดย
ศาสตราจารย์ Takashi Shiraishi
ประธานสถาบันพัฒนาเศรษฐกิจ
และองค์การส่งเสริมการค้า
ต่างประเทศของญี่ปุ่น

การประชุมวิชาการระดับชาติญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 6

“ไทย-ญี่ปุ่นในบริบทสังคมและวัฒนธรรมของอาเซียน”

Thailand-Japan in the ASEAN Socio-Cultural Context

วันที่ 11 - 12 ตุลาคม 2555

ณ อาคารจุฬารณีย์พิศาลศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

โดย : ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ศาสตราจารย์สุวิชัย ขวัญแก้ว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กนกวรรณ มะโนรมย์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ศาสตราจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ คำชู จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ผู้ดำเนินรายการ)

ขอต้อนรับเข้าสู่การเสวนาในหัวข้อ “ไทย-ญี่ปุ่นในบริบทสังคมและวัฒนธรรมของอาเซียน” เป็นที่ทราบกันดีว่าใน 2-3 ปีข้างหน้า เรากำลังจะก้าวเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียน และหนึ่งในเสาหลักของการเป็นประชาคมอาเซียนก็คือ เสาหลักด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งประชาคมอาเซียนนั้น ประกอบด้วย 3 เสาหลัก คือ 1 เสาหลักด้านการเมืองและความมั่นคง ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสันติภาพในภูมิภาค เสาหลักที่ 2 คือ เสาหลักทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อความมั่งคั่งของภูมิภาค และในเสาหลักที่ 3 ก็คือ เสาหลักด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อให้ภูมิภาคอาเซียนที่จะเป็นประชาคมนั้น มีความยั่งยืน และมีความเป็นปึกแผ่น ทั้งสามเสาหลักนี้ต่างมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน แต่ที่พูดถึงกันน้อยและได้รับความสนใจน้อยมากก็คือ เสาหลักด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยตามแผนแม่บทของอาเซียน ในปี 2015 นี้ อาเซียนจะเน้นเรื่องสำคัญอยู่ 5 เรื่อง ได้แก่ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สวัสดิการทางสังคม สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม และการสร้างอัตลักษณ์ทางอาเซียน ญี่ปุ่นมีบทบาทสำคัญในภูมิภาคอาเซียนนับตั้งแต่อาเซียนได้เริ่มก่อตั้ง และในขณะเดียวกันอาเซียนก็มีความสำคัญกับญี่ปุ่น จนมีนักการเมืองญี่ปุ่นบางท่านเรียกภูมิภาคนี้ว่าเป็นเสมือนเขตเลือกตั้งของญี่ปุ่น ซึ่งหมายความว่า จะต้องดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดี เหมือนนักการเมืองที่ต้องดูแลฐานเสียงของตนเอง ดังนั้นญี่ปุ่นจึงให้ความสำคัญกับอาเซียนในลำดับต้นๆ ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ สำหรับเรื่องที่เราจะสนทนากันในวันนี้ เราได้รับความกรุณาจากวิทยากรทั้ง 3 ท่าน ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสนใจและมีประสบการณ์อย่างดี ในเรื่องสังคมและวัฒนธรรม ที่ไม่ใช่เฉพาะในภูมิภาคอาเซียน แต่รวมถึงสังคมและวัฒนธรรมทั่วไป โดยที่มุมมองของ

วิทยากรทั้ง 3 ท่านนี้ คิดว่าจะช่วยให้เราได้รับความรู้ความเข้าใจว่ามีความสำคัญอย่างไร ไทยกับญี่ปุ่นควรจะมียุทธศาสตร์อย่างไรในมิติของสังคมวัฒนธรรม เมื่อเป็นประชาคมอาเซียน ซึ่งเราจะให้ ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ ได้พูดถึงสังคมและวัฒนธรรมของภูมิภาคของเราว่ามีประเด็นใดที่เราควรทราบ แนวโน้มเป็นอย่างไร และทั้งสองประเทศควรมียุทธศาสตร์ที่จะส่งเสริมสนับสนุนด้านพุทธธรรมในภูมิภาคอย่างไร

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ

หัวข้อที่ผมจะพูดนั้น ผมพยายามมองออกไปจากกรอบของไทยญี่ปุ่น และพูดถึงมายาคติซึ่งเราใช้กันมากในช่วงที่ผ่านมา เราพูดถึงศตวรรษหน้าว่าเป็นศตวรรษของโลกตะวันออก ผมมีคำถามอยู่ 3 ข้อ คือ 1 ศตวรรษที่ 21 คือศตวรรษแห่งเอเชียจริงหรือไม่ 2 ถ้าใช่อาเซียนจะได้อะไร และ 3 ญี่ปุ่นควรจะมียุทธศาสตร์อย่างไรในอาเซียนเพื่อช่วยขับเคลื่อนกระบวนการเป็นภูมิภาคของอาเซียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการรักษาสมดุลเชิงหัวหน้า ผมเองไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญในด้านญี่ปุ่นศึกษา หรือผู้เชี่ยวชาญในด้านเอเชียตะวันออก แต่พอมีความรู้เกี่ยวกับในแถบกลุ่มแม่น้ำโขง ประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาว เขมร พม่า จึงขอเสนอจากมุมมองที่อาเซียนมองไปที่ญี่ปุ่นเป็นส่วนใหญ่

ในช่วงที่ผ่านมา มีทฤษฎีที่เรียกว่า Assembled sealing ซึ่งมองว่าโลกคืออนาธิปไตย รุนแรง เป็นแผ่นดินที่ไม่มีองค์อนาธิปไตยจริงๆ เช่น อเมริกาที่เคยเกือบจะได้เป็นอนาธิปไตยจริงๆ แต่ก็ได้สูญเสียไป เพื่อการแสดงถึงความเข้มแข็งบางครั้ง ไม่ใช่การสร้างศัตรู แต่เป็นการแสดงความเข้มแข็งเพื่อสร้างพันธมิตร และการสร้างพันธมิตรก็นำไปสู่การสร้างความสมบูรณ์เชิงอำนาจ หากเราดูในบริบทของภูมิภาคอาเซียนเราจะเห็นได้ว่า ในช่วงที่ผ่านมาแม้ว่าสหรัฐอเมริกาจะมีอำนาจสูงสุดทางเศรษฐกิจและการตลาดในโลก แต่สหรัฐฯ ก็เริ่มขาดความชอบธรรม สหรัฐฯ บีบเงินออกมาเดือยละลายหนี้ล้านในการประคับประคองเศรษฐกิจของตนเองให้อยู่รอด โดยไม่คำนึงว่าการบีบเงินออกมามากมายนี้ได้ส่งผลกระทบต่อการเงินและการคลังของโลก เพราะฉะนั้นบริบทที่เรากำลังเห็นว่าสหรัฐฯ เริ่มสูญเสียความชอบธรรม และสหรัฐฯ ไม่ได้สนใจอาเซียนเท่าไรนัก อาเซียนเปรียบเสมือนลูกกำพร้าทำให้ประเทศจีนฉกฉวยโอกาสเข้ามาสร้างอิทธิพล

จีนกับสหรัฐฯ กำลังช่วงชิงความได้เปรียบ เวทีการเมืองระดับภูมิภาค หรือภาษาของ IR เรียกว่า การหา Strange position แต่สหรัฐฯ กับจีนต่างกัน คือ สหรัฐฯ อ้างประชาธิปไตย อ้างเสรีนิยมใหม่ หรือ reregulation (การควบคุม) ซึ่งทำให้เกิด financial practice (การปฏิบัติ

ทางการเงิน) แต่อำนาจนิยมเหมือนกัน ที่เป็นนโยบายที่ได้ผลในการสร้างเศรษฐกิจได้อย่างรวดเร็วในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา หากมองในแง่ของภูมิภาค โดยเฉพาะเรื่องการที่อาเซียนจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมโลก ข้อแตกต่างระหว่างจีนและสหรัฐฯ ก็คือ ความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เราเรียกว่า unipolar world คือ โลกที่มีขั้วเดียว คือการเป็นลูกน้องสหรัฐฯ กับการสร้างโลกที่มีศูนย์กลางของอำนาจหลายแห่ง นี่คือนโยบายที่จีนเสนอ

ความต้องการของสหรัฐฯ ก็คือว่า ทำอย่างไรจะหยุดจีนได้ เศรษฐกิจของจีนไม่ยอมหยุดร้อนแรง ในขณะที่สหรัฐฯ กลับอ่อนแอลงเรื่อย ๆ และในขณะเดียวกันหากเรามองในภูมิภาค ญี่ปุ่นก็เป็นคล้ายๆ กับตัวแทนของสหรัฐฯ ในการเป็นตัวแทนในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก

สัญญาณก็ยังคงมีผลอยู่จนถึงทุกวันนี้ นอกเหนือนี้ คล้ายๆ กับที่อิสลามถูกสร้างภาพขัดดัม สูดเซน เป็นผู้ก่อการร้าย อิรักมีสถานะเป็นภัยคุกคามโลก ต้องยึดประเทศนี้ เช่นเดียวกันเกาหลีเหนือถูกมองว่าเป็นผู้ก่อการร้ายเพราะมีหัวรบนิวเคลียร์ ซึ่งก็ไม่มีใครพิสูจน์ได้ว่าเกาหลีเหนือมีจริงหรือไม่ ซึ่งชาวล่าสุดก็ออกมาว่า เกาหลีเหนือได้ยิงอาวุธนี้ถึงสหรัฐฯ แล้ว

โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกาหลีใต้ ซึ่งเคยทำสงครามกับเกาหลีเหนือมาก่อน การสร้างภาพของเกาหลีเหนือในฐานะที่เป็นผู้รุกราน หรือพร้อมที่จะเป็นผู้สร้างความไม่สงบในภูมิภาคนี้เป็นอะไรที่เกาหลีใต้ใช้มาโดยตลอดในนโยบายต่างประเทศ ญี่ปุ่นมีความกลัวน้อยกว่าเกาหลีใต้เล็กน้อย แต่จากความหวั่นไหวที่เห็นมีจรวดมาตั้งตามจุดต่างๆ ทำให้เกิดภาพว่าจรวดจะมาตั้งที่ญี่ปุ่นเช่นกัน

นี่คือความน่ากลัวของจีน และคือสิ่งที่ผมพยายามทำความเข้าใจในงานวิจัยในเวลานี้ จีนกำลังไปทั่วทุกมุมโลกด้วยระบบทุนนิยมที่เรียกว่าเป็นทุนนิยมพันธุผสม แต่เมื่อพูดถึงจีนนั้นไม่ได้หมายถึงเพียงแค่ว่าจีนแผ่นดินใหญ่ ฮองกง หรือมาเก๊า แต่จีนใช้คำว่า Greater China ซึ่งหมายถึงแผ่นดินจีน รวมไปถึงแผ่นดินซึ่งมีคนจีนอยู่ทั่วโลก ซึ่งก็คือชนชาติจีนในตอนนี้เป็นชุมชนจีนตนการใหม่ ซึ่งไม่ได้สร้างเฉพาะดินแดน แต่เป็นการสร้างชุมชนจีนตนการบนพื้นฐานของเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนจีนในแผ่นดินใหญ่กับคนจีนโพ้นทะเล และคนจีนอพยพรุ่นใหม่ ๆ จีนในแต่ละปีมีคนอพยพออกนอกประเทศ 5-6 ล้านคนต่อปี ทุกปี อพยพออกไปแล้วแต่ยังเป็นคนจีนอยู่ ยังมีความสัมพันธ์กับบ้านเกิดเมืองนอน รวมทั้งยังไปสร้างความสัมพันธ์กับจีนโพ้นทะเลซึ่งอยู่ทั่วโลก สิ่งที่เราเห็นในปี ค.ศ.1988 ที่จีนเกิดเทียนอันเหมิน ทางตะวันตกเลกหลงทูน บอยคอร์ตจีน เราจะเห็นได้ว่าทุนของจีนโพ้นทะเลไหลเข้าไป เพื่อทดแทน แล้วทำให้เกิดสิ่งที่ลีเกินยู พูดว่า เป็นบราเดอร์รัฐสอพอไซนิสพีเพิล ซึ่งเป็นวิธีคิดที่จีนสิงคโปร์ก็ยอมรับ เพราะฉะนั้นความเป็นชาตินิยมของจีน มีลักษณะที่ไปทั่วโลก และอัตลักษณ์ของจีนกลายเป็นสิ่งที่ถูกสร้างให้

ดูเหมือนว่ามีลักษณะสากล ซึ่งไม่ใช่จีนในไทยจีนในอินโดฯ จีนในมาเลเซียฯ เป็นจีนคนละแบบกัน แต่ในขณะเดียวกันจีนก็พยายามสร้างให้ดูเหมือนกับว่า มันคือกลุ่มคนเดียวกัน อันนี้คือลักษณะความเป็นชาตินิยม ซึ่งจีนเริ่มก้าวหน้าไปกว่าเกาหลีและญี่ปุ่น

หากกลับมาดูในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การที่จีนโตเร็วในทางเศรษฐกิจ โตเร็วในแง่ นโยบายชาตินิยม ความเข้มแข็งของเครือข่ายของการค้า การลงทุนทำให้จีนเริ่มพูดถึงนโยบายหลักของการเข้าสู่การเป็นคู่แข่งสำคัญของอเมริกา U.S.-China co-management คือ เป้าหมายหลักของนโยบายต่างประเทศของจีน การเข้าไปอยู่ในสถานะที่สหภาพโซเวียตอยู่ ก่อนที่สหภาพโซเวียตจะล่ม จีนต้องการไปถึงจุดนั้น ในขณะเดียวกัน สหรัฐฯ ก็ปิดกั้นทุกวิถีทางที่จะไม่ให้จีนเข้าไปอยู่ในจุดนั้น สิ่งที่สหรัฐฯ พบว่าจะสามารถปิดกั้นจีนได้ ก็คือ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเกิดสภาพการทะเลาะเบาะแว้ง เรื่องดินแดน เกาะต่างๆ ซึ่งเราเห็นว่าไม่น่าจะทะเลาะกันเลย เพราะเป็นเกาะเล็กๆ เรียกชื่อกันคนละชื่อ น้ำมันก็ยังไม่เจอแต่คิดว่ามันทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่างจีน ญี่ปุ่น เกาหลี รวมถึงประเทศเล็กๆ เช่น ไต้หวัน เวียดนาม ฟิลิปปินส์ ก็กระโดดเข้าไปในวัฏจักรความขัดแย้งนี้ด้วย แต่การทะเลาะเบาะแว้งนี้ มันทำให้สหรัฐฯ ได้อยู่ในสถานะที่สามารถช่วงชิงความได้เปรียบกลับคืนมาบ้าง ในอุซาคเนย์ และมีแนวโน้มที่จะกลับคืนเข้าสู่อำนาจและอิทธิพลในภูมิภาคนี้ได้อีกครั้ง เพราะฉะนั้น ประเด็นที่ผมคิดว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจ คือ ศตวรรษที่เป็นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาจจะยังคงเป็นไปได้อย่างในอนาคตอันใกล้ อาจจะเป็นความฝันของคนเอเชียว่า เอเชียแปซิฟิกจะกลับมาเป็นผู้นำของโลก เพราะว่าหากดูนโยบายของสหรัฐฯ ในช่วงที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่า สหรัฐมีนโยบายที่ชัดเจนที่จะกลับมา ซึ่งสิ่งนี้จะส่งผลกระทบต่อความทะเยอทะยานของอาเซียนในการสร้างสมดุลเชิงอำนาจในภูมิภาค ทั้งในระดับทวิภาคีและพหุภาคี

ประเทศต่างๆ ในภูมิภาคอาเซียนในช่วงเวลานี้ เช่น พม่า ลาว เวียดนาม กัมพูชา พยายามใช้โอกาสที่สหรัฐฯ พยายามที่จะเข้ามาเพื่อต่อรองกับจีนเช่น ลาวปฏิเสธการสร้างทางรถไฟจากโรงน้ำชามาสู่หนองคาย เพื่อต่อรองกับจีน พม่าระงับการสร้างเขื่อน เวียดนามเริ่มต่อรองกับจีนในเรื่องการค้าชายแดน การลงทุนของจีน และโครงการใหญ่ที่จีนจะไปลงทุนในสภาวะแบบนี้ ไทยทำอะไรหากเทียบกับประเทศต่างๆ ในอาเซียน ประเทศไทยไม่ได้ทำอะไรเลย นอกจากปล่อยให้กาลเวลาเป็นเครื่องชี้ชะตากรรมของตัวเอง ไทยไม่มีนโยบายเลยว่าจะในอีกสามปีข้างหน้าจะทำอะไรบ้าง จะออกกฎหมายอะไร จะต้องเตรียมตัว ทำอะไรบ้าง ในงานวิจัยต่างๆ เน้นนโยบายกันมากมาย แต่กลับไม่มีประโยชน์อะไร เพราะว่าประเทศไทยมีนโยบายเอาไว้สำหรับการเลือกตั้ง เมื่อเลือกตั้งได้แล้ว ก็ไม่สนใจนโยบายอีก ไม่มีประเทศใด

ในโลกที่ได้รางวัล ที่นี้เป็นแห่งแรกแห่งเดียวในโลกที่คนใช้รถใช้ถนน ได้รางวัล ที่อื่นมีแต่เก็บภาษีเพิ่ม สำหรับคนใช้รถ เพื่อเอาไปสร้างรถโดยสาร รถไฟ สยามประเทศแห่งเดียวในโลกที่คืนภาษีให้ ชนชั้นกลาง และคนรวยซึ่งจะไปหาใครที่ไหนมาสวมซื้อก็ได้ เพื่อไปขอภาษีคืน เพราะฉะนั้นวิบากกรรมนี้ก็ทำให้ถนนหนทาง รถติดกันเพิ่มขึ้น

แล้วญี่ปุ่นอยู่ตรงไหน บทบาทของญี่ปุ่นจะเป็นอย่างไร ผมคิดว่าญี่ปุ่นกำลังอยู่ในทางเลือกที่ยังไม่ได้ตัดสินใจ การที่ยังไม่ได้ตัดสินใจนี้ ก็อาจจะสะท้อนความชาญฉลาดทางนโยบายก็ได้ ไม่ได้หมายความว่า การตัดสินใจหมายถึงความอ่อนแอได้เสมอไป และผมคิดว่าญี่ปุ่นมีอยู่ 2 ทางเลือกคือ ทางเลือกแรกคือการให้สหรัฐเป็นพระเอกต่อไป ให้สหรัฐยังคงยืนอยู่ข้างหลังญี่ปุ่น และก็ทำตามที่ภารกิจที่เสนอคือ เพิ่มงบประมาณ เพิ่มการลงทุนด้านความปลอดภัย ซึ่งสิ่งนี้จะทำให้ความบาดหมางในภูมิภาคยังคงดำเนินต่อไป ซึ่งถ้าหากเชื่อตามหลักทฤษฎีที่ผมได้กล่าวไปในตอนต้น ก็อาจจะทำให้เกิดการแบ่งพันธมิตรและการต่อรองได้อีกระดับหนึ่ง อีกทางเลือกหนึ่ง คือการเข้ามาสกัดเงินในภูมิภาคอาเซียน ด้วยการเพิ่มบทบาททางเศรษฐกิจและการพัฒนาอาเซียนเพื่อให้อาเซียนสามารถสร้างสภาวะความสมดุลเชิงอำนาจในภูมิภาคได้ คงจะต้องฝากต่อให้ผู้เชี่ยวชาญด้านญี่ปุ่นศึกษา พิจารณากันต่อไป แนวโน้มของญี่ปุ่นว่าจะไปทางไหนนั้น

ศาสตราจารย์สุวิชัย ขวัญแก้ว

เวลาพูดถึงอาเซียน เราจะต้องคิดว่ามีนโยบายอะไรบ้าง ทั้งเรื่องการเมือง การชักชวนความได้เปรียบ ซึ่งก็เป็นภาษาของอำนาจ เราปฏิเสธไม่ได้ว่าเราอยู่ในโลกที่มีการแข่งขันและการมองกัน แต่เรื่องการแข่งขันซึ่งการได้เปรียบ ซึ่งล่าสุดมีนิตยสารกล่าวไว้ว่าอาการฮิสทีเรีย ระหว่างญี่ปุ่นและจีนนั้น พ้องถึงปัญหาที่น่าสมเพชเวทนาของทั้งสองประเทศนั้นและของโลก คือไม่ใช่เพียงแค่บ้ำคัลลิ่งเท่านั้น หรือบ้ำคัลลิ่ง รักษาดีจนควบคุมตัวเองไม่ได้ อาการฮิสทีเรียนี้มันทำให้เราต้องพินิจพิจารณากับโจทย์เรื่องประเทศที่เราควบคุมตนเองไม่ได้ตรงชายแดนก็ดี มีการเผามลพิษและเรื่องอื่นๆ อีกมากมายเหล่านี้ชวนให้เห็นว่า ท่ามกลางพลวัตของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปคือ อาจจะเป็นเอนกภิวตน์ ซึ่งผมมีความสงสัยว่าบูรพาภิวตน์นี้ จะคิดในโจทย์สวゆる โจทย์เล็งผลเลิศ โจทย์ชวนให้เราเพื่อเจอ สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้เราเห็นตัวเองว่าควรจะต้องตั้งสติ อยู่ในความประมาท

ผมว่าโจทย์ระหว่างไทยญี่ปุ่นศึกษา จึงมีมากกว่าการจะถกกันว่า จะสอนภาษาอย่างไร หรือจะสอนว่าการเมืองญี่ปุ่นวันนี้เป็นอย่างไร พูดเช่นนี้เพื่อบอกว่า ผมเองรู้สึกถึงเวลา

ที่เราจะหันมาดูแลภัยพิบัติจากธรรมชาติ ยิ่งทำให้เราค้นพบว่าความสัมพันธ์กับโลกนี้มันซับซ้อนมาก เช่น สึนามิ ที่เกิดที่ญี่ปุ่น ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ภัยพิบัติที่เกิดกับตึกสามชั้น ระเบิดโรงงานนิวเคลียร์ และปัญหาที่ติดตามมาอีกหลายเรื่องที่ญี่ปุ่น

สิ่งที่เราถกเถียงกันเรื่องญี่ปุ่น ไทย อาเซียน ที่มีการแข่งขันเพื่อไปสู่สังคมเศรษฐกิจ ผมว่ายังไม่หนักหนาเท่ากับความเสี่ยงต่อภัยพิบัติที่กำลังก่อตัวในหลายลักษณะที่เราไม่พร้อมจะรับมือ ญี่ปุ่นศึกษาจะช่วยให้เราเพิ่มความไม่ประมาทและช่วยให้เรามีสติมากขึ้นรู้ว่าเรากำลังอยู่ในโลกนิเวศวิทยา ข้อจำกัดที่เราไม่ค่อยบันยะบันยังกับสภาพแวดล้อม ข้อจำกัดทางการเมือง การเมืองก็เล่นในการเมือง ประชาชนนิยมเฉพาะหน้า ซึ่งไม่เอาใจത്യ่ความเสี่ยงระยะยาวของสังคมมาช่วยกันคิด คงไม่ต้องยกตัวอย่างเรื่องการจำนำข้าว หรือเรื่องการแก้ปัญหาอะไรยังไงต่อไป ด้านนี้ก็ไม่ใช่ว่าประเทศไทยผูกขาด ประเทศญี่ปุ่นก็มีสิทธิ์ได้เหมือนกัน และเขาก็ทำอยู่แล้ว อเมริกาก็เช่นกัน เพราะฉะนั้นโจทย์ที่ผมพูดถึงอยู่ว่าโจทย์ที่วิ่งแข่งกันทางเศรษฐกิจที่จะไปสู่ยุคเอเซียคงเป็นการแข่งขันทางเศรษฐกิจที่น่าสนใจ ไม่ปฏิเสธว่ามีการแข่งขันจริงๆ แต่ในขณะเดียวกันโจทย์ของความยั่งยืนอันตราย หากเราเพ่งโจทย์ไปแต่เศรษฐกิจ ความจริงหัวข้อในวันนี้คือหัวข้อที่เราตั้งหลักที่ว่าสังคมและวัฒนธรรม แต่เสาหลักนี้ก็มีเสาประกอบ คือ เสาเรื่องของโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน

ญี่ปุ่นกับไทยและโลกที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ในด้านหนึ่งมีปัญหาก็ได้กล่าวไปตอนแรก แต่วันนี้เรามาทักกันเรื่องที่ต้องมีการแลกเปลี่ยนความทุกข์ความสุข แบ่งกันมากขึ้นหรือไม่ในโลกปัจจุบัน ผมเห็นด้วยกับอาจารย์ศ ในแง่ที่ว่าโลกปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงในเชิงอำนาจ มีการเปลี่ยนแปลงในระดับชั่วคราว และเอเซียก็ดูเหมือนจะปรากฏตัวโดดเด่น ไม่ได้พูดถึงอินเดียหรือประเทศใหญ่ๆ ที่มีบทบาทและกระบวนการในการตัดสินใจนโยบายระดับโลก เช่น บราซิลหรือแอฟริกาใต้ไม่ได้หมายความว่ากรมองแบบเหมานี้แสดงว่าประชาชนในประเทศจีนมีความสุข ประเทศอินเดียสบายมากแล้ว อเมริกาด้วย ตรงกันข้ามกับประเทศเราที่มีปัญหาภายในอย่างมหาศาล เพราะฉะนั้นผมคิดว่าเราจะต้องเปลี่ยน เราจะต้องตระหนักกับโลกใหม่นี้ให้ได้ ปวຍการที่จะมาเถียงว่าเอเซียจะแทนที่ยุโรปหรืออเมริกาหรือไม่ เพราะในแง่มันก็เติบโตจริงๆ คนที่อยู่ชายแดนจะรู้ว่า ที่ดินของอาเซียราคาสูงขึ้นมากเพียงไร เช่น ในแถบเชียงราย หรือแถวอุดร แต่สิ่งที่ควรตระหนักเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ คือ การมุ่งไปสู่ตลาดเดียวของอาเซียนนั้น ไม่ได้นำมาซึ่งผลด้านเดียว ถ้าเราไม่เข้าใจโอกาสหรือความเสี่ยงที่ติดตามมา ก็จะกลายเป็นเพียงปัญหา ความไม่เป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำต่ำสูงมากขึ้น เพราะฉะนั้นโจทย์ในวันนี้คือในความหมายที่ว่า ความเสี่ยงของโลกที่

เปลี่ยนแปลงไปนี้ ส่วนหนึ่งอยู่ในวิธีการคิดของเรา วิธีการมองของเราด้วย ถ้าเรามองมิติทางสังคมวัฒนธรรมแค่ให้เป็นมิติ เป็นส่วนประกอบในเรื่องการขยายตัวของตลาด เป็นตลาดเดี่ยว แทนที่จะเข้าใจในความหมายของมิติสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นความหมายกว้าง เป็นสายสัมพันธ์ในเรื่องการยึดเหนี่ยวความสัมพันธ์ในระดับกว้างในยามที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในขณะนี้ เราก็จะสูญเสียเนื้อหาความหมาย เนื้อหาสาระของภูมิภาคนี้อีก คงไม่ต้องยกตัวอย่างถึงความสัมพันธ์ข้ามแดนระหว่างแม่น้ำโขง คงไม่ต้องปรารภไปถึงความสัมพันธ์ทางภาคใต้ ความสัมพันธ์ทางชายแดน คนไทย คนเชื้อสายประเทศไทยในมลายูตอนต้น กระแสการเปลี่ยนแปลงทำให้เราต้องเรียนรู้ร่วมกันระหว่างไทยกับญี่ปุ่น และใจทย์ร่วมกันในเรื่องอาเซียน เพื่อรับมือกับโลกที่เปลี่ยนแปลงนี้ได้หรือไม่

การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นศึกษาทำให้เรากลับมาสนใจในสังคมตนเองมากขึ้นอย่างไรบ้าง ญี่ปุ่นศึกษาในตอนหลังผมแทบจะไม่ได้ทำ ผมมีความรู้สึกที่ญี่ปุ่นมีความทุกข์ยากมาก ตั้งแต่แรงงานข้ามชาติ ตอนที่ผมไปสอนหนังสืออยู่ที่นั่น หนังสือพิมพ์ลงว่ามีผู้ชายคนหนึ่งกระโดดให้รถไฟที่วิ่งๆ อยู่ชนตาย เขามีบันทึกส่วนตัว เขียนจดหมายถึงแม่ บอกที่อยู่ ขอโทษแม่ที่ไม่ได้บอชให้แม่ ความทุกข์ที่เขาเจอมันทุกข์เกินกว่าจะบอกให้ใครทราบได้ นั้งที่ท้องเรือไป แล้วไปโผล่ที่ญี่ปุ่น ไปทำงานทำ มีคนหลายคนที่ไม่ทำงานที่ญี่ปุ่นแล้วไม่ประสบความสำเร็จ จากจุดนี้ทำให้เราตระหนักในหลายเรื่องว่า คนไทยที่อยู่ในญี่ปุ่น สมัยที่ผมไปสอนหนังสือตอนนั้น พ.ศ.2540 ชาวนั้นได้ลงชัดเจน เพราะว่าไม่ใช่แค่ไม่ได้เป็นคนญี่ปุ่น จึงจะมีสิทธิ์ได้รับการรักษา พอผมได้กลับมายังประเทศไทยในปี พ.ศ. 2547 ประเทศไทยก็มีเรื่องแรงงานพม่า แรงงานข้ามชาติ คือไม่ใช่คนไทยรักษาไม่ได้ เพราะไม่มีเงินจ่าย ตอนแรกเข้าใจว่า เป็นเพราะว่าญี่ปุ่นใจแคบ แต่ก็มีคนในญี่ปุ่นหลายๆ คนพยายามรักษามาก ทั้งๆ ที่ระเบียบไม่อนุญาตจนกระทั่งกลายเป็นกลุ่มหมอ กลุ่มพยาบาลที่รักษาคนข้ามชาติ ประเทศไทยก็มีหมอ โรงพยาบาลชายแดนในแต่ละภาค เช่น ตาม อ.อุ้มผาง อ.ปางมะค่า จ.ตาก จ.แม่ฮ่องสอน เป็นต้น ต่อมาก็กลายเป็นชมรมแพทย์ชายแดนซึ่งมีหนี้มหาศาล เพราะว่าเขาเหล่านี้ต้องใช้เงินทองในการรักษามาก ประชากรก็เยอะ ที่ผมพูดนี้เป็นตัวอย่างรูปธรรมของกรณีที่ผมศึกษา ที่คิดว่าเราควรที่จะสนใจเรื่องความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นในประเทศเราท่ามกลางความเร่งรัดไปสู่ยุคศตวรรษใหม่ของอาเซียนที่เรากำลังจะเดินไปอีก 2 ปี

หากจะมองเรื่องไทยญี่ปุ่น อาจารย์ชัยวัฒน์ ชวนให้เราคิดถึงบริบทของไทยและญี่ปุ่นจริงๆ แล้วไทยและญี่ปุ่นนั้นอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ ยุคปัจจุบันก็มักจะพูดถึงโลกาภิวัตน์ ยุคเมื่อ 10-30 ปี แต่จริงๆ แล้วยุคที่มีก่อนโลกาภิวัตน์ก็คือยุคที่มีการ

ติดต่อกันขายสัมพันธ์กัน ไม่ว่าจะเป็นกระแสพุทธศาสนาข้ามทวีป ข้ามแดน หรือการค้าขายข้ามในระยะไกล เส้นทางสายไหม ที่พูดก็เพื่อจะพยายามแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนที่เรียกว่าสยามหรือไทยตอนนี้ กับญี่ปุ่นนั้น ถ้ามองในบริบทที่ยาวมากขึ้น อาจารย์ศกัชนวิทย์ให้เรามองว่าจีนก็มี ซึ่งก็จะเห็นว่าบริบทแบบนี้มันมีความสัมพันธ์ที่ยาวนาน และก็น่าจะมีการแสดงให้เห็นความซับซ้อนที่มากขึ้นมากกว่าเพียงช่วงที่เรามองว่ามีหลายประเทศที่ตั้งขึ้นมาเป็นประเทศประมาณ 40 ปีที่แล้ว แล้วก็กลับมาเป็นประเด็นเรื่องดินแดน ในจุดเหมือนจุดต่างแน่นอนว่าจุดต่างของญี่ปุ่นและไทยที่เราจะพูดกันก็คือ จุดต่างในเรื่องอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีที่ต่างกัน แต่ทุกวันนี้เราก็ตระหนักกันมากขึ้นว่า ปัจจุบันนี้เราอยู่ในโลกเดียวกันที่จำกัดหรือสัมพันธ์กันด้านนิเวศ มีนิคมอุตสาหกรรมที่ประเทศไทย ที่มาตาพูด ปฏิเสธไม่ได้ว่าเราได้เรียนรู้จากการก่อตั้งนิคมอุตสาหกรรมที่ญี่ปุ่น และก็ปฏิเสธไม่ได้เช่นเดียวกันว่า ความเป็นจริงจากความล้มเหลวในช่วงประมาณ 10 ปีแรกของแผนนิคมอุตสาหกรรมภาคตะวันออกซึ่งไม่มีเงินลงทุน เป็นไปได้ เพราะว่ามีการลงทุนขนาดใหญ่จากประเทศญี่ปุ่นในประเทศไทยนี้ โดยเฉพาะ และก็ปฏิเสธได้ยากเหมือนกันว่า การเคลื่อนย้ายโรงงานที่เราตั้งในภาคตะวันออกนั้น หลายส่วนก็เป็นการย้ายโรงงานมาจากประเทศที่มีระเบียบ กฎ กติกา ระเบียบมากขึ้น เช่นไต้หวัน พูดอีกนัยหนึ่งก็คือว่า ประโยชน์หรือช่องว่างจากการพัฒนาอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีที่ผ่านนี้ ทำให้มีพลวัตของการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมในประเทศไทย และมีการได้ประโยชน์เสรีระหว่างประเทศที่มีประสิทธิภาพที่มีสิ่งแวดล้อม จดรวมระหว่างประเทศหรือระหว่างทั้งสองสังคมก็คือว่า ปัจจุบันเราอยู่ในยุคโลกาภิวัตน์ข้ามแดน ผมจึงจะใช้คำว่า ข้ามแดน เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า เราคิดเรื่องการเมืองระหว่างประเทศมากเกินไป วิชาการเมืองระหว่างประเทศคับแคบเกินไปกว่าที่จะเข้าใจโลกปัจจุบัน สังคมวิทยาต้องปรับตัวใหม่ให้เข้ากับปัจจุบันด้วยว่า ความสัมพันธ์ข้ามแดนปัจจุบัน จะมองเพียงระดับเมืองหลวงต่อเมืองหลวงไม่ได้อีกแล้ว ต้องมองตรงชายแดนด้วย ต้องมองมิติอื่นนอกจากความสัมพันธ์การเมืองและอำนาจ ต้องมองความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่กำลังแข่งขันอยู่ด้วย ซึ่งก็คือความสัมพันธ์ระหว่างคน ความสัมพันธ์ที่ทำให้รู้จักอีกใครสักคน ความสัมพันธ์ที่ทำให้รู้จักโคเรมอน ผมว่าหลายคนในห้องนี้คงจะจำกันได้บ้างว่า อาหารไทยในประเทศนี้ไม่ได้เป็นที่นิยม แต่ไม่นานก็ได้กลายเป็นความต้องการอาหารไทยในญี่ปุ่นหรืออาหารญี่ปุ่นในไทยที่ตอนนี้ผมคิดว่ามีวัฒนธรรมข้ามแดนหลายอย่างที่เป็นพลวัตที่น่าสนใจ น่าตื่นเต้น

ผมมีลูกศิษย์ญี่ปุ่นคนหนึ่ง ทำวิจัยเรื่องกบเคโระ ที่ญี่ปุ่นเรียกว่าเคโระ แต่คนไทยเรียกว่ากบเคโระนั้นเป็นปรากฏการณ์ของวัฒนธรรมข้ามแดนหลายอย่าง กระแสปัจจุบัน

เราจะพูดถึงกระแสทางด้านนโยบายหลายอย่างที่เกิดขึ้น การที่รัฐบาลท้องถิ่นปราบปรามในเรื่องนโยบายต่อคนต่างชาติ แรงงานข้ามชาติ รัฐบาลท้องถิ่นต้องอยู่ ต้องดูแลกับสถานการณ์ที่มีคนมีแรงงานซึ่งญี่ปุ่นไม่มี ต้องอาศัยแรงงานข้ามชาติหลายชาติ ทำให้รัฐบาลท้องถิ่นจะต้องยืดหยุ่นกับการปฏิบัติต่อคน ซึ่งไม่ได้ขึ้นชื่อว่าเป็นคนญี่ปุ่น การปฏิรูประบบสุขภาพที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นเริ่มมาจากท้องถิ่นมากกว่าจากรัฐบาลกลาง ปรากฏการณ์นี้ก็เกิดขึ้นเช่นเดียวกัน คือ ปรากฏการณ์ที่ สปสช. ในประเทศไทย คือสำนักงานประกันสุขภาพแห่งชาติ ไม่อาจปฏิเสธถึงความรับผิดชอบของหมอต่อคนไข้ที่ไม่ใช่คนไทย กล่าวคือไม่ใช่คนไทยไม่รักษา แต่ปัจจุบันก็พูดกันไปอีกว่า คนไทยไม่ได้ทบทวนความล้มเหลวของกลไกทั้งระบบของการบริหารราชการแผ่นดินว่า ไม่สอดคล้องเลยกับสถานการณ์ที่ประเทศไทยต้องบริหารจัดการกับกระแสการเมืองและวัฒนธรรม บางกระทรวงก้าวหน้า บางกระทรวงล้าหลัง สำนักงานบางสำนักงาน เช่น สำนักงานความมั่นคงแห่งชาติ จะถือว่าเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องของคนข้ามชาติ เป็นเรื่องของความมั่นคงแห่งชาติ เพราะฉะนั้น จะไปยอมไม่ได้ ก็เป็นข้อถกเถียง ซึ่งแสดงถึงสิ่งที่น่าสนใจศึกษาเหมือนกัน ประเด็นเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้นที่ญี่ปุ่น เป็นข้อถกเถียงกันระหว่างกระทรวงทางกฎหมายกับกระทรวงมหาดไทยในญี่ปุ่น แต่สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ มันมีกระแสซ้อนของปฏิสัมพันธ์ที่ผมพูดไปเมื่อสักครูคือ มีเรื่องไทยในญี่ปุ่นหรือญี่ปุ่นในไทย ซึ่งผมสังเกตว่ามีเรื่องคนเผ่าคนแก่ คือความซับซ้อนของความสัมพันธ์ที่มีหลายระดับ ไม่ใช่สัมพันธ์เฉพาะเมืองหลวงกับเมืองหลวง อยู่เมืองหลวงอาจจะบอดสีไปเลยก็ได้ ว่าไม่รู้จะอะไรเกี่ยวกับเชียงรายได้ อะไรขึ้นที่ภูเก็ต ถ้าอยู่ภูเก็ตกับเชียงรายได้ อาจจะเห็นความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านได้ สลับซับซ้อนมากกว่า ไม่เห็นจะต้องไปส่งเสริมเรียนภาษาอังกฤษ เพราะจะคบกับประเทศอาเซียนด้วยกัน หากเราตระหนักว่าเรามีทุนทางวัฒนธรรมร่วมกัน คือ ภาษา พูดข้ามแดนกันได้ เราก็จะตระหนักไม่ไปดูถูกทุนทางวัฒนธรรมที่เรา มี น่าจะเชื่อมโยงกับอนาคตได้ดีกว่านี้

นโยบายที่เราเน้นให้เราสื่อสารภาษาอังกฤษกับคนลาว คนเขมร แสดงถึงความบกพร่อง ความไม่สมประกอบของการทบทวนสถานะของประเทศไทยในการเข้าสู่อาเซียน การพูดถึงเสาหรือมิติทางสังคมและวัฒนธรรมเพียงแค่ว่าเป็นส่วนประกอบ เป็นหางเครื่องให้กับเศรษฐกิจตลาดเดียว ผมคิดว่าควรที่ชวนให้ทบทวนถึงพื้นฐาน ถึงเวลาหรือยังที่มีมิติทางสังคมและวัฒนธรรมที่จะช่วยให้เราพิจารณาโจทย์ร่วมกันระหว่างประเทศในแถบนี้ได้มากขึ้น เราจะให้ไทยและญี่ปุ่นได้มีส่วนร่วมในการทำงานในภูมิภาคนี้ได้มากขึ้นดังเช่นที่เรามีกิจกรรมหลายอย่างต่อเนื่องกันมา ปัจจุบันเราพูดถึง 3 เสาอาเซียนก็ต้องพูดถึง เสาการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม แต่ว่า การลงทุนในด้านเศรษฐกิจการค้านี้เป็นการลงทุนขนาดใหญ่และก็กระทรวง

ด้านเศรษฐกิจการค้าเหล่านี้ ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของด้านนโยบาย เศรษฐกิจมีการเจริญเติบโตอย่างมีอัตราเพิ่มขึ้น การขยายตัวด้านเศรษฐกิจการเงินนี้ ทำให้ลาวต้องมีตลาดสต็อก ในปีหน้าจะออกกฎหมายตลาดหุ้น เข้าไม่ได้ เพราะความเร่งความเร็วทางเศรษฐกิจนี้ แต่ที่น่าสังเกตก็คือความล่าช้าทางด้านการกำกับสังคม ความล่าช้าของการกำกับกติกา ที่จะดูว่าผลกระทบต่อมิติเป็นอย่างไร คือ เร่งเศรษฐกิจ ต้องสร้างประชาคมตลาดเดียว ซึ่งเป็นสถานการณ์ในปัจจุบัน ผมนึกไม่ออกว่าเราจะทำได้อย่างไร หากเราไม่เน้นการเรียนรู้ข้ามแดนระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน กระแสเศรษฐกิจเร่งรัดไม่ได้มาเฉพาะที่การตลาด อย่างเช่นที่อเมริกาส่งออก กระแสเงินก็เป็นตัวเร่งสำคัญมาก เพราะเศรษฐกิจที่เร่งรัดขนาดนี้

การถกกันเรื่องรถไฟความเร็วสูง คนลาวดูเหมือนก็ดีใจที่รัฐบาลเราขอยุติคิดพิจารณาเรื่องนี้ ผู้นำทางลาว นายกษ และผู้นำของจีนได้เซ็นเรื่องการพัฒนาในลุ่มน้ำโขง ประเทศลาวปัจจุบันมีความเข้มแข็งและเผชิญหน้ากับอำนาจได้มาก เพราะฉะนั้นเราต้องถามอีกครั้งว่า มิติหรือบริบททางวัฒนธรรมของเรา วัฒนธรรมหรือสังคมและมนุษย์ที่เราพูดถึงนี้ จะมีส่วนร่วมอย่างไรในการช่วยให้เรามีสติมากขึ้นในโลกที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมใหม่ สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วแบบมีข้ออ้างที่จะไม่ใส่ใจกับมิติของสังคม ไม่สนใจในมิติที่มีผลกระทบทางวัฒนธรรม ความเร็วกลายเป็นความดีในตนเอง

โจทย์ใหญ่คือคุณค่าในตนเอง ไม่ใช่เป็นแค่การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ไม่ใช่แค่เสาไหน เสาสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมือง การที่เราจะไปข้างหน้า สูการเป็นอาเซียน คุณค่าอะไรที่จะช่วยให้ประชาคมอาเซียนดำเนินไปข้างหน้าด้วยความรู้สึกที่รุ่มเย็น คุณค่าทางเศรษฐกิจหรือเม็ดเงินอย่างเดียวจะช่วยให้บางส่วนเท่านั้น เราจึงต้องการการตื่นรู้ ต้องการการจัดสมดุลในชีวิตใหม่ในทุกระดับที่เป็นไปได้ ปัจจุบันหลายท่านที่ไปญี่ปุ่นคงจะเห็นว่า การจัดการปัญหาด้านพลังงานในญี่ปุ่นเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า ญี่ปุ่นเองประสบความสำเร็จมากเมื่อระบบสังคมกลายเป็นระบบพึ่งพาพลังงานนิวเคลียร์ รัฐบาลประกาศว่า ภายในปี 2030 จะยกเลิกโรงงาน ก็ไม่มีใครแน่ใจว่ารัฐบาลจะทำได้ แต่ถ้าไม่สัญญาาก็กลัวว่าจะไม่ได้ คะแนนเสียง ส่วนที่สัญญาไม่รู้ว่าจะทำได้หรือเปล่า ความกระอักกระอ่วนทางวัฒนธรรม ความกระอักกระอ่วนทางการเมือง ความไม่ลงตัวของความคิดเห็นในสังคมนี้ สะท้อนถึงความหวั่นไหวอย่างมากภายในสังคมชีวิตจริง สังคมไทยก็ไม่ใช่ว่าเราไม่หวั่นไหว เราก็เผชิญกับโจทย์ของการขยายตัว โจทย์ของการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ อย่าง เพียงแต่ว่าเรามักจะพูดถึงการชวนเข้าสู่ประชาคมอาเซียน พูดเรื่องหลักเศรษฐกิจอำนาจ จนเราไม่ได้สังเกตเรื่องการขยายตัวของความแตกแยกบางอย่างในสังคมของเรา เราประสบกับความขัดแย้งหลายลักษณะ ที่มีคน

แผ่นดินเดียวกันแต่เหมือนอยู่กันคนละโลก ประเทศเดียวกันแต่เหมือนอยู่คนละสังคม อยู่ประเทศเดียวกันแต่ต่างชาติพันธุ์ ก็ได้รับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม เราเองก็เผชิญอยู่ในสภาวะโลกที่ไม่สมดุล เพราะฉะนั้นเราต้องสนใจว่า ญีปุ่นศึกษานี้จะเป็นช่องทางใหม่ การศึกษาใหม่ในเรื่องการคิดช่องทางในอนาคตได้อย่างไร เราจำเป็นต้องยอมรับว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น และเราไม่อาจจะหยุดยั้งการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ แต่การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันนี้มีความไม่แน่นอน ความเปลี่ยนแปลงรวดเร็วในปัจจุบันมีความเสี่ยงแฝงอยู่ด้วย ความเสี่ยงที่จะชวนให้เราบอกว่าไม่มีเวลาจะพูดในด้านความคิดด้านอื่น ให้พูดเรื่องเศรษฐกิจหรืออำนาจไว้ก่อน ผมจึงขอสรุปว่า สังคมมนุษย์ของคนไทย ของญีปุ่น ของตัวเราเอง คือเราเป็นมนุษย์ด้วยกันหรือไม่ เราเป็นคนด้วยกันหรือไม่ ที่ผมพูดอย่างนี้เพราะเผชิญกับโจทย์ที่ว่า ฮิสทีเรียระหว่างประเทศ มันเกิดขึ้นง่ายเหลือเกิน ฮิสทีเรียก็คือ กลุ่มที่คิดแตกต่างกันก็เกิดขึ้นได้ง่ายเหลือเกิน เป็นภาวะที่ไม่มีใครสอนใครได้แล้ว ปรากฏการณ์เช่นนี้ชวนให้พิจารณาว่า ท่ามกลางไทยกับญีปุ่นกับท่ามกลางที่ไทยกำลังจะก้าวเข้าสู่ประชาคมอาเซียน มีการสำนักอิสระจากเศรษฐกิจเข้ามาหรือไม่ คือเป็นการสำนักอิสระของประชาชน การจัดการเรื่องการเรียนรู้ การรับมือภัยพิบัติเป็นนิทรรศการที่เอ็มโพเรียม ไม่ได้ทำให้เรากลายเป็นผู้นำในโลกาภิวัตน์ที่มียุคเศรษฐกิจแห่งเอเชียแต่ทำให้เราเห็นในด้านที่คนมักจะมองข้ามก็คือ เราอยู่ในโลกที่มีอากาศเปลี่ยนแปลงอย่างคาดไม่ถึง เราอยู่ในโลกเศรษฐกิจที่ไปเร็วแต่อยู่ท่ามกลางความไม่แน่นอนทางนิเวศวิทยาอย่างมากมาย

ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องตั้งคำถามจากการจัดนิทรรศการที่เอ็มโพเรียม ในเอกสารข่าวที่ญีปุ่นแจก ก็น่าจะสะท้อนให้เห็นว่า ถึงเราจะอยู่ต่างประเทศอยู่ต่างถิ่น เราก็อยู่ร่วมสมัยเดียวกันที่มีความสุข การทูตที่ปล่อยให้รัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการ แต่จริงๆ การทูตต้องให้กระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้ดูแลสำคัญ ปรับบ้างหรือไม่ปรับบ้างก็ว่ากันไป แต่การทูตที่เป็นส่วนหนึ่งในสังคมในท้องถิ่น เช่น หม่อมทองดี การทูตที่นำโดยคนธรรมดา เป็นการสะท้อนในสังคมของคนที่มีความซับซ้อน การแต่งงานไทยญีปุ่น คนไทยในญีปุ่นต่างมีเรื่องมากมาย ซึ่งในตอนนี้ก็อยากจะชวนให้เห็นบทบาทของญีปุ่น ให้ญีปุ่นศึกษาเป็นสะพานไปสู่การเรียนรู้กันมากขึ้น เช่น กรณีของมียามาตะ ก็เช่นเดียวกัน

สุดท้ายนี้ขอสรุปไว้ว่า ถ้าจะไปสู่ศตวรรษแห่งเอเชีย ซึ่งมีความไร้สมดุลอย่างมากในโลกปัจจุบัน เราจะต้องสนใจมากขึ้นถึงกลไกของงานที่อยู่ในสิ่งที่เราทำ ซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้เราปรับสมดุลของความรู้ความเข้าใจข้ามแดนข้ามวัฒนธรรมมากขึ้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กนกวรรณ มะโนรมย์

ขออนุญาตพูดจากมุมมองของคนที่อยู่ชายแดน คนที่อยู่ชายขอบ เพราะจังหวัดอุบล อยู่ใต้อีสาน ถ้ามองจากกรุงเทพฯ อีสานก็คือพื้นที่ชายขอบ ถ้ามองจากญี่ปุ่น อีสานก็เป็น ภูมิภาคเล็กๆ อันหนึ่ง แต่ถ้ามองในฐานะที่เป็นภูมิภาคแม่โขงเป็นศูนย์กลาง กรุงเทพฯ ก็เป็น พื้นที่ชายขอบของอีสาน มองหลายมุม ประเด็นที่จะพูดมีสองประเด็น คือ ประเด็นที่หนึ่ง ทำไม จะต้องมาพูดเรื่องนี้ต้องสารภาพว่าไม่เคยศึกษาญี่ปุ่น แต่พอจะรู้เรื่องญี่ปุ่นบ้างผ่านเพื่อน ผ่าน โครงการอะไรบางอย่างที่ญี่ปุ่นเข้าไปสนับสนุนในภูมิภาคแม่โขงและภูมิภาคอีสาน รู้จักญี่ปุ่น ตอนที่เห็นเด็กในหนังเรื่องคู่กรรม คู่กรรมทำให้เราเห็นว่าญี่ปุ่นมีบทบาทสูงมากในบ้านเรา ประเด็นที่สองคือ คนอีสานรู้จักญี่ปุ่นผ่านเมียญี่ปุ่น เมียชาวญี่ปุ่น บังเอิญข้างบ้านมีบ้านหลัง ใหญ่อยู่ ปรากฏว่าเป็นภรรยาชาวญี่ปุ่น เขาบอกว่าสามีชาวญี่ปุ่นเป็นคนน่ารัก แต่ว่าเราเป็นได้ แค่แม่บ้าน

ชื่นชมคนญี่ปุ่นและอยากให้คนญี่ปุ่นไปเที่ยว แต่พอลาม ททท. ว่าทำไมไม่โปรโมทให้ คนญี่ปุ่นไปเที่ยวภาคอีสาน ททท.บอกว่าโปรโมทยาากมาก เพราะว่าภาคอีสานแล้ง และ สถานที่ก็ไกลในแต่ละจุด คนญี่ปุ่นไม่ชอบความแล้งและอาหารเผ็ด สิ่งนี้คือข้อมูลที่ได้รับจาก ฝ่าย ททท. แต่ที่จะพูดในวันนี้คือ ญี่ปุ่นเกี่ยวข้องกับอะไรกับคนในภูมิภาคอีสาน คนอีสานหรือ สังคมในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะประเทศลาวที่มีวัฒนธรรมใกล้เคียงกับไทย เป็นสังคม ที่มีความหลากหลายของกลุ่มคนมาก คนญี่ปุ่นได้เข้าไปแทรกซึม ในฐานะที่เป็นสามีชาวญี่ปุ่น ข้างชาวญี่ปุ่น และก็มีโรงงานของชาวญี่ปุ่น โรงงานโตโยต้า โรงงานรถญี่ปุ่นก็เต็มไปด้วยหมดใน ภาคอีสาน อีสานเป็นสังคมที่มีความหลากหลาย และเปิดรับวัฒนธรรมของญี่ปุ่นค่อนข้างมาก อาหารญี่ปุ่นขายดีมากที่ตลาดคาร์ฟูจี่ที่อุบลฯ ต่อมาอาหารยาโยอิ ถึงขนาดที่ ซูชิก็วางขาย ข้างถนนขึ้นละ 3 บาท เด็กนักเรียนเลิกเรียนมากินซูชิ 3 ชิ้น 10 บาท สิ่งเหล่านี้คือสิ่งที่แทรกซึม เข้าไปในชีวิตประจำวันของคนในภาคอีสาน ไม่ใช่แค่คนกรุงเทพฯ ที่เห่อวัฒนธรรมญี่ปุ่น คนอีสานก็เช่นเดียวกัน ในเรื่องหลักสูตรมหาวิทยาลัยเกือบทุกแห่งในภาคอีสานมีหลักสูตร ภาษาญี่ปุ่น และมีการจัดงานวันญี่ปุ่น แม้กระทั่งโรงเรียนระดับมัธยมก็เปิดสอนภาษาญี่ปุ่นคู่ กับภาษาจีน มีแข่งขันกันในเรื่องของภาษา วันนี้เป็นวันจีน วันถัดมาเป็นวันญี่ปุ่น มีการชิงพื้นที่ ทางวัฒนธรรมกันในระดับโรงเรียนมัธยมศึกษา มหาวิทยาลัยก็ประกวดวันระดับมหาวิทยาลัย ก็เช่นกัน นักเรียนก็จะมาเรียนภาษาญี่ปุ่นที่มหาวิทยาลัย

อีกประเด็นคือความหลากหลายของวัฒนธรรมและการยอมรับวัฒนธรรมของญี่ปุ่นใน พื้นที่ของภาคอีสาน ในพื้นที่ของคนที่อยู่ในภูมิภาค ประเด็นที่หนึ่ง ส่วนในประเด็นที่สอง

ภาคอีสาน ภาคอีสานคือภาคที่มีประชาสังคมที่เข้มแข็งมาก เช่น สมัชชาคนจน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับญี่ปุ่น เพราะว่าสมัชชาคนจนตามเรื่องเขื่อนปากมูล ซึ่งเป็นเขื่อนหนึ่งที่ญี่ปุ่นสนับสนุนผ่านธนาคารโลก การศึกษาของแม่โขงวอจ ซึ่งเป็น NGO ที่สำคัญของญี่ปุ่น ได้ศึกษาว่าญี่ปุ่นสนับสนุนธนาคารโลก เพื่อที่จะให้งบประมาณสนับสนุนในการสร้างเขื่อนในภาคอีสานอย่างน้อย 2 เขื่อน คือ เขื่อนปากมูลและเขื่อนไฟฟ้าพลังงานสูบกกลับ ที่ลำตะคอง โคราซ ซึ่งนี่คือประเด็นที่ว่า ภาคประชาสังคมของคนในภูมิภาคติดตามบทบาทของรัฐบาลญี่ปุ่น ร่วมกับ NGO ที่ญี่ปุ่นในการติดตามกำกับและดูแลว่าผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากความช่วยเหลือจากคนญี่ปุ่นที่มีต่อภูมิภาค คืออะไร ซึ่งจะมีผลพวงตามมา

ประเด็นที่สองคือ คนในภูมิภาคไม่ได้เป็นฝ่ายรับ แต่เป็นคนที่มีภาวะ ที่พร้อมที่จะร่วมมือกับคนในชาติเดียวกันกับผู้ให้ทุน ตรวจสอบ กำกับ ดูแล เสนอแนวทางที่เหมาะสมต่อการจัดการกับทรัพยากร หรือแนวทางการพัฒนาโครงสร้างขนาดใหญ่ของประเทศ

ประเด็นที่สาม แรงงานของคนอีสานที่มาอยู่ในโรงงานญี่ปุ่นที่น้ำท่วมปีที่แล้ว ปรากฏว่าช่วงที่น้ำท่วมกรุงเทพฯ อยุธยา ปทุมธานี แรงงานอีสานกลับบ้าน เพราะในโรงงานเหล่านั้นมีแต่คนอีสานเข้ามาทำงานทั้งนั้น ผลกระทบจากมหันตภัยที่รุนแรงที่สุดในรอบ 50 ปีนี้ ทำให้ญี่ปุ่นได้รับความเสียหายมาก ในอีกแง่หนึ่ง แรงงานก็ได้ประโยชน์จากการเข้ามาขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นผ่านการค้าเสรี สิ่งเหล่านี้คือความคาบเกี่ยวกันระหว่างคนอีสานกับคนญี่ปุ่น เคยคุยกับแรงงานคนไทยที่ทำงานอยู่ที่บริษัทญี่ปุ่น ถามว่า เปรียบเทียบได้หรือไม่ว่าระหว่างทำงานกับบริษัทญี่ปุ่น เกาหลี และจีน ต่างกันอย่างไร เขาบอกว่าทำงานกับชาวญี่ปุ่นสบายใจกว่า และมีโอกาสก้าวหน้า ได้ไปญี่ปุ่น แต่กับบริษัทจีน เกาหลีนั้นค่อนข้างซีเหี้ยม แต่ปัจจุบันสามี่ฝรั่งกลับแข่งหน้าสามี่ญี่ปุ่น จึงเกิดข้อสงสัยว่าทำไมสามี่ญี่ปุ่นจึงตกอันดับในภาคอีสาน ชาวอีสานบอกว่า ชาวญี่ปุ่นให้ใส่อะไรที่มิดชิดเกินไป ระบายน้อย แต่สามี่ฝรั่งให้ใส่อะไรก็ได้ ให้เสรีภาพ จึงเลือกที่จะทำอะไรที่เสรีภาพ

ทั้งสามประเด็นนี้ เรามองอีสานอย่างไร ประเด็นที่ 1 สังคมของภาคอีสานเป็นสังคมพหุนิยม คือมีความหลากหลายในการต้อนรับสังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่น โดยไม่ได้รู้สึกว่ามันเป็นสิ่งแปลกแยก มันเป็นเรื่องที่ใกล้เคียงกันและเป็นสิ่งที่ซึมซับเข้าไปในชีวิตประจำวัน เช่น เรื่องอาหาร หลักสูตรการเรียน ประเด็นที่สอง เรื่องภาคประชาสังคมของภาคอีสานมีความเข้มแข็ง มีการตรวจสอบจากโครงการทางญี่ปุ่น เช่น เขื่อนปากมูล เขื่อนลำตะคอง ประเด็นที่สาม เรื่องแรงงาน ซึ่งนี่คือสาเหตุว่าทำไมจึงต้องคุยหัวข้อนี้ในประเด็นที่หนึ่ง

หัวข้อที่สอง สำคัญว่า แล้วมุมมองของญี่ปุ่นที่อยู่ในภาคอีสานและลาว ญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ชายแดนกับพื้นที่ส่วนกลาง รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามเชื่อมภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงเข้าด้วยกัน เชื่อมอีสานเข้ากับลาวโดยการสนับสนุนสะพานมิตรภาพแห่งที่สอง ซึ่งญี่ปุ่นเรียกว่ามุกดาหารสุวรรณเขต ซึ่งเสร็จไปแล้ว หลังจากที่มีสะพานแห่งนี้เกิดขึ้น การค้า การลงทุน เฟื่องฟูมาก ทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาว โดยเฉพาะฝั่งลาวจะมีสวรรค์เวกัส ซึ่งเป็นคาสิโนที่ใหญ่และหรูหราสถานที่ตั้งอยู่ตรงกันข้ามกับเมืองมุกดาหาร คือ ลูกค้าส่วนใหญ่ 90 % ก็คือคนไทย เล่นการพนันที่สวรรค์เวกัส และมีโปรโมชั่นทุกอย่าง ทุกประเภท ก็คือกินฟรี อยู่ฟรี ไปฟรี สิ่งก็ตามมาก็คือการค้า การเคลื่อนย้ายของคน คือสิ่งเหล่านี้รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามสร้างให้พื้นที่ทางอีสานกับพื้นที่ลาว ซึ่งเป็นภูมิภาคไปมาหาสู่กันลำบากในเชิงกายภาพ ในเชิงการค้านี้ อุปสรรคลดลงอย่างเห็นได้ชัด สะพานหรือความช่วยเหลือของรัฐบาลญี่ปุ่นกลายเป็นทำให้พื้นที่ที่เป็นชายขอบสุวรรณเขตเป็นพื้นที่ชายขอบของรัฐบาลลาว พื้นที่อีสานก็เป็นพื้นที่ชายขอบของประเทศไทย กลายเป็นว่า บทบาทของรัฐบาลญี่ปุ่นทำให้พื้นที่ชายขอบกลายเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของการค้า การลงทุน พื้นที่ชายแดนเป็นพื้นที่ที่มีความหมายทางการค้าและการลงทุนผ่านความช่วยเหลือของรัฐบาลญี่ปุ่น เช่น การสร้างสะพานหรือการสร้างเขื่อนไฟฟ้าพลังงานจากน้ำ ในประเทศลาวหรือในประเทศไทย นี่คือนี่สิ่งที่เห็นในประเด็นที่หนึ่งที่ว่าญี่ปุ่นมีความสำคัญอย่างไรในพื้นที่ชายแดน พื้นที่ชายขอบของภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ประเด็นที่สอง เมื่อประมาณสองปีเจแปนฟาวน์เดชั่นได้ท่านศาสตราจารย์คุมุระ เอจิ จากมหาวิทยาลัยเคโอ มาที่ ม.อุบลฯ สิ่งหนึ่งที่ท่านพูด และทำให้เรานึกตามก็คือว่า ท่านบอกว่า รัฐบาลญี่ปุ่นออกแบบการพัฒนาประเทศ โดยการทำอย่างไรจะให้พื้นที่ชายขอบ ที่อยู่ในทางภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของญี่ปุ่น คือ ฟูกูชิม่า ที่เกิดสึนามิไปเมื่อปีที่แล้วนั้น รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้หาเสียงในพื้นที่ตรงนั้นด้วย คือทำอย่างไรให้พื้นที่ชายแดนชายขอบตรงนั้นได้รับการพัฒนา ก็โดยการไปสร้างโรงงานต่างๆ ให้มากขึ้น ในพื้นที่ชายขอบ ในพื้นที่ที่ล้าหลังของประเทศ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและพื้นที่ริมทะเล โรงงานอุตสาหกรรม โรงงานขนาดใหญ่ขนาดย่อม หรือโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ก็ไปตั้ง ณ จุดนั้น สึนามิทำให้ญี่ปุ่นเกิดการตั้งคำถามกับสังคมตนเองว่า ความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่ซุกซ่อนอยู่ได้ตมนี้ เผยออกมาอย่างชัดเจน การเกิดสึนามิในตรงนั้น ทำให้เกิดการเหลื่อมล้ำทางสังคมของญี่ปุ่นสูงมาก สำหรับคนที่อยู่บริเวณนั้น เช่น แรงงานผู้หญิงที่ไม่สามารถยืนอยู่ได้ ในพื้นที่ตรงนั้น พื้นที่อาหาร พื้นที่ทางการเกษตรก็หายไปหมด การออกแบบการพัฒนาประเทศเหล่านี้ รัฐบาลญี่ปุ่นเหมือนกับ

พหุพามาด้วย มีอิทธิพลในการนำมาใช้พัฒนากับประเทศอื่นๆ เช่น การพัฒนาในภูมิภาค
ลุ่มน้ำโขง การพัฒนาในประเทศไทย สังเกตว่า การพัฒนาของประเทศญี่ปุ่นโดยการสร้าง
โครงสร้างพื้นฐานนี้ มักจะไปลงพื้นที่ที่อยู่ริมทะเลและชายขอบของประเทศ เช่น เชื้อนปากมูล
เชื่อนลำตะคลอง ในภาคอีสาน โรงไฟฟ้าถ่านหินที่ประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งรัฐบาลญี่ปุ่นก็ให้ความ
สนับสนุนผ่านเงินกู้ธนาคารโลก คือการออกแบบการพัฒนาของญี่ปุ่น อยู่ที่ญี่ปุ่น ถูกลำมาใช้
ในการพัฒนาประเทศอื่นในระบบเดียวกัน ในระบบที่คล้ายกันภาคอีสาน อาจารย์कुมะตั้ง
คำถามว่า การออกแบบการพัฒนาประเทศ โดยการตั้งโรงงานในพื้นที่ชายขอบ และอัด
อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ลงไปในพื้นที่ลุ่มน้ำนั้นเป็นคำตอบที่ถูกต้องหรือเปล่า แล้วคนในพื้นที่
เขาอยู่อย่างไร คนตัวเล็กตัวน้อยอยู่กันอย่างไร ถ้าภาคประชาสังคมไม่เข้มแข็ง หรือไม่สามารรถ
ตรวจสอบกำกับระบบการตรวจสอบพัฒนาที่ถูกตลาดกำกับได้แล้ว เราจะอยู่ร่วมกันอย่างไม่มี
ความสุข ถ้ารัฐบาลญี่ปุ่นไม่ปรับตัว ตอนนี้มีข่าวดีจากมอนิเตอร์ของแม่โขงวอจ ซึ่งเป็น NGO
ที่มาสอดส่องดูแลว่า โครงการที่รัฐบาลตัวเองที่ให้ประเทศอื่นๆ นั้น ส่งผลกระทบให้ประเทศ
อื่นๆ ยังไง ล่าสุดออกมาว่ารัฐบาลญี่ปุ่นปรับตัว ในการคิดถึงคำนึงถึงปัญหาที่เกิดจากการ
พัฒนาที่ตกกระทบถึงประเทศอื่น เช่น ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากพลังงานไฟฟ้า ผลกระทบทาง
สังคม ผลกระทบทางวัฒนธรรม ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ตอนนี้รัฐบาลญี่ปุ่น ได้ปรับตัว
สร้างแนวทางที่เข้มแข็งขึ้น ในการกำหนดให้ทุนขนาดใหญ่กับประเทศเหล่านี้ ในการพัฒนา
เขื่อนขนาดใหญ่ในลาว รัฐบาลญี่ปุ่นต้องปรับตัว ต้องฟังเสียงประชาชนในภูมิภาคที่ตนเองเข้าไป
มีส่วนในการพัฒนา สร้างออกแบบ เปลี่ยน ปรับภูมิทัศน์ ของการพัฒนา ซึ่งเงื่อนไขของการ
ปรับตัวนี้ ถือว่าเป็นเงื่อนไขที่สามารถให้อยู่ร่วมกันได้ การเป็นอาเซียนในอนาคต การพัฒนาใด
ก็ตามที่เกิดผลกระทบดังที่เห็นนี้ คนตัวเล็กตัวน้อยแทบจะไม่มีที่ยืน สิ่งเหล่านี้ภาคประชาสังคม
ของญี่ปุ่นจะต้องช่วยกัน ตรวจสอบและกำกับ ไม่ให้ปล่อยให้กลไกของตลาดมีบทบาทเสียจน
ควบคุมไม่ได้ เราต้องอาศัยความร่วมมือกับ โตเดอร้ ต้องอาศัยความร่วมมือจากรัฐบาล เพราะ
ภาคประชาสังคมไม่มีแรงพอ

สารบัญ

	หน้า
การทำงานภายใต้วัฒนธรรมที่แตกต่าง : ปัญหาและความคาดหวังของบริษัทญี่ปุ่น นันทิชาญา มหาจันทร์	1
เคนเคน เทโด : ความอยู่รอดของทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในญี่ปุ่น ตรีชาติ เล่าแก้วหนู	22
กระบวนการ Japanization ในกลุ่มวัยรุ่นชาวไทย : กรณีศึกษาการบริโภค วัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นของนักศึกษาวิชาเอกภาษาญี่ปุ่น ดร. วัชรวิสา สุยะระ	40
Cultural Memories of the Atomic Bombing of Hiroshima in Japanese Graphic Novel Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms Senjo NAKAI	52
ญี่ปุ่น ชแมร์ แล สยาม: ความสัมพันธ์ในยุคกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ดวงเด่น บุญปก	76
การใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นเพื่อส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกัน ในชั้นเรียนคณิตศาสตร์ที่สอนด้วยวิธีการแบบเปิด ชูศักดิ์ อุดอินแก้ว	97
การวิเคราะห์ความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอนในการใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ ประเทศญี่ปุ่นของครูไทยในการสอนคณิตศาสตร์ด้วยวิธีการแบบเปิด สุदारัตน์ เปียงน้อย	113
การนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่น เจนสมุทธ แสงพันธ์	130

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การบูรณาการการสอนและการทำวิจัยในชั้นเรียนคณิตศาสตร์ ด้วยนวัตกรรม การพัฒนาวิชาชีพครูแบบญี่ปุ่น	149
สุดาทิพย์ หาญเชิงชัย	
แนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติที่ปรากฏในบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่น	166
นภดล ทิพย์รัตน์	
ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่น-ไทยในสถานการณ์น้ำท่วมใหญ่ในกรุงเทพฯ พ.ศ.2485	182
ฐจิ มิชูคามิ	

การทำงานภายใต้วัฒนธรรมที่แตกต่าง : ปัญหาและความคาดหวัง ของบริษัทญี่ปุ่น

Working under different Cultures : Problems and Expectations of Japanese Businesses

นันท์ชญา มหาจันทร์¹

บทคัดย่อ

การศึกษาค้นคว้านี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมการทำงานของชาวญี่ปุ่นและชาวไทย 2) เพื่อศึกษาปัญหาที่เกิดขึ้นในการทำงานร่วมกัน โดยมีขอบเขตด้านเนื้อหาเรื่อง ความแตกต่างของวัฒนธรรมการทำงานของญี่ปุ่นและไทย ปัญหาที่เกิดขึ้นจากความแตกต่างของวัฒนธรรมการทำงาน ตลอดจนความแตกต่างของความเป็นญี่ปุ่นและความเป็นไทยที่ส่งผลกระทบต่อการทำงาน ขอบเขตด้านพื้นที่คือ บริษัทญี่ปุ่นในจังหวัดชลบุรีจำนวน 38 บริษัท ระยะเวลาการเก็บข้อมูลอยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2550-2554 ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้ข้อมูลเอกสารและข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ผู้ให้สัมภาษณ์คือชาวญี่ปุ่นซึ่งมาทำงานที่ประเทศไทยในระดับผู้บริหาร วิศวกร ช่างเทคนิคหัวหน้างาน บริษัทละ 1-2 คน (มีบางกรณีให้ผู้ให้สัมภาษณ์ชักชวนเพื่อร่วมงานมาด้วย) และนำเสนอผลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมการทำงานซึ่งเกิดจาก ภูมิหลังทางวัฒนธรรม อันได้แก่ทัศนคติต่อการทำงาน ค่านิยม แนวคิด การศึกษา ฯลฯ ก่อให้เกิดช่องว่าง หรือความไม่เข้าใจกันระหว่างคนต่างวัฒนธรรม(ญี่ปุ่น-ไทย) ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาหลายด้านที่กระทบต่อความสำเร็จขององค์กร ชาวญี่ปุ่นผู้ให้สัมภาษณ์ตระหนักถึงความสำคัญของเรื่องเหล่านี้ และแสดงความต้องการในการแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาการสื่อสารข้ามวัฒนธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนยอมรับและแสดงทัศนคติที่ดีต่อการทำงานร่วมกันกับคนต่างวัฒนธรรม ด้วยความเข้าใจว่าโลกกำลังเปลี่ยนแปลงและต้องปรับตัว

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมการทำงานในบริษัทญี่ปุ่นในเขตจังหวัดชลบุรี โดยการสัมภาษณ์พนักงานชาวญี่ปุ่นนี้ ทำวิจัยโดยใช้ขอบเขตด้านพื้นที่นี้เป็นครั้งแรก ผลที่ได้จากการศึกษาคือภาพที่ชัดเจนซึ่งจะสามารถนำไปเผยแพร่ยังองค์กร สถาบันการศึกษาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ โดยเป็นองค์ความรู้และแนวทางสำหรับวางแผนและปฏิบัติงานร่วมกัน

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่แน่นแฟ้น ญี่ปุ่นเป็นประเทศคู่ค้ารายใหญ่ที่สุดของไทย และไทยเป็นประเทศคู่ค้ารายใหญ่ที่สุดของญี่ปุ่นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มูลค่าการส่งออกจากไทยไปยังญี่ปุ่นนั้นมีสัดส่วนร้อยละ 14.0 จากมูลค่าการส่งออกจากไทยสู่ทั่วโลก เป็นอันดับที่ 2 รองจากการส่งออกไปสหรัฐอเมริกา ในขณะที่มูลค่าการนำเข้าจากญี่ปุ่นคิดเป็นร้อยละ 23.6 ของมูลค่าการนำเข้าจากนานาประเทศสู่ไทย จึงกล่าวได้ว่าญี่ปุ่นเป็นประเทศแหล่งนำเข้ารายใหญ่ที่สุดสำหรับประเทศไทย

การลงทุนโดยตรงจากญี่ปุ่นในประเทศไทยที่ผ่านมา มีมูลค่าประมาณร้อยละ 40 ของมูลค่าการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศทั้งหมดญี่ปุ่นเป็นผู้ลงทุนรายใหญ่ที่สุด ปัจจุบันมีบริษัทญี่ปุ่นที่ตั้งฐานการผลิตในประเทศไทยประมาณ 1,234 แห่ง (ทั้งนี้เฉพาะที่ลงทะเบียนกับหอการค้าญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ เท่านั้น) บริษัทเหล่านี้จ้างแรงงานคนไทยรวมเกือบ 4 แสนคน (ข้อมูล: สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย)

ไทยและญี่ปุ่นได้ดำเนินการเจรจาด้วยเขตการค้าเสรี (FTA) หรือชื่อทางการว่า “ความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย-ญี่ปุ่น (JTEPA)” ซึ่งมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ.2550 ความตกลงนี้นอกจากเป็นการเปิดตลาดการค้า โดยเสรีแล้วยังครอบคลุมถึงสาขาอื่นๆ อย่างกว้างขวาง

ในด้านของความสำคัญของจังหวัดชลบุรี ซึ่งใช้เป็นพื้นที่วิจัยจังหวัดชลบุรี ถูกเลือกให้เป็นเมืองหลักในโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern Sea Board Project) ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ด้วยเหตุผลด้านความเหมาะสมของที่ตั้ง ภูมิรัฐศาสตร์ ตลอดจนพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ความหลากหลายทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรมนุษย์ การสาธารณสุข การศึกษา ความพร้อมทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน เป็นต้น พื้นที่ตำบลแหลมฉบัง อำเภอกันตังซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมที่สุด จึงถูกเลือกให้เป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมในระยะที่ 1 ประกอบไปด้วยอุตสาหกรรมที่ไม่สร้างมลภาวะ และท่าเรือพาณิชย์ ด้วยความพร้อมและความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ จึงเป็นที่สนใจนักลงทุนจากต่างประเทศ รวมทั้งจากญี่ปุ่นด้วย ปัจจุบันโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดชลบุรีแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ โรงงานที่ขึ้นกับสำนักงานอุตสาหกรรม

จังหวัดชลบุรี มีจำนวนหนาแน่นที่ อำเภอเมือง อำเภอศรีราชา อำเภอบ้านบึง โรงงานเหล่านี้ เป็นของผู้ประกอบธุรกิจชาวไทยและชาวต่างชาติ อีกประเภทหนึ่งคือ โรงงานที่ขึ้นกับการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (ข้อมูล ณ 30 พ.ย. 2547 จากการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย) มี 4 นิคมอุตสาหกรรมในจังหวัดชลบุรี คือ 1.นิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบัง 2.นิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร 3.นิคมอุตสาหกรรมชลบุรี (บ่อวิน) 4.นิคมอุตสาหกรรมปิ่นทอง อย่างไรก็ตามนิคมอุตสาหกรรมเหล่านี้ บางนิคมได้ขยายพื้นที่สาขาใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นอีก

ในด้านของสาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ได้เปิดการเรียนการสอนภาษาญี่ปุ่นเป็นวิชาเอกตั้งแต่ พ.ศ. 2539 จนถึงปัจจุบัน บัณฑิตส่วนใหญ่ยังคงทำงาน โดยใช้ความรู้ความสามารถภาษาญี่ปุ่น อยู่ในบริษัทญี่ปุ่นในเขตภาคตะวันออกอย่างต่อเนื่อง สาขาวิชาตระหนักในความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาหลักสูตรให้เหมาะสมกับการประกอบอาชีพของนิสิตในอนาคต จึงทำการวิจัยครั้งนี้ขึ้นเพื่อประโยชน์ในด้านการศึกษาภาษา และวัฒนธรรมญี่ปุ่น

ผลการวิจัยจะทำให้ทราบข้อเท็จจริงของปัญหาในการทำงานภายใต้ความแตกต่างของวัฒนธรรมไทย-ญี่ปุ่น ในพื้นที่จังหวัดชลบุรีซึ่งเป็นการสำรวจครั้งแรก เมื่อได้เผยแพร่งานวิจัย จะทำให้หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องนำไปประยุกต์ใช้ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมการทำงานของชาวญี่ปุ่นและชาวไทย
2. เพื่อศึกษาปัญหาที่เกิดขึ้นในการทำงานร่วมกัน

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา
 - 1.1 ศึกษาปัญหาการทำงานด้านต่าง ๆ โดยเน้นเรื่องการสื่อสารผ่านล่าม
 - 1.2 ศึกษาวัฒนธรรมการทำงานแบบญี่ปุ่น
2. ขอบเขตด้านพื้นที่

บริษัทญี่ปุ่นในจังหวัดชลบุรีจำนวน 38 บริษัท ระยะเวลาการเก็บข้อมูลอยู่ในระหว่าง พ.ศ.2550-2554

กรอบแนวคิดของการวิจัย

1. บริษัทญี่ปุ่นมีวัฒนธรรมองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมการทำงานที่มีคุณลักษณะแตกต่างจากของไทย ในการทำงานร่วมกันของชาวไทยและญี่ปุ่นภายใต้วัฒนธรรมที่แตกต่าง ทำให้เกิดปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อผลสัมฤทธิ์ของการทำงาน การหาแนวทางแก้ไขร่วมกันจึงเป็นสิ่งจำเป็น

2. ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่เปิดสอนวิชาภาษาญี่ปุ่นเป็นวิชาเอก มีการจัดการเรียนการสอนที่สนับสนุนการประกอบอาชีพในบริษัทญี่ปุ่นด้วย ดังนั้นการค้นพบปัญหาของการทำงานอันเนื่องมาจากการสื่อสารผ่านการแปล การล่าม ตลอดจนการทำงานด้านอื่น ๆ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สถาบันการศึกษาควรนำมาพิจารณาปรับปรุงการเรียนการสอนให้เหมาะสมด้วย

กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูล

ใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive sampling) ผู้ให้สัมภาษณ์คือชาวญี่ปุ่นซึ่งมาทำงานในประเทศไทยในในจังหวัดชลบุรีจำนวน 38 บริษัท ระดับผู้บริหาร วิศวกร ช่างเทคนิค หัวหน้างาน บริษัทละ 1-2 คน (มีบางกรณีให้ผู้ให้สัมภาษณ์ชักชวนเพื่อร่วมงานมาด้วย) และนำเสนอผลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ระยะเวลาการเก็บข้อมูลอยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2550-2554

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมการทำงานของชาวญี่ปุ่น ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องการทำงานเต็มเวลา และสุดความสามารถ เพื่อองค์กรที่สังกัด
2. เป็นข้อมูลที่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษาที่เปิดสอนภาษาญี่ปุ่นเป็นวิชาเอกได้นำไปประยุกต์ใช้ในการปรับปรุงหลักสูตร
3. องค์กรที่เกี่ยวข้องเช่น นิคมอุตสาหกรรมที่บริษัทญี่ปุ่นเป็นสมาชิก สามารถนำผลการวิจัยไปเป็นแนวทางในการให้คำแนะนำบริษัทญี่ปุ่นได้
4. เป็นองค์ความรู้สำหรับผู้ที่ต้องการทำงานในอนาคตหรือปรับปรุงการทำงานในปัจจุบัน ในภาวการณ์ทำงานภายใต้เงื่อนไขของความแตกต่างทางวัฒนธรรม

1. วัฒนธรรมการทำงานแบบญี่ปุ่นและแบบไทย

บริษัทญี่ปุ่นได้เข้ามาดำเนินกิจการค้าแบบสมัยใหม่ในประเทศไทย เมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา แต่หากย้อนนับการค้าแบบโบราณ ก็สามารถย้อนกลับไปได้ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา การลงทุนของญี่ปุ่นในประเทศไทยมีความสำคัญมากต่อเศรษฐกิจของทั้งสองประเทศ ญี่ปุ่นเป็นผู้ลงทุนต่างประเทศรายใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ช่วงระหว่าง ค.ศ. 1987 และ ค.ศ. 1990 ประเทศไทยกลายเป็นฐานการลงทุนนอกประเทศที่สำคัญของญี่ปุ่น (ทิม คีลี, 2552) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับอุตสาหกรรมยานยนต์ของญี่ปุ่น ดังที่ประเทศไทยได้ชื่อว่า เป็นดินแดน ดีทรอยต์แห่งเอเชีย (Detroit of Asia) มีผู้คนจำนวนมากตั้งข้อสงสัยว่า เหตุใดญี่ปุ่นจึงนิยมลงทุนในประเทศไทยมากกว่าประเทศอื่นในภูมิภาคนี้

สาเหตุที่ญี่ปุ่นเข้ามาลงทุนในประเทศไทยมากขึ้น โดยเฉพาะหลังวิกฤตเศรษฐกิจ (ปี 2543) เพราะความจำเป็นที่จะต้องย้ายฐานการผลิตตามบริษัทที่เป็นคู่ค้าของตน เพื่อรักษารฐานลูกค้าไว้ (ศิริวัฒน์, 2550, หน้า 1) การที่ญี่ปุ่นมองประเทศไทยเป็นประเทศที่เหมาะสมแก่การลงทุนด้านยานยนต์และชิ้นส่วนนั้น มีองค์ประกอบหลายด้าน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งประเทศไทยมีความพร้อมในส่วนนี้อย่างเต็มเปี่ยม (ธำรง อุดมไพจิตรกุล, 2549 อ้างถึงใน ศิริวัฒน์ ผู้มีศีล, 2550, หน้า 1)

ในด้านของวัฒนธรรมโทมและแม็คออลีย์ (Thome and McAuley, 1992, 180 อ้างถึงใน ทิม คีลี, 2550, หน้า 2) กล่าวว่า วัฒนธรรมของประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยมีความคล้ายคลึงกันดังต่อไปนี้

“ทั้งสองชาตินับถือศาสนาพุทธ (ญี่ปุ่นค่อนข้างจะโดยธรรมเนียม แต่ไม่ใช่ในเชิงปฏิบัติ ในขณะที่คนไทยนับถือศาสนาพุทธโดยปฏิบัติ โดยถือเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน) ทั้งสองประเทศมีความกลมกลืนของประชากรโดยเชื้อชาติและให้ความสำคัญกับความสุภาพในพิธีกรรม มารยาท และการรักษาหน้าและความกลมเกลียวในสังคมอย่างมาก”

อย่างไรก็ตาม ในการทำงานร่วมกันระหว่างชาวไทยและชาวญี่ปุ่นก็ยังคงปรากฏให้เห็นปัญหาต่าง ๆ แม้จะมีประวัติการทำงานร่วมกันมาเป็นระยะเวลานานถึง 4-5 ทศวรรษมาแล้ว มีความพยายามจากหลายฝ่ายเพื่อค้นหาความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัฒนธรรมการทำงานของทั้งสองประเทศ มีการศึกษาวิจัย และผลิตเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้อยู่พอสมควร

1.1 วัฒนธรรมการทำงานของชาวญี่ปุ่น

ชาวต่างประเทศได้ใช้ความพยายาม ในการถอดรหัสความสำเร็จของการบริหารงานแบบญี่ปุ่น และแม้แต่ชาวญี่ปุ่นเอง ก็พยายามที่จะวิเคราะห์ สังเคราะห์ ประสพการณ์ แบบแผนและภูมิปัญญาในเชิงธุรกิจการค้า เพื่อเรียบเรียงออกมาเผยแพร่สู่สายตาชาวโลก กระบวนการบางอย่างเป็นเอกลักษณ์ของญี่ปุ่น ไม่อาจอธิบายได้ด้วยภาษาต่างประเทศ จึงจำเป็นต้องต้องเรียกตามแบบญี่ปุ่น แต่เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไป เช่น ไคเซ็น (改善) เนะมะวะชิ (根回し) ดังโง (談合) รังงิ (稟議) เป็นต้น

เป็นความจริงที่ว่าวัฒนธรรมการทำงานของคนชาติใดๆ นั้นสัมพันธ์ หรือได้รับอิทธิพลจากประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของประเทศนั้น สำหรับเรื่องนี้มีหลายประเด็นที่ถูกหยิบยกขึ้นมาอธิบายวัฒนธรรมการทำงานของคนญี่ปุ่น อาจแบ่งเป็นหัวข้อต่างๆ โดยสังเขปได้ดังนี้

1.1.1 การวางแผน ประเทศญี่ปุ่นมีภูมิอากาศแบบสี่ฤดูคือ ใบไม้ผลิ ร้อน ใบไม้ร่วง หนาว โดยมีฤดูฝนสั้นๆ เป็นระยะเวลา 1 เดือน ก่อนเข้าฤดูร้อน เนื่องจากมีฤดูกาลที่เพาะปลูกไม่ได้ อาหารขาดแคลน ชาวญี่ปุ่นจึงต้องวางแผนการเกษตร สำหรับแต่ละปี เพื่อที่จะได้มีพืชผลไว้รับประทานหรือจำหน่ายในยามที่ขาดแคลนด้วย

1.1.2 การเตรียมพร้อม การที่มีภัยธรรมชาติมาก กล่าวคือ พายุไต้ฝุ่น พายุฝนจากลมมรสุม ทำให้เกิด อุทกภัย วาตภัย ดินถล่ม สร้างความเสียหาย เดือดร้อนอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ยังมีภัยจากแผ่นดินไหวและคลื่นยักษ์สึนามิ ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายอย่างหนัก ในระยะยาวทั้งต่อเศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น ภัยธรรมชาติเหล่านี้ทำให้ชาวญี่ปุ่นดำเนินชีวิตอย่างระมัดระวัง มีการเตรียมพร้อมที่จะรับมือกับความเสี่ยง มีการพยากรณ์จากสถิติที่ถูกบันทึกอย่างละเอียด ซึ่งถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นหลัง เพื่อการนำไปวางแผน และมีความพยายามที่จะปรับปรุงกลยุทธ์ นโยบาย แผนปฏิบัติการอยู่เสมอ เพื่อการใช้ชีวิตที่เสี่ยงน้อยลงของคนรุ่นต่อไป

1.1.3 การสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกัน ประเทศญี่ปุ่นมีพื้นที่น้อย ประมาณ 348,000 ตารางกิโลเมตร ซึ่งเป็นขนาดพื้นที่เท่ากับมลรัฐแคลิฟอร์เนีย แต่มีประชากร 128 ล้านคน (ค.ศ. 2010) จึงต้องมีกฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพที่สุด มีข้อตกลงกันในกลุ่มตั้งแต่สมัยโบราณ คนญี่ปุ่นรักษาระเบียบ เพื่อไม่ให้คนกลุ่มเดียวกันได้รับความเดือดร้อน หรือเกิดการกระทบกระทั่งกัน นอกจากนี้การสร้างกฎระเบียบเพื่อคุ้มครองสมาชิกในสังคม การที่มีความเชื่อพื้นฐานว่าการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ จะทำให้ความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มราบรื่น และจะนำไปสู่ความสำเร็จของกลุ่ม สิ่งที่ได้รับตอบแทนจากกลุ่มคือ

ความมั่นคง ปลอดภัย รัฐบาลญี่ปุ่นออกกฎเกณฑ์มากมาย เพื่อควบคุมการทำธุรกิจ ขององค์กรต่าง ๆ มีการตรวจสอบ ทดสอบตรวจสอบคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติการ และหน่วยงาน สร้างคู่มือ เครื่องมือการปฏิบัติ ตลอดจนกฎเกณฑ์การควบคุมที่ละเอียด ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ กฎเกณฑ์ ข้อกำหนดที่รัฐออกมา คือสิ่งที่ใช้ปกป้องคุ้มครองประชาชน

1.1.4 วัฒนธรรมใจสื่อถึงกัน การสำนึกว่าเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน ทำให้ชาวญี่ปุ่นไม่เน้นการสื่อสารที่ให้อารมณ์ละเอียดเกินความจำเป็น ในภาษาญี่ปุ่นมีคำว่า อิชิชินเด็นชิน (以心伝心) หมายถึง ใจสื่อถึงกัน โดยไม่จำเป็นต้องใช้ภาษาพูด หรือการอธิบายอย่างละเอียด เพราะชาวญี่ปุ่นยึดถือค่านิยมเดียวกัน มีบรรทัดฐาน มาตรฐานเดียวกัน จึงมีสามัญสำนึกเดียวกัน เข้าใจว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรดีอะไรไม่ดี เหมือนกัน ดังนั้นจึงแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อเรื่องเดียวกันในลักษณะเดียวกัน สังคมญี่ปุ่นจึงค่อนข้างสงบสุข มีความขัดแย้งน้อย มีคดีความฟ้องร้องกันน้อย เพราะมักแก้ปัญหาด้วยการเจรจา

ญี่ปุ่นมีวัฒนธรรมที่นักมานุษยวิทยา Edward Hall กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง Silent Language ว่าเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ต้องใช้คำพูดให้มากความ คนญี่ปุ่นจะมีสิ่งที่คล้าย ๆ กัน และมีประวัติศาสตร์อันยาวนานเกี่ยวกับค่านิยมและข้อสมมุติฐานที่เกิดจากครอบครัวที่มั่นคง และระบบการศึกษาที่มีมาตรฐาน (การติดต่อธุรกิจกับชาวญี่ปุ่น, Jetro Bangkok, 2004)

ในการทำงานชาวญี่ปุ่นจึงทำงานร่วมกันอย่างราบรื่น ส่งผลให้มีประสิทธิภาพและผลสัมฤทธิ์สูง แต่สามัญสำนึกเรื่องนี้และการใช้เรื่องใจสื่อถึงกันนั้น มิได้สื่อความกับคนต่างวัฒนธรรม จึงก่อให้เกิดปัญหามากในการทำงานร่วมกัน

1.1.5 ความสำนึกเรื่องสังกัด สำนึกเรื่องนี้ส่งผลถึงวิธีการทำงาน และการดำเนินชีวิตของชาวญี่ปุ่นจากอดีตถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นนักรบที่ขึ้นอยู่กับมูลนายของตนในสมัยสงครามศักดินา ช่างหรือคนรับใช้ที่สังกัดสำนักหรือห้างร้าน และในปัจจุบันคือพนักงานที่สังกัดบริษัทต่างๆ ล้วนมีสำนึกเรื่องสังกัดอย่างแรงกล้า เป็นความรู้สึกปลอดภัยที่ได้อยู่ในสังกัดทั้งนี้ เพราะเชื่อมั่นว่าสังกัดจะปกป้อง ดูแล ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตให้กับตนและครอบครัว ซึ่งสังกัดของญี่ปุ่นทำหน้าที่นี้ได้อย่างสมบูรณ์ ก่อนเศรษฐกิจฟองสบู่ของญี่ปุ่นจะแตกช่วงปลายทศวรรษ 1980 มีระบบการจ้างงานตลอดชีพ (終身雇用制度) และสหภาพแรงงานของบริษัท (企業別労働組合) ระบบการเลื่อนขั้นเงินเดือนตามลำดับอาวุโส (年功序列) สร้างความเชื่อมั่นและรู้สึกมั่นคงให้ผู้คนในสังกัด เมื่อมีความเชื่อมั่นเช่นนี้ สมาชิกในสังกัดจึงอุทิศ พลัง ให้กับการทำงาน การที่เรื่องของการย้ายสังกัดเป็นเรื่องที่ไม่เป็นที่ยอมรับของวงการและสังคม ยิ่งทำให้ชาวญี่ปุ่นพยายามทำงานอย่างหนักเพื่อสังกัดของตน

อย่างไรก็ตาม การบริหารทรัพยากรมนุษย์แบบดั้งเดิมของญี่ปุ่นนั้นใช้ว่าจะไม่ถูกท้าทายโดยกระแสของลัทธิความนิยมความสามารถตามแบบตะวันตก แต่อาจจะแย้งได้ว่ามีปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญซึ่งเสริมการยอมรับและควมมีประสิทธิผลของนโยบายและการดำเนินการด้านการบริหารทรัพยากรมนุษย์ บริษัทญี่ปุ่นกำลังจัดแนโน้มการเป็นสังคมกลุ่มของพนักงานของตนต่อการจัดกลุ่มที่มีความผูกพันกับบริษัท ดังนั้น จึงเป็นไปได้ที่จะยืนยันว่าความรู้สึกเป็นสมาชิกภายในของกลุ่ม ในกรณีนี้บริษัทอาจจะสำคัญกว่าในการทำให้เกิดพฤติกรรมที่มุ่งมั่นกับงานมากกว่าทัศนคติของความมุ่งมั่นที่มาจากความพอใจในงาน หรือการรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของวิชาชีพใดวิชาชีพหนึ่ง (ทิม คีลี, 2552, หน้า 134)

1.1.6 ความสำนึกเรื่องลำดับชั้นของคนในสังคม จากผลการสำรวจ ชาวญี่ปุ่นปัจจุบันคิดว่าตนเองเป็นชนชั้นกลาง และมีความเท่าเทียมเสมอภาคในประเทศตน อย่างไรก็ตาม ชาวญี่ปุ่นมีแนวคิดเรื่องลำดับชั้นในสังคมมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งพัฒนามาเป็นเรื่องของ “หน้าที่” ในปัจจุบัน มากกว่าเป็นเรื่องของความเหลื่อมล้ำและบุญคุณ ประเทศญี่ปุ่นยุคก่อนสมัยใหม่มีระบบศักดินา ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาที่ผู้ปกครองจะต้องดูแลทุกข์สุขของคนในปกครองอย่างดีที่สุด ส่วนผู้ถูกปกครอง ก็จะมีมอบความซื่อสัตย์ จงรักภักดี และทำงานรับใช้อย่างสุดความสามารถให้กับนาย ภาษาญี่ปุ่นมีประเภทของสำนวนภาษาที่แสดงลำดับชั้นเรียกว่า 敬語 (keigo) ซึ่งละเอียดซับซ้อนมาก สามารถเปลี่ยนแปลงการใช้ได้ตามสถานการณ์และสถานภาพ ณ ขณะนั้น ชาวญี่ปุ่นในปัจจุบันพยายามอย่างมากที่จะใช้ให้ถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการธุรกิจ ซึ่งถือมารยาทธุรกิจเป็นสิ่งสำคัญ การแบ่ง คนใน คนนอก การเข้าใจความสัมพันธ์ของบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นเรื่องจำเป็นที่ต้องเรียนรู้อย่างจริงจังเพื่อการอยู่รอดในสังคมอย่างราบรื่นสงบสุข ภาษาสุภาพนี้มีจุดกำเนิดมาจากแนวคิดเรื่องลำดับชั้นในสังคมนั่นเอง สมาชิกทุกคนไม่ว่าจะอยู่จุดใดของลำดับชั้นในสังคม รู้จักการปฏิบัติตนต่อคนที่อยู่เหนือกว่า เสมอกัน และต่ำกว่า สิ่งเหล่านั้นทำให้การดำเนินงานราบรื่นปัจจุบันในบริษัทญี่ปุ่น หัวหน้ามีหน้าที่รับผิดชอบดูแลลูกน้องในบังคับบัญชาของตนอย่างดี และถูกต้อง และลูกน้องจะให้ความร่วมมือกับนโยบายของบริษัท พร้อมทั้งจะปฏิบัติตามข้อตกลงเพื่อส่วนรวม ผ่านคำสั่งหรือคำชี้แนะของหัวหน้า

ในวัฒนธรรมที่เน้นความสัมพันธ์แบบรวมกลุ่มเช่นญี่ปุ่นนั้น การเคารพและรักษาความสัมพันธ์ตามระดับชั้นถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในสังคมและธุรกิจ ระดับชั้นในสังคมตามวัฒนธรรมของญี่ปุ่นมาจากความเชื่อในลัทธิขงจื๊อว่าทุกคนในสังคมถูกกำหนดให้อยู่ในระดับชั้นที่แตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น ผู้ซื้อ (อยู่ในระดับชั้นที่สูงกว่า) และผู้ขาย (อยู่ใน

ระดับชั้นที่ต่ำกว่า) สังคมจะมีความมั่นคงก็ต่อเมื่อทุกคนรักษาสัมพันธภาพตามระดับชั้นที่เหมาะสมไว้ (อ้างถึงแล้ว, Jetro Bangkok , 2004)

1.1.7 การเปิดใจรับสิ่งใหม่ ถึงแม้ว่าประเทศญี่ปุ่นจะเป็นเกาะโดดเดี่ยว แต่ก็มี ความพยายามที่จะรับศิลปวิทยาการ ศาสนาความเชื่อ จากแผ่นดินอื่น ในสมัยโบราณญี่ปุ่น ส่งคนจำนวนมากไปเรียนรู้และนำศิลปวิทยาการจากประเทศจีนกลับเข้ามาอย่างกว้างขวาง รวมทั้งเรื่องของภาษาด้วย ญี่ปุ่นจึงมีการนำตัวอักษรจีนมาใช้แทนเสียงภาษาญี่ปุ่นด้วย การมี อักษรใช้ทำให้ญี่ปุ่นมีโอกาสนับถือนเรื่องราวต่าง ๆ เป็นลายลักษณ์ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์อย่าง ยิ่งต่อการพัฒนาภายหลัง ในยุคปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบสมัยใหม่ ญี่ปุ่นก็รับศิลปะ วิทยาการจากชาติตะวันตกอย่างกระตือรือร้น กระหายใครรู้ คุณสมบัติแบบมีจิตใจเปิดกว้าง ต่อสิ่งใหม่ๆ ที่ท้าทายและเป็นประโยชน์ เพื่อนำมาปรับใช้ในบริบทสังคมแบบญี่ปุ่นนี้เอง ที่ เป็นแรงผลักดันให้สังคมญี่ปุ่นพัฒนาก้าวหน้าแบบก้าวกระโดด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่ามกลาง ซากปรักหักพังจากสงครามโลกครั้งที่สอง

2. วัฒนธรรมการทำงานของไทย

ในการวิเคราะห์การบริหารงานแบบญี่ปุ่นในประเทศไทย มักจะมีการวิเคราะห์ วัฒนธรรมการทำงานของคนไทยควบคู่กันไปด้วย เพื่อให้ให้เห็นภาพความสัมพันธ์ทั้งแบบ ราบรื่นและมีปัญหาอุปสรรค (ชนิษฐา พงศ์ศุภสมิทธิ, 2546, หน้า 129) ได้กล่าวไว้ว่า

สังคมไทยเป็นสังคมเปิดกว้างที่ประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติและหลายวัฒนธรรมที่ ต่างฝ่ายต่างยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีตามความเชื่อถือของบรรพบุรุษของตน การเป็น สังคมที่เปิดกว้างก่อให้เกิดอิสระเสรีในการดำรงชีวิตตามรูปแบบของตน สังคมไทยเป็นสังคม เกษตรกรรมมีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากร ธรรมชาติที่มีอยู่ตลอดปี ไม่มีความกดดันจาก ปัจจัยภายใน และภายนอกจนถึงขั้นวิกฤตจึงไม่เกิดการแข่งขันและการต่อสู้ดิ้นรนในชาติ ดังนั้น สังคมไทยจึงมีวัฒนธรรมแบบสบาย ๆ และได้หล่อหลอมให้เกิดพฤติกรรมของ “ความ เป็นไทย” คือ “สบาย สนุกสนาน ยืดหยุ่น อะลุ่มอล่วย อุ่มชูและพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือ อย่างจริงใจ” และความเป็นไทยในรูปแบบนี้เองจึงทำให้ไม่เกิดการแข่งขัน และอาจจริงจกกับ การทำงานเป็นสาเหตุที่ทำให้ประเทศชาติพัฒนาขึ้นไปได้ช้าไม่ทันประเทศอื่น

จากการสรุปผลงานวิจัย เรื่อง วัฒนธรรมการทำงานของคนไทย ของ ไพศาล ไกรสิทธิ์ (2524, หน้า 189-203) พบว่าคนไทยส่วนใหญ่มีแนวความคิดและความเชื่อเกี่ยวกับการ ทำงานว่าการทำงานและหาความสุขเป็นกิจกรรมที่สามารถทำร่วมกันได้ การทำงานเพื่อการ

เปลี่ยนแปลงเอาชนะสถานะแวดล้อมเป็นการกระทำที่เป็นไปได้ยาก การทำงานเพียงอย่างเดียวไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชีวิตการทำงานประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว การสะสมทรัพย์สินหามาได้จากการทำงานไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นที่ต้องกระทำ คนไทยส่วนใหญ่ต้องการทำงานที่ไม่ต้องใช้ความพยายามอย่างสม่ำเสมอต้องการงานที่ไม่ต้องรับผิดชอบ ไม่ต้องเสี่ยง และมีอิสระ ในด้านของพฤติกรรมการทำงาน การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนามแสดงผลว่า คนไทยส่วนใหญ่ไม่มีการวางแผนในการทำงาน มีสมรรถภาพในการที่จะทำงานคนเดียว ไม่มีประสิทธิภาพในการร่วมกันทำงานเป็นกลุ่ม ไม่มีวินัยในการทำงาน

ไพศาลได้วิเคราะห์สาเหตุของพฤติกรรมการทำงานเหล่านั้น ของชาวไทย และได้สรุปไว้ว่า ในวัยเด็กคนไทยส่วนใหญ่ไม่ได้รับการฝึกอบรมให้รู้จักการทำงานเพื่อช่วยตนเอง เพื่อเตรียมตัวที่จะทำงานอาชีพ ไพศาล ตั้งข้อสังเกตว่า การให้ความหมายของการทำงานก็ดีสิ่งที่คนไทยคิดว่าจะเกิดขึ้น ถ้าคนไม่ทำงานก็ดี จุดมุ่งหมายของการทำงานก็ดี คนไทยจะตอบโดยใช้ตนเองเป็นศูนย์กลาง มีแนวความคิดและความเชื่ออยู่ในขอบเขตที่เกี่ยวข้องกับตนและคนใกล้เคียง การที่คนไทยให้สัมภาษณ์ในลักษณะที่มุ่งตนเองเป็นสำคัญเช่นนี้ น่าจะเกิดจากเหตุปัจจัยหลายประการ เป็นต้นว่า ลักษณะปัจเจกชนนิยม ความรักอิสระเสรี ความเชื่อที่ว่าตนเป็นที่พึ่งแห่งตน และลักษณะที่มุ่งปัจจุบัน (present-oriented) เหล่านี้มีผลทำให้คนไทยไม่อาจจะมองไกลไปถึงผลที่เกิดแก่สังคมทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้

จากรายงานการวิจัย วัฒนธรรมการทำงานของพนักงานชาวไทยในองค์กรข้ามชาติ : กรณีศึกษาบริษัทญี่ปุ่นแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดชลบุรี ของ เกศินี นาคจุ (2548, หน้า 20-21) ได้อ้างแนวความคิดความเชื่อของคนไทยที่เกี่ยวกับการทำงานไว้ว่า

1. คนไทยไม่ยอมเชื่อว่าการทำงานเป็นความดีในตัวเองในทางตรงกันข้าม คนไทยจะให้ความสนใจอย่างมากกับสิ่งที่ให้ความสนุกสนาน การทำให้เกิดความสนุกสนาน ถ้าทำให้เกิดบ่อยๆ ถือว่าเป็นสิ่งที่ดี (Embree, 1969, p.12)

2. คนไทยชอบสนุกสนานเป็นความสวยงามควรได้รับการส่งเสริมมากกว่าควบคุม คนไทยมีความปรารถนาและมีความสามารถในการที่จะหาความสุขได้สูง ความคิดลักษณะนี้ทำให้ขาดความจริงจังที่จะทำงาน (Moore, 1974, p.8)

3. คนไทยชอบสนุก ชอบอะไรง่าย ๆ และไม่มีแรงจูงใจที่จะทำงานหนักเพื่อให้ชีวิตดีขึ้น เพื่อให้มีตำแหน่งทางเศรษฐกิจและสังคมสูงขึ้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าคำกล่าวในสังคมไทยที่ว่า “ทำก็ช่าง ไม่ทำก็ช่าง” ช่วยให้เราเข้าใจเกี่ยวกับ “การรับรู้” ของคนไทยถึง “ขีดจำกัด” ของโครงสร้างการทำงานในสังคมไทย เคนอิชิ โทมินากา (Ken Ichi Tominaga)

4. คนไทยเป็นคนใจเย็น รวมทั้งมีจิตใจสงบต่อการทำงาน ความรับผิดชอบและความยากลำบาก ทั้งนี้เพราะคนไทยมีความเชื่อว่า โดยพื้นฐานโลก (World) ไม่ได้โหดร้ายต่อมนุษย์ คนไทยจึงคิดแต่จะหาความสนุกมากกว่าที่จะคิดทำงานหนัก (เบเนดิกท์, 1963, pp.38-44)

5. การที่คนไทยใจเย็น มีจิตใจสงบ หรือมีลักษณะเฉื่อย มีความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ไม่กระตือรือร้นชวนขวยการทำงาน ทำงานเฉพาะเท่าที่จำเป็นในการครองชีพเป็นลักษณะของคนในสังคมเกษตร การมีลักษณะเฉื่อยยังทำให้คนไทยไม่คิดริเริ่มที่จะเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง ไม่กล้าทำงานเสี่ยงที่ให้ผลไม่แน่นอน ความเฉื่อยในสังคมเกษตรแบบของไทยทำให้คนขี้เกียจ (อดุล วิเชียรเจริญ, 2515, หน้า 157-158)

3. การทำงานร่วมกันระหว่างชาวญี่ปุ่นและชาวไทย

ทิม คีลี (2552, หน้า 267-268) อ้างถึงงานของ ซเวียร์เช็ค และ โอนิชิ ในวัฒนธรรมและการบริหารทรัพยากรมนุษย์แบบญี่ปุ่น การทำงานกับบริษัทญี่ปุ่นในประเทศไทยว่า ซเวียร์เช็ค และโอนิชิ (Swierczek and Onishi, 2002) ได้ศึกษาวัฒนธรรมและความขัดแย้งระหว่าง

ผู้จัดการชาวญี่ปุ่นและผู้ใต้บังคับบัญชาชาวไทย ในการศึกษาของเขา เขาได้ตรวจสอบความขัดแย้งที่อาจเป็นไปได้ซึ่งอาจจะมาจากความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมญี่ปุ่นและไทยในส่วนที่เกี่ยวกับมิติต่าง ๆ ของฮอฟสเต็ด เรื่องระยะห่างของอำนาจ เขาได้กล่าวว่าในตอนแรกผู้จัดการชาวญี่ปุ่นมีแนวโน้มที่จะปฏิบัติต่อพนักงานชาวไทยเหมือนกับพนักงานชาวญี่ปุ่น เขาอ้างว่า ทศนคตินี้ได้รับอิทธิพลที่สูงมากในแง่ของความเสมอภาคที่ได้มีอยู่ในสังคมของญี่ปุ่นตั้งแต่การเข้าครอบครองของสหรัฐหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อย่างไรก็ตามเมื่อเวลาที่ผ่านมาผู้จัดการชาวญี่ปุ่นมักจะดูแลพนักงานชาวไทยที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของตน เพราะชาวญี่ปุ่นถือว่าลำดับชั้นที่คาดหวังได้ในสังคมไทยไม่เกี่ยวข้องกับระบบการบริหารองค์กรของญี่ปุ่น ทศนคติเช่นนี้เป็นการที่กวนใจของพนักงานชาวไทย เนื่องจากผู้ใต้บังคับ บัญชาชาวไทยเชื่อว่าบริษัทควรมีลำดับชั้นและฝ่ายบริหารจัดการควรจะวางตัวอยู่ห่างจากพนักงาน แต่ก็ควรอยู่บนพื้นฐานของความเคารพนับถือ

ในสายตาของพนักงานชาวไทย คิดว่าคนญี่ปุ่นมีความเข้มงวดเรื่องเวลาขยันทำงาน ไม่มีรอยยิ้ม ความอดทนสูง ในหัวมีแต่เรื่องงานตลอดเวลาไม่มีเวลาให้ครอบครัวทำงานเป็นทีม ขอบแข่งขัน ทำไ้เห็นมากกว่าจินตนาการ ทำงานล่วงเวลา ถือกระเป๋ากลับและสมุดบันทึกเป็นห่วงเรื่องงาน ฯลฯ ส่วนสิ่งที่คนญี่ปุ่นมองคนไทยคือ ร่าเริง ใจดี มองโลกแง่ดี ไม่มีความ

รับผิดชอบ ไม่มีการวางแผน ไม่เข้มงวด ยึดมั่นต่อศาสนา ไม่รักษากฎระเบียบ ใจกว้าง ชอบสร้างภาพ ขี้เกียจ ความเป็นปัจเจกสูง ทะระนง ซึ้งอน ฯลฯ (อิมานิ โฮโรชิ , 2554, หน้า 157)

เมื่อได้ทราบความเป็นญี่ปุ่นและความเป็นคนไทย รวมทั้งวัฒนธรรมการทำงานของญี่ปุ่น และไทยแล้วน่าจะพิจารณาถึงการทำงานร่วมกันเพื่อให้เข้าใจสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

4. บทสรุปจากการสัมภาษณ์

4.1 ความคิดเห็นในเรื่องการทำงานกับคนต่างวัฒนธรรม

ร้อยละ 100 ของผู้ให้สัมภาษณ์คิดว่าการทำงานกับคนต่างวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ในโลกยุคไร้พรมแดน การทำงานกับคนต่างวัฒนธรรมทำให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดผลดีมากกว่าผลเสีย ทำให้ใจกว้างยอมรับในความแตกต่าง และพยายามทำความเข้าใจความแตกต่างนั้น การได้แลกเปลี่ยนกัน ร่วมมือกันจะเป็นกำลังทำให้เข้มแข็งและอยู่รอด เพื่อการก้าวไปข้างหน้า การได้โต้แย้งกันเป็นการพัฒนาความคิด การทำงานกับคนต่างวัฒนธรรมจึงมีความเป็นสากล สรุปได้ว่าแม้ว่าผู้ให้สัมภาษณ์จะประสบปัญหาและอุปสรรคมากมาย แต่ทุกความคิดเห็น เห็นว่าการทำงานกับคนต่างวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ดี

4.2 ความแตกต่างด้านวิธีการทำงาน

ตารางแสดงการเปรียบเทียบวิธีการทำงานแบบไทยและแบบญี่ปุ่น

(ประมวลจากการสัมภาษณ์)

วิธีการทำงานแบบไทย	วิธีการทำงานแบบญี่ปุ่น
1. ไม่รักษาเวลา โดยเฉพาะกำหนดส่ง	1. เเคร่งครัดเรื่องเวลานัดหมายส่งงาน
2. ไม่สอนงานไม่ถ่ายทอดความรู้ให้รุ่นน้องหรือลูกน้อง	2. ถือเป็นหน้าที่ที่ต้องสอนงานเพราะลูกน้องเป็นกำลังสำคัญ
3. ทำงานสบาย สะดวก สนุก	3. เเคร่งเครียดในการทำงาน เร่งรีบตลอด
4. ตอบไม่ตรงคำถาม	4. ต้องตอบให้ตรงคำถาม
5. ไม่รักษากฎ ไม่รักษารวม องค์กร	5. หุ่มเทให้กับสังกัด
6. ไม่รอบคอบ	6. ทำงานละเอียดรอบคอบ ตรวจสอบซ้ำ ๆ
7. รอให้ถึงกำหนดส่งงานแล้วจึงส่ง	7. ถ้างานเสร็จก่อนกำหนด ก็ะรีบส่งเพื่อจะได้รับการงานอื่นมาทำ

วิธีการทำงานแบบไทย	วิธีการทำงานแบบญี่ปุ่น
8. ไม่ยอมรับผิดชอบง่าย ๆ ไม่ขอโทษ	8. ก่อนอื่นกล่าวคำขอโทษซึ่งบางครั้งไม่ใช่ความผิดโดยตรงของตนเอง
9. เปลี่ยนงานบ่อยบริษัทเสียหาย	9. รักบริษัทของตน ไม่เปลี่ยนงาน
10. นำความลับของบริษัทไปเปิดเผยไม่ว่าจะจงใจหรือไม่	10. เคร่งครัดในการรักษาความลับของบริษัท
11. เมื่ออยู่ในตำแหน่งสูง ๆ กลับไม่ทำงานให้แต่ลูกน้องทำ	12. ยิ่งตำแหน่งสูงยิ่งทำงานหนัก

4.3 ปัญหาที่เกิดจากความแตกต่างของวัฒนธรรม

ผู้ให้สัมภาษณ์ชี้ประเด็นหลักของปัญหาขึ้นมามีดังนี้

1. เรื่องมารยาทธุรกิจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวญี่ปุ่นเคร่งครัดมาก ต้องการให้ชาวไทย ใส่ใจเรียนรู้บ้างเพราะถ้าผิดพลาดไปอาจเกิดความเสียหายมากต่อองค์กร
2. ความคิดเรื่องเวลา ชาวไทยใช้เวลาไปอย่างเปล่าประโยชน์ ไม่รักษาเวลา (ตามที่ได้กล่าวข้างต้น)
3. คนไทยมีความเกรงใจต่อผู้ที่มีอาวุโสกว่ามากเกินไป จนไม่กล้าแสดงความคิดเห็น
4. การไม่ใส่ใจเรื่องงาน ไม่พัฒนาตน ไม่พัฒนาคน(ไม่สอนงานลูกน้อง)
5. การไม่ยอมรับการถูกตักเตือนของชาวไทย ทำให้งานไม่ราบรื่น ไม่ก้าวหน้า
6. การไม่กังวลกับปัญหาของชาวไทย ทำให้งานไม่พัฒนา
7. ชาวไทยให้ความสำคัญกับครอบครัวเป็นอันดับหนึ่ง ซึ่งแตกต่างกับคนญี่ปุ่นซึ่งรักงานเป็นอันดับหนึ่ง สำหรับชาวไทยปัญหาของคนในครอบครัวมาก่อนเรื่องงาน จึงพร้อมที่จะละทิ้งงานเพื่อแก้ปัญหาของครอบครัวก่อน
8. การมีอิสระมาก ทำให้ไม่เคารพกฎเกณฑ์ไม่เป็นระเบียบ บนท้องถนนก็ไม่เคารพกฎจราจร สำนึกเกี่ยวกับความปลอดภัยมีน้อย ทำให้เกิดอุบัติเหตุบ่อย ชาวญี่ปุ่นแปลกใจที่ชาวไทยขับรถเร็วแต่เดินช้า

4.4 สังคมไทยและชาวไทย

4.4.1 ความเหลื่อมล้ำในสังคม สังคมไทยมีความเหลื่อมล้ำกันมาก ซึ่งต่างจากญี่ปุ่นที่คนส่วนใหญ่มีฐานะเท่าเทียมกัน ชาวไทยพึ่งพาระบบอุปถัมภ์ ผู้ที่มีพรรคพวกมากจะได้รับความช่วยเหลือ ให้ความสำคัญกับเรื่องฐานะโดยเฉพาะฐานะทางเศรษฐกิจ ชื่อเสียงวงศ์ตระกูล ผู้มีอำนาจ ร่ำรวย ได้รับการเคารพยกย่อง แต่ผู้ที่ไม่มั่งคั่งเหล่านี้ จะขาดโอกาสนานา ในขณะที่ชาวญี่ปุ่นไม่ให้ความสนใจเรื่องเหล่านี้ ทั้ง ๆ ที่ประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์มาก และเศรษฐกิจกำลังเจริญเติบโต ผู้คนน่าจะมีโอกาสเท่า ๆ กัน

4.4.2 ความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ การนับถือศาสนาพุทธและให้ความสำคัญเคารพผู้อาวุโส ผู้ตอบสัมภาษณ์มากกว่าครึ่งแสดงความคิดเห็นว่าคนไทยมีนิสัยอ่อนโยน นอบน้อม โดยเฉพาะต่อผู้อาวุโสมาจากการกล่อมเกลามาให้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ การเคร่งครัดในการนับถือศาสนาพุทธ ทำให้มีอุปนิสัยไม่ก้าวร้าว เปิดเผย จริงใจ เอื้ออาทรต่อผู้อื่นและผู้ทุกข์ยาก นิยมทำการกุศล ชาวไทยถูกมองว่าไม่รังเกียจคนต่างชาติต่างภาษา ชาวญี่ปุ่นผู้มีประสบการณ์การทำงานกับคนหลายๆ เชื้อชาติ ลงความเห็นว่ายทำงานกับคนไทยง่ายที่สุดถึงแม้ว่าจะมีอุปสรรคเรื่องความตั้งใจที่มีต่องานบ้าง แต่นิสัยใจคอค่อนข้างดี นอกจากนี้ยังความกตัญญูต่อบิดามารดา ครู ผู้มีพระคุณมาก สิ่งเหล่านี้ชาวไทยมีเข้มข้นกว่ามาก เมื่อเปรียบเทียบกับญี่ปุ่น ซึ่งสิ่งแวดล้อมคล้ายคลึงกันในประเทศนี้ ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม การแบ่งระดับความสัมพันธ์สูงต่ำอย่างชัดเจน ทำให้ผู้น้อยไม่ค่อยกล้าแสดงความคิดเห็น และมักปฏิบัติตามคำสั่ง บางครั้งทำให้ขาดความคิดสร้างสรรค์

4.4.3 ครอบครัวมาก่อนงานและให้ความสำคัญต่อเรื่องส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม ผู้ตอบสัมภาษณ์เห็นว่าชาวไทยให้ความสำคัญกับครอบครัวมากกว่างาน พร้อมทั้งจะทำงานเพื่อแก้ปัญหาของครอบครัว สิ่งนี้แตกต่างจากแนวคิดและพฤติกรรมของชาวญี่ปุ่น นอกจากนี้ยังมีความเห็นว่าผู้หญิงไทยทำงานหนักเพื่อครอบครัว ผู้หญิงที่ทำงานประจำมีความสามารถ และขยันขันแข็งมากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงไทยที่เป็นแม่บ้านเต็มตัวได้รับการเลียดจากผู้ชายซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวมีจำนวนน้อยกว่าในประเทศญี่ปุ่นมาก และสังเกตเห็นว่าผู้หญิงชาวไทยทำงานหนัก และทำงานหลากหลายประเภท รวมทั้งต้องดูแลครอบครัวด้วย จึงคิดว่าเข้มแข็งดี และผู้ชายควรทำงานหนักขึ้นเพื่อเลี้ยงครอบครัว

4.4.4 นิสัยรักสนุก ชาวญี่ปุ่นทั้งเห็นชอบและไม่ชอบนิสัยรักสนุกของชาวไทย การหาความสำราญให้กับตนเอง และผู้อื่นนั้นชาวญี่ปุ่นคิดว่าเป็นเสน่ห์ของชาวไทย น่าอิจฉา เพราะคนญี่ปุ่น เคร่งเครียดตลอดเวลาไม่ค่อยยืดหยุ่น บางครั้งจริงจังเกินไป แต่สำหรับในเวลาที่ต้องการ

ต้องตั้งใจชาวไทยไม่ค่อยใส่ใจ บางครั้งพูดคุย ผิดกาลเทศะ หรือมีข้อผิดพลาดก็หัวเราะ
พฤติกรรมเช่นนี้ชาวญี่ปุ่นรู้สึกขุ่นข้องใจมากเมื่อพบเห็น

4.4.5 การขาดการวางแผน ผู้ตอบสัมภาษณ์ส่วนใหญ่คิดว่าการขาดการวางแผน
ของชาวไทยได้รับอิทธิพลจากการดำรงชีวิตที่ไม่ต้องเดือดร้อนกับสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ
มาตั้งแต่โบราณกาล ไม่ต้องวางแผนในการดำรงชีวิต เพราะไม่มีภาวะความขาดแคลนอาหาร
อย่างเช่นฤดูหนาวของหลายๆ ประเทศ ดังนั้นจึงไม่ต้องวางแผนเพื่อการอยู่รอด หรือวางแผนการ
ผลิตพืชผลทางการเกษตร เพราะอุดมสมบูรณ์ทุกฤดูกาล บางครั้งเกิดการขาดแคลน ก็มีการ
แบ่งปันกัน ปัจจุบันมีการบริโภคหลายประเภท ซึ่งในประเทศญี่ปุ่นไม่มี มีอาชีพขอทาน ซึ่งผู้คน
ยังคงให้เงินโดยไม่มีเงื่อนไข ให้เพราะสงสาร เห็นว่าด้อยกว่าเรา ผู้มีมากกว่าต้องมีเมตตาธรรม
สิ่งนี้ก็แสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องระดับชั้นด้วย นอกจากการไม่ต้องวางแผนเพื่อการดำรงชีวิตใน
ด้านอาหาร แล้วปัจจัย 4 ด้านอื่นๆ ก็ไม่ต้องเดือดร้อนมาก เช่นที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษา
โรค ด้วยภูมิประเทศ ภูมิอากาศที่ไม่แปรปรวน เป็นอันตรายต่อการดำรงชีพ ทำให้ดำเนินชีวิต
แบบเดิมได้ตลอดปีไม่เดือดร้อนต้องตระเตรียมอะไรล่วงหน้า และเมื่อต้องการความช่วยเหลือก็
หาได้จากผู้คนรอบข้าง สิ่งเหล่านี้จึงทำให้ชาวไทยอ่อนด้อยในด้านการวางแผนในทุกๆ เรื่อง
เพราะเมื่อผิดพลาดก็สามารถหาความช่วยเหลือ หรือรอการให้อภัย หรือบางครั้งก็คิดว่าเป็น
โชคชะตา บุญกรรม แต่ครั้งก่อนทำให้ช่วยปลอบใจในความล้มเหลวได้บ้าง

4.4.6 ความไม่มีระเบียบ ชาวญี่ปุ่นผู้ให้สัมภาษณ์ร้อยละ 100 แสดงความคิดเห็นว่า
สังคมไทยและชาวไทยไม่มีระเบียบ ทุกคนทำตามอำเภอใจ ไม่เคารพกฎเกณฑ์ นำแปลกใจว่า
กฎเกณฑ์ กฎหมาย ข้อบังคับ ถูกวางไว้อย่างละเอียดแต่ไม่ถูกบังคับใช้ บางคนเมื่อทำผิดก็
อาศัยพวกพ้องทำให้รอดพ้นจากความผิดได้ ที่ประเทศญี่ปุ่นทุกคนต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์
คนที่ละเมิดต้องได้รับความผิด ทั้งในแง่ของกฎหมาย และทางสังคมด้วย เช่นสังคมไม่ยอมรับ
แม้ได้รับโทษตามกฎหมายแล้ว ยังถูกตัดสินจากสังคมด้วย คนในครอบครัวก็ถูกประณามไป
ด้วย ดังนั้นเมื่อทราบผลที่ตามมาจากการกระทำความผิด ชาวญี่ปุ่นจึงเลือกที่จะบังคับตนเอง
ให้อยู่ในระเบียบ กฎเกณฑ์ โดยเชื่อว่าการปฏิบัติตนอยู่ในกรอบ จะทำให้สังคมสงบสุขและ
ตนเองปลอดภัย

4.4.7 การไม่รักษาเวลา ในประเด็นนี้ชาวญี่ปุ่นร้อยละ 100 แสดงความคิดเห็นพ้อง
ต้องกัน ข้อนี้มีการเสนอสาเหตุหลายประการ เช่น การเป็นสังคมเกษตรทำให้ไม่เคร่งครัดเรื่อง
เวลา ไม่เคร่งครัดในการดำรงชีวิต จึงไม่ค่อยมีความเครียด ไม่รักษากฎหรือข้อตกลงของ
ส่วนรวม ไม่มีระเบียบวินัย การไม่ได้รับการลงโทษเมื่อไม่รักษาเวลา การให้อภัยกันมากเกินไปจนเกิน

ขอบเขต ในประเทศญี่ปุ่น การรักษาเวลาเป็นการอบรมข้อต้น ๆ ที่ผู้ปกครองต้องสอนให้ลูกปฏิบัติให้ได้ เพื่อการอยู่รอดในสังคม เพื่อให้ได้รับการยอมรับ และถือว่าเป็นการปฏิบัติแบบให้เกียรติกับฝ่ายอื่นด้วย เพราะ “เวลา” ถือเป็นทรัพยากรที่ใช้ร่วมกัน

4.4.8 การไม่ขอโทษ เมื่อทำผิด ชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่จะขอโทษทันทีเมื่อทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนแม้เป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ชาวไทยกล่าวขอโทษหรือแสดงท่าทียอมรับผิดน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงาน เมื่อถูกตำหนิจะไม่ขอโทษ บางครั้งยืม บางครั้งก็พยายามอธิบายเหตุผล ซึ่งชาวญี่ปุ่นถือว่าเป็นความพยายามที่จะแก้ตัว ก่อนอื่นควรขอโทษกับผลที่เกิดขึ้นก่อน ชาวญี่ปุ่นถือว่าการขอโทษเป็นมารยาทที่ต้องจดจำเป็นลำดับแรกๆ ในจำนวนหัวข้อการอบรมเด็กๆ เพื่อการอยู่รอดในสังคม

4.4.9 คำว่า “ไม่เป็นไร” มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ผู้ให้สัมภาษณ์มากกว่าร้อยละ 50 พูดถึงคำว่า “ไม่เป็นไร” และแสดงความคิดเห็นไปในแนวทางเดียวกันว่ามีทั้งข้อดีและข้อเสีย คำว่า “ไม่เป็นไร” เป็นเสมือนน้ำมันหล่อลื่นให้กิจกรรมหรือความสัมพันธ์ต่างๆ ดำเนินต่อไปได้อีกครั้งซึ่งนับเป็นเรื่องดี เพราะแสดงการให้อภัย การยกโทษให้ ไม่ติดใจเอาความ เป็นความสวยงามของวัฒนธรรมไทย แต่ในขณะเดียวกัน คำว่า “ไม่เป็นไร” ไม่ได้ช่วยแก้ไขข้อผิดพลาด อาจไม่ก่อให้เกิดความสำนึกผิดในบางคน บางคนคาดหวังการให้อภัยอยู่เสมอ เมื่อเป็นเช่นนั้น สังคม หรือการงานก็ไม่พัฒนาเท่าที่ควร ชาวญี่ปุ่นเคร่งครัดอย่างยิ่งกับการตำหนิ เมื่อเกิดข้อผิดพลาด ถือเป็นหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาที่ต้องตำหนิ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้รับผิดชอบรู้ตัว และมุ่งแก้ไขเพื่อไม่ให้เกิดผิดพลาดซ้ำซาก

5. ปัญหาจากการสื่อสารผ่านล่าม

ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดชี้ให้เห็นปัญหาของการสื่อสารผ่านล่าม ซึ่งส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ การถ่ายทอดผิดเนื่องจากเหตุผลหลายประการคือ ไม่เข้าใจคำศัพท์เฉพาะที่ใช้ในบริษัท ต่อปัญหานี้ชาวญี่ปุ่นถือว่าไม่ใช่ปัญหาใหญ่ หากใช้เวลาในการจดจำ ไม่นานก็จะเข้าใจได้หมด ปัญหาการฟังสำนวนต่าง ๆ ไม่เข้าใจ รวมทั้งการใช้ภาษาถิ่นของผู้พูด การพูดแบบสั้น ๆ โดยละส่วนท้ายของประโยค เหล่านี้ทำให้ล่ามใหม่ไม่เข้าใจสาร ปัญหาไม่เข้าใจวัฒนธรรม ไม่เข้าใจอารมณ์ของผู้พูด เช่นต้องการตำหนิ ต้องการสื่อว่าเป็นเรื่องร้ายแรง เป็นต้น ล่ามก็ถ่ายทอดแล้วไม่ได้สื่อสิ่งเหล่านั้น ปัญหาที่เกิดขึ้นจากความไม่เข้าใจเนื้อหางานประเภทต่าง ๆ รวมทั้งการไม่เข้าใจกระบวนการทำงาน ทำให้สื่อได้เฉพาะภาษาตรง ๆ ซึ่งทำให้เกิดข้อผิดพลาดมาก ต่อปัญหานี้ บริษัทมักจะจัดให้มีล่าม

ประจำแผนกแต่ละแผนกเท่าที่จะทำได้ และให้เรียนงานด้านต่าง ๆ ไปด้วย เช่น ด้านการผลิต การเงินการบัญชี การควบคุมคุณภาพ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เป็นล่ามมีความก้าวหน้าในหน้าที่การงานในอนาคต มิใช่มีแต่ทักษะด้านภาษาเพียงอย่างเดียว

6. คุณสมบัติของพนักงานที่บริษัทญี่ปุ่นต้องการ (ความคาดหวัง)

บริษัทญี่ปุ่นต้องการพนักงานที่ตั้งใจทำงานและมุ่งไปข้างหน้า มีความกระตือรือร้นในการพัฒนาตนเองและพัฒนางานอยู่เสมอ จริงจังกับทุกเรื่อง ไม่ปล่อยยให้ปัญหาแม้เป็นเรื่องเล็กน้อยผ่านเลยไป ซักถามเมื่อมีข้อสงสัย เรียนรู้ จดจำเร็ว รู้จักประยุกต์ใช้ เป็นผู้ที่ยอมรับคำตักเตือนเมื่อทำผิดพลาด แล้วใช้ความพยายามป้องกันไม่ให้เกิดปัญหานั้น ๆ อีก ชาวญี่ปุ่นมีความคิดความอ่านมีขีดจำกัด ไม่สมบูรณ์แบบ ดังนั้นจึงมีโอกาสทำเรื่องผิดพลาดได้

พนักงานควรมีความสมบูรณ์ทั้งกายและใจ ไม่ซึมเศร้าท้อแท้เมื่อถูกตำหนิ เนื่องจากการตำหนิในการทำงานของญี่ปุ่น เป็นการตำหนิเพื่อพัฒนา ปรับปรุงแก้ไข ควรมีความเข้มแข็งในการปรับอารมณ์ความรู้สึกให้พร้อมสำหรับการทำงานต่อไป ควรมีความสามารถในการควบคุมตนเองไม่ให้เครียด การรักษาสมาคมนี้ ในวัฒนธรรมการทำงานแบบญี่ปุ่นส่วนหนึ่งเกิดจากการไปรับประทานอาหารและดื่มสุราหลังเลิกงานร่วมกัน ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ดีและการยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

พนักงานควรมีความสามารถในการสื่อสาร ถือเป็นข้อดีหากผู้ใดมีความสามารถในการใช้ภาษาต่างประเทศที่เอื้อต่อการทำงานได้ ในการทำงานร่วมกับผู้ใช้ภาษาอื่น อย่อย่างก็ตาม ในที่นี้มีได้หมายถึงความสามารถทางภาษาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพตามสถานการณ์ของตนในบริษัทด้วย เช่นเมื่อเป็นหัวหน้าก็ต้องมอบงาน สอนงาน ให้คำแนะนำผู้ใต้บังคับบัญชาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อเป็นลูกน้องหรือเพื่อนร่วมงานก็ต้องรู้จักระบบ โฮเร็นโซ (報告 連絡 相談) คือการรายงาน ติดต่อ ปรึกษา ระหว่างทำงาน เป็นกระบวนการเพื่อให้งานดำเนินไปอย่างราบรื่น

มีความสามารถในการวางแผนโดยไม่ต้องรอให้ผู้บังคับบัญชาสั่ง รู้ว่าจะต้องทำอะไรด้วยตนเอง ไม่เป็นฝ่ายรอแต่เพียงอย่างเดียว สามารถเสนอแนะความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ มีความมั่นใจในตนเอง ไม่ขลาดอาย มีความกล้าหาญ ทำทนายที่จะลองทำสิ่งใหม่ ๆ

รักษาความลับของบริษัท สร้างความน่าเชื่อถือให้ตนเองและบริษัทด้วยการซื่อสัตย์ รักษาเวลาและให้ความสำคัญกับเรื่องของคุณธรรม เช่น มาทำงานตรงเวลา ไม่รีบกลับ ไม่ลาหยุดบ่อย รักษากฎระเบียบของบริษัท ทำงานอย่างตั้งใจ ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี ไม่ทำลายทีม เห็นแก่

เพื่อนร่วมงาน ไม่เอาเปรียบ พร้อมที่จะช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหา ไม่โอ้อวด ไม่ปิดความรับผิดชอบ เมื่อเกิดปัญหา รักษามารยาท แม้เป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การทักทาย

บริษัทญี่ปุ่นถือว่าพนักงานที่เข้ามาใหม่ยังไม่มีความรู้ความสามารถอย่างเพียงพอ และคาดหวังต่อความสามารถของคนเหล่านี้้น้อยมาก ถือว่าต้องเรียนรู้เรื่องงานใหม่หมด ถึงกระนั้นบริษัทญี่ปุ่นก็นิยมรับผู้ที่จบการศึกษาใหม่ๆ ไม่นิยมคนที่มีประสบการณ์ หรือย้ายงานมา บริษัทญี่ปุ่นให้เวลาในการพัฒนาคนมาก ไม่ด่วนตัดสินผลงาน ดังนั้นจึงเน้นการสร้างคนของบริษัทให้มีประสิทธิภาพ จึงรู้สึกผิดหวังที่พนักงานชาวไทยลาออกบ่อย และรู้สึกสูญเสียทั้งเวลาและต้นทุนในการสร้างประสบการณ์ให้พนักงาน และคิดว่าการกระทำแบบนั้นเป็นการไม่จงรักภักดีต่อบริษัท

7. บทสรุป

ผลการวิจัยประเด็นต่าง ๆ สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมการทำงานที่แตกต่าง ทำให้เกิดความไม่ราบรื่นในการทำงาน ซึ่งส่งผลให้ประสิทธิภาพ และผลสัมฤทธิ์ ไม่เป็นไปตามเป้าหมาย อย่างไรก็ตามผู้ให้สัมภาษณ์ชาวญี่ปุ่นมีทัศนคติที่ดีต่อการทำงานกับชาวไทย หากเสนอแนะความต้องการ ในการปรับปรุงและพัฒนาการทำงาน ซึ่งชาวญี่ปุ่นเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่เกินความสามารถ แต่สิ่งเหล่านั้นจะเกิดขึ้นได้ ต้องเกิดจากการปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อการทำงาน ต่อบริษัท เป็นต้น ซึ่งหากอยู่ในสิ่งแวดล้อมแบบไทยในประเทศไทย ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความจำเป็นต้องใช้เวลา และใช้ระบบควบคุมบางอย่างเข้ามาช่วยปรับเปลี่ยน ในส่วนของสถานศึกษาซึ่งผลิตผู้มีความรู้ภาษาญี่ปุ่น ควรพิจารณาบรรจุเนื้อหาทางด้านวัฒนธรรมการทำงานแบบญี่ปุ่นในการเรียนการสอนตามความเหมาะสม

บรรณานุกรม

เกศินี นาคจู. (2519). **วัฒนธรรมการทำงานของพนักงานไทยในองค์กรข้ามชาติ :**

กรณีศึกษาบริษัทญี่ปุ่นแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดชลบุรี. งานนิพนธ์ (กจ.ม.),
สาขาการจัดการทรัพยากรมนุษย์, มหาวิทยาลัยบูรพา.

ชนิษฐา พงศ์ศุภสมิทธิ. (2546). **ภาษาญี่ปุ่นในสำนักงานและการทำงานแบบญี่ปุ่น.**

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทิม คีลี และสุนันทา เสี่ยงไทย. (2522). **วัฒนธรรมและการบริหารทรัพยากรมนุษย์**

แบบญี่ปุ่น การทำงานกับบริษัทญี่ปุ่นในประเทศไทย. กรุงเทพฯ:

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นันท์ชญา มหาจันทร์. (2550). **สำนักเรื่องเวลาของชาวญี่ปุ่น.** เอกสารหลังการประชุม

เครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 1 มนุษยศาสตร์, กรุงเทพฯ: สร้างสื่อ.
156-167.

_____. (2553). **การขอโทษ ในวัฒนธรรมญี่ปุ่น อัตลักษณ์เพื่อการอยู่รอด** นำเสนอ

ในงานประชุมวิชาการระดับชาติของเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 4 ,
เครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ณ มหาวิทยาลัยขอนแก่น วันที่15-17 ตุลาคม
2553. เชียงใหม่: ดี วัน ดีไซน์. 105-116.

ผกาทิพย์ สกุลครู(2550). **การศึกษาภาษาและวัฒนธรรมญี่ปุ่นในโลกที่กำลัง**

เปลี่ยนแปลง. ใน เอกสารหลังการประชุม เครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย
ครั้งที่ 1 มนุษยศาสตร์, กรุงเทพฯ: สร้างสื่อ. 15-22.

ไพศาล ไกรสิทธิ์. (2524). **วัฒนธรรมการทำงานของคนไทย.** คุชฎิบัณฑิต, สาขาพัฒน

ศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

ภารดี มหาจันทร์ (2552). **พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชลบุรี.** สาขาวิชาไทยศึกษา คณะ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

วรินทร์ ววงค์ และ วีรวรรณ วชิรดิลก (2544). **เปรียบเทียบพระสนะของคนไทยกับของคน**

ญี่ปุ่นที่มีต่อกัน. ใน วารสารศิลปศาสตร์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน.

194-215.

วรินทร์ วารุณศ์. (2550). **คุณภาพของคนไทยในสายตาชาวญี่ปุ่น**. ใน เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติ เครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 1 มนุษยศาสตร์. กรุงเทพฯ: สร้างสื่อ.134-147.

ศิริวัฒน์ ผู้มีศิลป์. (2550). **วัฒนธรรมการทำงานของพนักงานไทยในบริษัทญี่ปุ่นที่ผลิตชิ้นส่วนยานยนต์ กรณีศึกษา : บริษัทญี่ปุ่นในนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร จังหวัดชลบุรี**. งานนิพนธ์ (กจ.ม.), สาขาการจัดการทรัพยากรมนุษย์, มหาวิทยาลัยบูรพา.

สมอาจ วงษ์ชมทอง และคณะ. (2546). **คุณลักษณะและวิธีการเรียนรู้ของคนญี่ปุ่น**. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.

สร้อยสุดา ณ ระนอง(2552). **สภาพการณ์การศึกษาภาษาญี่ปุ่นในประเทศไทย เปลี่ยนแปลงหรือไม่ กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตบางเขน**. ใน เอกสารหลังการประชุม เครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 2 สังคมศาสตร์, กรุงเทพฯ:สร้างสื่อ. 248-267.

สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. (2534). การสัมมนา เรื่อง **การบริหารงานแบบญี่ปุ่นในประเทศไทย**. 1 สิงหาคม 2534 ณ โรงแรมแลนด์มาร์ค.

อัจฉรา อังตระกุล (2553). **ปัญหาการศึกษาภาษาญี่ปุ่นเป็นวิชาเอกของมหาวิทยาลัยในเขตภาคเหนือของประเทศไทย**. ใน เอกสารหลังการประชุม เครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 3 สังคมศาสตร์, ขอนแก่น: คลังน่านวิทยา. 256-265.

อิมานิ ฮิโรชิ. (2554). **การบริหารสไตล์ญี่ปุ่น**. กรุงเทพฯ: โพสท์บุ๊กส์.

池田隆 (2006)「日系企業(製造業)における日本語需要調査」『国際交流基金バンク 日本文化センター 日本教育紀要第3号』国際交流基金 pp.227-232.

タナサーンセーニー 他 (2005)「ビジネスで使う日本語を考えるー企業と教育現場の視点からー」『国際交流基金バンク 日本文化センター 日本教育紀要第2号』国際交流基金 pp.207-222.

กรมเอเชียตะวันออก กระทรวงต่างประเทศ. (ม.ป.ป.). **ความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย ญี่ปุ่น**. http://www.mfa.go.th/jtepa/asset/jtepa_basic_agreement_thai.pdf (accessed June 18, 2010)

กรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ. (2010). **ข้อมูลความสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศ**

ญี่ปุ่น. http://www.dtn.go.th/vtl_upload_file//1266999925093/CP-Japan0210.pdf (accessed June 18, 2010)

สภาอุตสาหกรรมจังหวัด.(ม.ป.ป.). **โครงสร้างภาคอุตสาหกรรม จังหวัดชลบุรี.**

<http://www.ftiprovince.or.th/province/province.aspx?id=9&data=3>(accessed April 22, 2011)

Embassy of Japan in Thailand. (ม.ป.ป.). **ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศญี่ปุ่นและ**

ประเทศไทย. <http://www.th.emb-japan.go.jp/th/relation/index.htm#2>
(accessed June 17, 2010)

Embassy of Japan in Thailand. (ม.ป.ป.). **ความสัมพันธ์ไทยญี่ปุ่น 120 ปี.**

<http://www.th.emb-japan.go.jp/th/relation/index.100htm>(accessed April 22 , 2011)

เดนเคน เซโด : ความอยู่รอดของทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในญี่ปุ่น

Denken Seido : Survival of Cultural Property in Japan

ตรีชาติ เล่าแก้วหนู¹

บทคัดย่อ

เนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลกในยุคโลกาภิวัตน์ส่งผลให้ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในหลายประเทศกำลังถูกหลงลืมและปล่อยปละละเลย มรดกอันทรงคุณค่าหลายชิ้นค่อยๆ พังทลายลงไปตามกาลเวลาอันเนื่องมาจากการขาดการดูแลรักษา บ้างก็ถูกทำลายลงไปและแทนที่ด้วยองค์ประกอบชิ้นใหม่ที่สะท้อนอำนาจของแนวคิดทันสมัยและกระตุนนิยม ท่ามกลางสถานการณ์อันหมิ่นเหม่นี้เองทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในประเทศญี่ปุ่นกลับยังคงอยู่รอดและแสดงบทบาทในฐานะหลักฐานอันรุ่งเรืองของประวัติศาสตร์เอาไว้อย่างครบถ้วน จึงเป็นที่น่าสนใจสำหรับทั้งนักวางผังเมืองและผู้คว่ำหวอดในวงการด้านวัฒนธรรมว่ารัฐบาลหรือภาคประชาชนในประเทศญี่ปุ่นใช้เครื่องมือใดในการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมของตนเอง จากการศึกษาค้นคว้า ระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมหรือระบบ Denken นับเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ทรงประสิทธิภาพในการปกป้องสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่าให้คงอยู่ในบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป หลักการสำคัญของระบบนี้คือการสนับสนุนให้ภาคประชาชนร่วมกันเสนอพื้นที่ที่ประกอบด้วยอาคารที่ทรงคุณค่าตั้งอยู่เพื่อเป็นย่านอนุรักษ์โดยได้รับการสนับสนุนด้านวิชาการจากสถาบันการศึกษาในพื้นที่ผ่านขั้นตอนการประชุมเพื่อรับฟังความคิดเห็นของประชาชน การสร้างข้อตกลงเพื่อกำหนดขอบเขตของย่านอนุรักษ์ การออกกฎข้อบังคับท้องถิ่นเพื่อใช้ควบคุมการพัฒนาในพื้นที่ย่านอนุรักษ์ และการสร้างข้อตกลงเพื่อกำหนดขอบเขตของพื้นที่กันชน กระบวนการทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เกิดจากการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนทั้งสิ้น หน่วยงานราชการส่วนท้องถิ่น ส่วนภูมิภาค และส่วนกลางซึ่งนำโดยคณะกรรมการเพื่อกิจการด้านวัฒนธรรมมีหน้าที่ในการตรวจสอบข้อมูล ประกาศย่านอนุรักษ์ และให้การสนับสนุนด้านการเงินให้กับท้องถิ่น หลังจากประกาศใช้นโยบายระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมตั้งแต่ ค.ศ. 1975 ปัจจุบันมีย่านอนุรักษ์รวมทั้งสิ้น 98 ย่าน กระจายอยู่ทั่วประเทศญี่ปุ่น ระบบ Denken ถือเป็นเครื่องมือการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับว่าทรงประสิทธิภาพ

¹ อาจารย์ประจำสาขาสถาปัตยกรรม โครงการจัดตั้งคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

มากที่สุดและยังตอบโจทยนโยบายการปลูกชุมชน (Machizukuri) ในการฟื้นฟูประเทศหลังสงครามของรัฐบาลญี่ปุ่นอีกด้วย จะเห็นได้ว่าแนวทางของระบบ Denken เน้นการอนุรักษ์ที่มีรากฐานจากชุมชนเป็นหลัก ซึ่งแนวทางเช่นนี้สามารถนำมาปรับใช้กับประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งระบบสังคมที่ใกล้เคียงกันได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: ระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม Denken Seido
ทรัพย์สินทางวัฒนธรรม ญี่ปุ่น

1. บทนำ

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานอันยาวนาน จึงก่อให้เกิดทรัพย์สินทางวัฒนธรรม (Cultural Property) จำนวนมหาศาลกระจายตัวอยู่ในเมืองต่างๆ ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินที่จับต้องได้ (Tangible Property) และทรัพย์สินที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Property) เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ถูกเก็บรักษาเอาไว้เป็นอย่างดี กระบวนการในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในประเทศญี่ปุ่นมีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ โดยมีจุดเริ่มต้นจากความพยายามในการฟื้นฟูเมืองหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่านแนวความคิดในการปลูกชุมชนแบบมะจิซึกิ (Machizukuri) ซึ่งเป็นกระบวนการที่สนับสนุนให้คนในชุมชนหันมามีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อฟื้นฟูชุมชนของตนเองร่วมกับหน่วยงานภาครัฐเพื่อให้แผนการฟื้นฟูนั้นตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนมากที่สุด

หลังการฟื้นฟูเมืองซึ่งได้รับความเสียหายจากสงคราม กระบวนการอนุรักษ์ในประเทศญี่ปุ่นจึงเข้าสู่ระบบเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรม (System for the Protection of Cultural Properties) ซึ่งมุ่งเน้นสนับสนุนให้หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาชนร่วมกันอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเอง โดยแบ่งทรัพย์สินทางวัฒนธรรมออกเป็นกลุ่มย่อยๆ หลายกลุ่ม และหนึ่งในทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่สำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่งคือ กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม (Group of Traditional Buildings) ซึ่งถือเป็นการพลิกโฉมหน้าการอนุรักษ์และฟื้นฟูสถาปัตยกรรมในประเทศญี่ปุ่นซึ่งเดิมเน้นการอนุรักษ์อาคารเป็นหลัก เปลี่ยนเป็นการอนุรักษ์อาคารเป็นกลุ่มโดยกระบวนการนี้มีชื่อเรียกเฉพาะว่า “ย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม” หรือ Preservation Districts for Groups of Traditional Buildings (伝統的建造物群保存地区, Dentouteki

Kenzoubutsu-gun Hozon-chiku)² หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า ระบบเดนเคน (*Denken Seido*) เป็นระบบที่ถูกพัฒนามาแล้วเกือบ 40 ปีและส่งผลให้กระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรทางวัฒนธรรมในประเทศญี่ปุ่นโดยเฉพาะทรัพย์สินที่เป็นสถาปัตยกรรมประสบความสำเร็จจนกระทั่งปัจจุบัน แนวความคิดในการอนุรักษ์ที่มีรูปแบบจากล่างขึ้นบน (Bottom-up Process) ถือเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับระบบการเมืองการปกครองของกลุ่มประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ อาเซียน หลายประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทย

2. พัฒนาการของกระบวนการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในญี่ปุ่น

2.1 Machizukuri : การปลุกชุมชนเพื่อการฟื้นฟูเมือง

ในช่วงสมัยเมจิ ประมาณ 100 กว่าปีก่อน เกิดการปฏิรูประบอบการเมืองการปกครองในประเทศญี่ปุ่นจากการปกครองด้วยระบบโชกุนเป็นระบอบรัฐธรรมนูญที่มีองค์จักรพรรดิเป็นประมุขสูงสุด เป็นช่วงเดียวกันกับที่ลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังแผ่ขยายไปทั่วโลก ประเทศมหาอำนาจทั้งในยุโรปและอเมริกาต่างล่าอาณานิคมเพื่อแผ่ขยายอำนาจของตนเอง ญี่ปุ่นก็ถือเป็นหนึ่งในเป้าหมายสำคัญในการล่าอาณานิคมเช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ ในแถบเอเชีย ด้วยเหตุนี้องค์จักรพรรดิและรัฐบาลในขณะนั้นจึงมีความพยายามที่จะพัฒนาประเทศให้ทัดเทียมประเทศต่างๆ ในโลกตะวันตก โดยการนำเอาแนวความคิดในการพัฒนาเมืองจากประเทศแถบยุโรปมาใช้ในการพัฒนาประเทศ จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 บ้านเมืองในญี่ปุ่นต่างถูกทำลายจากสงคราม กระบวนการการฟื้นฟูเมืองของรัฐบาลยังคงยึดแนวความคิดการบริหารแบบบนลงล่าง (Top-down Process) คือรัฐบาลมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการกำหนดแนวทางการพัฒนา จนกระทั่งช่วง 30 ปี ต่อมา จึงเกิดการ เคลื่อนไหวของกลุ่มนักวางแผนพัฒนาเมืองในการโต้แย้งแนวคิดของรัฐบาลในการพัฒนาเมืองเลียนแบบชาติตะวันตกโดยมีความเห็นว่าแนวทางการพัฒนาดังกล่าวไม่ได้ตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนอย่างแท้จริง ประกอบกับในช่วงเวลาเดียวกันนั้นกระแสของการปกครองระบอบประชาธิปไตยกำลังเป็นที่พูดถึงอย่าง

Dentou-teki หมายถึง ประเพณี

Kenzoubutsu-gun หมายถึง กลุ่มอาคาร

Hozon หมายถึง การอนุรักษ์

Chiku หมายถึง ย่าน

Dentou-teki-Kenzoubutsu-gun-Hozon-Chiku หมายถึง ย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารประเพณี

กว้างขวางในประเทศญี่ปุ่น จึงเกิดแนวความคิดในการฟื้นฟูเมืองโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือ Machizukuri ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของระบบการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพย์สินทางวัฒนธรรมอื่นๆ ต่อมา

ภาพที่ 1 ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ในเมืองฮิโรชิมา
ที่มา : พิพิธภัณฑ์อนุสรณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เมืองฮิโรชิมา

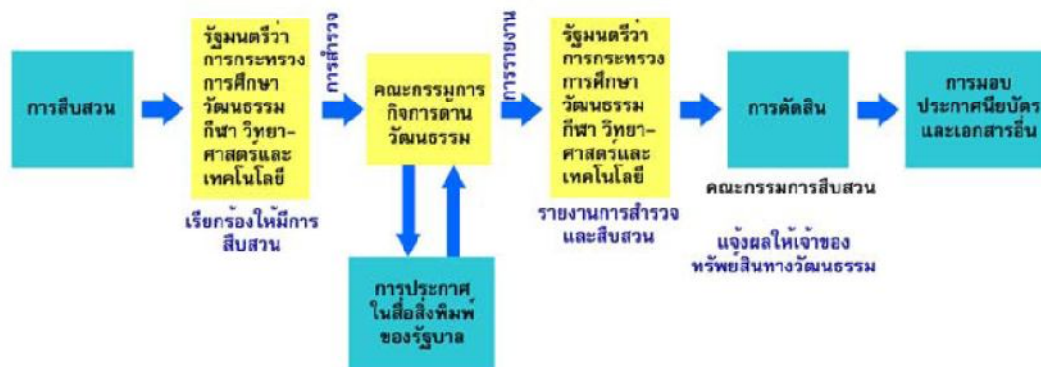

ภาพที่ 2 ตัวอย่างการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวคิดมาจิซึกิ
ที่มา : พิพิธภัณฑ์อนุสรณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เมืองฮิโรชิมา

2.2 ระบบเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรม

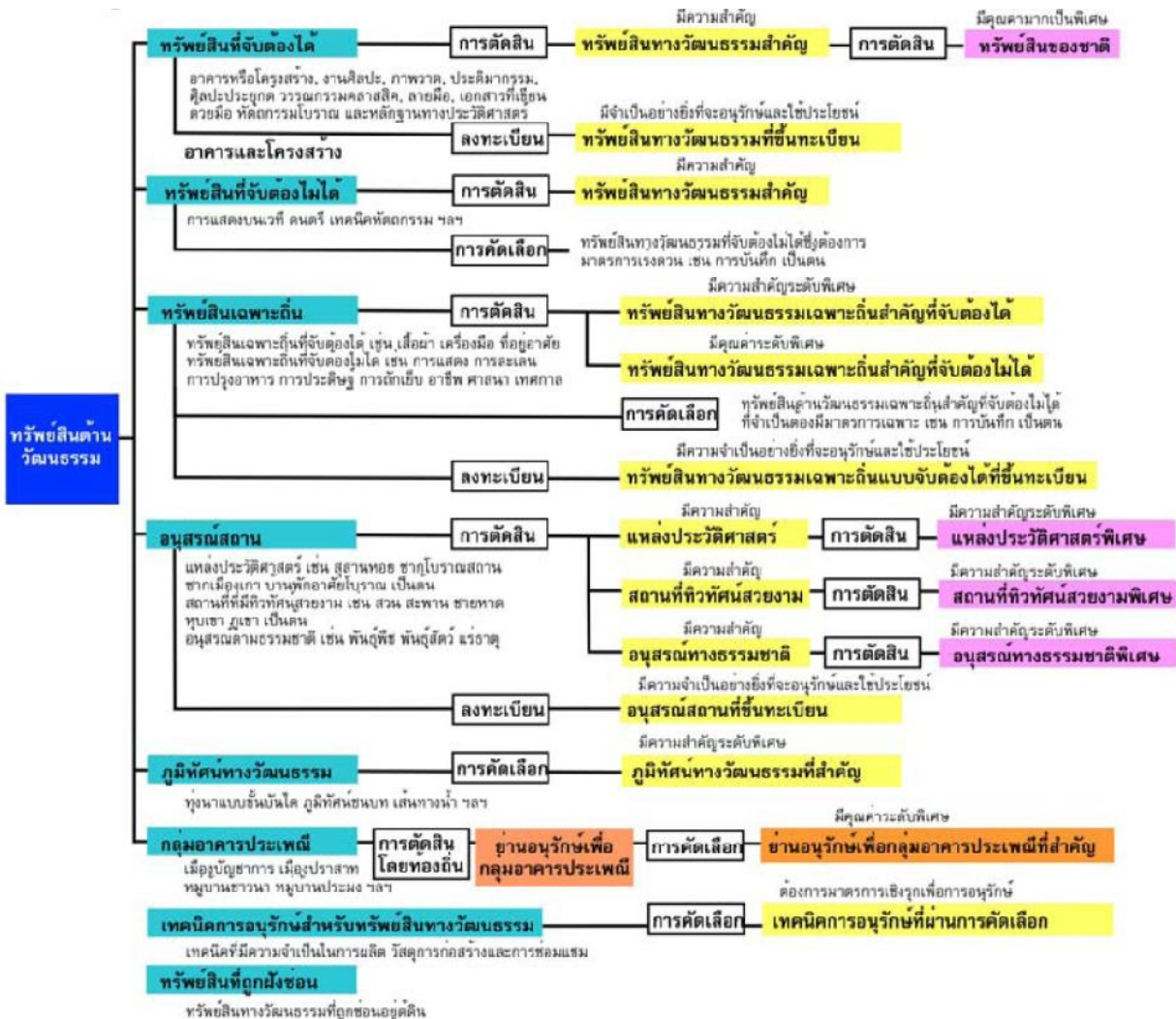
ความพยายามในการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในประเทศญี่ปุ่นเริ่มขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพย์สินที่เป็นสถาปัตยกรรม จนกระทั่งรัฐบาลกลางได้ออกกฎหมายเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรม (Law for the Protection of Cultural Properties) ใน ค.ศ. 1968 ทำให้การอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในประเทศญี่ปุ่นมีระบบมากขึ้น ภายใต้กฎหมายดังกล่าวรัฐบาลมีหน้าที่คัดเลือกและตัดสินทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่คุณค่าระดับสูงซึ่งถูกเสนอขึ้นมาจากหน่วยงานส่วนท้องถิ่นและประกาศให้เป็นทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่สำคัญระดับต่างๆ ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมเหล่านี้จะได้รับการดูแลและรักษาโดยการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาลส่วนภูมิภาคและส่วนกลาง ในขณะที่เดียวกันทรัพย์สินทางวัฒนธรรมเหล่านี้จะถูก

ควบคุมโดยกฎหมายในการปรับปรุง ซ่อมแซม และการนำเอาทรัพย์สินทางวัฒนธรรมออกนอกประเทศ

ภาพที่ 3 แผนภูมิแสดงกลไกของการตัดสินใจ การจดทะเบียน และคัดเลือกทรัพย์สินทางวัฒนธรรม

ระบบเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรมได้แบ่งทรัพย์สินทางวัฒนธรรม ออกเป็น 8 กลุ่มหลักๆ ได้แก่ ทรัพย์สินที่จับต้องได้ ทรัพย์สินที่จับต้องไม่ได้ ทรัพย์สินเฉพาะถิ่น อนุสรณ์สถาน ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม เทคนิคการอนุรักษ์สำหรับทรัพย์สินทางวัฒนธรรม และทรัพย์สินที่ถูกฝังซ่อน ระบบการตัดสินใจ การคัดเลือก และการลงทะเบียน ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมถูกบริหารจัดการโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการศึกษา วัฒนธรรม กีฬา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยมีคณะกรรมการกิจการด้านวัฒนธรรม (Council for Cultural Affairs) เป็นหน่วยงานหลักที่ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาต่อรัฐมนตรีในการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรมของประเทศ

ภาพที่ 4 แผนภูมิแสดงกระบวนการจัดการทรัพย์สินทางวัฒนธรรมของประเทศญี่ปุ่น

3. ระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม

กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม (Group of Traditional Buildings) ถือเป็นทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งและถูกบรรจุเป็นกลุ่มหนึ่งของระบบเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรม หลังการออกกฎหมายลูกของกฎหมายเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรม คือ กฎหมายระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม เป็นกฎหมายที่มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อสนับสนุนให้ประชาชนและหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการเสนอย่านที่มีกลุ่มสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทาง

ประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นของตนเองผ่านการตรวจสอบและประเมินจากหน่วยงานส่วนกลาง และประกาศเป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่มีความสำคัญระดับประเทศและจะได้รับงบประมาณทั้งในการซ่อมแซมอาคารที่อยู่ในพื้นที่การปรับปรุงระบบโครงสร้างพื้นฐาน และการศึกษาวิจัยเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ย่านดังกล่าวต่อไป

3.1 ความเป็นมาของ Denken Seido

ระบบเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรมถือเป็นระบบที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง เนื่องจากมาตรการทั้งบังคับและสนับสนุน ทั้งทางตรงและทางอ้อมสามารถครอบคลุมทรัพย์สินทางวัฒนธรรมทุกประเภท แต่อย่างไรก็ดีระบบดังกล่าวก็ยังจุดอ่อนในตัวของตัวเอง เพราะระบบการตัดสินใจและระบบลงทะเบียนถูกพัฒนาขึ้นเพื่อใช้ในการอนุรักษ์อาคารหรือแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเพียงหลังเดียวหรือแห่งเดียวไม่สามารถรักษาทัศนียภาพของชุมชนในภาพรวมได้ ด้วยเหตุนี้ระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมจึงถูกคิดค้นขึ้นและนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของระบบเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรม และนับเป็นการพลิกโฉมกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนครั้งสำคัญในประเทศญี่ปุ่น โดยมีจุดประสงค์ในการให้ความคุ้มครองการอนุรักษ์แหล่งตั้งถิ่นฐานที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมือง

หากย้อนอดีตกลับไปในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การฟื้นฟูและพัฒนาเมืองเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและไร้แบบแผน ส่งผลให้กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมหลายแห่งถูกทำลายลงไปจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ จนกระทั่งช่วง ค.ศ. 1965 เกิดกระแสการตื่นตัวเพื่อปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรมจากภาวะคุกคามของการขยายตัวของเมือง โดยกระแสนี้เริ่มต้นจากการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนในกลุ่มย่าน บ้าน หมู่บ้าน และเมืองของตนเองในการร่วมกันปลุกชุมชนในการรักษาภูมิทัศน์ของเมืองแบบดั้งเดิมเอาไว้เพื่อหวงหวอดสืบเนื่องจากความเคลื่อนไหวดังกล่าวหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่น (เมือง ตำบล หมู่บ้าน) จึงกำหนดข้อตกลงร่วมกันในท้องที่ของตนเองขึ้นมาเพื่อเป็นกลไกในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นผ่านการอนุรักษ์การดำรงชีวิตและระบบพาณิชยกรรมของชุมชน โดยได้รับความร่วมมือจากประชาชนในท้องถิ่น การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนดังกล่าวทำให้กระบวนการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ของหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นค่อยๆ พัฒนาขึ้นเป็นลำดับ

ต่อมาในช่วงกลางทศวรรษที่ 1970 ระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมถูกคิดค้นขึ้นหลังการปฏิรูประบบการบริหารจัดการด้านการอนุรักษ์ของประเทศญี่ปุ่นในประเด็นต่อไปนี้

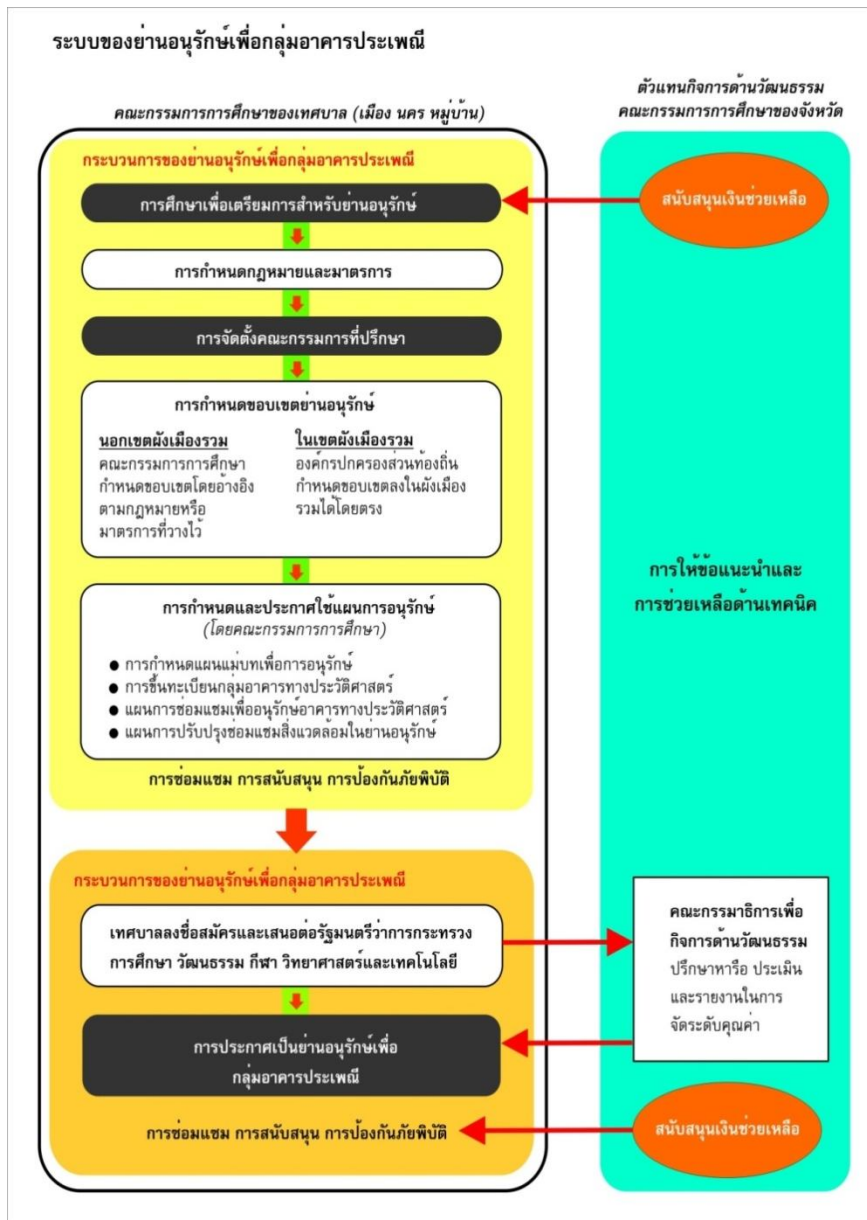
- 1) การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดจากคำว่า “ประวัติศาสตร์” ซึ่งจำกัดเฉพาะคุณค่าที่สามารถพิสูจน์ได้ทางวิทยาศาสตร์ มาเป็นคำว่า “ประเพณี” ซึ่งครอบคลุมคุณค่าในด้านที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมนุษย์ รวมทั้งคุณค่าด้านเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมด้วย
- 2) การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดจากการอนุรักษ์อนุรักษ์สถานเพียงอย่างเดียวเป็นการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโดยรอบอนุรักษ์สถานนั้น รวมถึงกลุ่มอาคารที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมด้วย
- 3) การเปลี่ยนแปลงกระบวนการในการบริหารจัดการด้านการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมจากเดิมที่นำโดยรัฐบาลกลาง มาเป็นการบริหารจัดการด้วยตนเองโดยหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิรูปการวางแผนพัฒนาเมืองด้วยการปลุกชุมชนแบบมะจิซึคิริ

กระแสการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมโดยภาคประชาชนขยายตัวอย่างรวดเร็วจนเป็นแรงผลักดันให้รัฐบาลกลางคิดค้นระบบการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมระบบใหม่ขึ้นมาเพื่อแก้ไขจุดอ่อนของระบบเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม โดยการเน้นการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนเพิ่มมากขึ้น และยังสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ของเมืองในภาพรวมมากกว่าการอนุรักษ์ตัวสถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียว ระบบดังกล่าวคือระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมหรือระบบ Denken โดยมีการทดลองใช้ระบบนี้อย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. 1975 และใช้มาจนกระทั่งปัจจุบัน

3.2 กลไกของ Denken Seido

กฎหมายระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมได้ให้นิยามของ “กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม” ว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่อยู่ภายใต้กฎหมายพระราชบัญญัติปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรมเป็นกลุ่มอาคารอันทรงคุณค่าที่เป็นหนึ่งเดียวกับสภาพแวดล้อมรอบข้างและทำให้เกิดภูมิทัศน์ที่สอดคล้องกับคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชน จากนิยามดังกล่าวสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ระบบ Denken ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์กลุ่มอาคารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ควบคู่กับการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโดยรอบ อีกทั้งยังให้

ความสำคัญกับวิถีชีวิตของคนที่ย้ายอยู่ในย่านนั้นผ่านกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นอีกด้วย กระบวนการในการอนุรักษ์ย่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ มีการแบ่งแยกหน้าที่ของหน่วยงานและองค์กรระดับต่างๆ อย่างชัดเจน ได้แก่ หน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่น คณะกรรมการการศึกษาส่วนท้องถิ่น คณะกรรมการการศึกษาส่วนจังหวัด และ คณะกรรมการเพื่อการกิจการด้านวัฒนธรรม

ภาพที่ 5 ขั้นตอนและกระบวนการของระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม

หน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่น (Local Government) ได้แก่ เมือง ตำบล และ หมู่บ้าน มีหน้าที่ในการศึกษาและเตรียมการสำหรับย่านอนุรักษ์ เป็นการวิเคราะห์กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมในพื้นที่รับผิดชอบของตนเองโดยการประเมินคุณค่าของกลุ่มสถาปัตยกรรมทั้งในด้านประวัติศาสตร์ รูปแบบสถาปัตยกรรม องค์ประกอบสถาปัตยกรรม วัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้าง รวมทั้งรูปแบบผังกลุ่มอาคารที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมโดยรอบ ซึ่งในขั้นตอนนี้หน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นมักได้รับการสนับสนุนทางด้านวิชาการจากสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาในพื้นที่ นอกจากนั้น หน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นยังมีหน้าที่ในการวางแผนการอนุรักษ์ การออกกฎหมาย มาตรการ และข้อบังคับท้องถิ่นที่สอดคล้องกับแผนการอนุรักษ์

คณะกรรมการการศึกษาส่วนท้องถิ่น (Local Board of Education) เป็นหน่วยงานพิเศษที่จัดตั้งขึ้นโดยหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่น มีหน้าที่ในการกำหนดขอบเขตของย่านอนุรักษ์ ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ตลอดจน ต้นไม้ สวน บ่อ ทางน้ำ กำแพง ก้อนหิน ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ โดยขอบเขตของย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ย่านอนุรักษ์ที่ตั้งอยู่ในเขตผังเมืองรวม คณะกรรมการการศึกษาประจำหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถระบุขอบเขตย่านอนุรักษ์เพิ่มเติมลงในผังเมืองรวมได้เลยและอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติผังเมืองในการควบคุมการพัฒนาในพื้นที่ดังกล่าว แต่หากย่านอนุรักษ์ตั้งอยู่นอกเขตผังเมืองรวม คณะกรรมการการศึกษาสามารถควบคุมการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวโดยใช้ ข้อบังคับท้องถิ่นที่ออกโดยหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นเครื่องมือแทน หลังจากได้ข้อยุติที่ชัดเจนแล้ว คณะกรรมการการศึกษายังมีหน้าที่ในการกำหนดและประกาศใช้แผนการอนุรักษ์ โดยดำเนินการกำหนดแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ การขึ้นทะเบียนกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม การวางแผนการซ่อมแซมเพื่อการอนุรักษ์กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม และการวางแผนเพื่อป้องกันภัยพิบัติ รวมทั้งวางแผนเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบให้สอดคล้องกับคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ หลังจากผ่านกระบวนการดังกล่าวข้างต้นแล้วย่านที่เป็นที่ตั้งของกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมจะได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมระดับท้องถิ่นและสามารถเสนอชื่อย่านอนุรักษ์ดังกล่าวเพื่อการพิจารณาให้เป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญในระดับประเทศต่อไป

คณะกรรมการการศึกษาส่วนจังหวัด (Prefectural Board of Education) เป็นหน่วยงานระดับจังหวัดที่มีบทบาทเป็นสื่อกลางระหว่างคณะกรรมการการศึกษาส่วนท้องถิ่นกับคณะกรรมการเพื่อการกิจการด้านวัฒนธรรม มีหน้าที่ตรวจสอบเอกสารประกอบการสมัครเพื่อยกระดับย่านอนุรักษ์ระดับท้องถิ่นให้เป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญ (Important Preservation District for Group of Traditional Buildings) ซึ่งถูกเสนอขึ้นมาโดยคณะกรรมการการศึกษาส่วนท้องถิ่น และให้การสนับสนุนในการปรับแก้ไขเอกสาร ก่อนที่จะส่งเอกสารประกอบการสมัครเหล่านี้ไปยังคณะกรรมการเพื่อการกิจการด้านวัฒนธรรมต่อไป

คณะกรรมการเพื่อการกิจการด้านวัฒนธรรม (Agency for Cultural Affair) เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบงานด้านวัฒนธรรม สังกัดกระทรวงการศึกษา วัฒนธรรม กีฬา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีหน้าที่ในการรับสมัครย่านอนุรักษ์ระดับท้องถิ่นที่ต้องการยกระดับเป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญ โดยทำหน้าที่ในการประเมินและจัดระดับคุณค่าของย่านอนุรักษ์ รวมทั้งให้คำปรึกษาและสนับสนุนด้านงบประมาณแก่หน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นในการศึกษาเพื่อเตรียมการสำหรับย่านอนุรักษ์ และเมื่อย่านอนุรักษ์ระดับท้องถิ่นได้รับการพิจารณาให้ผ่านเกณฑ์แล้ว คณะกรรมการเพื่อการกิจการด้านวัฒนธรรมมีหน้าที่ในการประกาศให้เป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญและสนับสนุนงบประมาณในการซ่อมแซมอาคาร การปรับปรุงภูมิทัศน์ ให้กับหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการ ทั้งนี้การประกาศให้เป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญเป็นอำนาจหน้าที่ของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการศึกษา วัฒนธรรม กีฬา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยย่านที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่จะต้องมีความสมบัติตามเกณฑ์ในข้อใดข้อหนึ่ง ดังนี้

- 1) เป็นย่านที่มีกลุ่มอาคารซึ่งมีการออกแบบในภาพรวมที่เป็นเลิศ
- 2) เป็นย่านที่มีกลุ่มอาคารหรือการแบ่งแปลงที่ดินที่สามารถรักษาสภาพแวดล้อมของภูมิทัศน์เมืองแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้เป็นอย่างดี
- 3) เป็นกลุ่มอาคารรวมถึงสภาพแวดล้อมของกลุ่มอาคารที่สร้างความโดดเด่นเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น และสะท้อนเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมตลอดจนวิถีชีวิตของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น

จากข้อมูลจำนวนย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญในปัจจุบัน (ข้อมูลสถิติเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม ค.ศ. 2012) พบว่า จากย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญจำนวน 98 ย่าน เป็นย่านอนุรักษ์ที่ผ่านเกณฑ์ในข้อที่ 1 จำนวน 23 ย่าน ผ่านเกณฑ์ข้อที่ 2 จำนวน 42 ย่าน และผ่านเกณฑ์ข้อที่ 3 จำนวน 33 ย่าน นอกจากนี้หากพิจารณาการแบ่งประเภทของย่านอนุรักษ์ที่กำหนดโดยคณะกรรมการเพื่อการพิจารณาด้านวัฒนธรรมพบว่าเป็นการแบ่งประเภทโดยใช้รูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนอยู่อาศัยในย่านนั้นเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าแนวทางการอนุรักษ์ของระบบ Denken ให้ความสำคัญกับคุณค่าของกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตมนุษย์มากกว่าคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยการพิจารณาค่าของย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมของคณะกรรมการเพื่อการพิจารณาด้านวัฒนธรรมจะแบ่งย่านอนุรักษ์ ออกเป็น 22 ประเภท เช่น ย่านท่าเรือ ย่านบ้านพักชามูไร ย่านฟอค้า เมืองศูนย์กลางการขนส่ง หมู่บ้านบนภูเขา ย่านต่อเรือ ย่านสถานบันเทิง ย่านนักแสดงบนยู ย่านหัตถกรรมไม้ หมู่บ้านชาวนา หมู่บ้านชาวประมง ย่านศาลเจ้า เมืองทอผ้า เมืองปราสาท ย่านโรงต้มเหล้า เมืองน้ำพุร้อน เมืองนาเกลือ เมืองเครื่องปั้นดินเผา ย่านผลิตซีดีเป็นต้น

เมืองศูนย์กลางการขนส่ง : Kumakawa

เมืองท่าเรือ : Obama

หมู่บ้านชาวประมง : Ine

ภาพที่ 6 ตัวอย่างย่านอนุรักษ์ประเภทต่างๆ

3.4 ขั้นตอนและกระบวนการของ Denken Seido

ดังที่กล่าวข้างต้นว่าระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมมีการพิจารณาย่านอนุรักษ์แบ่งออกเป็น 2 ระดับได้แก่ ระดับท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่ดำเนินการโดยหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นผ่านคณะกรรมการการศึกษาส่วนท้องถิ่นสามารถประกาศ

ย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมระดับท้องถิ่นได้เองและใช้ข้อบัญญัติท้องถิ่นหรือผังเมืองรวมในการควบคุมการพัฒนาในย่านอนุรักษ์ดังกล่าว ในขณะเดียวกัน หน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถดำเนินการสมัครเพื่อยกระดับย่านอนุรักษ์ในท้องถิ่นของตนเองให้เป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญได้ โดยสมัครผ่านคณะกรรมการการศึกษาระดับจังหวัดไปยังคณะกรรมการเพื่อการกิจการด้านวัฒนธรรมเพื่อพิจารณาและประกาศต่อไป ทั้งนี้ขั้นตอนและกระบวนการของระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วยขั้นตอนหลักๆ 6 ขั้นตอนด้วยกัน ได้แก่

- 1) การสำรวจสภาพปัจจุบันและข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับอาคารและสิ่งก่อสร้างที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบของหมู่บ้านและภูมิทัศน์ของเมือง การสำรวจเพื่อประเมินคุณค่าในเชิงมรดกทางวัฒนธรรม ตลอดจนการใช้กระบวนการการปลูกชุมชนเพื่อประเมินทัศนคติของชาวบ้าน ผลที่ได้จากการประเมินจะนำมาพิจารณาเพื่อกำหนดมาตรการด้านการอนุรักษ์โดยคณะกรรมการการศึกษาส่วนท้องถิ่น
- 2) การจัดทำเอกสารรายงานผลการตัดสินใจเป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมระดับท้องถิ่นและมาตรการในการอนุรักษ์ของหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น นอกเหนือจากนั้นคือการกำหนดองค์ประกอบที่จำเป็นเพื่อใช้ในการอนุรักษ์กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ซึ่งประกอบด้วยมาตรฐานในการอนุญาตหรือเนื้อหาของข้อบังคับในการเปลี่ยนแปลงสภาพปัจจุบัน การสนับสนุนด้านงบประมาณ และการแต่งตั้งคณะกรรมการการศึกษาส่วนท้องถิ่น
- 3) การตั้งคณะกรรมการการศึกษาส่วนท้องถิ่นภายใต้มาตรการข้างต้น โดยคณะกรรมการชุดนี้มีหน้าที่ในการตัดสินใจเนื้อหาของขอบเขตพื้นที่อนุรักษ์หรือแผนการอนุรักษ์ที่ใช้ในการพิจารณาตัดสินใจเป็นย่านอนุรักษ์ และหลังจากการตัดสินใจคณะกรรมการชุดนี้ยังมีหน้าที่ในการให้คำแนะนำหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นตามความเหมาะสมและจำเป็น และมีหน้าที่ในการตรวจสอบและตัดสินใจในประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นในย่านอนุรักษ์เหล่านั้น
- 4) การกำหนดขอบเขตของย่านอนุรักษ์ ในกรณีที่ย่านอนุรักษ์ตั้งอยู่ในเขตวางผังเมืองรวมให้หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นโดยผ่านคณะกรรมการการศึกษาส่วน

ท้องถิ่นสามารถกำหนดขอบเขตของย่านอนุรักษ์ลงในผังเมืองรวมได้เลยและอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติการผังเมืองในการควบคุมการพัฒนาในย่านดังกล่าว แต่ในกรณีที่ย่านอนุรักษ์ตั้งอยู่นอกเขตวางผังเมืองรวม คณะกรรมการศึกษาส่วนท้องถิ่นมีหน้าที่กำหนดขอบเขตของย่านอนุรักษ์ได้เช่นกันแต่ต้องออกข้อบัญญัติท้องถิ่นหรือมาตรการอื่นๆ เพื่อบังคับใช้ภายในย่านอนุรักษ์ดังกล่าวและมีอำนาจในการกำหนดขอบเขตของพื้นที่กันชน (Buffer Zone) ซึ่งมีมาตรการควบคุมที่เข้มงวดน้อยกว่าในกรณีที่ย่านอนุรักษ์ดังกล่าวมีความอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงสูง

- 5) การกำหนดและประกาศแผนการอนุรักษ์ซึ่งประกอบด้วย ทิศทางพื้นฐานของการอนุรักษ์ การกำหนดรูปแบบที่เหมาะสมในการซ่อมแซมอาคาร แผนผังของส่วนบริการที่สนับสนุนการอนุรักษ์ ได้แก่ ระบบป้องกันอัคคีภัย ระบบป้ายสื่อความหมาย ระบบการคมนาคมขนส่ง และอาคารบริการอื่นๆ การสร้างกลไกสนับสนุนเจ้าของอาคารเพื่อการอนุรักษ์ องค์ประกอบดังกล่าวข้างต้นจะต้องปรากฏในแผนการอนุรักษ์ของท้องถิ่นในรูปแบบผังแม่บท (Master Plan) นอกจากนี้ในแผนแม่บทต้องประกอบด้วย มาตรฐานการขออนุญาตก่อสร้างอาคาร มาตรฐานการขออนุญาตปรับปรุงและซ่อมแซมอาคาร และมาตรฐานการปรับปรุงและซ่อมแซมภูมิทัศน์โดยรอบกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม โดยคณะกรรมการการศึกษาส่วนท้องถิ่นมีหน้าที่ในการออกและประกาศใช้ผังแม่บทดังกล่าวในรูปแบบของข้อบัญญัติท้องถิ่น
- 6) ข้อกำหนดของกฎหมายอะลูมิเนียมที่มีต่อกฎหมายมาตรฐานสถาปัตยกรรมหรือกฎหมายควบคุมอาคารในขอบเขตย่านอนุรักษ์ ทั้งนี้หน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถกำหนดข้อบัญญัติส่วนท้องถิ่นเพื่ออะลูมิเนียมหรือไม่ปฏิบัติตามกฎหมายมาตรฐานสถาปัตยกรรมหรือกฎหมายควบคุมอาคารได้ในกรณีที่จำเป็น ในประเด็นโครงสร้างอาคาร การป้องกันภัยธรรมชาติ การเปิดรับแสง การระบายอากาศ ข้อจำกัดของการก่อสร้างริมถนน ความสูง ระยะถอยร่น และพื้นที่เปิดโล่งของที่ดิน เป็นต้น

3.5 การสนับสนุนและการฟื้นฟูเพื่อการอนุรักษ์

กลไกสำคัญประการหนึ่งนอกเหนือจากการสนับสนุนให้เกิดกระบวนการอนุรักษ์โดยชุมชน (Community Based Conservation) แล้วมาตรการการสนับสนุนและการฟื้นฟูเพื่อการอนุรักษ์ก็เป็นอีกกลไกหนึ่งที่ทำให้ระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมประสบความสำเร็จในประเทศญี่ปุ่น โดยหน่วยงานของทุกระดับต่างให้การสนับสนุนในการดำเนินการอนุรักษ์ในย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมใน 3 ประเด็นหลักๆ ต่อไปนี้

- 1) การดำเนินการในการสำรวจและวิจัยเพื่อการอนุรักษ์หรือการป้องกันภัยธรรมชาติที่หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการ
- 2) การดำเนินการที่หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าไปช่วยเหลือ โดยเจ้าของอาคารหรืออสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นผู้ดำเนินการ
- 3) การดำเนินการเกี่ยวกับการซื้ออาคารหรืออสังหาริมทรัพย์จากเจ้าของอาคารที่เป็นเอกชน และการติดตั้งระบบป้ายสื่อความหมาย

การสนับสนุนย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วย การดำเนินการ 5 ส่วน คือ การดำเนินการซ่อมแซม การปรับปรุงภูมิทัศน์ การซื้ออาคารหรืออสังหาริมทรัพย์ การป้องกันอัคคีภัย และการติดตั้งระบบป้ายสื่อความหมาย โดยมีรายละเอียดงานแต่ละส่วนดังนี้

- 1) การซ่อมแซม คือ การทำกลับให้อยู่ในสภาพเดิม โดยใช้วิธีการซ่อมแซมหรือการสร้างขึ้นใหม่เพื่อทดแทนส่วนเดิมที่เสียหายมากๆ รวมทั้งการเสริมโครงสร้างของอาคารหรือสิ่งก่อสร้างเพื่อป้องกันแผ่นดินไหว
- 2) การปรับปรุงภูมิทัศน์ คือ การปรับปรุงรูปลักษณะภายนอกของอาคารในย่านอนุรักษ์ ที่ไม่ใช่อาคารสำคัญ เพื่อให้กลมกลืนกับภูมิทัศน์เชิงประวัติศาสตร์ ทั้งการซ่อมแซมและการปรับปรุงภูมิทัศน์มีวัตถุประสงค์เพื่อคงลักษณะของภูมิทัศน์เมืองและสภาพแวดล้อมให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตปัจจุบันของคนในยุคสมัยนั้นหรืออีกนัยหนึ่งคือการปรับปรุงในลักษณะร่วมสมัย
- 3) การซื้ออาคารและอสังหาริมทรัพย์ ใช้ในกรณีที่มีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องปกป้องรักษาอาคารหรือที่ดินภายในย่านอนุรักษ์ โดยหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นจะเป็นผู้พิจารณาแผนการประยุกต์เพื่อการอนุรักษ์และดำเนินการซื้อทรัพย์สินเหล่านั้นเพื่อจัดทำเป็นส่วนบริการสาธารณะหรือโครงสร้างพื้นฐาน

- 4) การป้องกันอัคคีภัย เนื่องจากย่านอนุรักษ์ประกอบด้วยอาคารที่สร้างด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่จึงจำเป็นต้องมีอุปกรณ์ป้องกันอัคคีภัย ดังนั้นในแต่ละย่านอนุรักษ์จะต้องดำเนินการวางแผนและกำหนดมาตรการป้องกันภัย ได้แก่ การติดตั้งระบบสนับสนุนสำหรับการป้องกันภัย เช่น ถังดับเพลิง และเครื่องมือดับเพลิงอื่นๆ การจัดการป้องกันปลวกทั้งพื้นที่ และการซ่อมแซมกำแพงกันดินที่ชำรุด
- 5) การติดตั้งระบบป้ายสื่อความหมาย หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นมีหน้าที่ในการดำเนินการติดตั้งป้ายสื่อความหมายเพื่อเสนอหรือเผยแพร่ให้คนได้รับรู้ตำแหน่ง ขอบเขตและคุณค่าความสำคัญของย่านอนุรักษ์ดังกล่าว

จากการใช้ระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมมาเป็นเวลาเกือบ 40 ปี ในปัจจุบัน (สถิติเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม ค.ศ. 2012) ในประเทศญี่ปุ่นมีย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญจำนวนทั้งสิ้น 98 ย่าน และมีอาคารมากกว่า 15,300 หลังถูกตัดสินให้เป็นอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่คุณค่า และมีย่านอนุรักษ์ที่กำลังอยู่ระหว่างการพิจารณาอีกมากกว่า 80 ย่าน จะเห็นได้ว่าระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมในประเทศญี่ปุ่นมีการพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วและยังคงบทบาทในฐานะเครื่องมือการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่ทรงประสิทธิภาพและจะยังคงคุณค่าความสำคัญเช่นนี้ต่อไปในอนาคต

4. บทสรุป

ตลอดระยะเวลากว่าครึ่งศตวรรษ หลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1945 รัฐบาลญี่ปุ่นได้ดำเนินนโยบายการอนุรักษ์ควบคู่กับการฟื้นฟูชุมชนซึ่งได้รับความเสียหายจากภาวะสงครามมาโดยตลอด ระยะเวลาดำเนินงานอันยาวนานนี้เองก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนทั้งแนวความคิด นโยบาย เครื่องมือ กลไกการบริหารจัดการ และทัศนคติของชุมชนที่มีต่อการอนุรักษ์อยู่ตลอดเวลา จุดเปลี่ยนสำคัญซึ่งพลิกโฉมหน้ากระบวนการการอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรมในประเทศญี่ปุ่น คือ การนำระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมมาใช้นั่นเอง โดยระบบดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของระบบเพื่อการปกป้องทรัพย์สินทางวัฒนธรรมของรัฐบาลญี่ปุ่น มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อส่งเสริมให้ภาคประชาชนและหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมประเภทสถาปัตยกรรมในชุมชนของตนเองซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการฟื้นฟูเมืองแบบมาจิซึคิวิ กลไกหลักของระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม

หรือระบบ Denken คือการให้อำนาจหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นเสนอย่านที่ประกอบด้วย กลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมในชุมชน เพื่อประกาศเป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมระดับท้องถิ่นและสามารถยกระดับเป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญระดับประเทศได้ ภายในการสนับสนุนด้านงบประมาณจากรัฐบาลกลาง และการสนับสนุนด้านวิชาการจากสถาบันการศึกษา ระดับอุดมศึกษาในพื้นที่ การได้รับการประกาศให้เป็นย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมนอกจากจะสร้างความภาคภูมิใจในรากฐานทางประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษให้กับคนในพื้นที่แล้ว ยังเป็นโอกาสที่ดีที่จะสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Economy) ให้เกิดขึ้นในชุมชนดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ซึ่งนอกจากจะสร้างรายได้เพิ่มให้กับคนในชุมชนแล้ว ยังเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตโดยเฉพาะคุณภาพด้านการศึกษาให้กับชาวบ้านในชุมชนอีกด้วย ประโยชน์และผลพลอยได้จากระบบ Denken นี้เองที่ส่งผลให้ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมสามารถอยู่รอดได้ท่ามกลาง กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคดิจิทัล ซึ่งแนวทางของระบบย่านอนุรักษ์เพื่อกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมนี้สามารถนำมาปรับใช้กับประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะประเทศไทยซึ่งระบบสังคมที่ใกล้เคียงกันกับญี่ปุ่นได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

โนะดะ โยะฉิยูคิ. (2527). **กฎหมายญี่ปุ่น การศึกษาเปรียบเทียบทางสังคม-วัฒนธรรม.**

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เพ็ญศรี กาญจน์มัย. (2522). **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมญี่ปุ่น.** กรุงเทพฯ :

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2546).

มะจิซึคิ การปลุกชุมชนในญี่ปุ่น แนวความคิดและแนวทางปฏิบัติ.

พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อุอิตะ จุงโซ. (2530) **การรับกฎหมายสมัยใหม่จากตะวันตกในประเทศญี่ปุ่น : ศึกษา**

เปรียบเทียบกับกรณีของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: --.

Andre Sorensen. (1960). **The making of urban Japan : cities and planning**

from Edo to the twenty-first century. London : Routledge.

Wakamiya Yoshibumi. (1999). **The postwar conservative view of Asia : how the**

political right has delayed Japan's coming to terms with its history of aggression in Asia. Tokyo : LTCB International Library Foundation.

Agency for Cultural Affair, Ministry of Education Culture Sports Science and

Technology. (2009). **Administration of Cultural Affairs in Japan -**

Fiscal 2009. Available from website : www.bunka.go.jp.

Kyoto City Municipality. (2007). **Kyoto City Landscape Policy.** Available

from website: www.city.kyoto.jp

กระบวนการ Japanization ในกลุ่มวัยรุ่นชาวไทย : กรณีศึกษาการบริโภค วัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นของนักศึกษาวิชาเอกภาษาญี่ปุ่น

ดร. วชิรา สุยะระ¹

บทคัดย่อ

จากกระแสโลกาภิวัตน์ สื่อและสินค้าวัฒนธรรมของญี่ปุ่นได้หลั่งไหลเข้ามามากมาย ส่งผลให้ในปัจจุบันชาวไทยคุ้นเคยกับการอ่านและดูการ์ตูน ทานอาหาร และใช้สินค้าของญี่ปุ่น เป็นอย่างดี ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนว่าวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย และส่งผลกระทบในหลายด้าน

งานวิจัยชิ้นนี้ได้ศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลจากการบริโภควัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นผ่าน นักศึกษาวิชาเอกภาษาญี่ปุ่น ซึ่งเป็นผู้ที่มีแนวโน้มในการเปิดรับวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นมากกว่า กลุ่มอื่น โดยศึกษาเก็บข้อมูลจากการเก็บแบบสอบถามนิสิตนักศึกษาจาก 3 สถาบัน ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ผลการศึกษาพบว่า ความชื่นชอบในวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นเป็นเหตุผลหลักที่ทำให้ นักศึกษาเลือกเรียนภาษาญี่ปุ่น และมีการบริโภคสื่อและสินค้าของญี่ปุ่นมากกว่าของชาติอื่น มีความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมญี่ปุ่นเป็นอย่างดี และยังต้องการทำงานที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ ตนเองชื่นชอบ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะช่วยส่งเสริมอุตสาหกรรมวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นให้ขยายตัวมากขึ้นในอนาคต

นอกจากนี้ยังพบว่า สื่อและสินค้าวัฒนธรรมญี่ปุ่นได้ขยายตัวจากกรุงเทพฯ ไปยัง ภูมิภาคผ่านห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ที่ทยอยเข้ามาเปิดตัวตามการขยายตัวของเศรษฐกิจ ซึ่ง ความเข้มข้นในการบริโภคนั้นเรียงลำดับไปในทิศทางเดียวกัน นักศึกษาในกรุงเทพฯ ที่มีการ บริโภควัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นมากที่สุดนั้น มีทัศนคติที่ดีต่อญี่ปุ่นและคนญี่ปุ่นมากกว่านักศึกษา ในภูมิภาคอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า หากมีการเปิดรับและบริโภควัฒนธรรมป๊อป ญี่ปุ่นในปริมาณมากเท่าใด ก็จะสามารถสร้างภาพลักษณ์และทัศนคติที่ดีต่อญี่ปุ่นได้มากขึ้น เช่นกัน

¹ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทนำ

คำว่า Japanization ถูกนำมาใช้ครั้งแรกในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยชี้ให้เห็นถึงอุดมการณ์ของญี่ปุ่นที่พยายามรวบรวมและสร้างแนวป้องกันชาติเอเชียเพื่อให้หลุดพ้นจากอิทธิพลของชาติตะวันตก ซึ่งทำให้วัฒนธรรมญี่ปุ่นเข้าไปมีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมชาติอื่น และทำให้เกิดการกลืนวัฒนธรรม คำว่า Japanization ในระยะแรกจึงหมายถึงการเข้าไปควบคุมปกครองประเทศอาณานิคมของรัฐบาลและทหารญี่ปุ่น

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นได้ขยับตนเองเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ บริษัทญี่ปุ่นขยายฐานการผลิตสินค้าไปยังประเทศต่าง ๆ Japanization จึงถูกนำมาใช้ในความหมายถึงระบบการบริหารการผลิตในสไตล์ญี่ปุ่น มีจุดเด่นคือการบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่เน้นการทำงานตลอดชีพ การสร้างความภักดีต่อองค์กร เน้นความต้องการของพนักงานและทำงานเป็นทีม ซึ่งเหล่านี้ญี่ปุ่นนำไปใช้กับองค์กรตนเองในต่างประเทศเช่นเดียวกัน (Suzuki, 2011:p.34)

แต่ในปัจจุบันที่ญี่ปุ่นเข้ามามีอิทธิพลกับประเทศอื่นในหลายด้าน Iwabuchi นำคำว่า Japanization มาใช้โดยหมายถึงอิทธิพลของญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (Iwabuchi, 2001) ในส่วนของนักวิชาการชาวไทยนั้น อรรถจักร์ได้ให้คำจำกัดความว่าเป็นกระบวนการ “อาทิตยานุวัตร” อันหมายถึงกระบวนการทำให้เป็นญี่ปุ่น (อรรถจักร์, 2548) งานวิจัยชิ้นนี้ได้ยึดตามความหมายของ Iwabuchi และอรรถจักร์ โดยจะกล่าวถึงวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นในประเทศไทย เช่น การ์ตูน เพลง J-Pop ผ่านมุมมองด้านสังคมวิทยา

หากมองย้อนกลับไปในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อครั้งทหารญี่ปุ่นเข้ามาในไทย ในสายตาคนไทย ญี่ปุ่นสามารถทำทุกอย่างได้เพื่อตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องโหดร้ายต่อผู้อื่นเพียงใด นอกจากนี้ เมื่อเศรษฐกิจญี่ปุ่นเติบโตจนกลายเป็นผู้นำเศรษฐกิจ ไทยเริ่มขาดดุลการค้ากับญี่ปุ่น เนื่องจากตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา ไทยจำเป็นต้องพึ่งพิงสินค้านำเข้าจากญี่ปุ่นโดยเฉพาะสินค้าอุตสาหกรรม ในขณะที่สินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเป็นสินค้าเกษตรกรรมราคาถูกทำให้ไทยเสียดุลการค้ากับญี่ปุ่นเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ มีโรงงานญี่ปุ่นเข้ามาตั้ง ทำให้เกิดความกังวลว่าญี่ปุ่นจะเอาเปรียบ และเข้ามาทำลายธรรมชาติ ในขณะที่นั้นรัฐบาลไทยได้มีนโยบายส่งเสริมการลงทุนเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรม ส่งผลให้บริษัทญี่ปุ่นจำนวนมากเข้ามาตั้งฐานการผลิตในไทย ก่อให้เกิดกระแสความหวาดกลัวถึงการครอบงำทางเศรษฐกิจจากญี่ปุ่น มองว่าญี่ปุ่นเป็นสัตว์เศรษฐกิจ เอารัดเอาเปรียบไทยในหลายๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็น

การจ้างแรงงานราคาถูก การเข้ามาใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ปล้นของเสียจากโรงงาน อุตสาหกรรม และกีดกันการส่งออกสินค้าเข้าไปญี่ปุ่น

จากความไม่พอใจนี้เองส่งผลให้เกิดกระแสความเคลื่อนไหวทางสังคมขึ้น มีการตีพิมพ์วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับภัยเหลืองเพื่อวิจารณ์การกระทำของญี่ปุ่นในปี 1972 ต่อเนื่องไปจนถึงปี 1975 รวมทั้งสิ้นสามฉบับ มีการรณรงค์เพื่อต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น เดินขบวนประท้วงการมาเยือนเอเชียของนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น นายทานากะ กักคุเอ จากกลุ่มปัญญาชน และนิสิตนักศึกษาที่ในขณะนั้นมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคม

แต่ทว่าเมื่อก้าวเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ที่ข้อมูลข่าวสารสามารถส่งถึงกันทั่วโลกในระยะเวลาอันรวดเร็วด้วยสื่อและเทคโนโลยีที่ทันสมัย ผู้คนเดินทางข้ามผ่านระหว่างรัฐอย่างมีเสรีมากขึ้น สินค้าหลากหลายชนิดถูกนำเข้ามาจากทั่วทุกมุมโลก เกิดการลงทุนข้ามชาติ ซึ่งล้วนก่อให้เกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่งได้อย่างรวดเร็วมากขึ้น โดยเฉพาะวัฒนธรรมในชีวิตประจำวันอย่างวัฒนธรรมป๊อปที่สามารถเข้าถึงได้โดยง่าย บทบาทของนักศึกษามหาวิทยาลัยได้เปลี่ยนแปลงจากการเป็นผู้นำการเคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคมอย่างเช่นในอดีตมาเป็นผู้นำเทรนด์ในการบริโภคสินค้าต่าง ๆ แทน

ในเอเชียกระแสความนิยมสินค้าและวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นได้เริ่มขึ้นอย่างมองเห็นได้ชัดในไต้หวันเป็นแห่งแรก ในอดีตไต้หวันเคยอยู่ภายใต้การปกครองของญี่ปุ่นจึงทำให้วัฒนธรรมญี่ปุ่นหลายอย่างยังหลงเหลืออยู่ และเมื่อเข้าสู่ช่วงต้นทศวรรษ 1990 กระแสนิยมวัฒนธรรมป๊อปและสินค้าวัฒนธรรมญี่ปุ่นได้เริ่มต้นขึ้น วัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นต่างหลั่งไหลเข้ามาในไต้หวันมากมาย ไม่ว่าจะเป็น ละคร หนังสือการ์ตูน นิตยสารแฟชั่น นิยาย ฯลฯ ที่ถูกนำมาแปลอย่างรวดเร็วและวางขายในระยะเวลาใกล้เคียงกับญี่ปุ่น เกิดการบัญญัติคำศัพท์คำว่า“HARIZU (พวกคลั่งญี่ปุ่น)” ซึ่งใช้เรียกกลุ่มวัยรุ่นที่ชื่นชอบคลั่งไคล้ญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก

กาญจนาและสมสุขได้กล่าวถึงนิยามของวัฒนธรรมไว้ว่าในอดีตวัฒนธรรมได้ถูกนิยามไว้ว่าเป็นสิ่งที่ไกลจากความเป็นธรรมชาติ และต้องเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์เคยคิดหรือเคยกระทำมา ดังนั้นความสนใจศึกษาวัฒนธรรมของนักวิชาการจึงจำกัดอยู่เฉพาะวัฒนธรรมและศิลปะของชนชั้นสูง แต่ในปัจจุบันคำจำกัดความนี้ได้เปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมไม่ได้หมายถึงเฉพาะงานศิลปะวัฒนธรรมแบบชนชั้นสูง ไม่จำเป็นต้องสูงส่งเสมอไป แต่วัฒนธรรมที่ดูเป็นสิ่งปกติธรรมดาและดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันก็เป็นวัฒนธรรมได้เช่นกัน อาทิ การดูหนัง ฟังเพลง ซอปปิง กินอาหารฟาสต์ฟู้ด เป็นต้น (กาญจนา, สมสุข, 2551) วัฒนธรรมเช่นนี้เรียกว่าวัฒนธรรมป๊อป (Popular Culture)

กระบวนการผลิตวัฒนธรรมป๊อปนั้นก่อให้เกิดการผลิตอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม (Culture Industry) ทำให้มีผลงานทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากโดยทำอย่างเป็นจริงเป็นจังเพื่อเป้าหมายของการพาณิชย์ โดยเข้าถึงกลุ่มผู้บริโภคในระดับกว้างผ่านทางผลงานสื่อมวลชนสมัยใหม่อย่างเช่น เพลง วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ นิตยสาร และหนังสือการ์ตูน เป็นต้น วัฒนธรรมป๊อปที่ถูกส่งผ่านไปสู่ผู้บริโภคโดยผลงานสื่อมวลชนหรือสื่อวัฒนธรรมป๊อปนี้สามารถส่งผ่านค่านิยม ความเชื่อ และกระจายสินค้าวัฒนธรรมพร้อมกับภาพลักษณ์ของประเทศผู้ส่งออก อาทิเช่น ฮอลลีวูด ซึ่งถือเป็นแนวหน้าในการส่งออกสินค้าวัฒนธรรมซึ่งสร้างภาพลักษณ์อันดีให้แก่อเมริกาได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ วัฒนธรรมป๊อปยังเป็นพื้นที่ของการต่อรองความหมายทางสังคมและอุดมการณ์ความคิดอีกด้วย

จากข้อมูลงานวิจัยเกี่ยวกับ Soft Power ในเอเชียของ Otmazgin พบว่าญี่ปุ่นถือเป็นประเทศที่ผลิตงานด้านวัฒนธรรมมากที่สุดเป็นอันดับ 2 ของโลกรองจากอเมริกา จากรายงานของ Japan Digital Content Association ในปี 2003 ญี่ปุ่นครองตลาด 9.5% เป็นรองจากอเมริกาที่ครองตลาด 41% และมีจีน 1.6% เกาหลี 1.2% ตามมาเป็นลำดับ นอกจากนี้มูลค่าการส่งออกวัฒนธรรมญี่ปุ่นทั่วโลก อันได้แก่ สื่อต่างๆ ลิขสิทธิ์ สิ่งพิมพ์ แฟชั่น สิ่งที่เกี่ยวข้องกับความบันเทิงต่างๆ รวมถึงงานศิลปะนั้นมีมูลค่ารวมพุ่งสูงขึ้นถึง 10.5 ล้านล้านเยนในช่วงระยะเวลา 11 ปี ตั้งแต่ปี 1993 ถึง 2003 (Otmazgin, 2007) ในประเทศไทยจากผลสำรวจขององค์การส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศของญี่ปุ่นพบว่ายอดขายหนังสือการ์ตูนญี่ปุ่นในประเทศไทยปี 2003 มีถึง 951 ล้านบาท และเพิ่มสูงขึ้นเป็น 1,443 ล้านบาทในปี 2005 (JETRO, 2007) เลยกทีเดียว

ในช่วงยุค 2000 ชาเขียวและอาหารญี่ปุ่นได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก วัยรุ่นหันมาแต่งตัวตามแฟชั่นญี่ปุ่น ย้อมสีผมและตัดผมในสไตล์ญี่ปุ่น เกิดการแต่งตัวตามคาแรกเตอร์การ์ตูนและนักร้องดาราที่เรียกว่าคอสเพลย์ มีงานอีเวนต์เกี่ยวกับวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นจัดขึ้นเป็นประจำ ผู้คนมองญี่ปุ่นด้วยความชื่นชม ไม่เหมือนดังผู้คนในสมัยสงครามโลกและยุคการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นอีกต่อไป ภาษาญี่ปุ่นได้รับความนิยมในการเรียน มีการเพิ่มวิชาภาษาญี่ปุ่นเป็นวิชาเลือกสอบเข้ามหาวิทยาลัยในปี 1998 นอกจากนี้ จากการสำรวจของเจแปนฟาวน์เดชั่น กรุงเทพฯ ในปี 2009 ในระดับมัธยมศึกษา มีโรงเรียนที่จัดให้มีการเรียนการสอนภาษาญี่ปุ่นทั้งหมด 242 แห่ง และในระดับอุดมศึกษา มีมหาวิทยาลัยที่จัดการเรียนการสอนภาษาญี่ปุ่นทั้งหมด 88 แห่ง ประเทศไทยมีผู้เรียนภาษาญี่ปุ่นกว่า 70,000 คน ซึ่งมากเป็นอันดับ 7 ของโลก (เจแปนฟาวน์เดชั่น, 2009)

การบริโภควัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นอาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มุมมองของชาวไทยที่มีต่อญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงไป หากศึกษาถึงการเปิดรับวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นและอิทธิพลที่เกิดขึ้นผ่านกลุ่มที่มีแนวโน้มเปิดรับวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นมากกว่ากลุ่มอื่นเป็นอันดับแรก อาจจะทำให้มองเห็นภาพรวมของกระบวนการ Japanization ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาการเปิดรับวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นและอิทธิพลที่เกิดขึ้นผ่านนักศึกษาวิชาเอกภาษาญี่ปุ่น

กรอบแนวคิดงานวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้กรอบแนวคิด Soft Power เพื่ออธิบายถึงอำนาจในอีกรูปแบบหนึ่งของญี่ปุ่นที่มาจากวัฒนธรรม และใช้แนวคิดทฤษฎีระบบโลก (World System) เพื่ออธิบายรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างไทยและญี่ปุ่นที่เกิดความไม่เท่าเทียมกันในแง่ของการกระจายสื่อและสินค้าวัฒนธรรม

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เก็บข้อมูลโดยใช้การเก็บแบบสอบถามด้วยการสุ่มตัวอย่างแบบโควต้าทั้งหมด 200 คน เป็นนักศึกษาวิชาเอกภาษาญี่ปุ่นของ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย² มหาวิทยาลัยขอนแก่น³ และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม⁴ โดยใช้ระยะเวลาตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2553 ถึง เดือนมกราคม 2554

สาเหตุที่เลือกจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องจากเป็นมหาวิทยาลัยที่เริ่มมีการเรียนการสอนภาษาญี่ปุ่นในระดับอุดมศึกษาเป็นแห่งแรกในประเทศไทย นอกจากนี้รอบมหาวิทยาลัยยังเป็นแหล่งรวมสื่อและสินค้าวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ทำให้สามารถเข้าถึงได้โดยง่ายอย่าง เรียกได้ว่าเป็นศูนย์กลางเทรนด์วัยรุ่นของไทย

ส่วนสาเหตุที่เลือกมหาวิทยาลัยขอนแก่นและมหาวิทยาลัยมหาสารคามนั้น เนื่องจากเป็นศูนย์กลางการศึกษาภาษาญี่ปุ่นในภาคอีสาน โดยต้องการเปรียบเทียบการบริโภคสื่อและ

² คณะอักษรศาสตร์

³ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

⁴ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

สินค้าวัฒนธรรมป๊อป รวมถึงทัศนคติที่มีต่อญี่ปุ่นระหว่างนิสิตนักศึกษาที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด

ผลการศึกษา

จุดเด่นของอุตสาหกรรมวัฒนธรรมป๊อปของญี่ปุ่นคือ มีความเข้มแข็งและมีการเชื่อมโยงช่วยสนับสนุนซึ่งกันและกัน ยกตัวอย่างเช่น หนังสือการ์ตูนเรื่องหนึ่งสามารถสร้างออกมาเป็นภาพยนตร์การ์ตูน เกม ละครโทรทัศน์ สินค้าคาแรกเตอร์ รวมทั้งทำให้เกิดการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกันอีกมากมาย นอกจากนี้ ญี่ปุ่นมีการส่งเสริมและให้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมป๊อปภายในชาติ เช่น NHK มีรายการ “Tokyo Kawaii TV” พาผู้ชมไปเรียนรู้วัฒนธรรมป๊อปอย่างเช่น Gal⁵, Lolita⁶, Otaku⁷, เมด คาเฟ่⁸ ฯลฯ มีรายการรายการเช่น “Cool Japan” ที่นำเสนอให้เห็นว่าบางสิ่งบางอย่างที่คนญี่ปุ่นเห็นเป็นเรื่องปกติพบเจอทั่วไปในชีวิตประจำวันนั้น ในสายตาชาวต่างชาติกลับมองว่าเป็นสิ่งที่มีเสน่ห์ก็ว่าได้ นอกจากนี้ กระทรวงวัฒนธรรมได้แต่งตั้งให้ “โตราเอมอน” เป็นทูตของการเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่น กระทรวงการท่องเที่ยวได้ยกให้ “ฮัลโหล คิตตี้” เป็นทูตประชาสัมพันธ์ และรัฐบาลได้รับเป็นเจ้าภาพการจัดประกวดคอสเพลย์อีกด้วย (ข่าวสด: 6-08-2551) Douglass McGray ได้นิยามศัพท์คำว่า Japan's Gross National Cool ขึ้นมา โดยกล่าวว่านอกจากผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศแล้ว มวลรวมของมูลค่าความเท่ของญี่ปุ่น อันเกิดจากความนิยมในวัฒนธรรมนั้นช่วยสร้างอำนาจให้แก่ประเทศชาติอีกด้วย (McGray, 2002)

⁵ Gal การแต่งกาย Street Fashion ที่บ่งบอกถึงความซ่า ความมั่นใจ โดยจะพบได้มากในย่านชินจูกุ ส่วนใหญ่จะนิยมใส่เสื้อผ้ายี่ห้อ Liz Liza, Cecil Mcbee, Cocolulu หรือที่มีวางขายในตึก 109 ที่ชินจูกุ Gal ยังแบ่งออกเป็นอีกหลายประเภทเช่น Hime Gal (แบบเจ้าหญิง) Onegai Gal (แบบพี่สาว) B Gal (แบบฮิปปอป)

⁶ Lolita การแต่งกายคล้ายกับยุควิดีโอเรียนผสมผสานกับยุครอคโคโค่ นิยมใช้ลูกไม้และริบบิ้นประดับชุด แบ่งออกเป็นหลายสไตล์เช่น Gothic Lolita, Sweet Lolita, Classic Lolita

⁷ Otaku คำใช้เรียกคนที่คลั่งไคล้หมกมุ่นต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากๆ โดยเฉพาะการ์ตูน อนิเมชั่น ฟิกเกอร์ จนไม่สามารถแยกแยะความเป็นจริงและจินตนาการได้ ซึ่งจะพบเห็นได้ตามย่านอาคิฮาบาระ โดยคำนี้สื่อความหมายไปในทางลบ แต่ในปัจจุบันได้ถูกนำมาใช้ในความหมายเชิงบวกขึ้น หมายถึงบุคคลที่ชื่นชอบในเรื่องใดเรื่องหนึ่งมากและมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนั้นเป็นอย่างดี และใช้เรียกไม่จำกัดอยู่ในแวดวงการ์ตูนเพียงอย่างเดียว

⁸ เมด คาเฟ่ คาเฟ่ที่พนักงานหญิงแต่งกายด้วยชุดเมด และบริการลูกค้าด้วยคำพูดและการบริการในลักษณะเดียวกับที่เมดปฏิบัติต่อเจ้านาย โดยลูกค้าส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ปัจจุบันมีการพัฒนาชุดให้มีความหลากหลาย เช่น แต่งเลียนแบบตัวละครในการ์ตูน เลียนแบบแมชี พยาบาล เป็นต้น และเรียกว่า Cosplay Café นอกจากนี้แล้วยังมีร้านที่พนักงานเป็นผู้ชายล้วน โดยมีกลุ่มเป้าหมายเป็นลูกค้าผู้หญิงเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย

จุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นเข้ามามีอิทธิพลในไทย เริ่มจากการที่ญี่ปุ่นทำข้อตกลงในสนธิสัญญาพลาซ่าในปี 1985 ทำให้เงินเยนแข็งค่าขึ้นอย่างรวดเร็ว บริษัทญี่ปุ่นได้ขยายฐานการผลิตมายังประเทศในเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อลดต้นทุนการผลิต จากจุดนี้เองทำให้ญี่ปุ่นสามารถผลิตและส่งออกสินค้าสู่ตลาดได้มากขึ้น พร้อมกันนี้ยังสร้างงานให้แก่คนในประเทศนั้น ๆ ด้วย แม้ในระยะแรกสินค้าญี่ปุ่นจะมีภาพลักษณ์ว่าเป็นสินค้าที่ไม่มีคุณภาพ แต่เนื่องจากราคาถูก ทำให้ผู้คนนิยมซื้อหามาใช้ อย่างไรก็ตาม ญี่ปุ่นได้มีการทำวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีตลอดเวลา ทำให้ปัจจุบันสินค้าญี่ปุ่นกลายเป็นสิ่งที่ทันสมัย ผู้คนให้ความไว้วางใจ นอกจากสินค้ากลุ่มเทคโนโลยีแล้ว สินค้ากลุ่มวัฒนธรรมป๊อปก็ได้รับความนิยมควบคู่กันไปเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น ภาพยนตร์การ์ตูนและหนังสือการ์ตูนญี่ปุ่น ดารานักร้องจากต่างฝั่งญี่ปุ่น ซึ่งมีนิตยสารดาราญี่ปุ่นในยุคบุกเบิก อาทิเช่น ดาราทีวี ทิวี่วิว และ วิวทีวี เป็นสื่อช่องทางหลักสำหรับผู้ต้องการติดตามข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีรายการวิทยุ เช่น Tokyo Calling นำเสนอเพลงญี่ปุ่น และสามารถซื้อเทปเพลง วิดีโอเพลง ได้จากร้านโซลาร์ เฮาส์ ในห้างสรรพสินค้ามาบุญครองที่ถือได้ว่ามีเทปเพลงญี่ปุ่นขายมากที่สุด ชื่อวิดีโอภาพยนตร์ที่ร้านลูกแมว หรือจากร้านในย่านสีลมที่มีคนญี่ปุ่นทำงานและอาศัยอยู่มาก และในห้างสรรพสินค้าไดมารูซึ่งเป็นศูนย์การค้าสัญชาติญี่ปุ่นที่เข้ามาตั้งในประเทศไทยเป็นแห่งแรก นอกจากนี้ยังสามารถหาข้อมูลข่าวสารผ่านทางเจแปนฟาร์นเดชั่น กรุงเทพฯ ซึ่งมีวิดีโอรายการโทรทัศน์ต่างๆ ให้ชมฟรี และยังมี JF Theater ที่ฉายภาพยนตร์ญี่ปุ่นให้ดูเป็นประจำได้อีกด้วย

เมื่อผ่านเข้าสู่ช่วงปลายทศวรรษ 1990 ดนตรี J-Rock เข้ามาสร้างปรากฏการณ์คลั่งไคล้ในหมู่วัยรุ่นชาวไทย เริ่มจากวง X-Japan ซึ่งเริ่มแรกได้รับการแนะนำในนิตยสารดนตรีต่างประเทศ เช่น Cross Road และ Music Express ประกอบกับมีรายการวิทยุในกรุงเทพฯ เปิดเพลงของวงนี้เป็นประจำทำให้กระแสความคลั่งไคล้ขยายไปสู่จังหวัดอื่น ๆ และทำให่วงรูน้องอื่น ๆ ได้รับความนิยมไปด้วย ต่อจากความนิยมในดนตรี J-Rock เพลงป๊อปหรือดนตรี J-Pop จากศิลปินรุ่นใหม่ อาทิเช่น Arashi, Tacky & Tsubasa, Yamashita Tomohisa, Morning Musume, Utada Hikaru ฯลฯ ได้รับความนิยมในกลุ่มวัยรุ่นเช่นเดียวกัน ซึ่งมีนิตยสาร เช่น J Spy, I Spy และรายการเพลงทางโทรทัศน์ เช่น Asian Max, So Many Music เป็นสื่อกลางทางด้านข้อมูล นอกจากนี้ร้านหนังสือสัญชาติญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ เช่น Kinokuniya และ Tokyodo ยังเป็นอีกแหล่งที่แฟนคลับใช้ในการติดตามข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เนื่องจากมีทั้งนิตยสารดาราญี่ปุ่น หนังสือการ์ตูน นิตยสารการ์ตูน ฯลฯ ที่อัพเดทอยู่ตลอดเวลา

ในต่างจังหวัด เช่น ขอนแก่นและมหาสารคามนั้น สินค้าวัฒนธรรมญี่ปุ่นส่วนใหญ่ถูกส่งผ่านมากับห้างสรรพสินค้า และซูเปอร์มาร์เก็ต รวมถึงร้านค้าในบริเวณรอบมหาวิทยาลัย อันเป็นแหล่งรวมวัยรุ่น ขอนแก่นนั้นได้ชื่อเป็นศูนย์รวมการศึกษาของภาคอีสาน โดยมีมหาวิทยาลัยของรัฐบาลและเอกชนหลายแห่ง ซึ่งดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาเรียนและเข้ามาอาศัยอยู่ ช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจของเมืองได้เป็นอย่างดี มีห้างสรรพสินค้าและซูเปอร์มาร์เก็ต เช่น ห้างแฟรี่พลาซ่า, Tesco Lotus, Big C, Macro และล่าสุดที่เพิ่งเปิดในปี 2009 คือ ห้างเซ็นทรัลขอนแก่น สำหรับมหาสารคามซึ่งเป็นจังหวัดที่อยู่ติดขอนแก่นนั้น แม้จะเป็นจังหวัดขนาดเล็ก แต่หากมีแนวโน้มจะขยายตัวเช่นเดียวกัน นอกเหนือจากห้างสรรพสินค้าเก่าแก่ของเมืองอย่างเสริมไทยพลาซ่า และ Big C ที่เปิดบริการในปี 2010 แล้ว คาดว่าจะมีการเปิดบริการเพิ่มขึ้นอีกในอนาคต

จากผลการศึกษากลุ่มเป้าหมายพบว่า ความชื่นชอบในวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นเป็นเหตุผลหลักที่ทำให้พวกเขาเลือกเรียนภาษาญี่ปุ่น นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มเป้าหมายมีการบริโภคสื่อและสินค้าของญี่ปุ่นมากกว่าของชาติอื่น และมีความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมญี่ปุ่นเป็นอย่างดี อีกทั้งหากสำเร็จการศึกษาแล้ว ยังมีความต้องการทำงานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นอีกด้วย

ในด้านปริมาณการบริโภคสื่อและสินค้าที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่น เช่น หนังสือการ์ตูน ภาพยนตร์ นิตยสารแฟชั่น พบว่า นิสิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีการบริโภคมากเป็นอันดับ 1 นักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นมีการบริโภคมากเป็นอันดับ 2 และนิสิตมหาวิทยาลัยมหาสารคามมีการบริโภคมากเป็นอันดับ 3

นอกจากนี้ยังพบว่า ทักษะการฟังที่มีต่อญี่ปุ่นของกลุ่มเป้าหมาย เป็นไปในทิศทางเดียวกับปริมาณการบริโภคสื่อและสินค้าที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่น กล่าวคือ นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีทักษะการฟังที่ดีต่อญี่ปุ่นมากที่สุด รองลงมาคือนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น และนิสิตมหาวิทยาลัยมหาสารคามตามลำดับ

ในยุคปัจจุบันที่อินเทอร์เน็ตเข้ามามีบทบาททำให้การติดต่อและเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ได้ง่ายมากขึ้น การเข้าถึงข้อมูลและสินค้าวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นจึงเปลี่ยนรูปแบบไป จากเดิมที่ต้องซื้อหรือเช่าวิดีโอรายการญี่ปุ่นจากร้านค้า ในปัจจุบันสามารถดาวน์โหลดผ่านอินเทอร์เน็ตมาชมได้ทันที อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าอินเทอร์เน็ตจะมีบทบาทมากขึ้น แต่สินค้ามากมายหลากหลายชนิดจากอุตสาหกรรมวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นยังดึงดูดเม็ดเงินจากกระเป๋าของผู้ที่ชื่นชอบได้อยู่เสมอ ซึ่งการเข้าถึงสินค้าวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นนั้นไม่ใช่เรื่องยาก

สำหรับผู้ที่ย้ายอยู่กรุงเทพฯ เนื่องจากมีแหล่งที่จำหน่ายสินค้าเหล่านี้อยู่มากมาย แต่สำหรับผู้ที่ย้ายอยู่ในขอนแก่นและมหาสารคาม สินค้าบางอย่าง เช่น ซีดี นิตยสารดนตรีฉบับภาษาญี่ปุ่น หรือหนังสือการ์ตูนภาษาญี่ปุ่น นั้นไม่สามารถหาซื้อได้เนื่องจากเป็นสิ่งที่ยังไม่แพร่หลายมาสู่ต่างจังหวัด จากผลการวิจัยพบว่า ผู้ที่ชื่นชอบบางคนใช้วิธีสั่งซื้อสินค้าผ่านร้านค้าในจังหวัดตนเองเนื่องจากไม่มีวางขาย และบางคนลงทุนเดินทางไปซื้อที่กรุงเทพฯ เลยทีเดียว

นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้ที่ติดตามสื่อและสินค้าวัฒนธรรมป๊อปของญี่ปุ่นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีกำลังทรัพย์ในการซื้อสินค้า เนื่องจากการที่จะเข้าถึงสื่อและสินค้าวัฒนธรรมญี่ปุ่นเหล่านี้ได้จำเป็นต้องใช้เงินพอสมควร ยกตัวอย่างเช่น หนังสือการ์ตูนในปัจจุบันนั้นบางเล่มราคา 50-60 บาท หากเป็นหนังสือการ์ตูนภาษาญี่ปุ่นราคาเล่มละ 200 กว่าบาท นิตยสารดนตรีและแฟชั่นญี่ปุ่นของไทยมีราคาตั้งแต่ 70 บาทขึ้นไป และหากซื้อของญี่ปุ่นราคาจะสูงถึง 300 บาทขึ้นไปเลยทีเดียว รวมถึงราคาสินค้าอื่น ๆ เช่น คาแรกเตอร์การ์ตูนต่าง ๆ นั้นหากเป็นของญี่ปุ่นจะมีราคาสูงเช่นเดียวกัน

อภิปรายผลการวิจัย

ในยุคโลกาภิวัตน์การที่สินค้า ผู้คน เงินตรา ข้อมูลข่าวสาร สามารถข้ามผ่านเขตแดนของประเทศต่าง ๆ อย่างง่ายดาย ทำให้เกิดการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างประเทศทั้งในด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนจากกระแสโลกาภิวัตน์ นอกเหนือจากสินค้าทางด้านเทคโนโลยีแล้วสินค้าวัฒนธรรมป๊อปของญี่ปุ่นได้กระจายไปทั่วโลกเช่นเดียวกัน ในประเทศไทย ปัจจุบันผลิตภัณฑ์สินค้าของญี่ปุ่นหลากหลายชนิด เช่น การ์ตูนและอาหาร ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในชีวิตประจำวัน

จากแนวคิด Soft Power ของ Nye ที่ว่า Soft Power คืออำนาจที่เป็นนามธรรม ไม่สามารถสัมผัสได้ แต่สามารถรู้สึกได้ ซึ่งส่งอิทธิพลทางอารมณ์พฤติกรรมและความสนใจของคนในประเทศนั้น ๆ ก่อให้เกิดทัศนคติที่ดี เกิดความนิยมชมชอบ ความเคารพนับถือ และอยากลอกเลียนแบบตามประเทศที่มีอำนาจนี้อยู่ ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้จากการเผยแพร่ทางวัฒนธรรม (Nye, 2004) ญี่ปุ่นเป็นประเทศหนึ่งในเอเชียที่มีศักยภาพทางด้าน Soft Power ในระดับสูง เนื่องจากเป็นประเทศที่มีเทคโนโลยีทัดเทียมกับตะวันตกประกอบกับมีประเพณีวัฒนธรรมอันโดดเด่น เช่น สินค้าเครื่องใช้ไฟฟ้า อาหาร แฟชั่น ดนตรีป๊อป ศิลปะ ฯลฯ ที่สร้าง

เสนอให้แก่อู๋ปุ่นได้เป็นอย่างดี วัฒนธรรมอู๋ปุ่นจึงกลายเป็นทรัพยากรใหม่ที่มีบทบาทสำคัญในเชิงเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม

จากผลการศึกษาการบริโภคสินค้าวัฒนธรรมอู๋ปุ่นพบว่า นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีการบริโภคมากเป็นอันดับ 1 นักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นมีการบริโภคมากเป็นอันดับ 2 และนิสิตมหาวิทยาลัยมหาสารคามมีการบริโภคมากเป็นอันดับ 3 และเมื่อนำมาเชื่อมโยงกับผลการศึกษาทัศนคติเกี่ยวกับอู๋ปุ่นที่พบว่า นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีทัศนคติที่ดีต่ออู๋ปุ่นมากที่สุด รองลงมาคือนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น และนิสิตมหาวิทยาลัยมหาสารคามตามลำดับ ทำให้พบว่า ปริมาณการบริโภคสินค้าวัฒนธรรมอู๋ปุ่นส่งผลต่อทัศนคติที่มีต่ออู๋ปุ่น กล่าวคือ หากมีการเปิดรับและบริโภคสินค้าวัฒนธรรมอู๋ปุ่นในปริมาณมากเท่าใด ก็จะสามารถสร้างภาพลักษณ์และทัศนคติที่ดีต่ออู๋ปุ่นได้มากขึ้นเท่านั้น

จะเห็นได้ว่า Soft Power ของอู๋ปุ่นได้ส่งอิทธิพลต่อกลุ่มผู้เรียนภาษาอู๋ปุ่น โดยเริ่มต้นจากการแพร่กระจายเข้ามาของวัฒนธรรมอู๋ปุ่น ก่อให้เกิดความนิยมชมชอบ และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พวกเขาเรียนภาษาอู๋ปุ่น และเกิดการบริโภคสินค้าวัฒนธรรมอู๋ปุ่น ซึ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นผลดีแก่อู๋ปุ่นทั้งสิ้น หากพิจารณาถึงวิธีการนำเสนอวัฒนธรรมของอู๋ปุ่น จะเห็นได้ว่าชาวอู๋ปุ่นสามารถนำเสนอวัฒนธรรมตนเองออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น อาหารอู๋ปุ่นที่ถูกนำมาสอดแทรกในหนังสือการ์ตูน ภาพยนตร์การ์ตูน ละครโทรทัศน์ต่าง ๆ ได้อย่างไม่เคอะเขิน ซึ่งนอกจากจะทำให้คนในชาติเห็นความสำคัญแล้วยังเป็นการเผยแพร่ให้แก่ชาวต่างชาติอีกด้วย

จากทฤษฎีระบบโลกซึ่งเป็นแนวคิดของ Wallerstein ที่อธิบายถึงระบบของโลก อันประกอบด้วย ประเทศศูนย์กลาง ประเทศส่วนรอบใน และประเทศส่วนรอบนอก สามารถอธิบายการแพร่กระจายเข้ามาของวัฒนธรรมอู๋ปุ่นได้ดังนี้คือ เนื่องจากไทยไม่มีพื้นฐานอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง จึงต้องพึ่งพาประเทศนอก ก่อให้เกิดการครอบงำจากศูนย์กลางทุนนิยมซึ่งเมื่อพิจารณาลักษณะการเข้ามาของสื่อวัฒนธรรมอู๋ปุ่นจากอู๋ปุ่นต่าง ๆ จะเห็นว่าได้เริ่มต้นเข้ามาในไทยในยุคที่อุตสาหกรรมบันเทิงของไทยเพิ่งเริ่มต้น ในขณะนั้นขาดแคลนทั้งในด้านเทคโนโลยีและกำลังในการผลิตชิ้นงาน ยกตัวอย่างเช่น หนังสือและภาพยนตร์การ์ตูนที่จำต้องซื้อผลงานของอู๋ปุ่นเข้ามาจำหน่ายและฉายแทน แม้ในปัจจุบันไทยจะสามารถผลิตผลงานได้เองแต่ยังไม่สามารถต้านทานความนิยมในการดูอู๋ปุ่นที่สั่งสมมาเป็นระยะเวลานานได้

อย่างไรก็ดี อิทธิพลของ Soft Power ของอู๋ปุ่นที่เกิดขึ้นตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นเพียงการศึกษากลุ่มคนเพียงกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ซึ่งควรมีการศึกษาในภาพรวมต่อไป

หนังสืออ้างอิงภาษาอังกฤษ

- Adorno, T and Horkheir, M. 'The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception', *Dialectic of Enlightenment*, London: Verso, 1973.
- Allinson, Anne. 'The Attractions of the J-Wave for American Youth', in Watanabe Yasushi and David L. McConnell, (ed.). *Soft Power Superpowers: cultural and national assets of Japan and the United States*, 2008.
- Giddens, Anthony. *Sociology*, Polity Press: Blackwell Publishers Ltd., 2001.
- Immanuel Wallerstein . *The Modern World-System*, New York,: Academic Press,1974.
- Iwabuchi, Koichi. *Recentring globalization*, The United States: Duke University Press, 2002.
- McGray, Douglas. 'Japan's Gross National Cool', *Foreign Policy* 130 (May- June), 2002.
- Nakano, Yoshiko. 'Shared Memories: Japanese Pop Culture in China', in Watanabe Yasushi and David L. McConnell, (ed.). *Soft Power Superpowers: cultural and national assets of Japan and the United States*, 2008.
- Nye, Joseph S. Jr. *Soft Power the Means to Success in World Politics*, United States: PublicAffairs™, 2004.
- Kelts, Ronald. *Japanamerica*, The United States: Palgrave Macmillan, 2006.
- Shiraishi, Saya S. 'Japan's Soft Power: Doraemon Goes Overseas', in Peter J. Katzenstein and Takashi Shiraishi, (ed.). *Network Power: Japan and Asia*, The United States: Cornell University Press, 1997.
- Siriyuvasak, Ubonrat. 'Popular Culture and Youth Consumption: Modernity, Identity and Social Transformation', in Koichi Iwabuchi, (ed.). *Feeling Asian Modernities TransnationalConsumption of Japanese TV Dramas*, Hong Kong University Press, 2004.
- Otmazgin, Nissim Kadosh. 'Contesting soft power: Japanese popular culture in East and Southeast Asia', *International Relation of the Asia Pacific Vol.8*, 2007.

หนังสืออ้างอิงภาษาญี่ปุ่น

岩渕功一、2004、『トランスナショナル・ジャパン』岩波書店。

中村伊知哉／小野打恵編、2006、『日本のポップパワー——世界を変えるコンテンツの実像』日本経済新聞社。

日本貿易振興会(ジェトロ)、2007、『東南アジア三ヶ国におけるコンテンツ事情と実態(タイ、シンガポール、マレーシア)』日本貿易振興会機構。

小野打恵、2006、「日本ポップカルチャーの構造」中村伊知哉／小野打恵編『日本のポップパワー——世界を変えるコンテンツの実像』日本経済新聞社。

鈴木規之／ピーリヤー・ワンポーカクン、2008a、「タイにおけるジャパナイゼーションのプロセス:タイ人の日本消費と生活世界に対する影響(1)」『人間科学』第 21 号、琉球大学法文学部人間科学科紀要。

Cultural Memories of the Atomic Bombing of Hiroshima in Japanese Graphic Novel *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms*

Senjo NAKAI ¹

Abstract

This article examines Japanese graphic novel *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* to examine (1) atomic bomb survivors' difficulty in expressing their own experiences of the atomic bombing, (2) the role of the popular media in representing the survivors' experiences, and (3) the radical representation of the atomic bombing of Hiroshima in this graphic novel. This graphic novel is a saga of three generations of a family afflicted by the atomic bombing of Hiroshima. Exceptional is that this novel allows a heroine to express her personal voice about the atomic bombing, which indicates her refusal to be a victim. During the Allied Powers' occupation (1945-1952), any reports on the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki were prohibited in Japan. Yet, even after the end of the censorship in 1952, the Japanese, including the government, medical authorities, and the mass media, voluntarily downplayed the U.S. role in the atrocities. In addition, because the survivors fear social stigma as well as the long term effects of radiation exposure, they choose to keep their memories of the fatal event in private. If political economy dictates the popular media, any changes in the political and economic relationship between Japan and the U.S., which has dominated the crucial part of the post-war Japan, would affect the media portrayal of the atomic bombing. This graphic novel, as a cultural commodity, reflects the post-Cold War transition of the bilateral relation between the two countries. Despite the resilience of hegemony over the meaning of the Hiroshima, it provides voiceless causalities of the atomic bombing with a social space where their voices are heard.

¹ Ph.D. in International Communication. Deputy Director, The Japanese Studies Center, Faculty of Humanities, Chiang Mai University

Introduction

For the post-war alliance between Japan and the U.S., the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki have been sensitive issues. Since the onset of the Cold War era, the Japanese government has avoided clarifying the U.S.'s role in the atomic bombings. It was partially due to the strict censorship imposed by the Allied Powers during the 1945-1952 occupation, and then self-censorship by the Japanese during the following period.

It was the both Japanese and U.S. governments' interest not to mention Hiroshima and Nagasaki because the Japan-U.S. Security Treaty has been considered crucial in stabilizing security in the Asia Pacific region during the Cold War era,. Even within the Japanese government, there is a consensus that the nuclear umbrella of the U.S. works as deterrence against the communist bloc. The Japanese have been self-contradictory; they have been pursuing the total abolition of nuclear weapons while they have been living under the doctrine of nuclear deterrence.

The U.S. government's stance toward the atomic bombing has been consistent; it attacked Hiroshima with the atomic bomb either to prevent further casualties in U.S. soldiers and Japanese citizens, or in the revisionist view, to intimidate the Soviet's advance. Therefore, the U.S.'s official line has been that the atomic bombing was justifiable even though it cost around 140,000 of human lives, a great majority of which were non-combatant civilians.

Although both Hiroshima and Nagasaki suffered from atomic bombing, the responses to their experiences are said to be in contrast as the well-known phrase 'Hiroshima's anger, Nagasaki's prayer' indicates. 3 days after the bombing of Hiroshima, the second atomic bomb 'Fat Man' was detonated over Christian dominant Urugami district in Nagasaki. Since then, Nagasaki has come to term with the U.S. bombing as is the case with Christian doctor Takashi Nagai, who described the act as God's providence in his best seller *The Bell of Nagasaki* (cited in Takase

2009: 89-90). The city administration willingly collaborated with the U.S. to demolish the damaged Urugami Cathedral despite some locals' wish to preserve it as a memorial (Takase 2009).

Because of the regime of silence, survivors of the atomic bombing grew hesitant to talk about their own sufferings. Even if they spoke, their views would be dismissed as illegitimate within the political context of the Cold War. In addition, the survivors' voices are countered by the U.S., Korea and China, which raise the role of Japan as an aggressor during the war. Thus, the political context of the Cold War, particularly the Japan-U.S. relation, forged the hegemonic condition over representations of the atomic bombings, and effectively left casualties of the atomic bombings voiceless for more than 60 years.

Early theorists of popular culture, such as Adorno, Horkheimer and Marcuse, were sceptical about the power of popular media to resist hegemony. They viewed popular media, e.g. films, novels and popular music, as inferior copies of genuine arts, or at best cheap forms of entertainment. For them, popular media are an apparatus of hegemonic authorities to impede the political imagination of the subordinate and to preserve the existing political economic relations.

However, Gramscian cultural theorists view it as a field of contestation between the dominant ideology and the opposing force. For them, the cultural industry is not entirely dominated by a few elite, and thus the consumers of cultural products are not always the docile mass. Thus, the Gramscian theorists view more appropriately explains why the Japanese cultural industry, which has been firmly embedded in the political economy of the Cold War and reluctant to address the U.S. role of the atomic bombings, yet accepts a radical message in popular graphic novel on the Hiroshima *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* (2004, 夕風の街桜の国 *yūnagi no machi, sakura no kuni*).

Despite the popular reception of this graphic novel, the Japanese academics are not so positive. For example, Chizuko Tezuka (2002: 82-3) points out that Kōno follows the literary tradition of 'genbaku bungaku' or the literature of atomic

bombings in which the casualties tend to be portrayed as female or child characters in order to victimize Japan in the war. Literary critic Takayuki Kawaguchi (2005) is more critical about *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms*; he argues that Kōno's work reinforces the hegemony of Japanese nationalism by feminizing Japan as victims in the war, and downplaying its role as an aggressor. His criticism then shifts to argue that her work removes existence of Koreans from the portrayals of the Hiroshima. Tomoko Ichitani (2010: 388) resonates with Kawaguchi's argument that Kōno's work rests on the binary oppositions of victims and colonial assailants. Somehow quite a few Japanese academics read *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* as a sign of Japanese colonialism. Strangely enough, personal voices of nameless casualties have no place in their arguments.

Given the post-Cold War reconfiguration of Japan-U.S. relation, it is timely to examine changes in popular representations of the atomic bombings. The author takes the Gramscian view of popular media in order to argue that the popularity of *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* is a sign of the shifting relation between the two countries. Among many graphic novels about the Hiroshima, no other graphic novels are cherished by the Japanese readers in recent years. The positive reception by the Japanese government also signals a change in the long standing hegemony over the meaning of the atomic bombings and possibly the Japan-U.S. relation.

This study is aimed at examining Fumiyo Kōno's graphic novel of the atomic bombing of Hiroshima *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* in order to examine (1) atomic bomb survivors' difficulties in expressing their own experiences of the atomic bombing, (2) the role of the popular media in representing the survivors' experiences, and (3) the radical representation of the atomic bombing of Hiroshima in this graphic novel.

Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms

Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms was published by entertainment oriented publishing house Futabasha (双葉社) in 2004. Founded by successful grain trader Ryōichi Yazaki in 1948, Futabasha's business has always rested on young adult and working class male readers. It launched a number of entertainment magazines, such as gossip oriented *Weekly Taishū* (週刊大衆) in 1958 and weekly comic magazine *Weekly Manga Action* (週刊漫画アクション) in 1967. Futabasha also boasts a wide range of popular comic series, such as Monkey Punch's *Lupin III* (ルパン三世), Etsumi Haruki's *Jarinko Chie* (じゃりん子チエ), and Yoshito Usui's *Kureyon Shinchon* (クレヨンしんちゃん). In recent years, Futabasha has diversified its venture to video game manuals, Pachinko guide books and popular novels.

As is the case with Futabasha's other publication, this graphic novel was created, sold and consumed as a cultural product. The first two episodes of *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* were published in Futabasha's *Weekly Manga Action* in September 2003 and *Manga Action* in August 2004. In 2004, Kōno added the final episode of the series *Country of Cherry Blossoms 2*, and published all the episodes into a single volume.

On November 28, 2004, *Asahi Shimbun* published a positive review of *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* in its weekly book review. The January 2005 issue of book review magazine *Da Vinci* also recommended this graphic novel. Kōno's graphic novel won two prestigious prizes; one from Japan Media Arts Festival Grand Prize from Japan's Agency for Cultural Affairs in 2004 and another from Tezuka Osamu Cultural Prize Creative Award in 2005. Then, it was adapted as a stage play and a live action film (dir. Kiyoshi Sasabe 2007).

Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms successfully attracted public attention partially because the Year 2005 fell on the 60th anniversary of the atomic bombing of Hiroshima. As a 'genbaku manga' (comics about atomic

bombings)', *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* achieved an exceptional level of success in Japan.

Prior to *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms*, there are a sizable number of graphic novels about the atomic bombing of Hiroshima. Perhaps, the best known is late Keiji Nakazawa's *Barefoot Gen* (はだしのゲン *Hadashi no Gen*). His graphic novel was serialized in popular magazines from 1973 to 1985, and later reprinted in monograph (tankōbon). *Barefoot Gen* was even chosen as teaching material for peace education (平和教育) in Hiroshima. Nakazawa's pioneering work appeals to 'graphic realism' of the atrocity, which is dubbed as "trauma manga" (Kajiya 2010: 221), as well as blunt political statements directed at both the U.S. and the Japanese authorities. Despite controversies, *Barefoot Gen* is the most well-known genbaku manga to date.

Apart from *Barefoot Gen*, there are more genbaku manga, most of which are short stories; Kazuhiko Tanigawa's *Hoshi wamiteiru* (星は見ている 1957), Sanpei Shirato's *Kieyukushōjo* (消え行く少女 1959), Kōji Asaoka and Tatsuo Kusaka's *Aruwakusei no higeiki* (ある惑星の悲劇 1969), Kōji Sugito's *Heiwa no toride o mezashite* (平和の砦をめざして 1974), Ryōko Yamagishi's *Natsu no gūwa* (夏の寓話 1976), Riyoko Ikeda's *Mariko in Ikiteteyokatta!* (真理子 1976), Kenichirō Suzuhara's *Mata auhimade* (またあう日まで 1983), Tetsuo Aoki's *Akaikutsuhaita* (赤い靴はいた 1991), Kenji Iwasaki's *Kaze no yōnihonō no yōni Tōge Sankichi* (風のように炎のように 峠三吉 1993), Yoshihiro Saegusa's *Kataritsugarerusensō no kioku* (語り継がれる戦争の記憶 2002), Kazu Gotō's *Ikirunda—Hiroshima karaimainochi no messēji* (生きるんだヒロシマから今いのちのメッセージ 2006, 2010), Shiyori Matuo's *Kimigakuretaiyo* (君がくれた太陽 2008), Yuka Nishioka's *Natsu no zanzō* (夏の残像 2008), *Hachigatsukokonoka no santakurōsu Nagasaki genbaku to hibakusha* (八月九日のサンタクロース—長崎原爆と被爆者 2010) and Susumu Nishiyama's *Anohi no kotoboku no kienakioku* • 1945.8.9 (あの日のこと—ぼくの消えない記憶・1945.8.9 2005). However, in comparison with 'genbaku bungaku (原爆文学 literature on the

atomic bombings)', which has played an active role in representing the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki, genbaku manga are neglected by academics as a research topic.

Unlike Nakazawa, Kōno is not a survivor of the atomic bombing. *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* is not created by her research on the issue. Understandably, Kōno was reluctant to write about the atomic bombing of Hiroshima at first because she was aware of the sensitive nature of the issue, and her own justification to tackle on the Hiroshima:

I was born and raised in the city of Hiroshima, but neither am I a survivor [of the bombing] nor a second generation survivor. I do not have any relatives who can tell an experience of the atomic bombing. For me, the atomic bombing was a tragedy of the distant past, and also “not my business”. I had long believed that it was an old tale, which should be remembered as horrifying, and more importantly off limit [to me] so that I should not put my nose into the incident. (Kōno 2004: 102)

Even for Kōno, a Hiroshima native, the atomic bombing is a difficult issue to talk about. However, she eventually changed her mind after approached by a magazine editor to create a story of the Hiroshima a few years before the 60th anniversary. She explained her feeling on the Hiroshima as follows:

Post-war comics have always been dealing with the most pressing issues. Comics on wars are one of such traditions in this industry. Although it is a difficult task, I have to do it. I thought that it was my duty. (*Chūgoku Shimbun Online*, September 5, 2012)

Kōno (2005) admitted that she had read a number of the Hiroshima related works, some of which left a profound impact on her in creating *Town of Evening*

Calm, Country of Cherry Blossoms. For example, a memoir of a female survivor *Seven Years Diary in Living an Atomic Bombing* (原爆に生きて 1953) gave rise to a story of losses of family members in the first episode. She also mentioned Masuji Ibuse's *Black Rain* (1970) and Kenzaburō Ōe's *Hiroshima Note* (1965), which helped her recreate the mood of the 1955 Hiroshima in which the first episode is set.

After the success of *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms*, Kōno continues to challenge similarly sensitive issues, such as memories of the war in *To All the Corners of the World* (この世界の片隅に Konosekai no katasumini 2007-2009) and the recovery of the disaster stricken Tōhoku in illustrated essays *Hinotori* (日の鳥 2012-).

The Missing Subject: Censorship and Self-regulation in Expressions of the Atomic Bombing during the Cold War

On August 6, 1945, the U.S. army deployed a nuclear weapon against the city of Hiroshima. According to Hiroshima Police Department, a total of 118,661 were presumed dead as of August 10, 1946. However, many did survive, but only with both physical and mental scars. 'Hibaku' or exposure to radiation subsequently causes health problems, such as leukaemia and other types of cancer.

Despite a great deal of suffering, the survivors have difficulty in voicing their feelings. It is well documented that after the atomic bombing of Hiroshima, the Supreme Commander of the Allied Occupation (SCAP) imposed the Press Code to ban any publication of reports and studies on damages caused by the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki. The SCAP set up Atomic Bomb Casualty Commission (ABCC) in 1946 with a directive order of President Harry Truman to conduct long term studies of atomic bomb casualties, in collaboration with Japanese authorities, such as doctors, scientists and government officials (Shigesawa 2010). Until the end of the occupation, the damages were kept secret and remained unknown to the general public.

Until the end of the occupation in 1952, literary works offered one of a few

spaces where the survivors could tell their experiences and feelings. Amateur poet and atomic bomb survivor Shinoe Shōda illegally printed 100 to 150 copies of tanka anthology called *Sange* (Repentance) in March 1946, and started handing it to other survivors of the bombing (Mizuta 1997: 18-9). After Shōda, a handful number of survivors tried to publish poems, novels, picture books, essays, and reports. However they had to compromise their expressions, if not banned, under the censorship. This is the beginning of 'genbaku bungaku'.

The memorial monument for 544 students and 8 instructors from Hiroshima Municipal Girl High School (Hiroshima shiritukōjo genbakuirēhi 広島市立高女原爆慰霊碑) is a testimony of the censorship during the occupation period. Built in 1948, any references to the atomic bomb were banned. Instead of a direct reference to the atomic bomb, the formula of mass-energy equivalence $E=MC^2$ was chosen for the memorial (*Chūgoku Shimbun Online* July 25, 2011).

After World War Two, the SCAP, which was practically directed by the U.S. government, initiated the post-war policies for Japan. First, the SCAP demilitarized Japan in exchange of the U.S. commitment to security issues in the Asia-Pacific region. After the Korean War and the growing popularity of socialism in Japan, it became an urgent agenda for the U.S. to rebuild Japan as a part of the capitalist bloc. As a result, Japan began to involve in the U.S. policies in East Asia. Thus, the Cold War tension dictated Japan's relationship with the U.S. despite the bitter enmity during the war. Despite occasional conflicts, Japan has been considering the U.S. as a defender of democracy and market economy. Because of its close tie with the U.S., the Japanese government has downplayed the responsibility for the atrocities of Hiroshima and Nagasaki.

There are a handful number of academics who challenged the taboo. One of them was Yukio Sasamoto. He pointed out at the absence of the U.S. role in referring to the atomic bombings, and in turn stressed the importance of clarifying the subject in the bombings of Hiroshima and Nagasaki (2005). However, such a view has been criticized as revisionist or largely ignored both in Japan and U.S..

However, the hegemony over representations of the atomic bombings was not created without controversy. In fact, it was won through heated debates at the local level. In 1952, Hiroshima City built the cenotaph for the atomic bomb victims in Hiroshima Peace Memorial Park. The inscription reads “Let all the souls here rest in peace; for we shall not repeat the evil (安らかに眠って下さい 過ちは繰返しませぬから)”. The epitaph was written by English Professor Tadayoshi Saika upon the request of then Hiroshima Mayor Shinzō Hamai. In Japanese, the subject was omitted from the second sentence, and the sentence was left ambiguous about who made the evil. Since the installation, the epitaph has been an object of controversy over the identity of the “we” in the English translation. Indian jurist Radhabinod Pal criticized the cenotaph for the absence of reference to the U.S. role in the bombing. Saika retorted to Pal’s criticism by stating the “we” in the epitaph meant all of humanity (Hiroshima Peace Media Center 2011). Met with resentment of the survivors, the Hiroshima City administration installed an explanatory panel in 1983 to clarify that the missing subject should mean to be all human beings, not any particular country or individual.

Despite long standing lack of public debate over the U.S. role in the atomic bombing, the recent years saw signs of renewed interest in both Japan and the U.S..

In 1994, the Smithsonian Museum’s National Air and Space Museum revealed its plan of an exhibition on the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki “The Last Act: The Atomic Bomb and the End of World War II” as the 50th anniversary of the end of World War Two. The exhibition was initially planned to display the effects of the atomic bombings, and to critically examine the atomic bombings from various perspectives. As soon as the details of the plan were made public, U.S. veterans’ organizations and U.S. policy makers condemned the Smithsonian’s plan:

As early drafts of the exhibit text became known, the 180,000 member Air Force Association, the 3-million-member American Legion a small group calling itself the Committee for the Restoration and Proud Display of the Enola

Gay, and conservative members of Congress, some genuinely offended, some sensing the issue's demagogic potential, denounced the exhibit as "anti-American," insensitive to veterans, and overly sympathetic to the bomb victims. (Boyer 1998:247-8)

Despite negotiations initiated by the museum and some historians, much of display items, such as pictures and belongs of atomic bomb victims, were removed from the display. This event, which intended to facilitate mutual understanding about the atomic bombings, ironically highlighted how deep the gap runs between the two sides, and stirred controversies in both countries:

American refusals to issue an official apology give conservatives and nationalists in Japan a trump card: 'why should we apologize when others do not?' Many people, such as nationalist manga artist Kobayashi Yoshinori, ask simply: 'Why was Nanking a crime but not Hiroshima?'(Kobayashi1998:44–5). Progressives have also compared Hiroshima and Nanking, or even Auschwitz and Hiroshima, but face the problem of convincing Japanese people to accept a perceived double standard: Japan must apologize for its war crimes even though the Allies refuse to apologize for what, in Japanese eyes, is their major war crime. (Seaton 2007: 64)

As recent as November 1994, the U.S. Postal Service announced a commemorative stamp of the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki as a part of World War Two stamp series. The design shows a mushroom cloud with a caption reading "Atomic bombs hasten war's end, August 1945". This time, the Japanese survivors protested against the U.S. proposal, and the Japanese government lobbied U.S. representatives in Japan and policy makers in Washington, D.C.. Eventually, the proposal was cancelled despite protest from U.S. veterans:

In one way or another, across America, journalists, pundits, and ordinary citizens found themselves unexpectedly wrestling with the historical meaning of Hiroshima and Nagasaki in the angry months leading up to the fiftieth anniversary of the bombings. In a Gallup poll jointly commissioned by U.S.A Today and the Cable News Network, 59 percent of Americans expressed approval of Truman's decision, with 35 percent disapproving. Fifty years after the event, Americans remained uncertain and deeply divided about its meaning. (Boyer 1998: 250)

There has been an irreconcilable gap between Japan and the U.S. over the atomic bombings for more than 60 years.

On the Japanese side, the aforementioned cenotaph in the Hiroshima Peace Memorial Park has been vandalized at least six times: February 1965, August 1976, March 5, 2002, July 26, 2005, January 4, 2012, and September 21, 2012. In the August 1976 attack, a new stone tablet was attached to the cenotaph, which reads "President Truman". In the 2005 attack, Takeo Shimazu damaged a part of the epitaph "wrongdoing (過ちは)". In the statement sent to the mass media, Mayor of Hiroshima City, and the Governor of Hiroshima Prefecture, he describes his intention as a protest against the epitaph.

In response, the Japanese media almost unanimously condemned the attacker. A local newspaper, which regularly covers the atomic bombings-related issues, expressed its condemnation as follows:

The 2005 attack was carried out by a member of a right wing group. He damaged the cenotaph in the part of the passage "ayamachiwa". He confessed to the police that he is not satisfied with the word because the wrongdoer was the U.S. This crime was intended to provoke another round of debate. But using the cenotaph as a ploy to instigate anti-U.S. sentiment, he will not be able to attract sympathy from anyone, not to mention hibakusha.

(*Chūgoku Shimbun Online*, July 5, 2005)

Later, Shimazu was arrested and sentenced to 2 years and 8 months imprisonment for damaging public property. Although the controversy over the cenotaph continues, the Japanese media, the local administrations, and leaders of atomic bomb survivors' organizations have asserted the official line of how the sentence should be read without mentioning the issue of the U.S. role in the bombing. In a sense, the cenotaph in the Peace Memorial Park is a field of contestation over the memory of the atomic bombing of Hiroshima.

As the public responses to the protests against the cenotaph indicate, the hegemony over the representation of the atomic bombing is effectively defended by the local government, the legal system, and intellectuals. The hegemony was created by the U.S. censorship, but it is defended and maintained by the Japanese, even those in Hiroshima.

At the national level, the hegemony over the meaning of the Hiroshima has been asserted by Japanese leaders. For example, Showa Emperor, prompted by a journalist in his first ever press conference on October 31, 1975, expressed his view about the atomic bombing of Hiroshima: "It was very regrettable that the atomic bomb was dropped, and I feel sorry for the townspeople of Hiroshima, however I think it could not be helped because it happened during the war." (cited in Japan National Press Club 1975: 4). In 2007, Defence Minister Fumio Kyūma stated in a lecture that the atomic bombings "cannot be helped". Kyūma, who is known for his outspokenness, and being critical about some of the U.S. policies, expressed his view of the atomic bombings as a strategic means to end the war before the Soviet entered Japan (Abiru, June 30, 2007). As his remark was reported by the Japanese media, mounting criticism from leaders of Hiroshima and Nagasaki and representatives of the atomic bombing survivors' organizations led to Kyūma's resignation. Japanese leaders' voluntary acceptance of the atomic bombings has reinforced the hegemony over the meaning of the atomic bombings. This is a clear example of the making and maintaining of hegemony.

However, it is not saying that resentment towards both the U.S. and the Japanese government does not exist among the atomic bomb survivors. Japan Confederation of A- and H-Bomb Sufferers Organizations (日本原水爆被害者団体協議会 2005: 2) conducted a survey of 1,622 survivors called “My appeal” 60 years after radiation exposure’. 57.7 percent of the valid respondents were survivors of Hiroshima. To a question about those who holds the responsibility for the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki, 20.7 percent considered the U.S. government, 9.7 percent the Japanese government, and 56.9 percent both governments, with 5.7 percent considering that “it cannot be helped because it was a war”. Selected comments from the correspondents clearly indicate that there is a shared understanding that “Japan started the war and the U.S. dropped the bombs.” (ibid.:12).

Analysis of *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms*

Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms consists of three interrelated episodes, which revolve around three generations of atomic bomb survivors. Although the narrative structure is complex, the survivors’ repressed memories are apparently a crucial theme of the story.

The first episode, set in 1955, depicts a brief life of female survivor Minami, who lives in a shanty town called ‘genbaku slum’ along the Ōta River in Hiroshima. Minami loses the father and a younger sister in the atomic bombing, and later a senior sister possibly from a radiation sickness.

It was three years after the end of the Allied Powers’ occupation, and a year before the Japanese government declared that “it is no longer ‘post-war’”. As the street sign “No to relocation!!” in the novel indicates, the post-war recovery sets in motion even in the shanty town. Minami’s life takes a positive turn when she starts working at an architect studio, and she is approached by young colleague Uchikoshi.

Figure 1 : Minami is tormented by the past. Pages15-6 of *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* (read from right to left)

Underneath the surface of restored peace in the town, the people are still struggling with memories of the fatal event. For example, mere sights of scarred bodies of women remind her of images of the badly wounded casualties (Kōno 2004: 15-6). She feels guilty for abandoning other victims, and stealing shoes off a deceased woman. Survivor guilt and constant fear of radiation sickness, which previously takes her sister's life, prevent her from accepting Uchikoshi's love and

starting over her life.

Kōno lets Minami speak of the silence of the atomic bomb survivors as “unnatural” (不自然). It is well documented that the survivors of the atomic bombings are unable to talk about their experiences in the bombings, and struggling with repressed feelings (Tezuka 2002). It is also a central theme in late Hisashi Inoue's stage play *Chichi to kuraseba* (Living with my father).

When Minami finally breaks the silence by telling Uchikoshi what happened after the atomic bombing, she falls ill. According to Minami's monologue at deathbed, she contemplates the persons who dropped the atomic bomb, and ask “Are you happy? Although ten years have been passed, is the person who dropped the atomic bomb watching me and saying in his mind ‘Yes! I killed another one’.” (ibid.: 33). Rather than turning Minami as a helpless victim, the author lets her pronounce who dropped the bomb and killed the people. It is unprecedented to witness a radical message surrounding the atomic bombing in popular media.

Figure 2 : Minami on her deathbed, Pages 32 of *Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms* (read from right to left)

The second episode is set in 1987 in the fictional town in Tokyo called the Cherry Blossoms Country. This episode unfolds mainly from the point of view of fifth grader Nanami, who is a niece of Minami. Minami's surviving brother Asahi, who is only briefly mentioned in the first episode, becomes the retired father of Nanami and frail son Nagio.

Minami's mother Fujimi also survives all other family members except for Asahi, who takes a shelter in Ibaragi Prefecture at the time of the bombing. She is depicted to be concerned about Nagio, who is hospitalized from asthma, and even healthy Nanami. When Nanami has a nose blood, she mistakenly associates it with radiation sickness (ibid.: 49). Such a scene implies that the second and third generation survivors cannot escape from fear of long term effects of radiation exposure. The second episode is the most light-hearted among three episodes because it is told from a point of view of the carefree fifth grader. This episode contains a number of hidden plots, which in the last episode turn out to be significant to Minami's life, and highlight the longstanding silence of the survivors beneath the peaceful suburban life.

In the third episode, set in the suburb of Tokyo in 2004, Nanami works as an office clerk and her brother Nagio becomes a doctor. Nanami accidentally meets old friend Tōko from the Cherry Blossoms Country, and later follows her father to Hiroshima. Flashbacks from both the Cherry Blossoms Country and Hiroshima recreate how the second and third generations of atomic bomb survivors try to cope with the past.

When visiting Hiroshima for a 50th anniversary of Minami's passing, Asahi's mind returns to Hiroshima in his younger days. This scene shows his mother's anxiety about long term effects of the atomic bomb when Asahi confides his wish to marry with Kyōka, who is an atomic bomb survivor and is rumoured to be retarded due to radiation exposure. His mother Fujimi confesses that "I do not want to witness my acquaintances dying from the atomic bomb any more" (ibid.: 84).

Figure 3 : Even at her deathbed, Nanami's grandmother still lives in memories of the Hiroshima, missing her daughter Midori, Pages 63 (left); and Minami's mother (Nanami's grandmother) fears Asahi's fiancée, who is an atomic bomb survivor, may die from radiation sickness like her daughters. Page 84 (right) (read from right to left)

Daughter Nanami also recalls how her mother, lying on the floor and bleeding, dies at the age of 38 in the Cherry Blossoms Country (ibid.: 80). Even her meeting with Tōko reminds her of the deceased grandmother Fujimi on her deathbed, who hallucinates as if she were meeting her deceased daughter's friend (ibid.: 63). Although Nanami has no direct memories of the atomic bombing, the atomic bombing continues to haunt the second and third generations of the survivors. Nanami senses the sensitivity of the issue, and chooses to be indifferent. In a sense, she is inherited what Minami calls 'unnatural' attitude towards the atomic bombing.

At the end of the final episode, it becomes clear that Tōko falls in love with Nagio although her parents do not allow her from marrying with him due to their fear

of long term effects of the atomic bomb. Tōko, after visiting Hiroshima, decides to marry with Nagio. Nanami, anxious about discrimination against atomic bomb survivors and the gravity of the issue among her own family, tries to forget about the childhood town, even her deceased mother and grandmother (ibid.: 86-7). However, she finally decides to reconcile with her repressed past in the last episode.

Discussion and Conclusion: The Atomic Bomb Survivors' Silence and Illegitimate Voices

First, this study elucidated the inherent difficulties in expressing the atomic bomb survivors' personal views during the Cold War era. The ideological conflict between the East and the West had forged the 'legitimate' understanding of the atomic bombing, which has served to maintain the Japan-U.S. relation. The survivors had had difficulties in expressing their views of the event under the Cold War hegemony over the meaning of the Hiroshima.

The Japanese Democratic Party (JDP) led government tried to take more initiative in the Japan-U.S. relation under the premiership of Yukio Hatoyama. The Japanese government's shift was symbolized in its demand for the relocation of the Futenma U.S. Marine Corps airbase in Okinawa in 2009. Especially during the Cold War era, Okinawa was the frontline against Soviet, People's Republic of China, North Korea, and even Vietnam. The pro-U.S. policy makers in the Liberal Democratic Party criticized the JDP government's move as destabilizing the regional security in the Asia and Pacific while the government claimed that this move will improve Japan's status in East Asia, which has become economically and politically more interdependent of the U.S. .Although Hatoyama's plan was short-lived after the collapse of his administration, his move clearly signalled a shift in the delicate balance of East Asia politics, particularly the Japan-U.S. relation. Due to the collapse of the Soviet Union, the relative importance of Japan as a regional partner of the U.S. diminished. After Deng Xiaoping's economic reform came into full effect in the early 1990s, the U.S.-China relations has come to the point which the U.S. state

department under Bill Clinton's presidency calls for the development of a 'constructive strategic partnership'. China joined the World Trade Organization, and increased its presence in the global market as the factory of the world. In fact, China has become the U.S.'s second largest trading partner. Thus, the end of the Cold War left a considerable impact on the regional politics of East Asia. Especially when relative importance of Japan among U.S. policy makers has been diminishing, it is expected to see more 'illegitimate' views of the atomic bombing in the media, and heard by the Japanese.

Popular representations of the Hiroshima are a field of ongoing contestation for legitimate meanings of the atrocity. After the end of WWII, the SCAP imposed strict censorship on reporting of the atomic bombings. Collected information was seized, and disseminating information on sufferings of the atomic bombings was banned by the Allied Powers' Press Code. Thus, the survivors' plights remained largely unknown to the Japanese and the Americans during the occupation period. However, it was novels, poems and photographs which endowed the survivors with voices. These mediums played a crucial role in remembering the atomic bombings, and transmitting them in the Japanese society. After the end of the occupation 1952, the U.S. censorship discontinued, but the self-censorship remained effective in many forms to hamper free expressions of personal views of the atomic bombing.

Second, although graphic novels including *Town of Evening Calm*, *Country of Cherry Blossoms* was originally to be produced and consumed as mere entertainment, it has gained a momentum in challenging the long standing hegemony over the atomic bombing of Hiroshima within the context of the post-Cold War. Kōno's challenge is subtle but clear. Her work represents the survivors' repressed emotions surrounding the atomic bombing, which have long existed behind survivors' silence but have sporadically surfaced in vandalism of the controversial cenotaph.

A very few survivors overtly express their anger toward the U.S.. Such expressions have been dismissed as illegitimate and even dangerous. Because

emotions, particularly anger, can engage people in political actions and concomitantly mobilize them to overcome perceived injustice, they are a crucial element in the political world (Thompson 2006: 123).

Nobel laureate Ōe Kenzaburō (2010) described survivor's anger, which made him a novelist:

Moments before the atomic bomb was dropped, my mother's friend happened to seek shelter from the bright summer sunlight in the shadow of a sturdy brick wall, and she watched from there as two children who had been playing out in the open air were vaporized in the blink of her eye. "I just felt outraged," she told my mother while weeping.

In the same article, Ōe conceded that he is not certain if he can create a story that reflects experiences of the survivors without downplaying the Japan's role as an aggressor in the war. Ōe's confession is a telling testimony of Japanese novelists, who have been haunted by traumatic memories of Hiroshima and Japan's role in the war:

More than 60 years have been passed, yet the Japanese are still struggling to find a word for the sufferings of Hiroshima. Their silence is not only personal. It arises out of a complex interaction of personal, social, cultural, historical and political forces – the relationship between the personal narrative and social discourse. (Hunt 2010: 114)

Ōe is one of many Japanese writers, who have been struggling with the difficulty of telling experiences of the atomic bomb casualties. Their struggle has given rise to genbakubungaku, and other genres of atomic bomb related arts in the Japanese media. Popular expressions of the Hiroshima are still subject to the hegemonic control, which embodies the current political and economic contexts, and serves to defend the status quo.

According to Japanese Confederation of A- and H-bomb Sufferers Organizations, 210,830 are recognized as living survivors of the atomic bombings. In Hiroshima, as of 2012, 66,660 were registered as hibakusha or atomic bomb casualties. Their average age was 77.6 (2012). As the survivors grow older, remembering and passing down memories of the bombings become an urgent issue. If nuclear weapons will not be deployed against human beings again, the survivors disappear in near future. In short, personal experiences of the bombings will be accessible only through archived databases.

In recent years, theorists have become more interested in a role of cultural products like graphic novels in forming collective memories and shaping national identity. Through consuming cultural products, the consumers, unwittingly or not, are introduced to distant pasts, which they cannot experience directly.

Of course, memories are by no means neutral: The pasts are constructed through selectively remembering and forgetting. If the survivors' comments hold a negative impact on the dominant political economic context, they will be considered illegitimate, or may be dangerous to the status quo. In this sense, Kōno challenges the long standing hegemony over the meaning of the atomic bombing in a creative way.

Kawaguchi and others regard Minami as feminized victims. Their arguments do remind us of the image of the Japanese as war aggressors, and his argument reinforces the long standing hegemony over the meaning of the atomic bombing, along with pro-U.S. conservatives' rhetoric.

However, it is more reasonable to understand Minami is portrayed through the dichotomy of a person who kills/a person who is killed rather than that of a victim/perpetuator. Minami's last monologue strikes defiant tone against being appropriated as a victim: "Are you happy? Although ten years have been passed, is the person who dropped the atomic bomb watching me and saying in his mind 'Yes! I killed another one'." Such remarks are never typical of feminized victims. Kōno adds a voice to the imaginary survivor, whose voices have been left unpronounced and even deemed illegitimate in the society.

References

- Hiroshima Peace Media Center. **Landmarks of Hiroshima: The Cenotaph for the A-bomb Victims.** <www.hiroshimapeacemedia.jp/mediacenter/article.php?story=20110525135955947_en> September 20, 2012.
- Hunt C, Nigel. (2010). **Memory, war and trauma.** Cambridge: Cambridge University Press.
- Ichitani, Tomoko. (2010). Town of Evening Calm, Country of Cherry Blossoms : The Representation of Hiroshima Memories. **Journal of Narrative Theory** 40(3), pp.364-390.
- Kajiya, Kenji. (2010). How emotions work: The politics of vision in Nakazawa Keiji's Barefoot Gen, in **Comics Worlds and the World of Comics**.pp.245-61.<<http://imrc.jp/images/upload/lecture/data/245-261chap17Kajiya20101224.pdf>>September 20, 2012.
- Ōe, Kenzaburō. Hiroshima and the Art of Outrage. **New York Times Online.** August 5, 2010.<<http://www.nytimes.com/2010/08/06/opinion/06oe.html?pagewanted=all>>September 20, 2012.
- Paul S. Boyer. (1998). **Fallout: A historian reflects on America's half-century encounter with nuclear weapons.** Columbus, OH: Ohio State University Press.
- Seaton, Philip A. (2007). **Japan's Contested War Memories The 'memory rifts' in historical consciousness of World War II.** Oxford: Routledge.
- Thompson, Simon. (2006). Anger and the Struggle for Justice, in **Emotion, politics and Society**, eds.
- Simon Clarke, Paul Hoggett and Simon Thompson.pp.123-44. Hampshire: Palgrave Macmillan.

阿比留瑠比(2007)『久間防衛相の原爆「しょうがない」発言全

<<http://abirur.iza.ne.jp/blog/entry/211450/>> 2012 年 9 月 22 日

川口隆行(2005)「メディアとしての漫画、よみがえる原爆の記憶——こうの史代『夕風の街桜の国』試論——」『原爆文学研究』第4号.pp.83-92.

こうの史代「原爆や戦争漫画で表現比治山大短期大学部客員教授こうの史代さん」

『中国新聞オンライン』2012 年 9 月 5 日

<[http://www.hiroshimapecacemedia.jp/mediacenter/article.php?](http://www.hiroshimapecacemedia.jp/mediacenter/article.php?story=20120905103128261_ja)

story=20120905103128261_ja>2012 年 9 月 22 日

————(2004)『夕風の街桜の国』、双葉社。

笹本征男(2005)「市民の科学をひらく第 5 回」『市民科学 8』。pp.12-18.

<http://www.csij.org/01/tsn/02/csi-interview_sasamoto.pdf>

2012 年 9 月 22 日

繁沢敦子(2010)『原爆と検閲アメリカ人記者たちが見た広島・長崎』、中央新社。

『中国新聞オンライン』「碑は語る 1: 広島市立高女原爆慰霊碑」2011 年 7 月

25 日<[http://www.chugoku-np.co.jp/abom/2011/News/Hn201107250001](http://www.chugoku-np.co.jp/abom/2011/News/Hn201107250001.html)

.html>2012 年 9 月 22 日

————「(社説)原爆慰霊碑損壊碑文を読み込む契機に」2005 年 7 月 29 日

<www.chugoku-np.co.jp/abom/05abom/edit/Ae05072901.html>

2012 年 9 月 22 日

高瀬毅(2009)『ナガサキ消えたもう一つの「原爆ドーム」』、平凡社。

手塚千鶴子(2002)「日米の原爆認識—‘沈黙’の視点からの一考察—」『異文化

コミュニケーション研究第 14 号』。pp.79-97.

日本記者クラブ『日本記者クラブ記者会見アメリカ訪問を終えて昭和天皇・香淳皇后

両陛下』1975 年 10 月 31 日、<<http://www.jnpc.or.jp/files/opdf/120.pdf>>

2012 年 9 月 22 日

日本原水爆被害者団体協議会(2005)「被爆 60 年『わたしの訴え』中間報告」

<[http://www.ne.jp/asahi/hidankyo/nihon/about/img/057myappealjapanese.](http://www.ne.jp/asahi/hidankyo/nihon/about/img/057myappealjapanese.pdf)

pdf>2012 年 9 月 22 日

広島市(2010)『原爆被爆者対策の概要』<[http://www.city.hiroshima.lg.jp/www/](http://www.city.hiroshima.lg.jp/www/contents/00000000000000/1209016332772/files/sannkoutaisakugaiyou.pdf)

contents/00000000000000/1209016332772/files/sannkoutaisakugaiyou.pdf>

(Accessed September 22, 2012).

水田九八二郎(1997)『原爆文献を読む原爆関係書 2176 冊』、中公文庫。

『読売新聞オンライン』「「許せない」市民憤り・・・原爆慰霊碑に塗料」

September 22, 2012.<[www.yomiuri.co.jp/e-japan/hiroshima/news/20120921-](http://www.yomiuri.co.jp/e-japan/hiroshima/news/20120921-OYT8T01421.htm)

OYT8T01421.htm>2012 年 9 月 22 日

ญี่ปุ่น ขแมร์ แล สยาม: ความสัมพันธ์ในยุคกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

Japanese, Khmer and Siam: relationship in the late Ayutthaya period

ดวงเด่น บุญปก¹

บทคัดย่อ

ชาวญี่ปุ่นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายมีบทบาท อิทธิพล และมีความสำคัญต่อการเมืองและอำนาจในราชสำนักอยุธยาและราชสำนักกัมพูชา นักรบญี่ปุ่นเข้ามาทำงานรับใช้พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาในหลายสมัย ดังเช่นสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีนักรบญี่ปุ่นทำงานให้กับพระองค์หลายร้อยคนและนักรบญี่ปุ่นเหล่านี้ยังคงมีอิทธิพลและทำงานสืบต่อมาในอีกหลายรัชสมัยของกษัตริย์อยุธยา เมื่อกรุงศรีอยุธยาอยู่ในช่วงเวลาที่ต้องผลิตแผ่นดินหรือเกิดศึกภายในเพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองนั้น ผู้ที่หวังจะมีอำนาจและประสบความสำเร็จเหนือฝ่ายตรงข้ามมักไม่ละเลยที่จะเชื่อมสัมพันธ์กับบรรดาเหล่านักรบชาวญี่ปุ่นให้ทำงานสนับสนุนฝ่ายของตน ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมอยุธยาีสัมพันธไมตรีอันดีกับราชสำนักญี่ปุ่น อยุธยาได้ส่งคณะทูตนำพระราชสาส์นไปถวายโชกุนที่ญี่ปุ่น และโชกุนก็มีพระราชสาส์นตอบกลับพระเจ้ากรุงสยามอยู่เสมอ

นักรบญี่ปุ่นนอกจากจะทำงานให้กับราชสำนักอยุธยาแล้ว ยังมีนักรบญี่ปุ่นอีกเป็นจำนวนมากที่ได้ทำงานให้กับราชสำนักกัมพูชาเพราะมีความเก่งกาจสามารถในการรบที่ย่ำแย่ของคนทั่วไป พระเจ้าแผ่นดินกรุงกัมพูชาก็ทรงยินดีที่จะมีนักรบญี่ปุ่นไว้ใช้สอยเช่นเดียวกันกับราชสำนักอยุธยา ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและกัมพูชาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายนั้น อยุธยานับเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็ง กษัตริย์อยุธยาได้ขยายพระราชอำนาจสู่กัมพูชา ในบางคราวกัมพูชามีฐานะเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา ซึ่งกัมพูชาต้องส่งส่วยถวายความจงรักภักดีต่อกษัตริย์อยุธยา แต่ในบางช่วงเวลากัมพูชาก็เป็นอิสระไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของอยุธยาจึงเป็นเหตุให้อยุธยาต้องส่งกองทัพไปปราบปรามกัมพูชา การทำสงครามระหว่างอยุธยาและกัมพูชานอกจากจะมีผลกระทบต่อพลเมืองของทั้งสองประเทศนี้แล้ว ยังมีผลกระทบต่อพลเรือนและนักรบชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในอยุธยาและกัมพูชาอีกด้วย ราชสำนักอยุธยาจึงใช้ช่องทางการทูตติดต่อราชสำนักญี่ปุ่นเพื่อดำเนินการในสิ่งที่เป็ผลประโยชน์ของชาติและป้องกันการหมองหมองใจกันระหว่างอยุธยาและญี่ปุ่นด้วยเหตุแห่งสงครามดังกล่าว

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทนำ

การเข้ามาในดินแดนสยามของชาวญี่ปุ่นเริ่มต้นในช่วงเวลาใดนั้นยังไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด ก่อนหน้าที่ชาวญี่ปุ่นจะเปิดเผยตัวตนในสยามดังเช่นชาวต่างชาติอื่นๆ นั้น มีเรือสำเภาญี่ปุ่นเดินทางเข้ามาในแถบหัวเมืองชายฝั่งทะเลแหลมมลายูอยู่เสมอ ชาวญี่ปุ่นบางกลุ่มประพุดิตนเป็นโจรสลัดคอยเฝ้าดักรับเรือสินค้าที่เดินทางเข้ามาในแถบโคชินไชนา² ตัวอย่างเช่นในราว พ.ศ.2148 ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 2 (สมเด็จพระนเรศวร) ปรากฏโจรสลัดญี่ปุ่นเข้าโจมตีเรือสินค้าของอังกฤษและฆ่านายเรืออังกฤษตายที่เมืองปัตตานี (ถนอม อานามวัฒน์, 2542: 54) ทางฝ่ายกัมพูชาก็ได้มีสาส์นฟ้องโทษขุนญี่ปุ่นถึงพฤติกรรมการเที่ยวปล้นชิงทรัพย์เรือสำเภาต่างๆ ตามท้องทะเลจีนใต้ถึงนาน้ำกัมพูชา (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2506: 46-47) และจากเอกสารที่ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนที่ส่งไปถึงบริษัทของชาวฮอลันดาประมาณ ค.ศ.1610-1611 (พ.ศ.2153-2154) ระบุว่าชาวญี่ปุ่นได้เข้ามาค้าขายในดินแดนแหลมมลายูมานานแล้ว ญี่ปุ่นชอบทำเลของสยามเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นทางผ่าน เป็นจุดค้าขาย และเป็นจุดพักระหว่างเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันตก ทำเลของสยามนั้นตั้งอยู่ในภูมิภาคที่เหมาะสมในการดำเนินธุรกิจการค้าของชาวญี่ปุ่น และมีเรือสำเภาจากสยามเดินทางไปค้าขายกับญี่ปุ่นทุกปี (ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, 2512: 6) ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงสารประเสริฐฯ บันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับชาวญี่ปุ่นว่าเมื่อคราวสงครามยุทธหัตถีในปี พ.ศ. 2133 สมเด็จพระนเรศวรได้ยกทัพไปปะทะกับทัพของพระมหาอุปราชาและทัพของเจ้าเมืองเชียงใหม่ที่กาญจนบุรีโดยมีกองทหารอาสาญี่ปุ่นจำนวน 500 คน เข้าร่วมรบด้วย (ประเสริฐอักษรนิติ, 2504: 217) นับเป็นข้อมูลสำคัญที่ระบุถึงบทบาทของชาวญี่ปุ่นในฐานะทหารอาสาช่วยราชการสงครามกรุงศรีอยุธยา

จากบันทึกของเซอร์เฮนเนสท์ ซาเดา (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2524: 3) ได้ระบุว่าเส้นทางสายพระราชไมตรีระหว่างราชสำนักกรุงศรีอยุธยากับราชสำนักญี่ปุ่นอย่างเป็นทางการนั้นได้เริ่มมีขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2149 ดังปรากฏหลักฐานว่าไซกุนอียาสุมิอักษรสาส์นถวายพระเจ้ากรุงสยาม (ตรงกับสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ) เพื่อทูลขอปิ่นใหญ่และไม่หอม ส่วน

² บันทึกของเซอร์ เฮนเนสท์ ซาเดา ระบุว่าการที่ญี่ปุ่นเป็นโจรสลัดเที่ยวปล้นเรือสำเภาในสมัยนั้นเป็นพฤติกรรมเลียนแบบฮอลันดา อังกฤษ และโปรตุเกส ที่น่าสนใจคือการเป็นโจรสลัดไม่ถือว่าเป็นความประพฤติที่ชั่วร้ายอันควรตำหนิตัวใด ในทางตรงข้ามกลับเห็นเป็นหน้าที่อันควรแก่บุรุษเพศจะพึงกระทำ เพื่อแสดงความเก่งกล้าสามารถ และซาเดายังได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าในยุคสมัยนั้นการเป็นโจรสลัดถือเป็นการประกอบอาชีพฯ หนึ่ง สุดแต่ว่าใครจะทำอย่างใดก็เลือกทำเอาตามใจชอบ (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2524: 2)

สัมพันธภาพระหว่างชาวสยามและชาวญี่ปุ่นนั้นมีมานานก่อนหน้านี้อย่างที่ปรากฏบันทึกเกี่ยวกับชาวญี่ปุ่นเป็นครั้งแรกในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยากรณีทหารอาสาญี่ปุ่นช่วยอยุธยารบพม่าและลาวที่ยกกองทัพมาล้อมประชิดพระนครในสมัยของสมเด็จพระนเรศวร ในราว พ.ศ. 2122 พวกทหารอาสาญี่ปุ่นเหล่านี้ ชาวเตาสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพวกญี่ปุ่นที่ชาวโปรตุเกสชักชวนเข้ามาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2506: 44) และพบหลักฐานต้นฉบับใบเบิกร้องที่รัฐบาลญี่ปุ่นออกให้กับเรือสำเภาของพ่อค้าญี่ปุ่นใน พ.ศ. 2135 (สมัยสมเด็จพระนเรศวร) เพื่อล่องเรือเดินทางค้าขายในกรุงศรีอยุธยาและตลอดแนวชายฝั่งทะเลของอ่าวไทยลงไปทางใต้ถึงเมืองนครศรีธรรมราช เมืองปัตตานี และเมืองต่างๆ ในแหลมมลายู ในแฟ้มเอกสารทางราชการของกระทรวงทหารเรือญี่ปุ่นพบใบเบิกร้องจำนวน 53 ฉบับ ใบเบิกร้องเหล่านี้มีข้อความสั้นๆ ว่า “เรือลำนี้ออกจากญี่ปุ่นไปสยาม” มีวันเดือนปีที่ออกใบเบิกร้อง นามผู้รับใบเบิกร้อง และมีทะเบียนบันทึกข้อความทุกฉบับ (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2524: 3)

ในสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148-2153/2154) ไทยและญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์ทางการทูตต่อกัน ชาวญี่ปุ่นที่สมัครเข้าเป็นทหารอาสาญี่ปุ่นได้รับราชการเป็นทหารให้กับกรุงศรีอยุธยา ชาวญี่ปุ่นได้สร้างสัมพันธไมตรีกับชาวกรุงศรีอยุธยาด้วยความประสงค์หลายประการอาทิเพื่อให้กรุงศรีอยุธยาอำนวยความสะดวกให้แก่ธุรกิจการค้าของชาวญี่ปุ่น และญี่ปุ่นต้องการให้กรุงศรีอยุธยาค้ำครองความปลอดภัยให้แก่พ่อค้าชาวญี่ปุ่น ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153/2154-2171) นับว่าเป็นยุคสมัยที่กรุงศรีอยุธยาได้กระชับสัมพันธทางการทูตกับญี่ปุ่นอย่างแน่นแฟ้น แม้ว่าพวกญี่ปุ่นบางกลุ่มได้ก่อความวุ่นวายขึ้นและพระเจ้าทรงธรรมได้ส่งกองกำลังเข้าปราบปราม เช่นในกรณีหัวหน้าชาวญี่ปุ่นได้ตั้งตนเป็นใหญ่ ณ เมืองพิบพรี (เพชรบุรี) ทหารของพระเจ้าทรงธรรมได้เข่นฆ่าชาวญี่ปุ่นล้มตายลงเป็นจำนวนมาก พวกญี่ปุ่นที่ล่องเรือสำเภาหนีไปได้ บ้างได้อพยพไปอาศัยในดินแดนกัมพูชาเป็นที่หลบภัย บ้างได้อพยพไปอยู่ที่บางกอกและขึ้นเหนือไปยังนครลานซานเดอร์ (ล้านช้าง) (ไพโรจน์ เกษมณีกิจ, 2512: 7-8) แต่การปราบปรามชาวญี่ปุ่นที่ก่อความวุ่นวายในสมัยของพระเจ้าทรงธรรมกลับไม่กระทบความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกรุงศรีอยุธยาและราชสำนักญี่ปุ่นเลย เนื่องจากมีการติดต่อแจ้งข่าวสารและทำความเข้าใจกันอย่างต่อเนื่องระหว่างราชสำนักกรุงศรีอยุธยาและราชสำนักญี่ปุ่น

ความสัมพันธ์ในระดับประชาชนของชาวสยามและชาวญี่ปุ่นในยุคสมัยของพระเจ้าทรงธรรมนั้นพบว่าชาวญี่ปุ่นได้อพยพครอบครัวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาอยู่หลาย

คราวๆ ละตั้งแต่ 700 คนขึ้นไป ชาวญี่ปุ่นบางพวกอพยพไปตั้งหลักแหล่งค้าขายถึงเมือง นครศรีธรรมราชและเมืองปัตตานี ชาวญี่ปุ่นพวกที่ฉลาดกล้าหาญและมีฝีมือชำนาญใน การการบนนั้นมักจะได้รับความไว้วางใจจากกษัตริย์อยุธยาให้ช่วยราชการในการปราบปราม กบฏที่มักเกิดขึ้นตามหัวเมืองต่างๆ อยู่เสมอ (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2524: 3)

ทหารอาสาญี่ปุ่นกับการผลิตแผ่นดินในสมัยพระศรีเสาวภาคย์และพระเจ้าทรงธรรม

การแย่งชิงอำนาจในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่หลังสมัยของสมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ 3 (สมเด็จพระเอกาทศรถ) ปรากฏว่านักรบญี่ปุ่นได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย แต่ก่อนที่จะ ทำความเข้าใจกับบทบาทของนักรบญี่ปุ่นควรต้องทำความเข้าใจกับบทบาทของบุคคลสำคัญ ในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาเสียก่อนพอสังเขปคือ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 3 (สมเด็จพระเอกาทศรถ) พระอนุชาของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 2 (สมเด็จพระนเรศวร) ทรงมีพระราชโอรส 2 พระองค์ที่เกิดจากพระมเหสีเอก คือเจ้าฟ้าสุทัศน์ และเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ และพระราชโอรส 3 พระองค์ที่เกิดจากพระสนม คือพระอินทราชา พระศรีศิลป์ และพระองค์ทอง นอกจากนี้ยังรำ ลือกันว่าสมเด็จพระเอกาทศรถทรงมีพระโอรสลับอีก 1 คนที่เกิดจากหญิงสาวชาวบางปะอิน นามว่า “จมีนศรีสรลักษณ์” ซึ่งพระโอรสองค์นี้สมเด็จพระเอกาทศรถไม่ทรงออกหน้าเลี้ยงดูและ ให้นิพนธ์ดราม่าในฐานะ “เจ้าชาย” แต่จมีนศรีสรลักษณ์ผู้นี้ในเวลาต่อมาได้กลายเป็นผู้มี อำนาจอยู่เบื้องหลังราชบัลลังก์แห่งราชวงศ์สุโขทัยอย่างแท้จริง ในสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ นั้นเจ้าฟ้าสุทัศน์ในฐานะพระโอรสองค์โตได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราช ภายหลัง ดำรงตำแหน่งได้ไม่นานได้ทูลขอปรับกำลังทหารในสายบังคับบัญชา ซึ่งสมเด็จพระเอกาทศรถ น่าจะทรงไม่เห็นชอบด้วย มีบันทึกว่าพระองค์ทรงขุนเคื่องพระทัยและมีรับสั่งในลักษณะที่ ระแวงว่าเจ้าฟ้าสุทัศน์กำลังเตรียมการกบฏ เหตุการณ์นี้มีผลรุนแรงและก่อให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงถึงขั้นทำให้เจ้าฟ้าสุทัศน์เสวยยาพิษสิ้นพระชนม์³

การสิ้นพระชนม์ของเจ้าฟ้าสุทัศน์ทำให้สมเด็จพระเอกาทศรถทรงตรอมพระทัย และ ต่อมาไม่นานพระองค์ได้เสด็จสวรรคต เหล่าเสนาบดี มุขมนตรี รวมทั้งสังฆราชทั้งฝ่ายคามวาสี

³ การสิ้นพระชนม์ของเจ้าฟ้าสุทัศน์ยังคงเป็นที่สงสัยของนักประวัติศาสตร์ในหลายประเด็น อาทิเช่น ทำไมเจ้าฟ้า สุทัศน์จึงลาออกจากตำแหน่งพระมหาอุปราชต่างๆ ที่ตำแหน่งนี้เหมาะสมที่สุดกับฐานันดรศักดิ์ของพระองค์ หรือ พระองค์เสวยยาพิษเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจจากข้อกล่าวหาว่าเป็นกบฏ ทำไมคำพูดของพระบิดาจึงมีผลให้พระองค์ ต้องปลงพระชนม์ชีพตัวเอง หรือว่าเป็นแผนกำจัดผู้ที่คาดว่าจะขึ้นเป็นกษัตริย์ในลำดับต่อไปด้วยการฆาตกรรม อำพรางโดยการจัดฉากให้ดูเหมือนว่าเจ้าฟ้าสุทัศน์เสวยยาพิษด้วยพระองค์เอง หรือว่าพระองค์จะเป็นผู้ป่วยด้วยโรค ซึมเศร้าขั้นรุนแรงถึงกับแก้ปัญหาการซึมเศร้าของตนด้วยการการกระทำที่สุดโต่ง (พรณี เกษกมล, 2553: 134-135)

และอริยวาสีได้เห็นฟ้องตอ้งกันอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ พระราชโอรสขึ้นครองราชย์สมบัติตามพระราชประเพณีเป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 4 ซึ่งหลังจากพระศรีเสาวภาคย์ได้ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงหว่าดระวางว่าจะเกิดความไม่สงบสุขในบ้านเมืองและเกิดความไม่มั่นคงในราชบัลลังก์ พระองค์จึงตัดสินพระทัยออกคำสั่งสำเร็จโทษ “ออกญากรมไว”

ตามเอกสารของวิกเตอร์ สปริงเกล (Victor Sprinckel) หัวหน้าพ่อค้าชาวฮอลันดาผู้ประจำการอยู่ที่ปัตตานี สปริงเกลได้รับข่าวสารจากพ่อค้าชาวฮอลันดาที่มีความใกล้ชิดกับเหตุการณ์และอยู่ในกรุงศรีอยุธยา สปริงเกลได้บันทึกว่า “ออกญากรมไว” (Ochi Chronowi) ขุนนางชั้นผู้ใหญ่คนสำคัญผู้มีข้าทาสบริวารมากมายได้ลักลอบนำชาวญีปุ่นเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาเพื่อเตรียมทำงานใหญ่ในการลอบปลงพระชนม์พระเจ้าแผ่นดินและยึดราชบัลลังก์มาเป็นของตนเองดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...ออกญากรมไว...ได้ลอบนำชาวญีปุ่น 400 หรือ 500 คน เข้ามาในประเทศโดยปลอมตัวเป็นพ่อค้า...เพื่อปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์และยึดราชอาณาจักรแก่ตนเอง แผนการนี้ไม่อาจจะกระทำได้ ตราบใดที่พระมหากษัตริย์ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ แต่ครั้นพอพระองค์สวรรคต (สมเด็จพระเอกาทศรถ) ออกญากรมไว...ได้หมายมั่นที่จะยกตนเองขึ้นเสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ประกาศตนเองเป็นผู้ปกครองประเทศ แม้จะมีพระราชโอรสของกษัตริย์...อยู่หลายพระองค์ แต่ราษฎรส่วนมากได้ช่วยพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระมหากษัตริย์ (The King's eldest son) ดังนั้นพระองค์จึงได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทหารอาสาฮอลันดาก็ได้มีส่วนช่วยพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ต่อสู้ออกญาด้วย แม้ว่าออกญากรมไวจะได้ขอบพาทหารอาสาฮอลันดาอยู่อย่างมา...ต่อมาภายหลังพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ได้เสียพระชนม์ชีพ (lost his life) และพระอนุชาองค์สุดท้ายของพระองค์ (his youngest brother) จึงได้เสด็จผ่านพิภพหรือเสวยราชย์...”

(สมโชติ อ๋องสกุล, 2519:10)

จากบันทึกของวิกเตอร์ สปริงเกล จะพบว่า “ออกญากรมไว” เป็นขุนนางกรุงศรีอยุธยาผู้มีอำนาจมาก และออกญาผู้นี้เองเป็นผู้ที่ทูลยุยงให้สมเด็จพระเอกาทศรถระวางพระมหาอุปราชา (เจ้าฟ้าสุทัศน์-พระราชโอรสองค์โต) (สมโชติ อ๋องสกุล, 2519:10) ส่วนเอกสารข้อมูลของพรณี เกษมกล (2553: 136-137) กล่าวว่าต้นเหตุก่อกวนเกิดจากพระศรีเสาวภาคย์ได้สั่งประหารชีวิต “ออกญากรมไว” ชาวญีปุ่นและเป็นหัวหน้ากรบญีปุ่น ทำให้นักกรบญีปุ่น

คับแคบใจจนสมคบคิดกันแล้วส่งสมกำลังบุกพระราชวัง นักรบญี่ปุ่นประมาณ 280 คนได้ บังคับให้พระศรีเสาวภาคย์ส่งตัวขุนนางชาวอยุธยาที่เป็นตัวการฆ่าออกญากรมไวยรวม 4 คน ให้ฝ่ายญี่ปุ่นนำตัวไปสำเร็จโทษ ในบางคราวนักรบญี่ปุ่นได้ขู่เชิญบังคับพระศรีเสาวภาคย์เพื่อ ใช้พระโลหิตเขียนสัญญาที่จะไม่ทำร้ายชาวญี่ปุ่นอีกต่อไป และยังมีข้อสัญญาอื่นๆ อีกหลาย ประการ หลังปฏิบัติการบุกพระราชวัง นักรบญี่ปุ่นกลุ่มนี้ได้คุมตัวพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นตัว จำนำในการหลบหนี และยังแย่งชิงขนทรัพย์สินเงินทองไปเป็นจำนวนมาก (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20, 2506: 45) เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้สร้างความไม่พอใจให้แก่ชาวอยุธยาโดยทั่วไป โดยเฉพาะพระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถองค์อื่นๆ น่าจะมองว่าพระศรีเสาวภาคย์ทำ ให้พระราชวงศ์เสื่อมเสียพระเกียรติและเป็นการหยามเกียรติชาวอยุธยาอีกด้วย นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นถือเป็นการตอกย้ำความบกพร่องในภาวะผู้นำและเข้าถึงความอ่อนแอของ พระศรีเสาวภาคย์⁴

พระศรีศิลป์และจมีนศรีสรลักษณ์เห็นร่วมกันว่าพระศรีเสาวภาคย์ไม่สมควรเป็น พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงศรีอยุธยาอีกต่อไปจึงได้วางแผนกำจัดพระศรีเสาวภาคย์ด้วยการจับตัว พระศรีเสาวภาคย์สำเร็จโทษที่ลานวัดโคกพญา พระศรีเสาวภาคย์จึงได้เสวยราชย์สมบัติเป็น เวลาเพียง 1 ปี 2 เดือน (ประเสริฐอักษรนิติ, 2504: 345) เมื่อกระทำการสำเร็จอาจเป็นด้วย เหตุผลด้านคุณธรรมจึงทำให้พระศรีศิลป์กลับตัดสินใจพระทัยไม่ขึ้นครองราชย์เองแต่พระองค์ได้ อัญเชิญพระเชษฐาคือพระอินทราชาขึ้นครองราชย์แทนเป็นสมเด็จพระบรมราชาที่ 1 (พระเจ้า ทรงธรรม) การบุกเข้าพระราชวังเพื่อจับตัวพระศรีเสาวภาคย์ของนักรบญี่ปุ่นเสมือนเป็นการเร่ง ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจในราชสำนักกรุงศรีอยุธยา

⁴ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากต่างแหล่งไม่สอดคล้องกันในเรื่องของเวลาและยุคสมัยที่เกิด แต่เมื่อพิจารณา รายละเอียดของเหตุการณ์จะพบว่าน่าจะเป็นเหตุการณ์เดียวกัน ตัวอย่างเหตุการณ์ที่ญี่ปุ่นก่อความวุ่นวายนี้ ถนอม อานามวัฒน์ (2542: 58-59) ระบุว่าเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้าทรงธรรมตอนต้น ซึ่งสาเหตุที่ญี่ปุ่นต้องก่อความวุ่นวาย เนื่องจากพระเจ้าทรงธรรมสั่งให้ประหารชีวิตออกญากรมพระนายไวยเพราะต้องสงสัยว่าเป็นกบฏ พวกลูกน้องของ ออกญากรมพระนายไวย จำนวน 280 คนได้บุกเข้าไปในพระราชวังบังคับให้พระเจ้าแผ่นดินส่งตัวขุนนางที่คุมการ ประหารออกญากรมพระนายไวย เพื่อให้ชาวญี่ปุ่นประหารชีวิตเป็นการแก้แค้น จากนั้นพวกญี่ปุ่นได้หลบหนีออกจาก กรุงศรีอยุธยาไปตั้งมั่นที่เมืองเพชรบุรี พระเจ้าทรงธรรมต้องส่งกองทัพเข้ามาขับไล่ญี่ปุ่นออกจากเพชรบุรี

ในยุคสมัยของพระเจ้าทรงธรรมนั้นชาวญี่ปุ่นได้เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาจำนวนมาก ชาวญี่ปุ่นจึงมีบทบาทเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของอยุธยา ชาวญี่ปุ่นได้นำเหตุการณ์สำเร็จโทษพระศรีเสาวภาคย์มาเป็นข้ออ้างความชอบธรรมของตนในการใช้กองกำลังกว่า 500 นายบุกเข้าในเขตพระราชฐานและมุ่งจู่โจมเข้าถึงตัวพระเจ้าทรงธรรมโดยตรงเพื่อปฏิบัติการสำคัญบางประการอย่างหวังผล ดังปรากฏข้อความบันทึกเหตุการณ์ตอนนีไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงสารประเสริฐฯ ว่า

“...ครั้งนั้นญี่ปุ่นเข้ามาค้าขายหลายลำ ญี่ปุ่นโกรธว่าเสนาบดีมิได้เป็นธรรมคบคิดกันเข้าด้วยพระพิมลธรรม ข่าพระมหากษัตริย์เสีย ญี่ปุ่นคุมกันได้ประมาณ 500 ยกเข้ามาในท้องสนามหลวง คอยกุมเอาพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกมาฟังพระสงฆ์บอกหนังสือ ณ พระที่นั่งจอมทองสามหลัง ขณะนั้นพอพระสงฆ์วัดประตุโรงธรรมเข้ามาแปดรูป พาเอาพระองค์เสด็จออกมาต่อหน้าญี่ปุ่น ครั้นพระสงฆ์พาเสด็จไปแล้ว ญี่ปุ่นร้องอื้อ อึงขึ้นว่าจะกุมเอาพระองค์แล้วเป็นไรจึงนั่งเสียเล่า ญี่ปุ่นถั่งเถียงกันเป็นโกลาหล ฝ่ายพระมหาอำมาตย์คุมพลได้ไล่รบญี่ปุ่นล้มตายเป็นอันมาก ญี่ปุ่นแตกไปจากพระราชวังลงลำภาหนี่ไป ตั้งแต่นั้นมาลำภาของญี่ปุ่นก็มีได้เข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพมหานครอีกเลย พระมหาอำมาตย์ให้ไปเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้าพระราชวัง เพลาเข้าเสด็จออกท้องพระโรงพร้อมด้วยท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลาย ทรงพระมหากุณาตรัสว่า ราชการครั้งนี้ พระมหาอำมาตย์มีความชอบมาก ให้เป็นเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอันมาก...”

(ประเสริฐอักษรนิติ, 2504: 345-346)

การปฏิบัติการของชาวญี่ปุ่นในเหตุการณ์ดังกล่าวมีข้อพิจารณาหลายประการ อย่างแรกเห็นได้ชัดว่าญี่ปุ่นกระทำการไม่สำเร็จและมีผลให้ญี่ปุ่นต้องย้ายที่ตั้งและฐานอำนาจออกจากเมืองหลวงไปตั้งมั่นอยู่ในหัวเมืองของกรุงศรีอยุธยา ณ เมืองพิบพรี (เพชรบุรี) เมืองนครศรีธรรมราช และข้ามอ่าวไทยไปประเทศกัมพูชา ประการที่สองได้เห็นว่าพระเจ้าทรงธรรมได้รอดพ้นอันตรายและแคล้วคลาดจากการถูกจับกุมตัวเช่นพระศรีเสาวภาคย์เนื่องจากพระองค์ได้รับการช่วยเหลือจากหลายฝ่ายทั้งฝ่ายพระสงฆ์และฝ่ายขุนนางอยุธยา ประการสุดท้ายเห็นได้ว่าคนที่ได้ประโยชน์จากเหตุการณ์ในครั้งนี้อย่างมากคืออดีต “จ๋ม้นศรีสรลักษณ์” ผู้เป็นโอรสลับของสมเด็จพระเอกาทศรถได้เลื่อนยศจาก “มหาอุปราช” ขึ้นเป็น “เจ้าพระยา

กลาโหมสุริยวงศ์” ซึ่งเจ้าพระยาผู้นี้เป็นผู้ที่นับวันจะมีอำนาจและมีบทบาทสำคัญในราชการ
กรุงศรีอยุธยาและกลายเป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงที่อยู่เบื้องหลังราชบัลลังก์กรุงศรีอยุธยา

พระราชสาส์นแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-ญี่ปุ่น และกัมพูชา

เมื่อชาวญี่ปุ่นขยายตลาดการค้าของตนในต่างประเทศมากขึ้น มีเรือสินค้าญี่ปุ่น
เดินทางขึ้นล่องระหว่างเอเชียตะวันออก เอเชียใต้ และเอเชียตะวันตก การเดินทางค้าขายทาง
เรือของเรือสินค้าญี่ปุ่นจำเป็นต้องเดินทางผ่านดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเรือสินค้า
ชาติต่างๆ ก็ต้องผ่านดินแดนแถบนี้เช่นเดียวกันกับญี่ปุ่น เวลาล่องเรือค้าขายนั้น บรรดาพ่อค้า
ของญี่ปุ่นจากโอซากา ฮิราโด และนางาซากิ ได้ล่องเรือบรรทุกสินค้าทางทะเลและแวะซื้อขาย
สินค้าตามเมืองชายฝั่งต่างๆ ตามรายทาง เช่น พอร์โมซา ตังเกีย ญวน ฟิลิปปินส์ มลายู
ปัตตานี เขมร และสยาม (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2524: 1) สยามและกัมพูชา เป็นรัฐที่
ญี่ปุ่นต้องเดินทางผ่านและแวะพักทั้งขามาจากญี่ปุ่นและขากลับสู่ญี่ปุ่น พวกญี่ปุ่นที่ชำนาญ
ทางเรือได้รับจ้างเป็นกะลาสีเดินเรือค้าขายตามเมืองท่าต่างๆ ส่วนพวกญี่ปุ่นที่มีฝีมือทางการ
ต่อสู้ได้ประกอบอาชีพเป็นทหารอาสาให้แก่ชาวฮอลันดา ประจำการอยู่ที่มาคัสซาและแอม
บอยนา พวกทหารอาสาชาวญี่ปุ่นนี้มีชื่อเสียงเลื่องลือถึงความมองอาจากกล้าหาญ พ่อค้าชาว
ญี่ปุ่นใช้เรือใบเดินทางไปมาค้าขายจากญี่ปุ่นผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปถึงยุโรป จนเกิด
การแข่งขันค้าขายกับบรรดาเรือสินค้าของชาวยุโรปอยู่เนืองๆ การเดินเรือค้าขายตามเมืองท่า
ต่างๆ ทำให้ญี่ปุ่นมีส่วนในการกระจายสินค้าจากสยาม กัมพูชา ญี่ปุ่น และยุโรป นอกจาก
สินค้าแล้วบรรดาชาวญี่ปุ่นทั้งพ่อค้าและนักบวชญี่ปุ่นต่างเดินทางไปมาระหว่างสยามและ
กัมพูชา ชาวญี่ปุ่นเหล่านี้บ้างตั้งถิ่นฐานอยู่ในสยาม บ้างอยู่ในกัมพูชา พวกทหารอาสาญี่ปุ่น
บ้างก็ทำงานให้กับราชสำนักกรุงศรีอยุธยา และบ้างทำงานให้กับราชสำนักกัมพูชา (ถนอม
อานามวัฒน์, 2542: 54) ในระยะแรกๆ นั้น บทบาททางการค้าของชาวญี่ปุ่นยังไม่เด่นชัดเท่า
พวกโปรตุเกสและฮอลันดาที่เข้ามาค้าขายในสยามก่อนหน้านี้ บทบาทที่โดดเด่นของชาว
ญี่ปุ่นคือบทบาทของนักบวชที่มีความเข้มแข็งเป็นที่คร่ำมเกรง นักบวชญี่ปุ่นจึงมีบทบาทสำคัญต่อ
กิจการบ้านเมืองของกรุงศรีอยุธยาและกรุงกัมพูชาในฐานะทหารอาสาสมัคร ดังปรากฏ
หลักฐานจากจดหมายเหตุของโยส เซาเติน (Joost Schouten) ที่กล่าวถึงพวกทหาร
อาสาสมัครชาวญี่ปุ่นที่ได้รับราชการทหารในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาว่า

“...พระเจ้าแผ่นดินไทยมักจะมีทหารอาสาสมัครที่เป็นชาวต่างประเทศ ในบรรดา
ทหารอาสาสมัครเหล่านี้ กองอาสาญี่ปุ่นจำนวน 500-600 คน ได้รับการยกย่องนับถือ

จากนานาชาติข้างเคียงว่าเป็นพวกกล้าหาญและพระมหากษัตริย์โปรดปรานมาหลายรัชกาลแล้ว...” (ศิลปากร, 2504: 15-21).

การมีทหารอาสาญี่ปุ่นเข้ามารับราชการในกรุงศรีอยุธยาได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อใดนั้นไม่สามารถระบุได้ชัดเจน⁵ น่าจะมีมาก่อนสมัยของสมเด็จพระนเรศวร หรืออย่างน้อยบันทึกเกี่ยวกับทหารอาสาชาวญี่ปุ่นได้ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่าทหารญี่ปุ่นได้ช่วยรบและได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ “ออกญาเสนาภิมุข” “พระเสนาภิมุข” หรือ “พระเสนามุข” ซึ่งเป็นตำแหน่งยศที่มีให้เฉพาะชาวญี่ปุ่นที่รับราชการสนองพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะ ดังข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหมอบรัดเลตอนหนึ่งว่า

“...พระราชวังสันที่ข้างพลายแก้วมาเมือง ถือพลอาสาจามห้าร้อย พระเสนาภิมุขที่ข้างพลายเพื่องปราบไทร ถือพลอาสาญี่ปุ่นห้าร้อย ถัดนั้นทหารทะเลวงพันคู่พระทัย ร้อยสามสิบหกคน ถือดาบเขนยี่สิบสองคน ถือดาบโล่สิบสองคน ถือดาบสองมือเจ็ดสิบสองคน ...” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหมอบรัดเล, 2549: 142)

ในระดับการทูตระหว่างราชสำนักกรุงศรีอยุธยาและราชสำนักญี่ปุ่นนั้นพบว่ามีการแลกเปลี่ยนทูตและส่งพระราชสาส์นติดต่อกันและกันอย่างใกล้ชิดทำให้ทั้งสองราชสำนักมีมิตรภาพที่ดีต่อกันเป็นอย่างมาก ในปี พ.ศ. 2164 ราชทูตจากกรุงศรีอยุธยาได้นำพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาและเครื่องราชบรรณาการไปถวายแด่โชกุนที่ญี่ปุ่น ใจความหลักในพระราชสาส์นนั้นทางกรุงศรีอยุธยาได้แจ้งให้ทางญี่ปุ่นทราบว่ารุงศรีอยุธยายินดีต้อนรับพ่อค้าชาวญี่ปุ่น และกรุงศรีอยุธยาพร้อมที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวญี่ปุ่นที่จะเข้ามาทำการค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาทุกประการ ส่วนโชกุนได้ให้การต้อนรับคณะทูตไทยเป็นอย่างดี และได้มอบพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการแก่คณะทูตเพื่อนำกลับไปถวายพระเจ้า

⁵ ทหารอาสาชาวต่างชาติในสมัยกรุงศรีอยุธยาสังกัดกรมอาสาต่างชาติ ประกอบด้วยกองกำลังอาสาจากหลายชนชาติ เช่น ทหารอาสาจาม ทหารอาสาญี่ปุ่น ทหารอาสาโปรตุเกส ทหารต่างชาติเหล่านี้มีความสามารถพิเศษในการรบและการใช้อาวุธ ทหารต่างชาติมีกำลังน้อยแต่สามารถปฏิบัติการได้เฉียบขาดและมีประสิทธิภาพ

ทรงธรรมเป็นการตอบแทนทำให้สัมพันธ์ไมตรีระหว่างสยามและญี่ปุ่นก้าวหน้าและแนบแน่นเป็นอย่างมาก (ถนอม อานามวัฒน์, 2542: 59)

ในปี พ.ศ. 2166 (ค.ศ. 1623) พ.ศ. 2168 (ค.ศ. 1625) และ พ.ศ. 2172 (ค.ศ. 1629) ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาได้ส่งทูตเชิญพระราชสาส์นไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักญี่ปุ่นหลายครั้ง และทูตจากราชสำนักกรุงศรีอยุธยาได้เข้าเฝ้าฯ โทกุทสึทุกครั้งที่ครั้ง ในสมัยนี้นับว่าการทูตของทั้งสองประเทศมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันอย่างมาก⁶ เนื้อความในพระราชสาส์นล้วนมีแต่ถ้อยคำที่แสดงไมตรีจิตและความสัมพันธ์อันแนบแน่นที่มีต่อกันระหว่างสองประเทศ นอกจากนี้ในพระราชสาส์นของฝ่ายสยามได้ระบุถึงเครื่องราชบรรณาการที่ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาส่งไปถวายโทะกุกุนและมุขมนตรีในหลายๆ ครั้ง ได้แก่ ปืนใหญ่ ไม้จันทน์ ไม้หอม พลอยแหวนทองคำ ผ้าเทศ ผ้าเป็นพับๆ ผ้ายกลายทอง ผ้าสักหลาดสีแดงเข้ม หนึ่งปลาฉลาม ดาบยาว ดาบสั้น หินฝนหมึก ปืนคาบศิลา ชามทองคำ ถาดทอง งาช้าง ดินปืน ฯลฯ และในพระราชสาส์นของฝ่ายญี่ปุ่นได้ระบุถึงเครื่องราชบรรณาการที่ราชสำนักญี่ปุ่นส่งมาถวายกษัตริย์อยุธยาและมุขมนตรีในวาระต่างๆ ได้แก่ ปืนเล็ก ปืนคาบศิลา ดาบญี่ปุ่น เกาะ ฉากญี่ปุ่น ผ้าขาวม้าพันธุ์ดี ฯลฯ

พระราชสาส์นจากกรุงศรีอยุธยาไปญี่ปุ่นในปี พ.ศ. 2166 มีอยู่ด้วยกัน 5 ฉบับ เป็นพระราชสาส์นแจ้งเพื่อทราบ แจ้งเตือน ร้องขอ และเป็นการสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันระหว่างสยามและญี่ปุ่นในกรณีที่สยามต้องรบกับกัมพูชาเพื่อปราบกัมพูชาให้อยู่ใต้อำนาจของสยาม ในฐานะ “ข้าขอบขัณฑสีมาที่มีความซื่อสัตย์ต่อกรุงสยาม” ซึ่งหมายความว่าในยุคสมัยนั้นกรุงกัมพูชาเป็นเมืองขึ้นของสยาม และในยุคสมัยดังกล่าวได้มีชาวญี่ปุ่นจำนวนมากเดินทางค้าขายไปมาระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงกัมพูชา แน่ใจว่าย่อมจะมีชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ทั้งในกรุงกัมพูชาและกรุงศรีอยุธยา ความเคลื่อนไหวของฝ่ายกัมพูชานั้นพบว่าเกิดการรวมตัวกันของกลุ่มต่อต้านอำนาจสยาม ซึ่งกรุงศรีอยุธยาเรียกพฤติกรรมกระด้างกระเดื่องของชาวกัมพูชาในครั้งนั้นว่า “กบฏ” เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจึงมีผลทำให้กรุงศรีอยุธยาต้องส่งกองทัพไป

⁶ เซอร์ เอเดนส์ ฮาเตาได้บันทึกข้อสังเกตว่าราชสำนักญี่ปุ่นน่าจะถือตัวว่าอยู่ต่างระดับจากราชสำนักกรุงศรีอยุธยาเนื่องจากในพระราชสาส์นที่ญี่ปุ่นส่งถึงสยามนั้นใช้คำนำหน้าพระนามพระเจ้ากรุงสยามว่า “Your Honour” หรือ “Your Worship” เท่านั้น ไม่เคยใช้คำว่า “Your Highness” เลย ในขณะที่ทางญี่ปุ่นขอให้สยามใช้คำในพระราชสาส์นถึงโทะกุกุนว่า “King of Japan” แต่ญี่ปุ่นไม่เคยใช้คำว่า “King of Siam” นำหน้าพระนามกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาเลย (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2524: 3-4)

ปราบปรามพวกกบฏที่สร้างความวุ่นวายในกรุงกัมพูชา พระราชสาส์นจากกรุงศรีอยุธยาจึงมีข้อความร้องขอให้โชกุนเตือนชาวญี่ปุ่นให้ระงับการเดินทางเพื่อไปค้าขายในกัมพูชา หรือห้ามมิให้ชาวญี่ปุ่นช่วยเหลือสนับสนุนพวกที่ก่อกบฏ ทั้งนี้อาจมองได้ว่ากรุงศรีอยุธยาเป็นห่วงสวัสดิภาพและความปลอดภัยของชาวญี่ปุ่นในฐานะชนชาติที่ไม่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างชาวสยามและชาวกัมพูชา ดังตัวอย่างเนื้อความและสำนวนการเขียนในพระราชสาส์นจากพระเจ้ากรุงสยามถึงพระเจ้ากรุงญี่ปุ่นฉบับหนึ่งความว่า

“...พระราชสาส์นในพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าวรพน-มหานครทวารวดีศรีอยุธยา มหาดีลกภณพรัตนราชธานีบุรีรมย์ พระเจ้ากรุงสยาม เจริญพระราชไมตรีมายังพระเจ้ากรุงญี่ปุ่น...”

“...ด้วยเมื่อปีกลายเราได้รับอักษรสาส์นอันไพเราะของพระองค์ ตามเนื้อความกระทำให้นั่นใจว่าพระองค์ปรารถนาจะให้ทางพระราชไมตรีของเราดำรงอยู่ต่อไป ได้ทราบว่าคุณพระองค์เป็นผู้ทรงธรรมอันประเสริฐ ทั้งเสนาบดีก็มีวุฒิ บ้านเมืองสงบราบคาบ ประชาชนพลเมืองมีความสุขสำราญ พระพุทธศาสนาก็รุ่งเรือง และรักษานบธรรมเนียมมั่นคง จึงมีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ...กรุงสยามกับกรุงญี่ปุ่นมีมหาสมุทรคั่นอยู่ ในกาลก่อนจึงไม่สามารถจะสื่อสารถึงกัน แต่บัดนี้มีเรือค้าขายไปมาถึงกันแล้วย่อมเป็นโอกาสให้เจริญทางพระราชไมตรีติดต่อกันได้ เวลานี้เราทราบประจักษ์แล้วว่าพระองค์มีไมตรีต่อเรายิ่งกว่าที่เป็นประยูรญาติกันเสียอีก ...เมื่อปีกลายเราตั้งใจจะมีพระราชสาส์นถามข่าวคราวพระองค์ แต่มีเหตุเกิดขึ้นคือพระเชษฐาบุตร ผู้เป็นทายาทของพระศรีสุพรรณราชเจ้ากรุงกัมพูชาซึ่งเป็นข้าขอบขัณฑสีมา มีความซื่อสัตย์ต่อกรุงสยาม เราตั้งให้เป็นผู้ครอบครองเมือง และได้ประพุดิตัวมาโดยเรียบร้อยตลอดจนถึงพิราลัย มิได้กระทำตามคำสั่งของบิดาที่ให้ความซื่อตรงต่อไทยขึ้นทรงราชย์โดยผลการ กระทำความลบหลู่ไม่ส่งราชบรรณาการและไม่ฟังบังคับบัญชาของกรุงสยาม บรรดามุขมนตรีแห่งกรุงสยามจึงปรึกษาเห็นพร้อมกันให้แต่งทูตไปว่ากล่าวแต่โดยดี เจ้ากรุงกัมพูชาของคใหม่ก็หาเชื่อฟังไม่ กลับก่อการกำเริบต่างๆ จึงทำให้เราต้องพะวักพะวน มิได้มีพระราชสาส์นมายังพระองค์ ...”

“...บัดนี้กรุงสยามกำลังตระเตรียมทัพบกและเรือเพื่อยกไปปราบปรามกรุงกัมพูชาให้สงบราบคาบ แต่ชาวญี่ปุ่นที่ไปค้าขาย ณ กรุงกัมพูชาก็มีอยู่ ถ้าหากไทยกับเขมรเกิดรบพุ่งกัน ชาวญี่ปุ่นไปช่วยเขมรรบ ถูกบดเจ็บบล้มตาย ก็จะเป็นเหตุให้ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่นมัวหมอง ฉะนั้นจึงขอพระองค์ทรงห้ามปรามชาวญี่ปุ่นอย่า

ให้ไปยังกรุงกัมพูชาจนกว่าจะเสร็จสงคราม ด้วยเหตุเราสองพระนครเป็นสัมพันธไมตรีกันอย่างสนิทสนมเปรียบประดุจรัฐอันต่อชิดติดกับมังสัง และประโยชน์ทั้งปวงก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทุกข์และสุขร่วมกัน ขอจงอย่าให้สรรพสิ่งอันใดมาเป็นอุปสรรคขัดขวาง และให้การไปมาของเราคงมีอยู่เสมอทุกปีอย่าได้ขาด ถ้ามีสิ่งใดในเมืองเราที่พระองค์ประสงค์ จงออกโอรสให้ทราบ จะจัดถวายตามพระประสงค์ทุกอย่าง...”

“...เพื่อให้ทางพระราชไมตรีในระหว่าง 2 พระนครเจริญยิ่งขึ้นได้แต่งให้หลวงท่งสมุทร 1 ขุนสวัสดิ์ 1 เป็นเจ้าทูลพระราชสาส์นอันจารึกอยู่ในสุพรรณบัฏ มีคำแปลเป็นภาษาจีน พร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการถวาย คือ 1) หมวกสานด้วยผิวไม้ 2) ไม้หอมหนัก 4 ชั่ง 3) การบูรหนัก 2 ชั่ง 4) ผ้าริ้ว 5 สี พื้นทอง 1 พับ 5) ผ้าริ้ว 5 สี พื้นเงิน 1 พับ 6) 4) ผ้าริ้ว 5 สี พื้นเหลือง 1 พับ 7) ผ้าริ้ว 3 สี พื้นเงิน 1 พับ 8) ผ้าโปร่งสีขาว 10 พับ 9) ผ้าเทศสีขาวดอกสีทอง 10 พับ 10) ปืนยิงนกกระบอกคร่ำทอง 2 กระบอก 11) ขนนกการเวกสีขาวหนัก 10 ชั่ง...” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2524: 18-19)

ตามที่พระเจ้ากรุงสยามได้มีพระราชสาส์นถึงโชกุนญี่ปุ่นเกี่ยวกับเรื่องกัมพูชานั้น ทางฝ่ายญี่ปุ่นได้มีพระราชสาส์นตอบดังนี้

“...อักษรสาส์นโชกุนมินามิโต ฮิเดทาดะ ตอบพระราชสาส์นพระเจ้ากรุงสยาม...”

“...ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ทราบว่าพระองค์ได้ทรงรับอักษรสาส์นของข้าพเจ้าซึ่งมีมาเมื่อ 2 ปีที่แล้ว และขอขอบพระทัยอย่างยิ่งที่ทรงโปรดให้ทูตไทย 2 นายเชิญพระราชสาส์นไปในคราวนี้อีก ...ในเรื่องที่พระเจ้ากรุงกัมพูชาขึ้นครองราชย์สมบัติโดยพลการ และกระทำความลบหลู่มิได้ส่งราชบรรณาการถวาย คณะมุขมนตรีของพระองค์จึงได้ปรึกษาคงให้กรีธาทัพยกไปปราบปรามแต่ยังเกรงว่าถ้าญี่ปุ่นที่เป็นพ่อค้าวานิชไปตั้งพำนักอาศัยอยู่ ณ กรุงกัมพูชาเข้าช่วยเหลือเขมรรบรบจนเจ็บล้มตาย ทางพระราชไมตรีจะมัวหมองนั้น ขออย่าได้ทรงพระวิตกกังวลเลยเพราะการที่พระองค์ทรงกระทำก็เป็นการชอบธรรมอยู่แล้ว ...ธรรมดาพ่อค้าควรจะมีพละแต่จะแสวงหากำไรและผลประโยชน์ ถ้ากลับไปประพฤติการอันมิชอบก็สมควรจะพระราชทานอภัยเพราะฉะนั้นขอให้ทรงจัดการปราบปรามพวกขบถตามพอพระทัยเถิด อย่าได้ทรงเกรงใจเลย ที่พระองค์มีพระราชประสงค์จะให้เรือค้าขายไปมาถึงกันอยู่ทุกปีนั้น ข้าพเจ้าจะเอาเป็นธุระให้สมดังพระราชประสงค์ ส่วนข้อความนอกจากนี้ได้ส่งมากับล่าม (ทูต) ให้ทูลชี้แจงด้วยวาจาแล้ว ข้าพเจ้าได้ส่งสิ่งของเพียงเล็กน้อยมาถวายเป็น

ราชบรรณาการตามรายชื่อในบัญชีที่แนบมากับอักษรสาสน์นี้ ...ในที่สุดขอพระองค์จงทรงพระเจริญ เดือนกันยายน พ.ศ.2166 (ค.ศ.1623)...รายชื่อเครื่องราชบรรณาการ ...1) โคมระย้า 2) อ้น 3) เสื้อ 30 ตัว 3) ม้ามีอานและบังเหียนพร้อม 2 ม้า...” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2524: 20)

พระราชสาสน์ระหว่างพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาและพระเจ้ากรุงญี่ปุ่นนี้แสดงให้เห็นว่าทั้งสองแผ่นดินนี้มีสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศต่อกันอย่างใกล้ชิดสนิทสนมเป็นอย่างมาก กล่าวคือมีเรื่องสิ่งใดที่แจ้งข่าวต่อกัน มีการแสดงออกและแสดงความคิดเห็นต่อกันอย่างให้เกียรติและยกย่องซึ่งกันและกัน การแลกเปลี่ยนสิ่งของบรรณาการเป็นอนุสรณ์ที่ยืนยันถึงสัมพันธภาพอันแนบแน่น สิ่งของที่ทางกรุงศรีอยุธยาได้บรรณาการให้ญี่ปุ่นนั้นดูจะมีรายการสิ่งของมากกว่าที่ทางฝ่ายญี่ปุ่นให้มาอยู่ โดยเฉพาะผ้าแพรพรรณชนิดต่างๆ นั้นแสดงให้เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาในยุคนั้นมีผ้าแพรพรรณหลากหลายชนิดและมีอยู่มากมาย จากรายการของบรรณาการน่าจะสันนิษฐานได้ว่าฝ่ายกรุงศรีอยุธยาเป็นฝ่ายเอาใจญี่ปุ่นมากโขอยู่ อาจจะเป็นเพราะว่าการค้าขายกับญี่ปุ่นทำให้กรุงศรีอยุธยามีกำไรงามจึงมีความรู้สึกที่ดีและให้ความสำคัญกับญี่ปุ่น หากพิจารณาข้อความในพระราชสาสน์ของกรุงศรีอยุธยาที่กล่าวว่าญี่ปุ่นประดุจญาติหรือเป็นยิ่งกว่าญาตินั้นคงไม่ใช่เป็นเพียงแค่คำยินยอมตามธรรมเนียมการทูตเท่านั้น กรุงศรีอยุธยาควรรู้สึกซาบซึ้งในไมตรีจิตของทางญี่ปุ่นอย่างจริงใจ ที่สำคัญต่างฝ่ายต่างเปิดโอกาสให้อีกฝ่ายได้ขอในสิ่งที่ตนต้องการและในการติดต่อกันทางการทูตทั้งสองฝ่ายก็ได้จัดสิ่งของตอบแทนตามที่อีกฝ่ายประสงค์อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง

พระราชสาสน์จากโชกุนญี่ปุ่นยืนยันชัดเจนว่าทางญี่ปุ่นยอมรับสถานภาพของกัมพูชาที่เป็นรัฐภายใต้การปกครองของกรุงศรีอยุธยา ญี่ปุ่นแสดงความคิดเห็นในลักษณะที่สนับสนุนว่าการกระทำของกรุงศรีอยุธยานั้นชอบด้วยเหตุผลแล้ว พระราชสาสน์ตอบจากทางญี่ปุ่นอีกหลายฉบับได้ยืนยันถึงความสัมพันธ์อันที่มิตรและย้ำถึงความไว้วางใจต่อกันว่า

“...ให้พระเจ้ากรุงสยามทรงวางพระทัยในชนชาวญี่ปุ่นซึ่งจะซื่อตรงจงรักภักดีต่อพระองค์และรักษาสัมพันธไมตรีมิให้มัวหมอง...” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2506: 18)

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงกัมพูชาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมเริ่มมีความตึงเครียดเกิดขึ้นตั้งแต่เปลี่ยนผู้นำจากพระศรีสุพรรณธรรมาชาธิราช (ค.ศ.1600-1618) เป็นพระชัยเชษฐาที่ 2 ค.ศ.1600-1628) กษัตริย์พระองค์ใหม่แห่งกรุงกัมพูชาได้ปรับเปลี่ยน

แนวทางการบริหารประเทศด้วยการทำให้กัมพูชาเป็นอิสระจากอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยา ประกอบกับทางเวียดนามเริ่มเข้ามาเป็นพันธมิตรกับกัมพูชาและสนับสนุนกัมพูชาให้ต่อต้านกรุงศรีอยุธยา เมื่อพระเจ้าทรงธรรมทรงเห็นว่าเขมรแปรพักตร์เอาใจออกห่างไม่สวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยาเหมือนเช่นเคย พระองค์จึงส่งกองทัพไปปราบปรามกัมพูชาใน พ.ศ. 2166 โดยจมีนศรีสรวิรักษ์เป็นผู้อาสา นำทัพ แต่น่าจะด้วยประสบการณ์และกลศึกที่เหนือกว่าของพระชัยเชษฐาที่ 2 ทำให้ทัพของกรุงศรีอยุธยาต้องพ่ายแพ้กลับมา แต่แม้เป็นฝ่ายปราชัยจมีนศรีสรวิรักษ์ก็ยังได้ใจจากเหล่าทหารหาญในฐานะผู้นำที่เข้มแข็งเด็ดเดี่ยว มีความสามารถ พระเจ้าทรงธรรมจึงพระราชทานบำเหน็จรางวัลและความชอบให้ดำรงตำแหน่งที่ “จมีนสรพรหมภักดี” (บุญสมหญิง พลเมืองดี, 2552: 80)

ในส่วนของพระราชสาส์นติดต่อทางการทูตระหว่างพระเจ้ากรุงกัมพูชากับโชกุนญี่ปุ่น (อียะยาสุ) นั้นพบว่าในราว พ.ศ.2148 (ค.ศ. 1605) พระเจ้ากรุงกัมพูชามีพระราชสาส์นถึงโชกุนญี่ปุ่นกล่าวโทษพ่อค้าญี่ปุ่นที่กระทำความผิดละเมิดพระราชกำหนดกฎหมาย ส่วนโชกุนญี่ปุ่นได้มีพระราชสาส์นตอบพระเจ้ากรุงกัมพูชาดังมีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“...พระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงไว้ซึ่งอำนาจที่จะลงพระอาญาแก่ชาวญี่ปุ่นผู้กระทำความผิดตามพระราชกำหนดกฎหมายของกรุงกัมพูชาได้...” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2506: 46-47)

พระราชสาส์นจากพระเจ้ากรุงกัมพูชาถึงโชกุนญี่ปุ่นมีเนื้อหากล่าวฟ้องพฤติกรรมของโจรสลัดชาวญี่ปุ่นอยู่หลายครั้ง เช่น พ.ศ.2153 (ค.ศ. 1610) ทางกัมพูชาได้กล่าวฟ้องญี่ปุ่นดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...ชนชาติญี่ปุ่นเข้ามาบรรพราฆ่าฟันผู้คนในประเทศจามและกระทำความผิดฐานเป็นโจรสลัดเที่ยวตีสั่งสำเภาพ่อค้าตามชายทะเล แล้วรุกรานเรื่อยมาจนถึงท่ากรุงกัมพูชา...” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2506: 46-47)

พระราชสาส์นดังกล่าวที่โชกุนอียะยาสุได้มีพระราชสาส์นตอบพระเจ้ากรุงกัมพูชาให้พระเจ้ากรุงกัมพูชาจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นตามดุลยพินิจและอำนาจอันชอบธรรมของพระองค์ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...พระองค์ทรงตั้งพระทัยอยู่แล้วที่จะลงอาญาแก่คนของพระองค์จึ่งหนัก แต่พวกเหล่าร้ายนี้พยายามระมัดระวังหลีกเลี่ยงไม่กล้ากรายเข้าใกล้ประเทศญีปุ่น เพราะฉะนั้นขอให้พระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงใช้อำนาจปราบปรามได้ตามแต่จะเห็นสมควร...” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2506: 46-47)

พระราชสาส์นตอบโต้ระหว่างพระเจ้ากรุงกัมพูชากับโชกุนเอียสาสุฉบับ พ.ศ.2148 และ พ.ศ.2153 นั้นน่าจะเป็นการติดต่อกันในช่วงเวลาแรกๆ ที่ชาวญีปุ่นเริ่มล่องเรือเข้ามาในแถบชายฝั่งประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งบทบาทของชาวญีปุ่นในช่วงแรกๆ เป็นที่รู้จักในเรื่องของการเป็นโจรสลัด ผลงานวีรกรรมของโจรสลัดญีปุ่นมีบันทึกว่าพวกญีปุ่นได้ร่วมกันฆ่าชาวอังกฤษชื่อเท็มเปส ปีก๊อตกตายที่ประเทศจาม (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2506: 47) ชาวญีปุ่นพวกแรกที่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังมิได้มีบทบาทเป็นที่รู้จักกันในฐานะทหารอาสา ลูกจ้างเดินเรือ หรือพ่อค้าวาณิช ต่อเมื่อชาวญีปุ่นได้ลงหลักปักฐานอาศัยอยู่ในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว บทบาทของชาวญีปุ่นในฐานะทหารอาสา ลูกจ้างเดินเรือ และพ่อค้าวาณิชจึงเป็นภาพลักษณ์ที่ชัดเจนขึ้นทำให้ภาพลักษณ์ของชาวญีปุ่นในบทบาทของโจรสลัดเลือนรางไป

สัมพันธไมตรีสยาม-ญีปุ่นในสมัยราชวงศ์สุโขทัยและราชวงศ์ปราสาททอง: ความรุ่งโรจน์และความเสื่อม

บุคคลสำคัญชาวญีปุ่นที่มีบทบาทในประวัติศาสตร์อยุธยาช่วงปลายราชวงศ์สุโขทัย และช่วงต้นราชวงศ์ปราสาททองที่จะต้องกล่าวถึงคือ ยามาตะ นางามาซะ โดยยามาตะผู้นี้มีอำนาจมากในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาในช่วงปลายของราชวงศ์สุโขทัย กล่าวคือมีอำนาจมากถึงขั้นเป็นหนึ่งในสองของผู้มีอำนาจสูงสุดรองจากพระมหากษัตริย์ และเป็นที่หวาดระแวงของขุนนางอีกฝ่ายว่าหากยามาตะ นางามาซะผู้นี้คิดการใหญ่ถึงขั้นจะขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาเสียเองก็ย่อมมีช่องทางที่จะเป็นไปได้เช่นกัน (บุญสมหญิง พลเมืองดี, 2552: 80)

ยามาตะ นางามาซะเป็นคนเก่ง ฉลาด มีฝีมือและมีความกล้าหาญมาก ยามาตะเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในช่วงสมัยของราชวงศ์สุโขทัยตอนปลาย ประมาณ พ.ศ. 2155 (ค.ศ.1612) (อิชิอิ โยเนโอะ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ, 2542: 50) ยามาตะรับราชการได้เลื่อนยศเป็น “ขุน” “หลวง” “พระ” และ “ออกญาเสนาภิมุข” ในช่วง 2164-2171 ยามาตะเคยสร้างความชอบด้วยการเป็นทหารอาสาออกรบช่วยกองทัพของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทำสงครามกับ

หัวเมืองประเทศราชจนได้ชัยชนะ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาได้พระราชทานเจ้าหญิงพระองค์หนึ่งให้เป็นภรรยาของยามาตะและแต่งตั้งยามาตะให้เป็นเจ้าเมือง⁷

จดหมายเหตุของวันวลิตกล่าวว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ยามาตะ นางามาซะมีบรรดาศักดิ์เป็นออกญาเสนาภิมุขตำแหน่งหัวหน้าทหารอาสาญี่ปุ่น เมื่อพระเจ้าทรงธรรมประชวรหนัก ทรงรู้พระองค์ว่าจะไม่สามารถดำรงพระชนม์ชีพอยู่ได้นาน ทรงรับสั่งให้เจ้าพระยากลาโหม⁸ ออกญาเสนาภิมุข (ยามาตะ นางามาซะ) และเหล่าขุนนางเข้าเฝ้า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีพระราชดำรัสให้พระยุพราช (พระเชษฐาธิราช) สืบราชบัลลังก์ต่อไป โปรดให้เจ้าพระยากลาโหมและออกญาเสนาภิมุขผลัดกันดูแลบริหารจัดการงานเมืองพระนครศรีอยุธยาและเมืองพริบพรีคนละปี บุคคลสำคัญของบ้านเมืองทั้งสองนี้ต่างถวายคำสัตย์รับสนองพระราชประสงค์ ต่อมาไม่นานสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จสวรรคต บรรดามุขมนตรีจึงอัญเชิญพระเชษฐาธิราชวัย 13 ปีขึ้นครองราชย์สมบัติ เจ้าพระยากลาโหมอยู่บริหารราชการในพระนคร ส่วนออกญาเสนาภิมุขได้ไปดูแลปกครองเมืองพริบพรี ต่อมาไม่นานพระเชษฐาธิราชเสด็จสวรรคต พระราชมารดาของพระเชษฐาธิราชปรึกษากับเจ้าพระยากลาโหมให้จันทราเดินทางไปแจ้งข่าวแก่ออกญาเสนาภิมุขที่เมืองพริบพรี และเรียกตัวยามาตะเข้าเฝ้าที่พระนครเพื่อปรึกษาราชการ จันทราได้ลอบวางยาพิษออกญาเสนาภิมุขในงานเลี้ยงรับรองซึ่งยาพิษนี้จะออกฤทธิ์ภายใน 3 เดือน ในเวลาต่อมาออกญาเสนาภิมุขก็เริ่มรู้ตัวว่าถูกยาพิษแต่ก็สายเกินแก้ไขอะไรได้ ออกญาเสนาภิมุขจึงสั่งความให้บรรดาที่ปรึกษาและหัวหน้านายกกองต่างๆ แจ้งให้ “โออิน” บุตรชายของตนได้ทราบ ออกญาเสนาภิมุขถึงแก่กรรมเมื่อต้น พ.ศ. 2176 (ค.ศ. 1633) ทำให้โออินเศร้าโศกและแค้นเคืองมาก จันทราได้รับคำสั่งให้แจ้งโออินคืนอำนาจการปกครองเมืองพริบพรีและปัตตานีให้แก่ราชสำนัก โออินวางแผนส่งมอบเมืองทั้งสองให้จันทราแต่แท้จริงเป็นแผนที่สร้างอ้อนวอน จันทราจึงหลงกลโออินและถูกโออินสังหาร ชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาจึงกลายเป็นที่หวาดระแวงแก่ราชสำนักว่าจะเข้าด้วยกับพวกของโออิน ชาวญี่ปุ่นที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยา เพชรบุรี และนครศรีธรรมราช เริ่มหาทางหนีทีไล่ และมี

⁷ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากต่างแหล่งไม่ตรงกัน บ้างว่ายามาตะได้ออกรบกับเมืองละคร (นครศรีธรรมราช) และได้เป็นเจ้าเมืองละคร บ้างว่ายามาตะได้ตำแหน่งเป็นเพียงเจ้าพนักงานฝ่ายนคราภิบาลผู้มีหน้าที่ควบคุมราษฎรเพียงเขตหนึ่ง หมู่หนึ่ง หรือเหล่าหนึ่งเท่านั้น (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2506: 49)

⁸ พระยากลาโหมผู้นี้คืออดีตเจ้านครศรีธรรมราชในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมได้เลื่อนยศเป็นเจ้านครเพชรภักดี มหาอำมาตย์ และเจ้าพระยากลาโหม เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อราชบัลลังก์ สุดท้ายได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ผู้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ปราสาททอง

ความคิดเห็นสอดคล้องกันว่าหากยังคงอยู่ต่อไปในสยามอาจได้รับอันตราย ชาวญี่ปุ่นจึงทยอยเก็บข้าวของเตรียมเดินทางกลับญี่ปุ่น ขณะที่สถานการณ์กำลังตึงเครียดอยู่นั้นยังมีเหตุให้ทวีความตึงเครียดมากขึ้นไปอีก กล่าวคือมีชาวญี่ปุ่นคนหนึ่งล่องลำเข้าไปในประตูเมืองและเกิดต่อสู้กับตำรวจวัง ปรากฏว่าฆ่าตำรวจวังตายไป 4 คน และบาดเจ็บอีก 9 คน ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาจึงขอให้ชาวญี่ปุ่นส่งตัวคนญี่ปุ่นเท่าจำนวนตำรวจที่ตายและบาดเจ็บให้ราชสำนักฯ ลงโทษ ฝ่ายญี่ปุ่นไม่ยินยอม จนในที่สุดทูตอินเดียต้องเข้ามาเป็นตัวแทนไกลเกลี่ย ญี่ปุ่นจึงยอมเสียค่าปรับเป็นน้ำหนักระมาณ 133 ชั่งให้แก่เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20, 2524: 58-59) จากนั้นชาวญี่ปุ่นได้ลงเรือออกจากกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายราชสำนักฯ เกรงว่าชาวญี่ปุ่นเหล่านี้จะไปสมทบกับโอรินที่เมืองนครศรีธรรมราชจึงยกพลเรือเข้าโจมตีเรือของชาวญี่ปุ่นจนเกิดการรบพุ่งกัน ชาวญี่ปุ่นหนีรอดไปได้โดยที่ฝ่ายพลเรือของกรุงศรีอยุธยาเสียหายมากกว่า ฝ่ายโอรินพยายามระดมทัพผู้คนจากเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองปัตตานี แต่ชาวเมืองเหล่านั้นไม่ยอมให้ความร่วมมือ มีหน้าซ้ำชาวญี่ปุ่นจำนวนมากได้ตั้งโอรินแล้วหนีเอาตัวรอด ทำให้โอรินเหลือพรรคพวกจำนวนไม่มากนัก โอรินและพวกได้ตัดสินใจหลบหนีไปพึ่งพากัมพูชา ประจวบเหมาะที่ที่กรุงกัมพูชาเกิดศึกกลางเมืองแย่งชิงราชบัลลังก์ระหว่างพระเจ้ากรุงกัมพูชา กับพระเจ้าเชษฐา โอรินเข้าช่วยฝ่ายพระเจ้ากรุงกัมพูชาซึ่งต่อมากลายเป็นฝ่ายปราชัยทำให้โอรินและพรรคพวกถูกสังหารในสงครามกลางเมืองกรุงกัมพูชา (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20, 2524: 60)

หลังการสวรรคตของพระเจ้าทรงธรรมพระโอรสสองพระองค์คือพระเจ้าเชษฐาธิราชและพระอาทิตย์วงศ์ต่างได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชย์ในช่วงเวลาสั้นๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2171-2172 แต่ด้วยทั้งสองพระองค์ยังเยาว์วัยจึงขาดประสบการณ์ ความสามารถ และบารมีในการบริหารบ้านเมือง ในขณะที่เจ้าพระยาโกษาธิบดีเป็นผู้ที่มีอำนาจและบารมีเหนือราชบัลลังก์ ขุนนางทั้งหลายจึงพร้อมกันเชิญเจ้าพระยาโกษาธิบดีขึ้นเป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระองค์ทรงสถาปนาราชวงศ์ใหม่นามว่าราชวงศ์ปราสาททอง และเป็นอันสิ้นสุดสมัยของราชวงศ์สุโขทัย

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172-2199) การกำจัดยามาตะ นางามาซะ เป็นการกำจัดขุนนางผู้ใหญ่ชาวต่างชาติที่มีอิทธิพลทางการเมืองในกรุงศรีอยุธยามากที่สุดของยุคนั้น หลังการถึงแก่อสัญกรรมของยามาตะ นางามาซะ ชาวญี่ปุ่นโดยทั่วไปเริ่มหวั่นเกรงภัยอันตรายและทยอยอพยพลงเรือหลบหนีออกไปจากกรุงศรีอยุธยา ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2173 พระเจ้าปราสาททองได้สั่งทหารทำลายหมู่บ้านญี่ปุ่น ชาวญี่ปุ่นจากกรุงศรีอยุธยาที่รอด

พ้นจากการโจมตีได้ลงเรือสำเภาหลบหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในกัมพูชา ชาวญี่ปุ่นจากหัวเมืองของสยามได้อพยพเข้ามาสมทบกับชาวญี่ปุ่นในกัมพูชาและเข้าร่วมกับชาวกัมพูชาในการต่อต้านอำนาจของพระเจ้าปราสาททองกษัตริย์พระองค์ใหม่ของกรุงศรีอยุธยา เมื่อทางกัมพูชาเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาผลัดแผ่นดินจึงได้เริ่มดำเนินนโยบายหยั่งเชิงด้วยการส่งกองกำลังเข้ามาโจมตีเมืองนครราชสีมาและกวาดต้อนราษฎรสยามไปกัมพูชา และกัมพูชาได้ส่งกองเรือรบเข้ามาลองกำลังกรุงศรีอยุธยาถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา (จิตรสิงห์ ปิยะชาติ, 2552: 111) ในเวลานั้นพระเจ้าปราสาททองทรงติดพันศึกการปราบกบฏที่เมืองปัตตานีซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจกับกรุงศรีอยุธยามากกว่าที่การเปิดศึกรบกับกัมพูชา แต่ฝ่ายที่มีศึกกับกัมพูชากลับเป็นฮอลันดา จากสาเหตุที่กัมพูชายึดสินค้าของฮอลันดาที่มีมูลค่าสูงในปี พ.ศ. 2185 และกัมพูชายังได้สังหารและจับกุมคุมขังคนของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา กรุงศรีอยุธยาซึ่งมีสัมพันธไมตรีอันดีกับฮอลันดาได้รับการร้องขอให้ช่วยฮอลันดารบกับกัมพูชา พระเจ้าปราสาททองได้ส่งกองเรือรบไปช่วยฮอลันดาแต่กองเรือของกรุงศรีอยุธยาไปรอทำฮอลันดาอยู่หลายเดือนไม่พบจึงต้องยกกองเรือกลับกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายฮอลันดาส่งกองเรือรบมาซ้ำจึงต้องรบกับกัมพูชาโดยขาดแรงเสริมจากกองเรือรบของกรุงศรีอยุธยา ผลของการรบปรากฏว่าฮอลันดาพ่ายแพ้แก่กัมพูชาและมีผลให้ฮอลันดาไม่ได้เข้าไปทำการค้าขายกับกัมพูชาเป็นเวลานานนับสิบปี (จิตรสิงห์ ปิยะชาติ, 2552: 113)

เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองประสงค์จะฟื้นฟูความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นพระองค์ได้ผ่อนผันให้ชาวญี่ปุ่นกลับเข้ามาตั้งชุมชนในกรุงศรีอยุธยาตามเดิม แต่ชุมชนชาวญี่ปุ่นที่ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ปราศจากอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองในกรุงศรีอยุธยาเหมือนเช่นอดีต แต่นโยบายของพระเจ้าปราสาททองไม่เป็นผลสำเร็จ เนื่องด้วยคณะทูตที่เชิญพระราชสาส์นไปยังญี่ปุ่นในช่วง พ.ศ. 2177 และ 2182 นั้นถูกทางญี่ปุ่นปฏิเสธไมตรี คณะทูตจากกรุงศรีอยุธยาจึงต้องเดินทางกลับ เอกสารหลายแหล่งสันนิษฐานเหตุที่ญี่ปุ่นไม่ยอมสานสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยาไว้หลายประการ อาทิญี่ปุ่นไม่ยอมรับที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองขึ้นครองราชย์ด้วยวิธีการที่ไม่ชอบธรรม ประกอบกับในช่วงนั้นญี่ปุ่นกำลังดำเนินนโยบายปิดประเทศโดยห้ามชาวญี่ปุ่นไปต่างประเทศและห้ามชาวญี่ปุ่นที่อยู่ต่างประเทศเดินทางกลับ สถานการณ์ภายในของญี่ปุ่นเองปรากฏว่าญี่ปุ่นกำลังเผชิญกับความวุ่นวายทางการเมืองจากเหตุจลาจลในเมืองซิมามาร่า (บุญสมหญิง พลเมืองดี, 2552: 80-81) และเหตุผลอีกประการหนึ่งคือพ่อค้าชาวฮอลันดาไม่ประสงค์ให้กรุงศรีอยุธยาและญี่ปุ่นติดต่อกันค้าขายกันโดยตรงเพราะฮอลันดาพยายามจะผูกขาดการค้าในตลาดเอเชียจึงไม่ปรารถนาให้ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและ

ญี่ปุ่นฟื้นตัวมาเป็นคู่แข่งทางการค้าของตน ความพยายามที่จะยุให้คนอยุธยาและญี่ปุ่นแตกคอกันนั้นพบหลักฐานจากจดหมายของเฮนริก บรูเวอร์ข้าหลวงใหญ่ประจำบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาที่ส่งถึงหัวหน้าคลังสินค้าชาวฮอลันดาประจำเมืองฮิราโดดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...ที่สยามนั้นเราจะยุให้คนสยามเกิดความชิงชังชาวญี่ปุ่นและที่ญี่ปุ่นก็เช่นกัน หากท่านมีโอกาสจงแจ้งให้เจ้าเมืองฮิราโดะและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทราบว่าคุณสยามมีความเกลียดชังคนญี่ปุ่นและได้ทำการดูหมิ่นเหยียดหยามพร้อมทั้งเนรเทศคนญี่ปุ่นออกนอกราชอาณาจักร...” (อิชิอิ โยเนโอะ และโยชิกาว่า โทชิฮารุ, 2542: 62)

บทสรุป

ความสัมพันธ์ไทยญี่ปุ่นมีมานานกว่า 600 ปี ชาวญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทช่วยราชการสงครามของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หลังจากนั้นชาวญี่ปุ่นเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ มีทั้งพวกที่เดินทางค้าขายไปมา และพวกที่ลงหลักปักฐานอาศัยอยู่ในชุมชนชาวญี่ปุ่นทางตอนใต้ของกรุงศรีอยุธยา หลังสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถชาวญี่ปุ่นมีบทบาททางการเมืองในฐานะทหารอาสาซึ่งมีส่วนร่วมปฏิบัติการในช่วงระยะที่มีการเปลี่ยนถ่ายอำนาจในราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมชาวญี่ปุ่นชื่อยามาตะ นางามาซะมีบทบาทสำคัญในราชการจนได้เลื่อนยศศักดิ์เป็นออกญาเสนาภิมุข และมีอำนาจควบคู่กับเจ้าพระยากลาโหม ในยุคสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนี้สัมพันธไมตรีระหว่างอยุธยาและญี่ปุ่นเป็นไปอย่างแนบแน่นด้วยไมตรีจิตมิตรภาพ มีการติดต่อกันทางการทูตและแลกเปลี่ยนเครื่องราชบรรณาการกันอยู่หลายครั้ง ซึ่งราชสำนักกรุงศรีอยุธยามีความระมัดระวังเป็นอย่างมากในกระทำการที่อาจจะกระทบถึงสวัสดิภาพของชาวญี่ปุ่น ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่กรุงศรีอยุธยามีสงครามกับกัมพูชา ราชสำนักอยุธยาได้ส่งพระราชสาส์นทำความเข้าใจกับราชสำนักญี่ปุ่นอยู่เสมอ ส่วนพระราชสาส์นที่ทางกัมพูชาส่งถึงราชสำนักญี่ปุ่นนั้นมักมีเนื้อความฟ้องร้องถึงพฤติกรรมอันไม่เหมาะสมของโจรสลัดชาวญี่ปุ่น หลังรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สัมพันธภาพระหว่างชาวสยามและชาวญี่ปุ่นเริ่มห่างเหิน ตึงเครียด และถึงขั้นขาดสัมพันธอันดีต่อกันไปชั่วระยะหนึ่ง โดยญี่ปุ่นปฏิเสธการรับคณะทูตจากกรุงศรีอยุธยา ในด้านสวัสดิภาพชีวิตของชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น จากการที่เคยอยู่ดีมีสุขต้องกลับกลายเป็นระหกระเหินอพยพหนีภัยออกนอกสยามเพราะไม่เป็นที่ไว้วางใจกันอีกต่อไป หมู่บ้านชาวญี่ปุ่นถูกเผาไล่ที่และชาวญี่ปุ่นถูกไล่ล่า นำสังเกตว่าราชสำนักกรุงศรีอยุธยาให้ยศ

ตำแหน่ง และอำนาจแก่ยามาตะ นางามาซะ และราชสำนักกรุงศรีอยุธยาอีกเช่นกันที่ทำลายชีวิตของยามาตะ ส่วนโอรสลูกชายของยามาตะแม้จะหนีภัยจากอยุธยาไปพึ่งพาทศไตรียัมพูชาแต่โชคไม่ดีที่เข้าไปช่วยผัดขันธ์ กลุ่มทหารอาสาของโอรสช่วยพระเจ้ากรุงกัมพูชารบชิงบัลลังก์กับฝ่ายตรงข้าม แต่ฝ่ายของพระเจ้ากรุงกัมพูชาพ่ายแพ้ โอรสจึงต้องจบชีวิตลงที่กัมพูชา กรุงศรีอยุธยาและกรุงกัมพูชาจึงเป็นที่ๆ สร้างโอกาส สร้างชีวิตและความทรงจำทั้งที่ดีและไม่ดีให้กับชาวญี่ปุ่น และจะเป็นสิ่งที่จารึกไว้ในประวัติศาสตร์ของชาวญี่ปุ่น ชาวขแมร์ (กัมพูชา) และชาวสยาม (ไทย) ตลอดไป

บรรณานุกรม

จิตรสิงห์ ปิยะชาติ. (2552). **สงครามไทยรบเขมร**. พิมพ์ครั้งที่ 1: ยิปซี.

ถนอม อานามวัฒน์. (2542). “สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสมัยกรุงศรีอยุธยา” **วารสารประวัติศาสตร์**. หน้า 54-66.

บุญสมหญิง พลเมืองดี. (2552). **สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง: ประวัติศาสตร์กับมุมมองทางคติชนวิทยา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยนเรศวร.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20. (2506). **จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น โดยเซอร์เออนสท์ ซาเตา แปลโดย หลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ณะสิริ)**. พิมพ์ครั้งที่ 1 เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพันเอกพระยาศักดิ์ดาภิธวรฤทธิ (แปลก นิลกุล): พระนคร.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20. (2524). **จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น โดยเซอร์เออนสท์ ซาเตา แปลโดย หลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ณะสิริ)**. พิมพ์ครั้งที่ 5 เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ณะสิริ): กรุงเทพมหานคร.

ประเสริฐอักษรนิติ, หลวง. (2504). **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงสารประเสริฐและฉบับกรมพระปรมาธิบดีฯ และพงศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 1: องค์การค้าของคุรุสภา.

พรวณี เกษมกล. (2553). **ผลัดแผ่นดินกรุงศรี**. พิมพ์ครั้งที่ 1: แสงดาว.

ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (แปล). (2512). **บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 1: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหมอบรัดเล. (2549). พิมพ์ครั้งที่ 2: สำนักพิมพ์
ไอซีต.

ศิลปากร, กรม. (2504). **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 จดหมายเหตุของโยส เซาเต็น.**
พิมพ์ครั้งที่ 1: ชุมชุมช่าง.

สมโชติ อ๋องสกุล. (2519). การศึกษาใหม่เกี่ยวกับรัชกาลพระเอกาทศรถ พระศรีเสาวภาคย์และ
พระเจ้าทรงธรรม. **วารสารประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.** 1 (2),
1-19.

อิทธิ โยเนโอะ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ. (2542). [ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสายชล วรรณรัตน์
บรรณาธิการแปล]. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี.** พิมพ์ครั้งที่ 2: มูลนิธิโครงการ
ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

การใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นเพื่อส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกัน ในชั้นเรียนคณิตศาสตร์ที่สอนด้วยวิธีการแบบเปิด

ชูศักดิ์ อุดอินแก้ว¹

เจนสมุทร แสงพันธ์²

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์การวางแผนการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นของครูที่เน้นการอภิปรายและเปรียบเทียบกันทั้งชั้นเรียน และ 2) ศึกษาแนวทางการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นของครูที่ส่งเสริม การอภิปรายและเปรียบเทียบกันทั้งชั้นเรียน ของครูและนักเรียนในชั้นเรียนที่สอนด้วยวิธีการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิดเป็นโรงเรียนในโครงการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิดในเขตพื้นที่การศึกษาภาคเหนือ ผู้วิจัยในฐานะนักศึกษาปฏิบัติงานวิชาชีพครู ทำหน้าที่สอนในชั้นเรียนและเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสอนในหน่วยการเรียนรู้เรื่อง ทศนิยม จำนวน 10 คาบ ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ปีการศึกษา 2554 ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ประกอบด้วย แผนการจัดการเรียนรู้ที่มีการวางแผนการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่น การบันทึกวีดิทัศน์ การบันทึกภาพนิ่งแบบบันทึกหลังการสอน ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เอกสารและวิเคราะห์วีดิทัศน์และนำเสนอข้อมูลโดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า

1. การวางแผนการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นของครู เริ่มจากการวิเคราะห์เนื้อหาในหนังสือเรียนแล้วจึงนำมาวางแผนลำดับขั้นของการสอนพร้อมการกำหนดบริเวณการใช้กระดานดำโดยแบ่งเป็น 4 ส่วนเรียงจากด้านซ้ายไปยังด้านขวาของกระดานดำ ได้แก่ บริเวณที่ใช้สำหรับการ 1) ทบทวนบทเรียนและการนำเสนอสถานการณ์ปัญหาปลายเปิด 2) นำเสนอคำสั่งของกิจกรรม 3) วางตำแหน่งในการเลือกและจัดลำดับการนำเสนอผลงานของนักเรียน และ 4) สรุปบทเรียนจากการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนโดยใช้สื่อเสริมเพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุปของบทเรียนร่วมกัน

2. แนวทางการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นของครูที่ส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบกันทั้งชั้นเรียน ได้แก่ ครูมีการ 1) จัดเรียงลำดับแนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้น 2) ใช้พื้นที่ด้านบนของกระดานนำเสนอที่นักเรียนไปติดไว้บนกระดานดำ เพื่อเขียนคำสำคัญ หรือ

¹ นายชูศักดิ์ อุดอินแก้ว ตำแหน่งครูผู้ช่วย โรงเรียนจักรคำคณาทร จังหวัดลำพูน

² อาจารย์ ดร.เจนสมุทร แสงพันธ์ สาขาวิชาคณิตศาสตร์ศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

แนวทางในการแก้ปัญหาที่ได้จากการฟังนักเรียนในขณะที่มีการอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียน 3) ใช้สื่อเสริมสำหรับขยายแนวคิดให้เกิดความชัดเจน เพื่อสนับสนุนการนำเสนอแนวคิดของนักเรียนและกระตุ้นให้นักเรียนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในการอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียนมากขึ้น

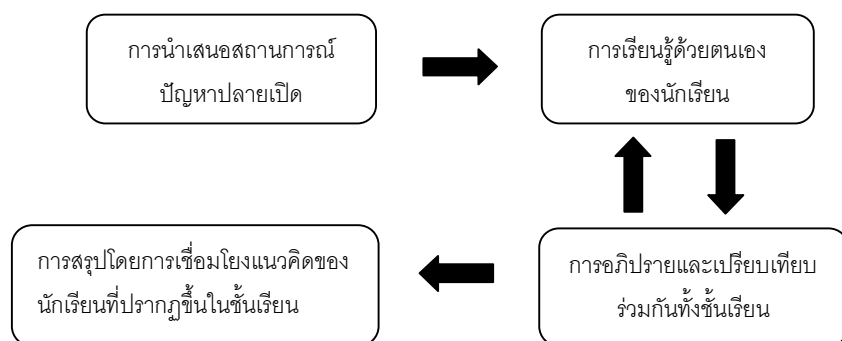
ความเป็นมาของปัญหาการวิจัย

ห้องเรียนคณิตศาสตร์โดยทั่วไป กระดานดำถือเป็นสื่อหลักที่มีความจำเป็นต่อการจัดการกิจกรรมการเรียนการสอนของครู โดยส่วนใหญ่จะเห็นว่า ครูจะใช้กระดานดำสำหรับการเขียนโจทย์ปัญหา และแสดงขั้นตอนในการแก้ปัญหา ตามแนวทางและวิธีการของครู ตลอดทั้งคาบ สำหรับนักเรียนก็มีหน้าที่จดบันทึกจากตัวอย่างและการแก้ปัญหาตามกระดาน การใช้กระดานดำในลักษณะดังกล่าว ไม่ได้ส่งเสริมให้นักเรียนได้เกิดการเรียนรู้ และพัฒนาวิธีการคิด การแก้ปัญหาด้วยตนเอง อีกทั้งนักเรียนไม่มีส่วนร่วมในการใช้กระดานเพื่ออภิปรายแนวคิดร่วมกัน

จากการศึกษาการใช้กระดานดำของครูญี่ปุ่นพบว่าในชั้นเรียนของครูในประเทศญี่ปุ่นนั้นให้ความสำคัญกับการวางแผนการใช้กระดานดำมาก สำหรับการสื่อสารทางคณิตศาสตร์ และการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นตลอดกระบวนการในชั้นเรียน (Yoshida, 2002) ทั้งนี้ Ninomiya (2010, หน้า 28) ได้กล่าวว่า “ครูญี่ปุ่นอ้างถึงการใช้ (use) และการจัดการ (organization) เกี่ยวกับกระดานดำด้วยคำว่า Bansho(板書)หรือการเขียนกระดานดำ (board writing) Yoshida (2008) ได้กล่าวว่า กระดานดำถูกใช้เพื่อแสดงถึงลำดับขั้นตอนกระบวนการของบทเรียนและเพื่อเชื่อมโยงส่วนต่างๆ ของบทเรียนเข้าด้วยกันในการสร้างความเข้าใจร่วม โดยที่ใช้กระดานดำของครูญี่ปุ่นทำหน้าที่ดังต่อไปนี้คือ 1) บันทึกสิ่งที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน 2) ช่วยให้นักเรียนจำสิ่งที่นักเรียนต้องทำและคิด 3) ช่วยให้นักเรียนมองเห็นความเชื่อมโยงของส่วนต่างๆ ของบทเรียน และความต่อเนื่องของบทเรียน 4) เป็นที่ๆ สำหรับการอภิปรายถึงความเหมือนและความต่างเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหาที่นักเรียนนำเสนอ และ 5) เป็นที่ๆ มีการจัดระบบกับการคิดของนักเรียนและพัฒนาแนวคิดใหม่ ในความหมายดังกล่าวนี้เองอาจจะเรียกได้ว่าการใช้กระดานดำเป็นยุทธวิธีในเชิงการสอน (Instructional strategy) คณิตศาสตร์ที่กระตุ้นการคิดทางคณิตศาสตร์ของนักเรียนให้มีความชัดเจนมากขึ้นผ่านการจัดระบบและองค์ประกอบบนกระดานดำ

จากความสำคัญของการใช้กระดานดำดังกล่าวได้เกี่ยวข้องกับ การอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนโดย เจนสมุทร แสงพันธ์ (2554) ได้กล่าวถึง ความสำคัญของการใช้กระดานที่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเชิงการสอนเพื่ออภิปรายและเปรียบเทียบวิธีการคิดของนักเรียนโดยเพิ่มเติมการวางแผนการใช้กระดานดำเข้าไปในการร่วมสร้างแผนจัดการเรียนรู้ มีการพัฒนาแบบประเมินการใช้กระดานดำระหว่างสังเกตชั้นเรียน และอภิปรายถึงวิธีการใช้กระดานดำของตนเองในการร่วมสะท้อนผลชั้นเรียน สำหรับการอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียนมีความสำคัญในการเรียนรู้ของนักเรียนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศญี่ปุ่น ได้เรียกขั้นการสอนนี้ว่า Neriage หรือการอภิปรายทั้งชั้นเรียนถือว่าเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญมากที่สุดในการเรียนที่เน้นวิธีการคิดแก้ปัญหาที่หลากหลาย ในขั้นของการอภิปรายทั้งชั้นเรียนนี้ ครูญี่ปุ่นจะส่งเสริมให้นักเรียนฟังเสียงหรือแนวคิดของคนอื่นๆ อย่างตั้งใจและระมัดระวัง และให้พิจารณาถึงมีประสิทธิภาพของยุทธวิธีใน การแก้ปัญหาแบบต่างๆ ดังนั้นครูจึงใช้การอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียนเพื่อกำหนดร่วมกันกับนักเรียนว่ายุทธวิธีในการแก้ปัญหาใดที่สมเหตุสมผลที่สุดและเป็นยุทธวิธีที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด (Inoue, 2010)

จากที่ผู้วิจัยได้ทำหน้าที่เป็นนักศึกษาปฏิบัติการสอนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ในโรงเรียนที่ใช้วัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน (Lesson study) และวิธีการแบบเปิด (Open approach) เป็นแนวทางการสอนที่สอดคล้องกับกระบวนการของการศึกษาชั้นเรียนโดยใช้สถานการณ์ปัญหาปลายเปิดในขั้นตอนการสอนซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอนดังนี้ 1) การนำเสนอสถานการณ์ปัญหาปลายเปิด 2) การเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน 3) การอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน และ 4) การสรุปบทเรียนจากการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน ดังปรากฏในภาพที่ 1

ภาพ 1 แสดง 4 ขั้นตอนของวิธีการแบบเปิดในฐานะที่เป็นแนวทางการสอน

จากแนวทางการสอนดังกล่าวนี้ รายละเอียดของสถานการณ์ปัญหาจะถูกนำเสนอเพื่ออภิปรายและถูกบันทึก/เขียนไว้ตั้งแต่ช่วงแรกของชั้นเรียน และระหว่างช่วงการอภิปรายในชั้นเรียนนั้น วิธีการที่แตกต่างกันที่นักเรียนใช้ในการแก้ปัญหาจะถูกนำเสนอเพื่อที่ทำให้แต่ละวิธีการที่นำเสนอ นั้น ถูกอธิบายเพื่อให้มีความชัดเจนมากขึ้น ทำให้เห็นถึงข้อดีและข้อจำกัดของแต่ละวิธีอีกด้วย เพื่อที่จะบันทึกวิธีการแก้ปัญหาของนักเรียนและการสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมในการอภิปรายในชั้นเรียน ครูจึงจำเป็นต้องใช้กระดานดำเป็นเครื่องมืออย่างมากซึ่งกิจกรรมทั้งหมดของชั้นเรียนจะเกิดขึ้นและประจักษ์บนพื้นที่ของกระดานดำ

ในชั้นเรียนของผู้วิจัยยังพบกับความยุ่งยากในการจัดการแนวคิดของนักเรียนและการส่งเสริมให้นักเรียนเกิดการอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียน สิ่งที่ผู้วิจัยพบคือ นักเรียนให้ความสนใจในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างที่มีการนำเสนอแนวคิดหน้าชั้นเรียนน้อยและในช่วงที่มีการให้เพื่อนซักถามมีนักเรียนบางส่วนเท่านั้นที่ให้ความสนใจ และซักถามในประเด็นที่เกี่ยวกับเรื่องที่เรียน แต่มีนักเรียนอีกบางส่วน ยังคง และเล่นกับเพื่อนอยู่ จึงไม่ได้เข้าใจอย่างชัดเจนในสิ่งที่เพื่อนนำเสนอ ผู้วิจัยตลอดจนผู้สังเกตชั้นเรียนได้เห็นความสำคัญว่า การสอนในชั้นการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนนี้ เป็นช่วงที่นักเรียนจะเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันได้มาก นักเรียนสามารถเสนอความคิดและเปรียบเทียบแนวคิดของตนเองกับเพื่อนเพื่อแสดงออกในสิ่งที่ตนเองรู้และเข้าใจ เรียนรู้วิธีการแนวคิดต่างๆ จากการอภิปราย แต่สิ่งที่ถือเป็นความยุ่งยากของผู้สอนในชั้นการสอนนี้คือ การวางแผนในการอภิปรายโดยเฉพาะการจัดการกับลำดับแนวคิดของนักเรียนที่จะใช้สำหรับอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียน รวมถึงการเตรียมประเด็น คำถามสำหรับการอภิปราย ผู้วิจัยพบว่าอุปสรรคอย่างหนึ่งของการสอนในชั้นการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนของผู้สอน คือ การใช้กระดานดำ ผู้สอนจะใช้กระดานดำสำหรับการทำหน้าที่เพียงแค่นำผลงานของนักเรียนไปติดบนกระดานดำเพื่อให้เพื่อนนำเสนอผลงานเท่านั้น โดยไม่ได้สนใจว่า กระดานดำนั้นเป็นสื่อหลักที่จะจัดลำดับแนวคิดที่มีความสำคัญสำหรับใช้ในการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนให้นักเรียนได้เกิดการเชื่อมโยงความรู้ เป็นที่ๆ สำหรับการอภิปรายถึงความเหมือนและความต่างเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหาที่นักเรียนนำเสนอ

ดังเหตุผลที่ได้กล่าวมานี้ ทำให้ ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา การใช้กระดานดำของครูเพื่อส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน โดยใช้กรณีศึกษา หน่วยการเรียนรู้เรื่อง ทศนิยม รวมทั้งหมด 10 คาบ เนื่องจากเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความคิดรวบยอดเหมาะสำหรับการส่งเสริมการอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียนและเป็นพื้นฐานที่สำคัญใน

การเรียนรู้ในระดับสูงขึ้นไป ซึ่งการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ สร้างแผนการใช้กระดานดำของครู ที่เน้นการอภิปรายและเปรียบเทียบกันทั้งชั้นเรียนและนำแผนกระดานดำที่สร้างขึ้นไว้ส่งเสริม การอภิปรายและเปรียบเทียบกันทั้งชั้นเรียนอันจะเป็นประโยชน์ในแง่หนึ่งของการนำ นวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิดไปใช้ในการเรียนการสอนวิชาคณิตศาสตร์ที่ ส่งเสริมการอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียนต่อไป

จุดประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์การวางแผนการใช้กระดานดำของครูที่เน้นการอภิปรายและเปรียบเทียบ กันทั้งชั้นเรียน
2. เพื่อศึกษาแนวทางการใช้กระดานดำของครูที่ส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบ ร่วมกันทั้งชั้นเรียน

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเป็นครูผู้สอนในชั้นเรียนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย โดยที่กลุ่มเป้าหมาย ในการวิจัยครั้งนี้คือ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนชุมชนบ้านบวกรกน้อยจำนวน 38 คน ที่ใช้นวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูด้วยการศึกษาชั้นเรียน (Lesson Study) และวิธีการ แบบเปิด (Open approach) และเนื้อหาที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้คือ เรื่องทศนิยม ซึ่งเป็นหน่วย การเรียนรู้ที่ 8 ตามหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ “Study with Your Friends: Mathematics for Elementary School Grade 1-6” ฉบับภาษาอังกฤษ ของประเทศญี่ปุ่น (Gakkoh Toshō, 2005) เป็นหนังสือเรียนที่ศูนย์วิจัยคณิตศาสตร์ศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น นำมาใช้ในโรงเรียนที่ใช้นวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบ เปิด และอ้างอิง Inprasitha (2010) จำนวน 10 คาบ

นิยามศัพท์เฉพาะ

วิธีการแบบเปิด (Open Approach) หมายถึง แนวทางการสอนที่บูรณาการกับการ ใช้นวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน (Lesson Study) ในการร่วมกันออกแบบหน่วยกิจกรรมการ เรียนรู้ในหน่วยการเรียนรู้เรื่องหนึ่งๆ โดยมีขั้นตอนการสอน 4 ขั้นตอนได้แก่ 1) การนำเสนอ สถานการณ์ปัญหาปลายเปิด 2) การเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน 3) การอภิปรายและ

เปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน 4) การสรุปบทเรียนจากการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน (Inprasitha, 2010)

การวางแผนการใช้กระดานดำ (bansho-keikagu) หมายถึง เป็นการวางแผนการใช้กระดานดำของครูญี่ปุ่น สำหรับเป็นเครื่องมือในการจัดระบบความคิดของนักเรียนโดยมีการวางแผนการใช้กระดานดำอย่างเป็นระบบ

การใช้กระดานดำของครู (bansho) หมายถึง เป็นการใช้กระดานดำเพื่อจัดระบบองค์ประกอบต่างๆ บนกระดานดำในชั้นเรียนเพื่อนำเสนอปัญหา และคำสั่งของกิจกรรม แผนภาพ คำสำคัญ ผลงานของนักเรียน โดยมีการวางแผนการใช้กระดานดำล่วงหน้าโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอและสร้างความเข้าใจในการอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียน

การอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน หมายถึง ขั้นตอนที่สามในวิธีการแบบเปิดในฐานะที่เป็นแนวการสอน (Inprasitha, 2010) เป็นขั้นตอนที่ครูนำเอาแนวคิดของนักเรียนมาจัดลำดับ แล้วนำเสนอประเด็นเพื่อให้นักเรียนได้อภิปรายและเปรียบเทียบความเหมือนความแตกต่างของแนวคิดการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวทางการแก้ปัญหา การส่งเสริมการอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียน และวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานจากเอกสาร และสภาพจริงของชั้นเรียน รวมทั้งได้ศึกษาการสร้างแผนการใช้กระดานดำของครูในการจัดการเรียนการสอนตามลำดับการสอนด้วยวิธีการแบบเปิด (Open Approach)

2. ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เนื้อหา สำหรับการวิจัยครั้งนี้ คือ ทศนิยม ซึ่งพบแนวทางว่า การใช้กระดานดำของครู น่าจะส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน ของนักเรียนให้เกิดความเข้าใจ ในความหมายของ ทศนิยม ได้

3. ผู้วิจัยออกแบบและเก็บรวบรวมข้อมูล ตามขั้นตอนกระบวนการ การศึกษาชั้นเรียน (Lesson Study) และวิธีการแบบเปิด (Open Approach) ตามขั้นตอนดังนี้

3.1 การสร้างแผนการจัดการเรียนรู้และแผนการใช้กระดานดำมีวิธีดำเนินการดังต่อไปนี้

3.1.1 ศึกษาเนื้อหา ในหน่วยการเรียนรู้ เรื่องทศนิยม จากในหนังสือเรียนญี่ปุ่น

3.1.2 วิเคราะห์โครงสร้างหน่วยการเรียนรู้โดยกำหนดจำนวนคาบกิจกรรมเป้าหมายของบทเรียน และเนื้อหาที่เป็นจุดเน้นในแต่ละคาบร่วมกัน ระหว่างผู้สอน และครูผู้สังเกตชั้นเรียน

3.1.3 วางแผนการจัดการเรียนรู้ในแต่ละคาบร่วมกันระหว่างผู้สอนและครูผู้สังเกตชั้นเรียน และวางแผนการใช้กระดานดำโดย วางแผนตำแหน่ง องค์ประกอบในการใช้กระดานดำตามลำดับการใช้กระดานดำดังนี้

ภาพ 2 แสดงองค์ประกอบในการกำหนดพื้นที่การใช้กระดานดำตามลำดับการใช้กระดานดำ

3.2 การปฏิบัติการสอนในชั้นเรียนและสังเกตการสอน

การเก็บรวบรวมข้อมูล จากการบันทึกวิดีโอการสอน บันทึกหลังการสอน แบบสังเกตชั้นเรียน ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนชุมชนบ้านบวกรกน้อย จังหวัดเชียงใหม่

3.3 การสะท้อนผลชั้นเรียน

เมื่อปฏิบัติการสอนในแต่ละคาบเสร็จสิ้น ผู้วิจัย และครูผู้สังเกตจะร่วมกันสะท้อนผลการปฏิบัติ โดยได้กล่าวถึง แนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน การอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันของนักเรียนที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน การใช้กระดานดำของครูในการส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน โดยจะนำเอาปัญหา แนวทางการแก้ไข ไปปรับปรุงแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในคาบถัดไป

ผลการวิจัย

1. การวิเคราะห์การวางแผนการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นที่เน้นการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนในชั้นเรียนที่สอนด้วยวิธีการแบบเปิด

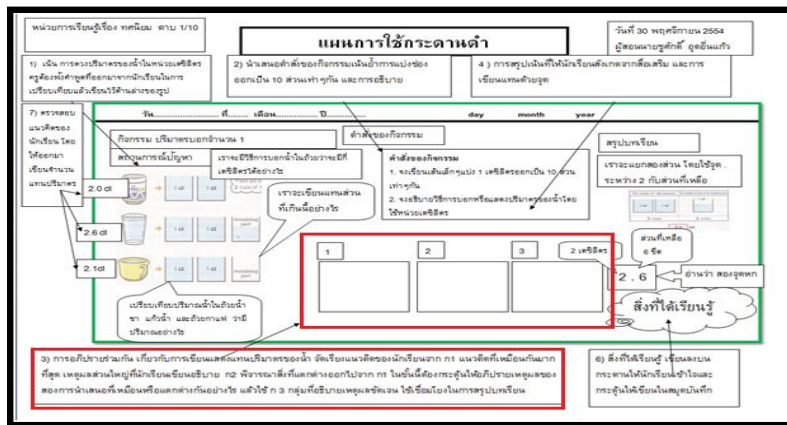
ผู้วิจัยและครูในทีมการศึกษาชั้นเรียนได้ร่วมกันวางแผนการวางแผนการใช้กระดานดำ จะจัดเรียง ส่วนประกอบต่างๆ แล้วเขียนบันทึกไว้ โดยจะมีการวางแผนในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือมีการวางแผนกระดานดำ จากด้านซ้ายไปยังด้านขวาของกระดาน โดยจะแบ่งการใช้กระดานออกเป็น 4 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ตำแหน่งซ้ายสุดจะติด รูปภาพ เพื่อนำเสนอสถานการณ์ปัญหาปลายเปิด ในขั้นนี้ได้วางแผน คาดการณ์แนวคิดที่มาจากคำพูดของนักเรียน เพื่อเขียนไว้บนกระดานดำหรือประเด็นคำถามที่ครูต้องการเน้นเพื่อทำให้นักเรียนทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหา

ส่วนที่ 2 บริเวณส่วนกลางของกระดานดำที่ใช้ติดคำสั่งของกิจกรรม

ส่วนที่ 3 บริเวณตรงกลางของกระดานส่วนล่าง สำหรับการติดใบกิจกรรมของนักเรียน โดยเว้นช่องว่างด้านบนใบกิจกรรมสำหรับการเขียนแนวคิดนักเรียน ในขั้นนี้ครูได้วางแผน ลำดับของการอภิปราย ไว้ในแผนการใช้กระดานดำด้วยคือ “ ลำดับที่ 1 ครูนำผลงานของนักเรียนโดยพิจารณาจากการนำเสนอแนวคิดหรือเหตุผลของนักเรียนเป็นส่วนใหญ่ที่มานำเสนอ ก่อน ลำดับที่ 2 พิจารณาจากแนวคิดของนักเรียนที่แตกต่างออกไปจากการนำเสนอ ลำดับที่ 1 ในขั้นนี้ครูต้องกระตุ้นให้นักเรียนอภิปรายเหตุผลของสองการนำเสนอว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร แล้วใช้ กลุ่มที่ 3 กลุ่มที่อธิบายเหตุผลชัดเจน ใช้เชื่อมโยงในการสรุปบทเรียน”

ส่วนที่ 4 เป็นบริเวณด้านขวาของกระดาน จะไว้สำหรับการสรุปบทเรียนที่เกิดจากการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน ดังแสดง การวางแผนการใช้กระดานดำของครู ในภาพที่ 2 หน่วยการเรียนรู้ เรื่อง ทศนิยม คาบที่ 1 ปริมาตรบอกจำนวน 1

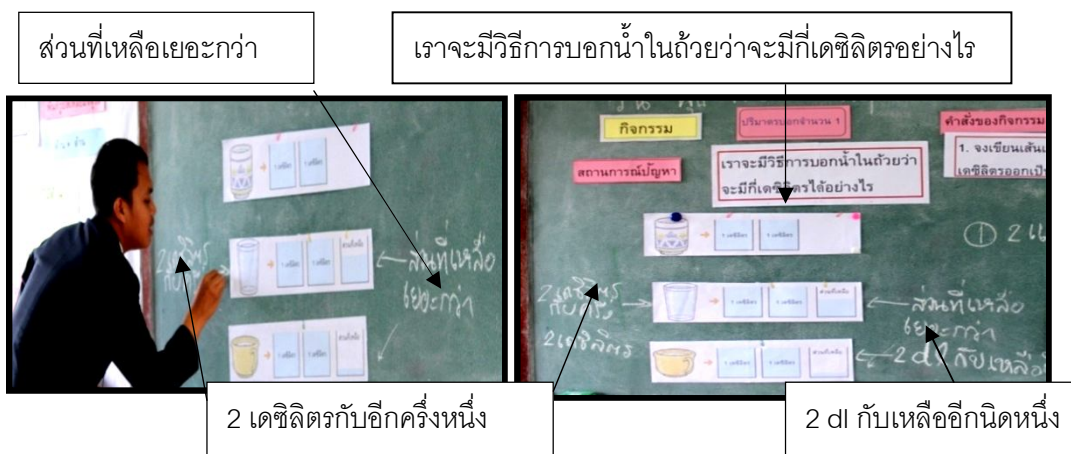

ภาพที่ 3 แสดงตำแหน่งของการวางแผนการใช้กระดานดำในชั้นการอภิปรายและเปรียบเทียบ
ร่วมกันทั้งชั้นเรียนใน คาบที่ 1 กิจกรรมปริมาตรบอกจำนวน 1

2. แนวทางการใช้กระดานแบบญี่ปุ่นที่ส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกัน ทั้งชั้นเรียนในชั้นเรียนที่สอนด้วยวิธีการแบบเปิด

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์หัตถ์ทัศนกรรมการสอนเรื่อง ความหมายและการเขียนสัญลักษณ์
ของทศนิยม เพื่อนำเสนอแนวทางการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นที่เน้นการอภิปรายและ
เปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน ผู้วิจัยพบว่า

ครูผู้สอนใช้กระดานดำสำหรับการอภิปรายตั้งแต่การนำเสนอสถานการณ์ปัญหา โดย
ครูจะใช้กระดานด้านซ้ายสำหรับติดรูปภาพของสถานการณ์ปัญหาและร่วมกันอภิปรายเพื่อให้
นักเรียนทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหา ยกตัวอย่างจากสถานการณ์ปัญหาของคาบ 1/10
ซึ่งมีเป้าหมายให้นักเรียนหาวิธีการบอกปริมาตรของน้ำในถ้วยว่าจะมีกี่เดซิลิตร ในขั้นนี้ครูได้
ฟังคำพูดที่มาจากนักเรียนและเขียนคำพูดที่นักเรียนได้กล่าวถึงปริมาตรของน้ำส่วนที่เหลือไว้
บนกระดาน (ดังภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 แสดงการใช้กระดานดำของครูสำหรับการอภิปรายในขั้นการนำเสนอสถานการณ์ปัญหา

ในขั้นการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน ครูได้มีการเตรียมพร้อมสำหรับการจัดเรียงลำดับแนวคิดของนักเรียนไว้ในแผนการใช้กระดานดำดังนี้ คือ การอภิปรายร่วมกันเกี่ยวกับการเขียนแสดงแทนปริมาตรของน้ำ จัดเรียงแนวคิดของนักเรียนในการนำเสนอผลงาน 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 จากแนวคิดที่เหมือนกันมากที่สุด ซึ่งเป็นเหตุผลส่วนใหญ่ที่นักเรียนได้เขียนอธิบาย กลุ่มที่ 2 พิจารณาส่งที่แตกต่างออกไปจาก กลุ่มที่ 1 ในขั้นนี้ต้องกระตุ้นให้ร่วมกันอภิปรายและเปรียบเทียบแนวคิด ให้ค้นหาว่ามีการนำเสนอประเด็นที่เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร แล้วใช้ กลุ่มที่ 3 กลุ่มที่อธิบายเหตุผลชัดเจน ใช้เชื่อมโยงในการสรุปบทเรียน

ยกตัวอย่าง การสอนจริง ในคาบเรียนที่ 1 เรื่อง ความหมายของทศนิยม กิจกรรม ปริมาตรบอกจำนวน ผู้สอนได้จัดเรียงลำดับแนวคิดโดยเริ่มจากกลุ่มที่มีวิธีการคิดเหมือนกันหรือเป็นแนวคิดของนักเรียนส่วนใหญ่นำเสนอเป็นกลุ่มแรกคือ 2.6 แล้วให้ร่วมกันอภิปรายโดยเปิดโอกาสให้นักเรียนซักถามเพื่อน และถามกระตุ้นนักเรียนว่า มีกลุ่มใดที่มีวิธีการที่เหมือนกับกลุ่มนี้บ้าง แล้วจึงร่วมกันสรุปแนวคิดที่เหมือนกันนั้น ว่า 2 แก้ว รวมกับ 6 ช่อ เล็ก เป็น 2.6 หลังจากนั้นนำแนวคิดของกลุ่มที่ 2 ที่เขียนจำนวน 8.6 ซึ่งเห็นว่า นักเรียนให้ความสนใจในการอภิปรายและซักถามมาก มีการพยายามตั้งประเด็นของการอภิปรายความหมายของ 8 และ 6 คำถามของนักเรียนคนหนึ่งทีกล่าวว่า “เอา 8 มาจากไหนคะ” นักเรียนพยายามสนทนากันในกลุ่ม และเชื่อมโยงปริมาตรของน้ำที่เต็มแก้ว เป็นเหตุผลมาตอบ หรือโต้แย้งแนวคิดโดยเปรียบเทียบวิธีการของกลุ่มที่นำเสนอกับกลุ่มของตนเอง (ภาพที่ 5) โดยครูจะมีหน้าที่ในการเชื่อมโยงแนวคิด กระตุ้นให้นักเรียนอธิบายเหตุผล การอภิปรายของนักเรียน

ทำให้ผู้สอนสังเกตว่า นักเรียนมีความเข้าใจในความหมายของ 2 ที่อยู่หน้าจุด คือน้ำส่วนที่เต็ม และ ตัวเลข 6 ที่อยู่หลังจุดจะเป็นการแสดงปริมาตรของน้ำในส่วนที่เหลือได้อย่างชัดเจน ในขณะที่ด้วยกันครูก็เขียนคำสำคัญจากการนำเสนอผลงานของนักเรียนไว้บนกระดานนำเสนอ (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 5 แสดงการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนของนักเรียนจากแนวคิดของกลุ่มที่ออกไปนำเสนอ

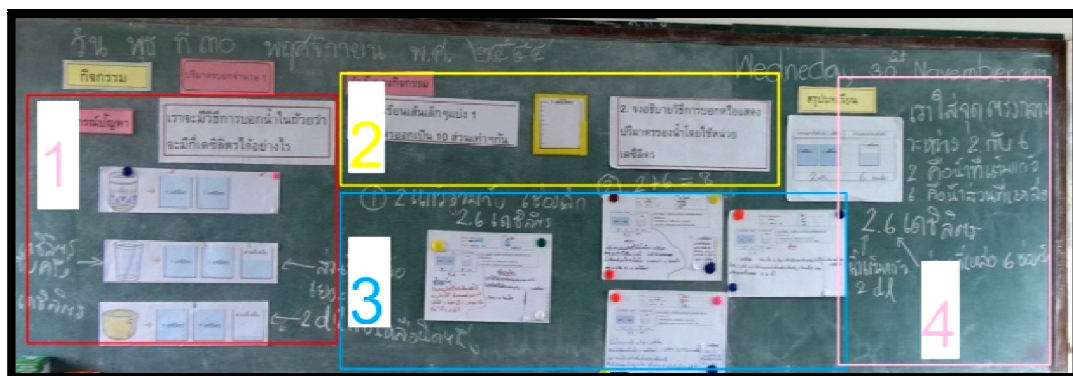

ภาพที่ 6 แสดงการทำหน้าที่ของครูในขณะที่มีการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนโดยการเขียนคำสำคัญจากการนำเสนอผลงานของนักเรียนไว้บนกระดานนำเสนอ

ทั้งนี้ ในขณะที่มีการนำเสนอแนวคิดของนักเรียน ครูจะเตรียมสื่อเสริม ติดไว้บนกระดานเพื่อให้ นักเรียนสามารถใช้อธิบายแนวคิดของตนเองให้เพื่อนได้เข้าใจมากขึ้นโดยสื่อเสริม เป็นรูปภาพขนาดใหญ่ให้นักเรียนร่วมกันอธิบาย ได้อย่างชัดเจนมากขึ้นเพื่อให้เกิดการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน ครูให้กลุ่มลำดับที่ 3 ออกมานำอธิบายแนวคิดของตนเอง ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีแนวคิดที่อธิบายความหมายของทศนิยมได้อย่างชัดเจน โดยครูนำผลงานของนักเรียนกลุ่มนี้ ติดบนกระดาน แล้วให้ตัวแทนกลุ่ม ออกมาอธิบายแนวคิดของตนเองจากกระดานนำเสนอ ซึ่งแนวคิดของนักเรียนกลุ่มนี้ได้อธิบายว่า “ 1 เดซิลิตร เท่ากับ 10 ช่องเล็ก แล้วปริมาตรจำนวนแก้วที่ใส่น้ำเต็ม 1 เดซิลิตร มีอยู่ 2 แก้ว แล้วมีจำนวนส่วนที่เหลืออยู่ 6 ช่องเล็ก เลยมีจำนวนทั้งหมด 2.6 เดซิลิตร” จากนั้น ครูก็ให้นักเรียนอธิบายแนวคิดนั้นอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้สื่อเสริมเป็นรูปภาพขนาดใหญ่ ที่แสดงปริมาตรของน้ำ ส่วนที่เต็ม

1 เดชิลิตร และ น้ำส่วนที่เหลือ โดยนักเรียนร่วมกันอภิปรายความหมายของการเขียน แสดง ปริมาตรของน้ำ

จากการใช้กระดานดำของครูในคาบที่ 1 นี้ สังเกตเห็นว่า การใช้กระดานดำของครูนั้น มีการปฏิบัติตามลำดับที่ได้วางแผนไว้ก่อนการสอนจริง ซึ่งการจัดวางตำแหน่งบางอย่างอาจเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่โดยรวมครูยังคงเนื้อหา และรูปแบบในการจัดตำแหน่งของกระดานดำ ไว้อย่างชัดเจนและครบถ้วน ดังภาพที่ 7

ภาพที่ 7 แสดงตำแหน่งการใช้กระดานของครู ส่วนที่ 1 นำเสนอสถานการณ์ปัญหาปลายเปิด ส่วนที่ 2 นำเสนอคำสั่งของกิจกรรม ส่วนที่ 3 การติดใบกิจกรรมและการอภิปรายร่วมกันทั้งชั้นเรียน และส่วนที่ 4 การสรุปบทเรียน

สรุปผล อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

1. แผนการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นที่เน้นการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน

ในการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นเพื่อส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนในการสอนคณิตศาสตร์ด้วยวิธีการแบบเปิดนั้น ครูผู้สอนมีการวางแผนบริเวณหรือพื้นที่การใช้กระดานดำออกเป็น 4 ส่วนโดยเรียงตามลำดับจากด้านซ้ายไปยังด้านขวาของกระดานดำตามลำดับดังนี้

1.1 พื้นที่สำหรับการทบทวนบทเรียนและการนำเสนอสถานการณ์ปัญหาปลายเปิด

1.2 พื้นที่สำหรับการนำเสนอคำสั่งของกิจกรรมและการใช้คำถามที่ทำให้เกิดความเข้าใจในขณะการเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน

1.3 พื้นที่สำหรับการติดตามผลงานของนักเรียนเพื่อใช้ในการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนโดยครูจะวางแผนพื้นที่ของกระดานดำในส่วนนี้สำหรับการเขียนแนวคิดของนักเรียนที่ปรากฏขึ้นในขณะมีการอภิปรายร่วมกันในชั้นเรียน มีการวางแผนการเรียงลำดับแนวคิดของนักเรียน มีการวางแผนเกี่ยวกับประเด็นสำหรับการอภิปรายให้ชัดเจน รวมไปถึง มีการวางแผนวิธีการใช้สื่อเสริมเพื่อเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียน

1.4 พื้นที่สำหรับการสรุปบทเรียนจากการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนวางแผนการขยายแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาแต่ละวิธีโดยใช้สื่อเสริม จนได้ข้อสรุปของบทเรียนร่วมกัน ซึ่งจะวางแผนการใช้กระดานดำให้สามารถปรากฏกิจกรรมการสอนตลอดทั้งคาบโดยไม่มีกรอบกระดาน

2. แนวทางการใช้กระดานดำเพื่อส่งเสริมการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนของครูในชั้นเรียนคณิตศาสตร์ที่สอนด้วยวิธีการแบบเปิดมี ดังนี้คือ

2.1 มีการจัดเรียงลำดับแนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้นไว้ล่วงหน้าในแผนการใช้กระดานดำ

2.2 ใช้พื้นที่ของกระดานดำสำหรับขยายแนวคิดของนักเรียน โดยการเขียนแนวคิดทางคณิตศาสตร์ที่สำคัญจากการนำเสนอ และการอภิปรายถกเถียงไว้ด้านบนของกระดานนำเสนอของนักเรียนในแต่ละกลุ่ม

2.3 ใช้สื่อเสริมติดบนกระดานดำ ประกอบการใช้คำถามของครูเพื่อให้นักเรียนออกมาอธิบายแนวคิดหรือความเข้าใจด้วยตนเองบนกระดานดำ

การอภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยมีประเด็นการอภิปรายผลการวิจัยดังนี้

1) ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า ทั้ง 4 องค์ประกอบของแผนการใช้กระดานแบบญี่ปุ่น มีเป้าหมายเฉพาะเจาะจงไปที่การพยายามนำแนวคิดของนักเรียนมานำเสนอและทำให้เกิดการเชื่อมโยงแนวคิดทางคณิตศาสตร์จากการอภิปรายและเปรียบเทียบแนวคิดการแก้ปัญหาเหล่านั้นทั้งชั้นเรียน ซึ่งการวางแผน การใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นในลักษณะนี้เกิดจากความพยายามของผู้วิจัยและทีมการศึกษาชั้นเรียนของโรงเรียนกลุ่มเป้าหมายซึ่งต้องการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนด้วยวิธีการแบบเปิดจากการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่น ลักษณะของการวางแผนกระดานดำในงานวิจัยนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยของเจนสมุทธร แสงพันธ์ (2555) ว่า การวางแผนกระดานดำอย่างเป็นระบบจะช่วยให้นักเรียนเห็นกระบวนการการ

แก้ปัญหาและแนวคิดทั้งหมดที่เกิดขึ้นตลอดคาบโดยไม่มีการลบข้อความใดทิ้ง โดยมีการจัดลำดับแนวคิดของนักเรียนไว้เพื่อถามให้เกิดการอภิปรายในชั้นเรียนมากขึ้น

2) ผลการวิจัยการใช้กระดานดำของครูช่วยให้ครูและนักเรียนมองเห็นกิจกรรมการสอนตลอดทั้งคาบได้อย่างชัดเจน ทำให้ห้องเรียนของผู้วิจัยในชั้นการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนนักเรียนเกิดการเรียนรู้มากที่สุดจากการเปรียบเทียบแนวคิดจากเพื่อนและการอภิปรายร่วมกันบนกระดานดำซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการใช้กระดานดำของครูญี่ปุ่น Yoshida (2008) ที่กล่าวว่า การใช้กระดานดำของครูญี่ปุ่นทำหน้าที่ ช่วยให้นักเรียนมองเห็นความเชื่อมโยงของส่วนต่างๆ ของบทเรียน และความต่อเนื่องของบทเรียน ตลอดจน เป็นที่ๆ สำหรับการอภิปรายถึงความเหมือนและความต่างเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหาที่นักเรียนนำเสนอ อีกทั้งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ เจนสมุทร แสงพันธ์ (2555) ที่กล่าวถึง การใช้กระดานดำของครูญี่ปุ่นเป็นเครื่องมือเชิงการสอนที่สำคัญสำหรับการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้ครูเข้าถึงวิธีการคิดของนักเรียนที่แสดงออกมา หลังจากการที่ครูให้โอกาสนักเรียนในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง และครูสามารถนำแนวคิดดังกล่าวเหล่านั้นมาขยายแนวคิดเพื่อแสดงให้เห็นยุทธวิธีในการแก้ปัญหาทั้งหมดที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน

3) แม้ว่างานวิจัยนี้ ไม่ได้เน้นไปที่การนำเสนอว่าหลังจากการใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นของครูในชั้นเรียนที่สอนด้วยวิธีการแบบเปิดนี้ไปแล้ว จะส่งผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนอย่างไรก็ตาม แต่ผลการวิจัยก็บ่งชี้ให้เห็นคุณภาพของกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียนในระหว่างการเรียนการสอนตามแนวทางการสอนด้วยวิธีการแบบเปิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งชั้นการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน การใช้กระดานดำของครูประกอบการใช้คำถามเพื่อกระตุ้นให้นักเรียนอภิปรายและเปรียบเทียบถึงความเหมือนและความแตกต่างของแนวคิดหรือยุทธวิธีในการแก้ปัญหา และการแสดงแทนการแก้ปัญหา (problem representation) เรื่องทศนิยม ที่แตกต่างหลากหลายที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน และที่สำคัญนักเรียนได้พัฒนาเครื่องมือในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจเรื่องทศนิยมในชั้นการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียนได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

1. การใช้กระดานดำแบบญี่ปุ่นเป็นผลลัพธ์ของการพัฒนาวิชาชีพครูที่อาศัยการทำความเข้าใจในงานเกี่ยวกับการสอนร่วมกันของครูในการสอนโดยเฉพาะ การสอนด้วยวิธีการแบบเปิดซึ่งเป็นการสอนคณิตศาสตร์ที่เน้นการแก้ปัญหา ครูผู้สอนวิชาคณิตศาสตร์สามารถแนวคิดเกี่ยวกับการใช้กระดานแบบญี่ปุ่นไปพัฒนาร่วมกันกับเพื่อนครูเพื่อช่วยกันวางแผนการใช้กระดานดำ วางแผนการสอนที่เน้นให้นักเรียนได้แก้ปัญหาด้วยตัวเอง และสะท้อนผลภายหลังการสอนเพื่อให้ข้อมูลในการพัฒนาการใช้กระดานดำของครูผู้สอนอย่างต่อเนื่อง

2. แม้ว่ากระดานดำเป็นพื้นที่ในเชิงกายภาพที่ครูสามารถวางแผนตำแหน่งในการเขียน การติดแผนภาพ สถานการณ์ปัญหา หรือส่วนต่างๆ ของบทเรียนก็ตาม แต่กระดานดำก็ยังเป็นพื้นที่ในเชิงความคิดเกี่ยวกับการสอนที่แสดงให้เห็นถึงการวางแผนบทเรียนที่มีความสลับซับซ้อนเพื่อสนับสนุนให้นักเรียนสามารถแก้ปัญหาและเรียนรู้ร่วมกันกับเพื่อนในชั้นเรียนคนอื่นๆ ได้ ผู้วิจัยเสนอแนะว่าควรจะได้มีการศึกษาในรายละเอียดถึงแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการใช้กระดานแบบญี่ปุ่นนี้ให้มากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- เจนสมุทร แสงพันธ์ (2554).เครื่องมือเชิงการสอนสำหรับการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกัน
ทั้งชั้นเรียนJapanese Bansho: Instructional Tool for Whole-Class Discussion
and Comparison.เอกสารบันทึกหลังการประชุมวิชาการระดับชาติ เครือข่าย
ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 6 มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขต
ภูเก็ต. 20-21 ตุลาคม 2554.
- Inprasitha, M. (2010). One Feature of Adaptive Lesson Study in Thailand – Designing
Learning Unit – Proceeding of the 45th National Meeting of Math. Ed.
October 8-10, 2010. pp. 193-206 Korea.
- Inoue, N. (2010). Zen and the art of neriage: Facilitating consensus building in
mathematics inquiry lessons through lesson study. *Journal of Mathematics
Teacher Education*, 1, 5-23..
- Ninomiya, H.(2010). Board Writing and Teaching How to Write Note. In M. Isoda, and
T. Nakamura. (eds.). Special Issue (EARCOME5) Mathematics Education
Theories for Lesson Study: Problem Solving Approach and the Curriculum
through Extension and Integration. Tokyo, Japan BunshoudoInsatsusho.
- Gakkoh Toshoh. (2005).Study with your friends: Mathematics for elementary school
4th grade. Tokyo: Gakkoh Toshoh

การวิเคราะห์ความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอนในการใช้หนังสือเรียน คณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นของครูไทยในการสอนคณิตศาสตร์ ด้วยวิธีการแบบเปิด

สุดาวรัตน์ เปียงน้อย¹

เจนสมุทร แสงพันธ์²

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ วิเคราะห์ความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอน (Ball และคณะ, 2009) ในการใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นของครูไทยในการสอนคณิตศาสตร์ด้วยวิธีการแบบเปิด ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลชั้นเรียนคณิตศาสตร์ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่ชั้นวัดกรรมการศึกษาศูนย์เรียนและวิธีการแบบเปิดของนักศึกษาปฏิบัติงานวิชาชีพครู มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ปฏิบัติการสอนในโรงเรียนที่เป็นโรงเรียนในโครงการพัฒนาศึกษาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิดในเขตพื้นที่การศึกษาภาคเหนือ ในจังหวัดเชียงใหม่จำนวน 3 โรงเรียน ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ประกอบด้วย วิดีทัศน์การเรียนการสอน โพรโทคอลชั้นเรียน แผนการจัดการเรียนรู้ ผลการบันทึกการสังเกตชั้นเรียน ภาพถ่ายผลงานนักเรียน และคำสัมภาษณ์ของนักศึกษาครู ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า การใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของครูในการสอนด้วยวิธีการแบบเปิดปรากฏผลดังต่อไปนี้ ในขั้นที่ 1 การนำเสนอสถานการณ์ปัญหาปลายเปิด ครูใช้หนังสือเรียนในการนำมาสร้างสถานการณ์ปัญหาหรือทบทวนสิ่งที่นักเรียนได้เรียนรู้มาแล้วและใช้กำหนดคำสั่งของกิจกรรม แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (KCT) ความรู้ด้านเนื้อหาที่มีความเฉพาะ (SCK) และความรู้ในการเชื่อมโยงเนื้อหาคณิตศาสตร์ ขั้นที่ 2 การเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน ครูใช้หนังสือเรียนในการคาดการณ์และเปรียบเทียบแนวคิดของนักเรียนกับแนวคิดที่ปรากฏในหนังสือเรียน แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (KCS) ขั้นที่ 3 การอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน ครูใช้แนวคิดที่ปรากฏในหนังสือเรียนเป็นแนวทางในการเลือกและจัดลำดับแนวคิดของนักเรียนใน

¹ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาคณิตศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ศูนย์ความเป็นเลิศด้านคณิตศาสตร์

² อาจารย์ ดร. สาขาวิชาคณิตศาสตร์ศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

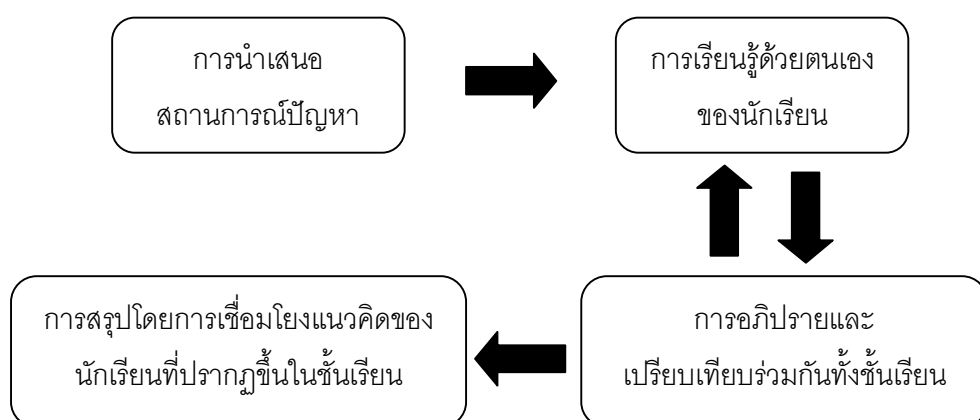
การอภิปราย และครูยังนำประเด็นอภิปรายที่ปรากฏในหนังสือเรียนมาตั้งเป็นคำถามถามนักเรียน แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้ด้านเนื้อหาเฉพาะ (SCK) และความรู้ทั้งที่เป็นความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (KCS) กับความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (KCT) ชั้นที่ 4 การสรุปโดยการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่ปรากฏขึ้นในชั้นเรียน ครูเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนเพื่อนำไปสู่การสรุปตามแนวคิดทางคณิตศาสตร์ที่สำคัญสอดคล้องในหนังสือเรียน และยังใช้แบบฝึกหัดที่อยู่ในหนังสือเรียนช่วยในการตรวจสอบความเข้าใจของนักเรียน แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้ทั้งที่เป็นความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (KCS) กับความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (KCT)

1. บทนำ

หนังสือเรียนคณิตศาสตร์เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญต่อครูและนักเรียน หนังสือเรียนคณิตศาสตร์และหลักสูตรคณิตศาสตร์มีความเกี่ยวข้องกับครูในการวางแผนการสอน แม้ว่าครูสามารถใช้คู่มือครูแต่ในสถานการณ์จริงมีครูจำนวนมากที่ใช้หนังสือเรียนมากกว่าที่จะเป็นแนวทางการสอน (Pattanajak, 2011) หนังสือเรียนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในการปรับปรุงคุณภาพของการสอนและกระบวนการเรียนรู้ (Marsigit, 2011) สำหรับหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่น (Isoda, 2012) จะมีการจัดลำดับอยู่บนพื้นฐานที่ต้องรู้ว่่านักเรียนจะต้องเรียนอะไรมาก่อน แล้วครูจะต้องสามารถขยายแนวคิดของนักเรียนให้เกิดความต่อเนื่อง ซึ่งลักษณะของหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นเป็นหนังสือเรียนที่ออกแบบมาเพื่อใช้ในชั้นเรียนที่เน้นการแก้ปัญหา สำหรับในชั้นเรียนที่เน้นการแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาการคิดทางคณิตศาสตร์ของนักเรียน ซึ่งหนังสือเรียนถือได้ว่าเป็นสื่อการสอนที่สำคัญอย่างมากในการจัดการเรียนการสอนที่เน้นการแก้ปัญหาตามแนวทางวิธีการแบบเปิดได้ โดยโครงสร้างของหนังสือเรียนในแต่ละหน่วยการเรียนรู้ใช้การนำเสนอเนื้อหาซ่อนอยู่ในสถานการณ์ปัญหา แทนการนำเสนอเนื้อหาโดยตรง ซึ่งสถานการณ์ปัญหาจะมีการเชื่อมโยงกับโลกแห่งความเป็นจริงในชีวิตประจำวันของนักเรียนมากที่สุดเพื่อให้นักเรียนสร้างความหมายจากสถานการณ์ปัญหา ก่อนจะเข้าสู่ สัญลักษณ์ กฎ สูตรต่าง ๆ โดยการนำเสนอสถานการณ์ปัญหาอาจจะอยู่ในรูปข้อความประกอบกับรูป หรือคำสั่งในเชิงสัญลักษณ์ และในบางสถานการณ์ปัญหาอาจมีการนำเสนอตัวอย่างแนวคิดของนักเรียนเพื่อให้ครูมองเห็นว่า นักเรียนเข้าใจสถานการณ์ปัญหานั้น ในมุมมองของนักเรียนที่ต่างจากครูอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางสำหรับครูในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อช่วยนักเรียนเท่าที่จำเป็นเพื่อให้เขาแก้ปัญหาได้ด้วย

ตนเอง ซึ่งหน่วยการเรียนรู้ทุกหน่วยจะมีความเชื่อมโยงกับหน่วยก่อนหน้านั้นและหน่วยหลังจากนั้นเสมอ นอกจากนี้หนังสือเรียนยังมีแบบฝึกหัดไว้เพื่อตรวจสอบความเข้าใจของนักเรียน ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะวิเคราะห์แนวทางการใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นของครูไทยในการสอนคณิตศาสตร์ด้วยวิธีการแบบเปิด

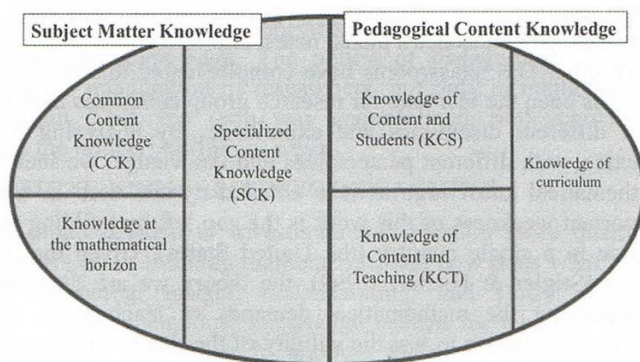
วิธีการแบบเปิด (open approach) (Inprasitha, 2010) เป็นแนวทางการสอนที่สอดคล้องกับกระบวนการของการศึกษาชั้นเรียนโดยใช้สถานการณ์ปัญหาปลายเปิด ในขั้นตอนการสอนซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การนำเสนอสถานการณ์ปัญหาปลายเปิด 2) การเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน 3) การอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน และ 4) การสรุปบทเรียนจากการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน ดังปรากฏในภาพที่ 1

ภาพ 1 แสดง 4 ขั้นตอนของวิธีการแบบเปิดในฐานะที่เป็นแนวทางการสอน (inprasitha, 2010)

จากแนวทางการสอนดังกล่าวนี้ รายละเอียดของสถานการณ์ปัญหาจะถูกนำเสนอเพื่ออภิปรายไว้ตั้งแต่ช่วงแรกของชั้นเรียน ถือได้ว่าเป็นตำแหน่งแรกของการนำเสนอในหนังสือเรียนไปสร้างเป็นสถานการณ์ปัญหาและคำสั่งของกิจกรรม ซึ่งถือได้ว่ามีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของนักเรียน และระหว่างการอภิปรายในชั้นเรียน วิธีการที่แตกต่างกันที่นักเรียนใช้ในการแก้ปัญหาจะถูกนำเสนอเพื่อที่ทำให้แต่ละวิธีนั้น ถูกอธิบายเพื่อให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ตำแหน่งสำคัญที่ปรากฏในหนังสือเรียนจะมีส่วนช่วยเป็นแนวทางในการอภิปรายและการตั้งคำถามเพื่อเชื่อมโยงไปสู่การสรุป จะเห็นได้ว่าหนังสือเรียนมีความสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการเรียนการสอนของครู

ในการวิจัยครั้งนี้อาศัยกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีที่เรียกว่า “Practice-based Theory of Mathematical Knowledge for Teaching” หรือทฤษฎีของความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอนที่มีฐานจากภาคปฏิบัติ ของ Ball และคณะ (2009)

ภาพ 2 Mathematical Knowledge for Teaching (Ball, Thames, & Phelps, 2009)

ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดดังกล่าวเพื่อประยุกต์ใช้ในการสำรวจและศึกษาการพัฒนาความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอนของนักศึกษาฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูคณิตศาสตร์ในโรงเรียนที่ใช้นวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิด

Ball และคณะ (2009) ได้ให้ความหมายของคำว่าความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอน (Mathematical Knowledge for Teaching) (MKT) ว่าหมายถึง ความรู้ทางคณิตศาสตร์ที่จำเป็นต้องใช้ในการปฏิบัติเกี่ยวกับการสอนคณิตศาสตร์ Ball และคณะ (2009) ได้ให้ความหมายของการสอนว่าหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ครูกระทำเพื่อสนับสนุนส่งเสริมการเรียนรู้ของนักเรียนในความหมายนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าเกี่ยวพันอยู่กับงานที่มีปฏิสัมพันธ์ในการสอนในชั้นเรียน รวมถึงงานต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการสอนนั้นด้วย ทั้งนี้ยังครอบคลุมไปถึงการวางแผนจัดการเรียนรู้ การประเมินชิ้นงานของนักเรียน การอธิบายถึงความก้าวหน้าของนักเรียนต่อผู้ปกครอง หรือผู้บริหารโรงเรียน

ในกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์นี้แบ่งออกเป็นสองส่วนใหญ่ ๆ คือ ความรู้ที่เป็นเนื้อหาสาระ (Subject matter knowledge) และเป็นความรู้ด้านเนื้อหาเชิงการสอน (Pedagogical content knowledge) ส่วนด้านซ้ายของแผนภาพจะแสดงถึงความรู้ทางคณิตศาสตร์ในการสอนที่เป็นคณิตศาสตร์บริสุทธิ์ และทางด้านขวามือของแผนภาพจะเป็นการผสมผสานของการรู้เกี่ยวกับเด็กหรือวิธีการรู้ของการสอนในบริบทเนื้อหาหรือหัวข้อ

คณิตศาสตร์ที่มีความรู้เฉพาะเจาะจง ความรู้ทางด้านเนื้อหาทั่วไป (Common content knowledge) (CCK) หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับคณิตศาสตร์ที่จำเป็นโดยทั่วไปกับผู้คนที่รู้และใช้คณิตศาสตร์ ซึ่งตรงนี้เป็นส่วนที่แตกต่างออกไปจากความรู้ด้านเนื้อหาที่มีความเฉพาะ (Specialized content knowledge) (SCK) ซึ่งเป็นรูปแบบของการรู้คณิตศาสตร์ที่คนที่ไม่ได้สอนคณิตศาสตร์จะจำเป็นต้องรู้ ความรู้ทางคณิตศาสตร์ในระดับแนวราบเป็นความเข้าใจกว้าง ๆ เกี่ยวกับแนวคิดทางคณิตศาสตร์กับแนวคิดที่มีความเฉพาะที่เชื่อมโยงกัน คำสำคัญที่อยู่ในภาพด้านขวาได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (Knowledge of content and students) (KCS) ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (Knowledge of content and teaching) (KCT) และความรู้เกี่ยวกับหลักสูตร (Knowledge of curriculum)

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ วิเคราะห์ความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอน (Ball และคณะ, 2009) ในการใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นของครูไทยในการสอนคณิตศาสตร์ด้วยวิธีการแบบเปิด

3. นิยามศัพท์เฉพาะ

วิธีการแบบเปิด (Open Approach) หมายถึง แนวทางการสอนที่บูรณาการกับการใช้นวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน (Lesson Study) ในการร่วมกันออกแบบหน่วยกิจกรรมการเรียนรู้ในหน่วยเรียนรู้เรื่องหนึ่ง ๆ โดยมีขั้นตอนการสอน 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การนำเสนอสถานการณ์ปัญหาปลายเปิด 2) การเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน 3) การอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน 4) การสรุปบทเรียนจากการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน (Inprasitha, 2010)

หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่น หมายถึงหนังสือเรียน “*Learning with your friend : Elementary Mathematics Grade 1 – 6*” ของสำนักพิมพ์ Gakho tosho ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นหนังสือเรียนที่เน้นการแก้ปัญหา เพื่อให้ นักเรียนสามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง มีการเน้นประเด็นเพื่อให้ นักเรียนสำรวจ และสร้างเครื่องมือในการเรียนรู้ จากการให้นักเรียนคิดเกี่ยวกับ “How to think about...” พร้อมทั้งแสดงวิธีการแก้ปัญหาของนักเรียน ที่ครูสามารถศึกษาและนำมาสร้างเป็นการคาดการณ์แนวคิดของนักเรียน ซึ่งศูนย์วิจัยคณิตศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้แปลเป็นภาษาไทย

ความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอน (Mathematical Knowledge for Teaching : MKT) หมายถึง ความรู้ทางคณิตศาสตร์ที่จำเป็นในการสอนคณิตศาสตร์ตามแนวคิดของ Ball และคณะ (2009) แบ่งออกเป็นสององค์ประกอบใหญ่ ๆ คือ ความรู้ด้านเนื้อหาคณิตศาสตร์ (Subject matter knowledge) และความรู้ด้านเนื้อหาเชิงการสอน (Pedagogical content knowledge) ซึ่งในแต่ละด้านมีองค์ประกอบดังนี้

ความรู้ด้านเนื้อหาคณิตศาสตร์ (Subject matter knowledge) ได้แก่

- ความรู้ด้านเนื้อหาทั่วไป (Common Content Knowledge : CCK) หมายถึงความรู้ทั่วไปที่คนทั่วไปสามารถรู้ได้
- ความรู้ด้านเนื้อหาที่มีความเฉพาะ (Specialized Content Knowledge : SCK) หมายถึง ความรู้เฉพาะทางเนื้อหา ซึ่งอาจได้แก่ การใช้คำศัพท์ทางคณิตศาสตร์ การคำนึงความถูกต้องในการให้คำจำกัดความ การใส่ใจแนวคิดของนักเรียน การเลือกแนวคิดของนักเรียนเพื่อส่งเสริมความเข้าใจ
- ความรู้ทางคณิตศาสตร์ระดับแนวราบ (Knowledge at the mathematical horizon) หมายถึง ความรู้ที่ว่าเนื้อหาต่อไปที่สูงขึ้นจะเป็นอะไร นำไปใช้อะไรได้ต่อ สามารถเชื่อมโยงความรู้ได้

ความรู้ด้านเนื้อหาเชิงการสอน (Pedagogical Content Knowledge) ได้แก่

- ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (Knowledge of Content and Students : KCS) หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับตัวนักเรียน ความรู้ในการขยายความเพื่อให้นักเรียนเกิดความเข้าใจ การตรวจสอบความเข้าใจของนักเรียน การเปิดโอกาสให้นักเรียนได้นำเสนอแนวคิด
- ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (Knowledge of Content and Teaching : KCT) หมายถึง ความรู้ในการเลือกวิธีใดที่ดีกับนักเรียน วิธีใดที่ทำให้นักเรียนเข้าใจที่สุด เช่น ใช้การนำเสนอการแสดงแทน (Representation)
- ความรู้เกี่ยวกับหลักสูตร (Knowledge of curriculum) หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับหลักสูตร รู้ว่าต้องสอนเรื่องอะไร

4. ระเบียบวิธีวิจัย

4.1 กลุ่มเป้าหมาย

การวิจัยครั้งนี้ กลุ่มเป้าหมายได้แก่ นักศึกษาปฏิบัติงานวิชาชีพครู ของคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ปฏิบัติการสอนในโรงเรียนที่เป็นโรงเรียนในโครงการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน (Lesson study) และวิธีการแบบเปิด (Open Approach) ในเขตพื้นที่การศึกษาภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่จำนวน 3 โรงเรียน ได้แก่โรงเรียนบ้านน้ำแพร่ โรงเรียนบ้านแม่สา และโรงเรียนชุมชนบ้านบวกครกน้อย

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการบันทึกและคัดเลือกวีดิทัศน์การสอนของนักศึกษาครู ซึ่งเป็นวีดิทัศน์การสอนเนื้อหาในภาคเรียนที่ 1 และ 2 ปีการศึกษา 2554 รวมทั้งการถ่ายภาพนิ่งชั้นเรียน และผลงานนักเรียน การใช้การสัมภาษณ์ครู

4.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

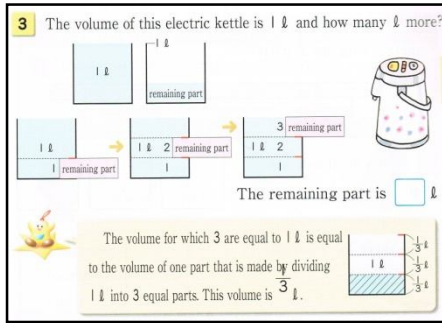
ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์วีดิทัศน์ (video analysis) และการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive Analysis) ตามกรอบแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอนของ Ball และคณะ (2009) ซึ่งผู้วิจัยนำกรอบดังกล่าวมาวิเคราะห์ตามขั้นตอนแนวทางการสอนของวิธีการแบบเปิด (Open Approach) ของ Inprasitha (2010) และนำเสนอข้อมูลด้วยการบรรยาย

5. ผลการวิจัย

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยจากการวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนของวิธีการแบบเปิด ปรากฏผลวิจัย ดังนี้

1. ชี้นำเสนอสถานการณ์ปัญหา

ครูนำเสนอสถานการณ์ปัญหาที่ 1 ตามที่ปรากฏในหนังสือเรียนมาสร้างเป็นสถานการณ์ปัญหาเพื่อเชื่อมโยงกับเรื่องที่นักเรียนได้เรียนรู้ไปในคาบที่ผ่านมา ดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 3 แสดงครูสร้างสถานการณ์ปัญหาตามที่ปรากฏในหนังสือเรียน Gakkoh Toshō (Grade 4, 2005, p.67).

สถานการณ์ปัญหาที่ 1 กระติกน้ำร้อนไฟฟ้ามีปริมาตร 1 ลิตร และมีส่วนที่เหลืออีกเท่าไร

จากสถานการณ์ปัญหาคูให้นักเรียนสนทนาวว่า จะมีวิธีการที่จะบอกปริมาตรส่วนที่เหลือนี้ โดยการแบ่ง 1 ลิตร ออกเป็นกี่ส่วน หลังจากนั้นครูให้ตัวแทนนักเรียนออกมาเปรียบเทียบปริมาตรของน้ำส่วนที่เหลือกับ ปริมาตรของน้ำ 1 ลิตร โดยหาวว่า ปริมาตรน้ำส่วนที่เหลือกี่ส่วนจึงจะเท่ากับปริมาตรของน้ำ 1 ลิตร ดังแสดงในภาพต่อไปนี้

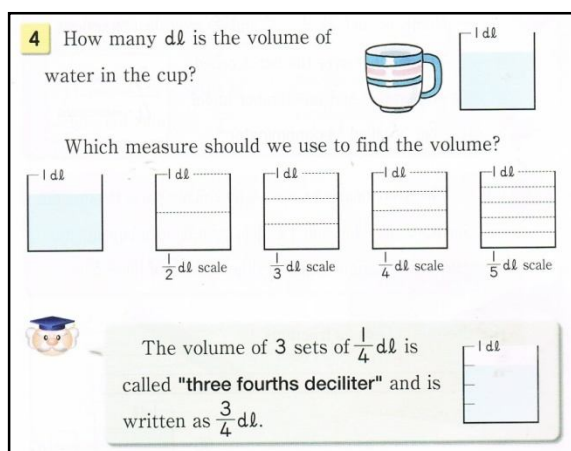
ภาพ 4 การออกมาแสดงแนวคิดของนักเรียน

ในส่วนของการนำเสนอสถานการณ์ปัญหาที่ 1 นี้ ครูมีการใช้สื่อของจริงประกอบการนำเสนอสถานการณ์ปัญหา และได้เตรียมสื่อที่สอดคล้องกับหนังสือเรียน เพื่อสนับสนุนการนำเสนอแนวคิดที่ถูกต้องและเหมาะสมของนักเรียน หลังจากที่ตัวแทนนักเรียนออกมาแสดงแนวคิดในการเปรียบเทียบปริมาตรของน้ำส่วนที่เหลือกับ ปริมาตรของน้ำ 1 ลิตรแล้วร่วมกัน

อภิปรายจึงได้ข้อสรุปร่วมกันว่า “ปริมาตร 3 ส่วนที่เท่ากัน เมื่อรวมกันแล้วเท่ากับ 1 ลิตร ปริมาตรของ 1 ส่วนจากการแบ่ง 1 ลิตร ออกเป็น 3 ส่วน ปริมาตรนี้คือ $\frac{1}{3}$ ลิตร” พร้อมทั้งเขียนคำสำคัญบนกระดาน ในการสรุปนี้ครูได้ใช้ตำแหน่งสำคัญที่ปรากฏในหนังสือเรียนเป็นแนวทางในการสรุป

จากการที่ผู้สอนพยายามเชื่อมโยงแนวคิดและกิจกรรมจากบทเรียนที่ผ่านมา การให้นักเรียนใช้ภาษาแสดงแทนแนวคิด และใช้แผนภาพแสดงแทนเพื่อประกอบการนำเสนอสถานการณ์ปัญหา แสดงถึงการที่ครูมีความรู้ในการเชื่อมโยงเนื้อหา (Knowledge at the mathematical horizon) และในสถานการณ์ปัญหาที่ 1 ครูมีการเลือกใช้สื่อของจริงประกอบการนำเสนอสถานการณ์ปัญหาพร้อมทั้งมีการจัดเตรียมสื่อเพื่อสนับสนุนแนวคิดของนักเรียนเพื่อที่จะให้นักเรียนสร้างการเรียนรู้ที่มีความหมาย นำไปสู่การสรุปความคิดรวบยอด แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (KCT : Knowledge of content and teaching)

ครูนำเสนอสถานการณ์ปัญหาที่ 2 ตามที่ปรากฏในหนังสือเรียนมาสร้างเป็นสถานการณ์ปัญหาดังนี้

ภาพ 5 ครูสร้างสถานการณ์ปัญหาและคำสั่งของกิจกรรมจากข้อความที่ปรากฏในหนังสือเรียน Gakkoh Tosho (Grade 4, 2005, p.67).

สถานการณ์ปัญหาที่ 2 น้ำในแก้วมีกี่เดซิลิตร

คำสั่งของกิจกรรม จงอธิบายวิธีการแสดงปริมาตรของน้ำในแก้วด้วยหน่วยเดซิลิตร

ครูใช้ข้อความที่ปรากฏในหนังสือเรียนในการสร้างเป็นสถานการณ์ปัญหาและคำสั่งของกิจกรรมได้อย่างชัดเจนเพื่อที่จะทำให้นักเรียนบรรลุเป้าหมายของบทเรียนในคาบนี้ แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้ด้านเนื้อหาที่มีความเฉพาะ (SCK: Specialized content knowledge)

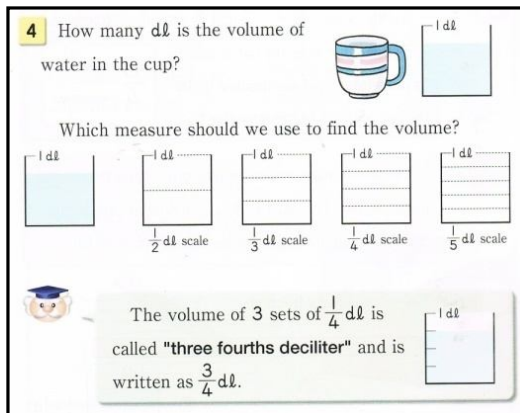
2. ขั้นการเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน

จากสถานการณ์ปัญหาคูได้มีการคาดการณ์แนวคิดของนักเรียนไว้ล่วงหน้าดังนี้

1. นักเรียนอธิบายวิธีการแสดงปริมาตรของน้ำในแก้วด้วยหน่วยเดซิลิตรโดยใช้เศษส่วนดังนี้

- แบ่งแก้วเดซิลิตรออกเป็น 4 ส่วน เท่ากัน แล้วมีน้ำอยู่ 3 ส่วน เขียนแทนด้วย $\frac{3}{4}$ เดซิลิตร
- แบ่งแก้วเดซิลิตรออกเป็น 4 ส่วน 1 ส่วนจะเป็น $\frac{1}{4}$ มีน้ำ 3 ส่วนนำมา รวมกัน ได้ $\frac{3}{4}$ เดซิลิตร
- นักเรียนใช้สื่อบายลงในแก้วเดซิลิตร ที่เป็นสเกล $\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{4}, \frac{1}{5}$ แล้วสังเกตระดับของน้ำเท่ากับ สเกลของ $\frac{1}{4}$ และมีอยู่ที่น้ำระดับที่ 3 จึงเขียนเป็น $\frac{3}{4}$ เดซิลิตร
- นักเรียน อธิบายว่า ด้านบน คือน้ำที่มีอยู่ 3 ส่วน ด้านล่างคือส่วนทั้งหมดของเดซิลิตร 4 ส่วน จึงได้เศษส่วนคือ $\frac{3}{4}$ เดซิลิตร

โดยในการคาดการณ์แนวคิดนี้ครูได้วิเคราะห์สถานการณ์ประกอบกับรูปภาพและใช้ตำแหน่งสำคัญที่ปรากฏในหนังสือเรียน เป็นแนวทางในการคาดการณ์แนวคิดดังนี้

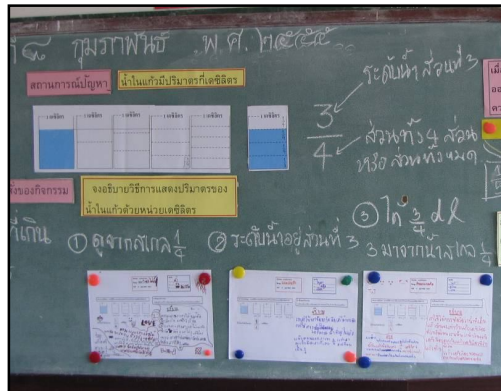

ภาพ 6 แสดงข้อความสำคัญที่ปรากฏในหนังสือเรียน Gakkoh Toshō
(Grade 4, 2005, p.67).

ในส่วนนี้ แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (KCS : Knowledge of content and student) ที่ครูมีการคาดการณ์แนวคิดของนักเรียนไว้ล่วงหน้า เพื่อเป็นการเติมเต็มสิ่งที่นักเรียนยังบกพร่อง

3. ขั้นตอนอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน

ครูมีแนวทางในการคัดเลือกและเรียงลำดับแนวคิดของนักเรียนดังนี้ กลุ่มที่ 1 เป็นกลุ่มที่มีแนวคิดที่คล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ เมื่อกลุ่มที่ 1 นำเสนอเสร็จแล้ว ครูถามว่าผลงานของกลุ่มใดที่เหมือนกับกลุ่มนี้บ้างให้ออกมาอธิบายว่าเหมือนอย่างไร และมีกลุ่มไหนบ้างที่แตกต่างออกไปจากกลุ่มนี้ กลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มที่มีแนวคิดแตกต่างจากกลุ่มอื่น โดยครูกระตุ้นให้นักเรียนค้นหาความต่างและนำเสนอประเด็นที่ต่างเหล่านั้น ไม่ได้ให้อธิบายทั้งหมด และกลุ่มที่ 3 เป็นกลุ่มที่อธิบายแนวคิดชัดเจนเพื่อเชื่อมโยงสู่การสรุปการแสดงปริมาตรของน้ำในแก้วจากแนวคิดของแต่ละกลุ่ม ดังรูปภาพต่อไปนี้

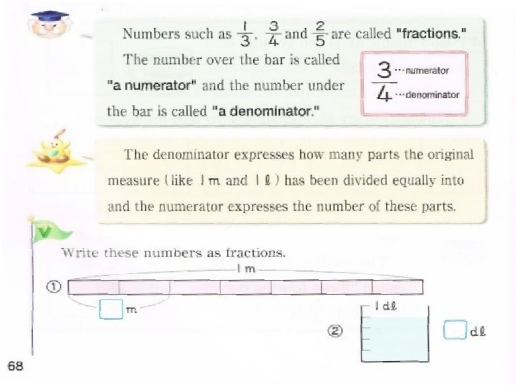
ภาพ 7 แสดงการเลือกและเรียงลำดับการนำเสนอของครู

การที่ครูเลือกและลำดับแนวคิดของนักเรียนได้อย่างเหมาะสม แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (KCT : Knowledge of content and teaching) ที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีความหมาย

จากการสังเกตชั้นเรียนจะเห็นว่าเมื่อนักเรียนออกมานำเสนอเสร็จแล้ว ครูจะเขียนสรุปประเด็นที่สำคัญที่ปรากฏในการนำเสนอด้านบนเหนือกระดานนำเสนอ ซึ่งเป็นประเด็นที่สอดคล้องกับตำแหน่งที่สำคัญที่ปรากฏในหนังสือเรียน การที่ครูเขียนสรุปประเด็นที่สำคัญที่ปรากฏในการนำเสนอ แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้ด้านเนื้อหาเฉพาะ (SCK: Specialized content knowledge) และความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (KCS : Knowledge of content and student) ในการที่จะวิเคราะห์และขยายแนวคิดของนักเรียนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

4. ขั้นการสรุปโดยการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่ปรากฏขึ้นในชั้นเรียน

ในขั้นสรุปบทเรียนนี้ ครูได้เชื่อมโยงถึงแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการแก้ปัญหาชั้นเรียนว่า จากการพิจารณาสถานการณ์ปัญหา แนวคิดการทํากิจกรรม ตลอดจนการอภิปรายร่วมกันของคาบนี้ ว่ามีวิธีการเขียนแสดงปริมาณที่ไม่เต็มหน่วย ทั้งปริมาณของน้ำและความยาวของแถบกระดาษอะไรบ้าง จากนั้นจึงนำเสนอคำศัพท์ใหม่ได้แก่ ตัวเศษ (Numerator) และตัวส่วน (Denominator) โดยเชื่อมโยงจากการแสดงแทนเศษส่วนของนักเรียน พร้อมกับอธิบายความหมายของแต่ละส่วน รวมถึงมีการสรุปถึงแนวคิดหรือหลักการพิจารณาการเขียนและการอ่านเศษส่วนที่อาศัยแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อยกับส่วนใหญ่ ซึ่งส่วนหนึ่งของการสรุปในคาบเรียนนี้ได้มาจากตำแหน่งสำคัญที่ปรากฏในหนังสือเรียนดังนี้

ภาพ 8 แสดงตำแหน่งสำคัญที่ครูใช้เป็นแนวทางในการสรุป

Gakkoh Toshō (Grade 4, 2005, p.68).

นอกจากนี้ครูยังให้นักเรียนทำแบบฝึกหัดเพื่อเป็นการตรวจสอบความเข้าใจ ซึ่งเป็นแบบฝึกหัดที่อยู่ในหนังสือเรียนตรงตามตำแหน่งที่ให้นักเรียนฝึกปฏิบัติ

ในส่วนนี้ แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (KCS : Knowledge of content and student) และความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (KCT : Knowledge of content and teaching) ในการขยายแนวคิดของนักเรียนและสรุปเป็นหลักการหรือวิธีการแก้ปัญหาหรือคำตอบที่เหมาะสม

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์แนวทางการใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นของครูไทย 3 คน ที่สอนในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ในการสอนคณิตศาสตร์ด้วยวิธีการแบบเปิด มุมมองของความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอนของนักศึกษาครูที่เป็นกรณีศึกษาพบว่า ในบริบทของการพัฒนากระบวนการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิดที่เน้นการทำงานร่วมกันของครูโดยมีเป้าหมายเพื่อปรับปรุงและสร้างชั้นเรียนคณิตศาสตร์ที่เน้นการแก้ปัญหาการใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอนแสดงผลการวิจัยขั้นตอนการสอนตามวิธีการแบบเปิดดังต่อไปนี้

1. **ขั้นการนำเสนอสถานการณ์ปัญหา** ครูใช้หนังสือเรียนในการนำมาสร้างสถานการณ์ปัญหาหรือทบทวนสิ่งที่นักเรียนได้เรียนรู้มาแล้วและใช้กำหนดคำสั่งของกิจกรรม กล่าวคือ ครูมีการแยกแยะปัญหาและคำสั่งของกิจกรรมเพื่อใช้ในการนำเสนอสถานการณ์

ปัญหาที่ชัดเจน และการทบทวนหรือเชื่อมโยงแนวคิด เนื้อหา และหลักการจากบทเรียนที่นักเรียนรู้มาในหน่วยการเรียนรู้อื่นที่เกี่ยวข้องกัน หรือบทเรียนก่อนหน้านี้ในหน่วยเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (KCT) ความรู้ด้านเนื้อหาที่มีความเฉพาะ (SCK) และความรู้ในการเชื่อมโยงเนื้อหาคณิตศาสตร์ ในการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาและกำหนดคำสั่งของกิจกรรม

2. **ขั้นการเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน** ครูใช้หนังสือเรียนในการคาดการณ์และเปรียบเทียบแนวคิดของนักเรียนกับแนวคิดที่ปรากฏในหนังสือเรียน และยังใช้คำถามกระตุ้นให้นักเรียนเกิดการคิดแก้ปัญหาเพื่อให้สอดคล้องตามเป้าหมายที่ปรากฏในหนังสือเรียน แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (KCS) ในการส่งเสริมให้นักเรียนแก้ปัญหาด้วยตนเอง

3. **ขั้นการอภิปรายและเปรียบเทียบร่วมกันทั้งชั้นเรียน** ครูใช้แนวคิดที่ปรากฏในหนังสือเรียนเป็นแนวทางในการเลือกและจัดลำดับแนวคิดของนักเรียนในการอภิปราย และครูยังนำประเด็นอภิปรายที่ปรากฏในหนังสือเรียนมาตั้งเป็นคำถามถามนักเรียน แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้ด้านเนื้อหาเฉพาะ (SCK) และความรู้ทั้งที่เป็นความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (KCS) กับความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (KCT) ในการวิเคราะห์ เลือก และจัดลำดับแนวคิดของนักเรียน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

4. **ขั้นการสรุปโดยการเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนที่ปรากฏขึ้นในชั้นเรียน** ครูเชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนเพื่อนำไปสู่การสรุปตามแนวคิดทางคณิตศาสตร์ที่สำคัญ สอดคล้องในหนังสือเรียนและยังใช้แบบฝึกหัดที่อยู่ในหนังสือเรียนช่วยในการตรวจสอบความเข้าใจของนักเรียน แสดงให้เห็นว่าครูมีความรู้ทั้งที่เป็นความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและนักเรียน (KCS) กับความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาและการสอน (KCT) ในการขยายแนวคิดของนักเรียนและสรุปเป็นหลักการหรือวิธีการแก้ปัญหาหรือคำตอบที่เหมาะสม

จากผลการวิจัยที่แสดงให้เห็นถึงการใช้นหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นของครูไทยในการสอนคณิตศาสตร์ด้วยวิธีการแบบเปิด ของนักศึกษาครูที่เป็นกรณีศึกษา แสดงให้เห็นถึงความรู้ทั้งในด้านเนื้อหาและด้านการเรียนการสอนนั้น มีประเด็นอภิปราย ดังนี้

1. จากการที่นักศึกษาครูที่เป็นกรณีศึกษา ได้รับการอบรมและเข้าร่วมในกระบวนการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิด ตั้งแต่ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2554 ทำให้นักศึกษามีประสบการณ์ในการทำความเข้าใจกับการใช้นหนังสือเรียนตั้งแต่การร่วมกันวางแผนการจัดการเรียนรู้ร่วมกับครูพี่เลี้ยง ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และให้คำแนะนำในการสอน

จากการสังเกตและร่วมสะท้อนผลของทั้งครูที่เลี้ยงและผู้ที่เกี่ยวข้องมักจะมีการพูดเชื่อมโยงถึงหนังสือเรียนเสมอ จากบริบทเช่นนี้ ทำให้นักศึกษาสามารถใช้หนังสือเรียนในการปรับปรุงการสอบของตนเองให้มีประสิทธิภาพได้มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ในการสอนด้วยวิธีการแบบเปิด ทำให้นักศึกษาได้เรียนรู้ในการคิดอย่างละเอียดลออในการวางแผนการจัดการเรียนรู้ กล่าวคือ การทำความเข้าใจในเนื้อหาที่อยู่ในหนังสือเรียน การจัดเตรียมการเล่าสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ เพื่อจูงใจให้นักเรียนสนใจอยากเรียน การให้คำสั่งกิจกรรม การคาดการณ์และการจัดวางลำดับแนวคิดของนักเรียนที่จะเกิดขึ้นในชั้นเรียน ล้วนแล้วแต่จะทำให้ชั้นเรียนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

2. การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ เป็นวิเคราะห์แนวทางการใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นของครูไทยในแต่ละชั้นการสอนคณิตศาสตร์ด้วยวิธีการแบบเปิด (Inprasitha, 2010) พิจารณาจากมุมมองของความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอนตามกรอบของ (Ball et al, 2009) ทำให้เห็นว่าการใช้หนังสือคณิตศาสตร์ในการสอนนั้น มีมุมมองของความรู้ทางคณิตศาสตร์สำหรับการสอนที่ครูใช้ในการวิเคราะห์หนังสือเรียนอย่างชัดเจน ทั้งความรู้ด้านเนื้อหาและความรู้ด้านการสอน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการให้คำอธิบายแนวทางการใช้หนังสือเรียนของครู

ข้อเสนอแนะ

1. ผลการวิจัย ทำให้เห็นว่า ในการใช้หนังสือเรียนของครูนั้น การมีความรู้ทางด้านเนื้อหาคณิตศาสตร์หรือทางด้านการจัดการเรียนการสอน อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ไม่เพียงพอที่จะสอนให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ทางคณิตศาสตร์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การมีความรู้เกี่ยวกับนักเรียน ไม่ว่าจะเป็นพื้นฐานครอบครัว บริบททางด้านสังคม หรือลักษณะวิถีคิด วิธีเรียนของนักเรียน ล้วนแล้วแต่จะทำให้ครูสามารถจัดการเรียนการสอนให้ส่งเสริมศักยภาพในการเรียนของนักเรียนให้มากขึ้นได้

2. ผลการวิจัย ทำให้เห็นว่า ในการใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นของครูไทยนั้น ครูได้มีการปรับสถานการณ์ปัญหาที่อยู่ในหนังสือเรียนตามบริบทของประเทศไทย เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีความหมาย

กิตติกรรมประกาศ

ผลงานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย จากศูนย์ความเป็นเลิศด้านคณิตศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ประเทศไทย และขอขอบคุณคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และศูนย์วิจัยคณิตศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ได้ดำเนินโครงการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน (Lesson study) และวิธีการแบบเปิด (Open Approach) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้วิจัย ได้มีพื้นที่ในการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

บรรณานุกรม

- Ball, D.L., Themes, M. H., Bass, H., Sleep, L., Lewis, J., & Phelps, G. (2009). A Practice – Based Theory of Mathematical Knowledge for Teaching. In Tzekaki, M., Kaldrimidou, M. & Sakonidis, H.(Eds.). *Proceeding of 33th Conference of the Intewrnational Group for the Psychology of Mathematics Education*, Vol.1, pp. 95 – 98). Thessaloniki, Greece : PME.
- Gakkoh Toshio (2005). *Study with Your Friends : Mathematics Grades 4*. Gakkoh Toshio, Tokyo.
- Isoda, M. & Katagiri, S. (2012). *Mathematical Thinking How to develop it in the Classroom*. Singapore : World Scientific Publishing.
- Inprasitha, M. (2010). One feature of adaptive lesson study in Thailand – Designing learning unit. *Proceedings of the 45th Korean National Meeting of Mathematics Education*. Dongkook University, Gyeongju. (pp. 193 – 206).
- Marsigit & Rosnawati, R. (2011). Teachers' simulation on developing problem solving – based mathematics textbook in vocational senior high school mathematics teaching in indonesia. *Proceeding of Abec – Ubon Ratchathani International Symposium 2011* (pp. 39). Ubon Ratchathani, Thailand.

Pattanajak, A. Inprasitha, M & Inprasitha, N. (2011). Innovation of classroom teaching and learning through lesson study : Focusing on mathematics textbooks, e-textbooks, and educational tools. *Proceeding of Abec – Ubon Ratchathani International Symposium 2011* (pp. 56). Ubon Ratchathani, Thailand.

การนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่น

Historical Approach in Japanese Mathematics Textbooks

เจนสมุทร แสงพันธ์¹

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 จำนวน 11 เล่ม ฉบับภาษาอังกฤษ ของสำนักพิมพ์ GAKKOH TOSHO (2005) ประเทศญี่ปุ่น หนังสือเรียนคณิตศาสตร์นี้เป็นหนังสือเรียนที่ศูนย์วิจัยคณิตศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่นนำมาใช้ในโรงเรียนภายใต้โครงการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการเปิด (Inprasitha, 2011) ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์เนื้อหาของการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ตามกรอบแนวทางการใช้ประวัติศาสตร์ในการสอนคณิตศาสตร์ของ Fauvel & Van Maanen (2000) ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ แล้วนำมาจัดหมวดหมู่ และนำเสนอข้อมูลในรูปการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ระดับประถมศึกษาของประเทศญี่ปุ่นมีการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ 3 ลักษณะคือ 1) การเรียนรู้ประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ได้การนำเสนอแหล่งสูตรของเนเปียร์ และการสร้างมุมฉากในยุคอียิปต์โบราณ ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ประวัติศาสตร์ของการหาค่าพาย (π) และนักคณิตศาสตร์ที่เกี่ยวข้องในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และจุดกำเนิดของเครื่องหมาย บวก ลบ และคูณ สามเหลี่ยมปาสคาล และนักคณิตศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 2) การเรียนรู้หัวข้อเนื้อหาทางคณิตศาสตร์ด้วยแนวทางการจัดการเรียนการสอนที่ถูกให้แรงบันดาลใจจากประวัติศาสตร์ กล่าวคือมีการนำเสนอคณิตศาสตร์แบบญี่ปุ่น ได้แก่การใช้ลูกคิดแบบญี่ปุ่น ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 และการนำเสนอปัญหาทางคณิตศาสตร์ที่ปรากฏในศาลเจ้าและวัด และหนังสือจินโกกิ ตำราเลขคณิตของ มิทสึโยชิ โยชิตะ นักคณิตศาสตร์ชาวญี่ปุ่นที่มีชื่อเสียง โดยมีการนำเอาปัญหาที่อยู่ในจินโกกิบางปัญหาที่น่าสนใจมานำเสนอในหนังสือเรียนชั้นประถม-

¹ อาจารย์ ดร., สาขาวิชาคณิตศาสตร์ศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ศึกษาปีที่ 6 เพื่อให้นักเรียนได้แก้ปัญหาอีกด้วย และ 3) การพัฒนาความตระหนักที่ลึกซึ้งมากขึ้นทั้งเนื้อหาความรู้วิชาคณิตศาสตร์และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ที่ซึ่งคณิตศาสตร์ถูกสร้างขึ้นมา กล่าวคือการนำเสนอแง่มุมประวัติศาสตร์เชิงวัฒนธรรม ได้แก่ การปาถกฐาในเทศกาลเซเซทลีบุง ในการสอนจำนวนที่มากกว่า 59 แต่ไม่เกิน 100 ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 และการวัด และหน่วยการวัดพื้นที่ที่มาจากวิถีชีวิตเกษตรกรรมในโบราณในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

บทนำ

หนังสือเรียนถือเป็นเอกสารหลักสูตรอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญในการสอนในชั้นเรียนทั้งในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ทั้งครูและนักเรียนใช้หนังสือเรียนในฐานะที่เป็นเครื่องมือในหลายลักษณะ ครูใช้หนังสือเรียนเพื่อเตรียมการสอน ทำสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอน นักเรียนมักใช้หนังสือเรียนในการทำแบบฝึกหัด (Schmidt, McKnight and Raizen, 1997) ในวิชาคณิตศาสตร์ หนังสือเรียนมีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ และการทำคณิตศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณิตศาสตร์ระดับโรงเรียน หนังสือเรียนเป็นกรอบแนวคิดสำคัญสำหรับเนื้อหาที่จะสอน วิธีการสอน และลำดับของเนื้อหา Richard (1996) ได้เน้นถึงความสำคัญของหนังสือเรียนว่ามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงการสอนของครู และการเรียนรู้ของนักเรียนในชั้นเรียนเป็นอย่างมาก

บทบาทของหนังสือเรียนในการสอนวิชาคณิตศาสตร์ของครูได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา (Lianghuo & Yan, 2000) มีนักวิจัยเป็นจำนวนมากได้ทำการศึกษาแนวทางที่ครูคณิตศาสตร์ใช้หนังสือเรียนในวิธีการปฏิบัติในการสอนของเขาจากมุมมองต่างๆ (Schmidt, Porter, Floden, Freeman, & Schmille, 1987) ผลการศึกษาที่ผ่านมาในเรื่องดังกล่าวได้บ่งชี้ว่าครูคณิตศาสตร์ส่วนใหญ่มักจะสอนตามหนังสือเรียนทั้งในแง่ของการเลือกหัวข้อที่จะสอน การวางแผนลำดับขั้นการสอน และการออกแบบวิธีการสอน (Kuhns & Freeman, 1979 และ McCutcheon, 1982) นอกจากนี้นักวิจัยดังกล่าวยังค้นพบว่ารูปแบบของการใช้หนังสือเรียนมีอย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจ การพิจารณาถึงเนื้อหาในหนังสือเรียนเป็นหลักอีกด้วย นอกจากนี้แล้วในหลายประเทศทั่วโลกยังทำการศึกษาถึงองค์ประกอบของหนังสือเรียน ลักษณะการใช้หนังสือเรียนของทั้งครูและนักเรียน รวมถึงผลของการเน้นองค์บางประการต่อการเรียนรู้ของนักเรียนด้วย (Lianghuo et al., 2000; Schmidt et al., 1987)

ในการศึกษาเรื่องหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ในประเทศไทยนั้น ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์ (2546 อ้างถึงใน สุวรรณิ เปลี่ยนรัมย์ และไมตรี อินทร์ประสิทธิ์, 2552, หน้า125) ได้ทำการศึกษาการใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของครูไทย ได้ข้อค้นพบว่า “ครูคณิตศาสตร์ในประเทศไทยมากกว่าร้อยละ 90 ใช้หนังสือเรียนเป็นสื่อการสอน กล่าวคือสอนตามเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือเรียนและให้นักเรียนทำแบบฝึกหัดในหนังสือเรียนที่ส่วนใหญ่ยังเน้นที่การคำนวณในเรื่องต่างๆ และเทคนิคในการทำโจทย์ในระยะเวลาสั้น ๆ เพื่อเตรียมตัวสอบ การสอนคณิตศาสตร์ดังกล่าวเทียบได้กับการบอกคณิตศาสตร์ (Telling mathematics) เท่านั้น ซึ่งไม่ได้เปิดโอกาสให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตัวเอง นักเรียนจึงขาดบริบทหรือสถานการณ์ที่จะส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ทางคณิตศาสตร์ โดยเฉพาะกระบวนการทางคณิตศาสตร์ที่สำคัญ การสอนในลักษณะนั้นนอกจากจะไม่ได้เป็นการส่งเสริมการคิดอย่างมีเหตุและมีผลแล้ว ยังเป็นการทำลายความกระตือรือร้นและความคิดสร้างสรรค์ของนักเรียนอีกด้วย” จากข้อความดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ในประเทศไทยยังไม่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ของนักเรียนในการส่งเสริมการคิดทางคณิตศาสตร์และการแก้ปัญหาในประเทศญี่ปุ่น หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ที่ใช้ในระดับประถมศึกษาได้รับความสนใจในระดับสากลจนถึงขั้นมีการแปลออกเป็นภาษาอังกฤษและจำหน่ายไปในหลายๆ ประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศสหรัฐอเมริกา Takahashi (2010) ผู้เชี่ยวชาญด้านคณิตศาสตร์ศึกษาชาวญี่ปุ่นแห่ง DePaul University ได้กล่าวว่านักวิชาการในหลายๆ ประเทศได้ให้ความสนใจในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์มากขึ้นเรื่อยๆ นับตั้งแต่ Hiebert และ Stigler (1999) ได้เขียนอธิบายการเปรียบเทียบการสอนคณิตศาสตร์ในประเทศญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และเยอรมนี ในหนังสือ “*The Teaching Gaps : Best Ideas from the World's Teachers for Improving Education in the Classroom.*” ตั้งแต่ปี 1999 และได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่นมากขึ้นเรื่อยๆ

หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่นมีลักษณะที่สำคัญดังที่ Isoda (2012, หน้า 18) ได้กล่าวไว้ว่า “หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นนำเอาลำดับของพัฒนาการของเนื้อหาความรู้ (sequence of extension) ที่ขึ้นอยู่กับสิ่งที่นักเรียนได้เรียนรู้มาก่อน และสอนนักเรียนถึงวิธีการขยายแนวคิดทางคณิตศาสตร์โดยใช้ลำดับของพัฒนาการของเนื้อหาความรู้ นั้น อาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นเน้นการส่งเสริมพัฒนาการของคณิตศาสตร์จากแนวทางการสอนที่เน้นการแก้ปัญหา (Problem solving

approach) โดยใช้วิธีการที่เรียกว่า “คิดหาวิธีการ...” (think about how to...) ซึ่งจะทำให้ นักเรียนหาแนวทาง และได้รับโอกาสในการเลือกวิธีการที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในทันที นอกเหนือแล้ว Serizawa (2010) บรรณาธิการบริหารแห่งสำนักพิมพ์ Gakko Tosho ซึ่งเป็น สำนักพิมพ์ผู้ผลิตหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับและให้ความสนใจไปทั่วโลก ได้ กล่าวไว้ว่า “หนังสือเรียนของประเทศสหรัฐอเมริกาต้องการให้นักเรียนได้คำตอบอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ประเทศญี่ปุ่นเน้นที่การส่งเสริมให้นักเรียนได้คิดเกี่ยวกับความคิดรวบยอดทาง คณิตศาสตร์ (think about mathematical concepts) ผ่านปัญหาจากหลายๆ แง่มุม แง่มุม หนึ่งของการนำเสนอสถานการณ์ปัญหาในหนังสือเรียนญี่ปุ่นคือการนำเสนอปัญหาผ่าน เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ซึ่งญี่ปุ่นมีคณิตศาสตร์แบบญี่ปุ่น (Japanese mathematics) ที่คน ญี่ปุ่นภูมิใจ และมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมต่างๆ ที่สามารถอธิบายได้ด้วย คณิตศาสตร์” จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่านอกจากหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น จะมีลักษณะสำคัญว่าเป็นหนังสือเรียนที่เน้นการแก้ปัญหา (Problem solving-based textbook) แล้ว ยังมีลักษณะของการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์อยู่ในหนังสือเรียน คณิตศาสตร์อีกด้วย

ปัจจุบันมีนักคณิตศาสตร์ศึกษา และนักประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมากให้ความสนใจ กับการใช้แง่มุมทางประวัติศาสตร์ของคณิตศาสตร์เข้าไปในคณิตศาสตร์ศึกษาในด้านต่างๆ ดัง รายงานจาก *History in Mathematics Education : The ICMI Study* (Fauvel & Van Maanen, 2000) ซึ่งเป็นเอกสารที่รวบรวมบทสรุป ผลการวิจัย ประสบการณ์ และแนวคิด ต่างๆ ของการใช้ประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ในคณิตศาสตร์ศึกษาจากทั่วโลก ประโยชน์ของ นำเอาประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์เข้าไปอยู่ในหลักสูตรระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ได้รับการอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง การที่ให้นักเรียนได้มีประสบการณ์ในการเรียนรู้ คณิตศาสตร์ผ่านแง่มุมประวัติศาสตร์ จะทำให้นักเรียนเข้าใจความคิดรวบยอดทาง คณิตศาสตร์อย่างลึกซึ้ง และให้ความใส่ใจถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่เคยเกิดขึ้นใน ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของความคิดรวบยอดทางคณิตศาสตร์ ซึ่งนั่นก็จะทำให้เห็นถึง แง่มุมอีกด้านหนึ่งในความเป็นมนุษย์ของวิชาคณิตศาสตร์ (Fasanelli et al., 2000)

ส่วนการนำเอาประวัติศาสตร์ไปใช้ในการสอนคณิตศาสตร์นั้น Jankvist (2007, หน้า 87-88) ได้เสนอแนะว่าโดยทั่วไปแล้วมีแนวทางกว้างในการนำประวัติศาสตร์ไปใช้ในการ สอนคณิตศาสตร์ได้ 2 แนวทางคือ 1) ใช้ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือ (history as a tool) ใน การเรียนการสอนคณิตศาสตร์ได้อย่างแท้จริง และการใช้ประวัติศาสตร์เช่นนั้นเองก็ทำให้เกิด

เป็นแนวทางของการใช้ประวัติในแนวทางในลำดับต่อไปคือ 2) ใช้ประวัติศาสตร์เป็นเป้าหมาย (history as a goal) ในตัวของมันเอง จากการศึกษาในโครงการ ICMI Study (Tzanakis และ Arcavi, 2008, หน้า 208) ได้นำเสนอแนวทางในการใช้ประวัติศาสตร์ในการสอนคณิตศาสตร์ไว้สามประการดังนี้คือ

1) การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ (Learning history) จากการจัดเตรียมข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไว้โดยตรง

2) การเรียนรู้หัวข้อทางคณิตศาสตร์ (Learning mathematical topics) ด้วยแนวทางการจัดการเรียนการสอนที่ถูกให้แรงบันดาลใจจากประวัติศาสตร์

3) การพัฒนาความตระหนักที่ลึกซึ้งมากขึ้น (Developing deeper awareness) ทั้งเนื้อหาความวิชาคณิตศาสตร์ของตัวมันเองและบริบททางสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ที่ซึ่งคณิตศาสตร์ถูกสร้างขึ้น

จากกรอบแนวคิดในการใช้ประวัติศาสตร์ในการสอนคณิตศาสตร์ข้างต้นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นกรอบแนวคิดที่ให้มุมมองสำคัญในการวิจัยทั้งในด้านทฤษฎี และงานภาคปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้ได้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำไปพิจารณาถึงหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ซึ่งถือเป็นเครื่องมือทางการศึกษาสำคัญที่สามารถกำหนดทิศทางการเรียนรู้และการสอนคณิตศาสตร์ของครูในแต่ละประเทศได้ ทั้งยังสะท้อนภาพของหลักสูตรในระดับโรงเรียนถึงจุดเน้นในเชิงเนื้อหาสาระและการนำไปสู่ชั้นเรียนจริง

ในปัจจุบัน กระแสการตอบรับและการให้ความสนใจต่อการใช้นหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ญี่ปุ่นในประเทศไทยมีมากขึ้นเรื่อยๆ นับตั้งแต่ Inprasitha (2011) ศูนย์วิจัยคณิตศาสตร์ศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้นำเอานวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์แบบญี่ปุ่นที่เรียกว่า “การศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิด” (Lesson study and Open Approach) มาใช้เพื่อเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมชั้นเรียนคณิตศาสตร์ของครูไทยในโครงการที่เป็นที่รู้จักมากโครงการหนึ่งคือ โครงการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิดในโรงเรียนทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ มาตั้งแต่ปี พุทธศักราช 2552 หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น ฉบับภาษาอังกฤษ ที่ชื่อว่า “Study with Your Friends: Mathematics for Elementary School Grade1-6” โดยสำนักพิมพ์ GAKOH TOSHO ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญของครูในการสร้างสถานการณ์ปัญหา และกิจกรรมการเรียนการสอน จนปัจจุบันหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ชุดดังกล่าวได้รับการแปลเป็นภาษาไทยโดยศูนย์วิจัยคณิตศาสตร์ศึกษา และมีการใช้อย่างแพร่หลาย

ดังที่ได้กล่าวไปก่อนหน้านี้ว่า หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นนอกจากจะมีจุดเด่นที่การพัฒนาเครื่องมือการเรียนรู้จากแนวทางการสอนที่เน้นการแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาการคิดทางคณิตศาสตร์ของนักเรียนจากการใช้ลำดับของพัฒนาการหรือการขยายแนวคิดทางคณิตศาสตร์ที่นักเรียนเรียนรู้มาก่อนหน้ามาใช้ในการเรียนรู้และสร้างความคิดรวบยอดทางคณิตศาสตร์ใหม่ แล้วหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นยังมีเนื้อหาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในแง่มุมต่างๆ อยู่ในหนังสือเรียนอยู่เป็นจำนวนมาก ปัญหาประการหนึ่งที่ผู้วิจัยในฐานะที่มีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ฯ ดังกล่าว พบว่าครูมักไม่เข้าใจและมองข้ามองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนนี้ไป จนไม่สามารถนำมาบูรณาการเข้าไปในการสอนคณิตศาสตร์ได้ ผู้วิจัยตระหนักและเห็นความสำคัญของแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นนี้อย่างมาก และจึงได้ทำวิจัยนี้ขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดด้านต่างๆ ทั้งในด้านเนื้อหาและวิธีการของการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น เพื่อจะเป็นประโยชน์ต่อครูที่ใช้หนังสือเรียนนี้ได้เข้าใจและ เห็นความสำคัญว่าทำไมประเทศญี่ปุ่นจึงให้ความสำคัญกับแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะในเชิงการสอนการนำประวัติศาสตร์มาใช้ในการเรียนการสอนคณิตศาสตร์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น (Japanese Mathematics Textbooks) หมายถึง ชุดหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น ฉบับภาษาอังกฤษ ที่ชื่อว่า “*Study with Your Friends: Mathematics for Elementary School Grade1-6*” จำนวน 11 เล่ม ผลิตโดยสำนักพิมพ์ GAKOH TOSHO CO., LTD. ประเทศญี่ปุ่น ตีพิมพ์ ปี ค.ศ. 2005 หนังสือเรียนคณิตศาสตร์มีลักษณะเป็นการพัฒนาเครื่องมือการเรียนรู้จากแนวทางการสอนที่เน้นการแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาการคิดทางคณิตศาสตร์ของนักเรียนจากการใช้ลำดับของพัฒนาการหรือการขยายแนวคิดทางคณิตศาสตร์ที่นักเรียนเรียนรู้มาก่อนหน้ามาใช้ในการเรียนรู้และสร้างความคิดรวบยอดทางคณิตศาสตร์ใหม่ ทั้งยังบูรณาการเอาประวัติศาสตร์ในแง่มุมต่างๆ เข้ามานำเสนอในหนังสือเรียนด้วย และหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ชุดนี้เป็นหนังสือ

เรียนที่ใช้ในโครงการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิด

2. การนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) หมายถึง แนวทางของการใช้ประวัติศาสตร์ในการสอนคณิตศาสตร์ตามกรอบแนวคิดของ Fauvel & Van Maanen (2000) ประกอบด้วย 1) การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ 2) การเรียนรู้หัวข้อเนื้อหาทางคณิตศาสตร์ด้วยแนวทางการจัดการเรียนการสอนที่ถูกให้แรงบันดาลใจจากประวัติศาสตร์ และ 3) การพัฒนาความตระหนักที่ลึกซึ้งมากขึ้นทั้งเนื้อหาความรู้วิชาคณิตศาสตร์และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ที่ซึ่งคณิตศาสตร์ถูกสร้างขึ้น

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพเน้นการวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) และการตีความข้อมูล เพื่อแสดงผลการวิเคราะห์การนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ที่พบในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น

ข้อมูลของการวิจัย

ข้อมูลของการวิจัยนี้ประกอบด้วย ชุดหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น “Study with Your Friends: Mathematics for Elementary School Grade1-6” ฉบับภาษาอังกฤษ จำนวน 11 เล่ม ผลิตโดยสำนักพิมพ์ GAKOH TOSHO CO., LTD. ประเทศญี่ปุ่น ตีพิมพ์ ปี ค.ศ. 2005

ขั้นตอนวิธีการวิจัย และการวิเคราะห์ข้อมูล

1. ผู้วิจัยทำการศึกษารอบแนวคิดการใช้ประวัติศาสตร์ในการสอนคณิตศาสตร์ของ ICMI Study (Tzanakis และ Arcavi, 2008) และจัดทำแบบบันทึกเพื่อจัดหมวดหมู่ลักษณะของการใช้ประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นตามกรอบแนวคิดดังกล่าวนี้
2. ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น ตามกรอบการใช้ประวัติศาสตร์ในการสอนคณิตศาสตร์ของ ICMI Study โดยทำการวิเคราะห์หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ทีละเล่มจากชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 (Vol.1) ถึง ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เล่มที่ 2 (Vol.11) โดยเริ่มจากพิจารณาเนื้อหา ลงรหัสในเนื้อหาแต่ละส่วนของหนังสือเรียน และค้นหาลักษณะร่วมกันของเนื้อหา จากนั้นจึงนำมาจัดหมวดหมู่ตามแนวทางของการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในแต่ละแบบลงในแบบบันทึก

3. ผู้วิจัยทำการตรวจสอบผลการวิเคราะห์ข้อมูลและทำการสังเคราะห์ข้อมูล จากนั้นจึงนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า มีการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ระดับประถมศึกษาของประเทศญี่ปุ่นในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โดยมีลักษณะของการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในเนื้อหาความรู้ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์อยู่ 3 ลักษณะดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้ประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์
2. การเรียนรู้หัวข้อเนื้อหาทางคณิตศาสตร์ด้วยแนวทางการจัดการเรียนการสอนที่ถูกต้องให้แรงบันดาลใจจากประวัติศาสตร์
3. การพัฒนาความตระหนักที่ลึกซึ้งมากขึ้นทั้งเนื้อหาความรู้วิชาคณิตศาสตร์และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ที่ซึ่งคณิตศาสตร์ถูกสร้างขึ้นมา

ผู้วิจัยได้แสดงรายละเอียดของผลการวิจัยในแต่ละข้อดังนี้

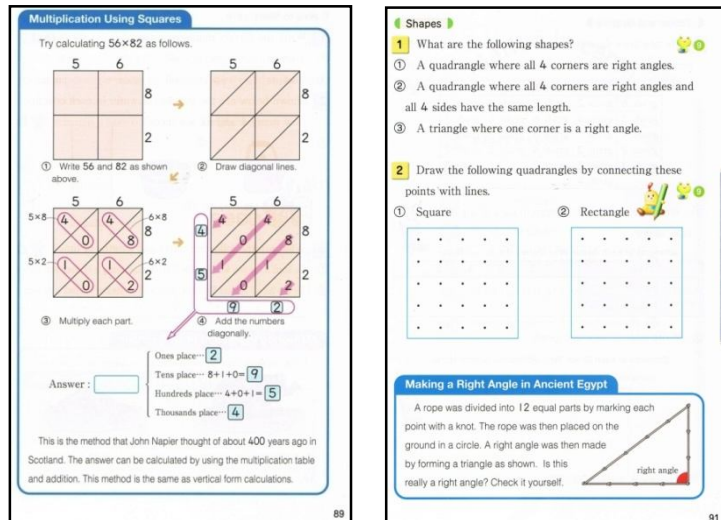
1. การเรียนรู้ประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์

หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของญี่ปุ่นมีการนำเสนอแง่มุมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ ซึ่งกล่าวถึง การนำเสนอเรื่องราวหรือข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของคณิตศาสตร์ในอารยธรรมต่างๆ ในโลก ได้แก่ อารยธรรมกรีก โรมัน อียิปต์ และจีนที่เกี่ยวข้องกับการสอนเนื้อหาความรู้ทางคณิตศาสตร์ที่สำคัญในระดับโลก (Global mathematics) และ นักคณิตศาสตร์ที่สำคัญของโลกตามเนื้อหาที่นักเรียนระดับประถมศึกษาควรจะทราบและมีประสบการณ์ในการเรียนรู้เรื่องดังกล่าวเหล่านี้ ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นมีการนำเสนอแง่มุมประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ตามลำดับดังนี้คือ

1.1 แท่งสูตรคูณของเนเปียร์ (Napier's Rods) และการสร้างมุมฉากในยุคอียิปต์โบราณ

จากการวิเคราะห์หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ญี่ปุ่น พบว่าในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 บทที่ 15 สรุปบทเรียนของชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 มีการนำเสนอแง่มุมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของคณิตศาสตร์ในเนื้อหาที่นักเรียนได้เรียนไปได้แก่ การคูณ การคูณในแนวดิ่ง และรูปร่าง

(shapes) โดยมีการนำเสนอหัวข้อ “การคูณโดยใช้ตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัส (Multiplication using squares) หรือการนำเสนอขั้นตอนวิธีการคูณโดยใช้แท่งสูตรของเนเปียร์ ดังแสดงใน ภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ภาพหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 Vol.2 (GAKKOH TOSHO, 2005, หน้า 89 และ 91)

จากภาพที่ 1 ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่า หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ได้นำเสนอถึงความเชื่อมโยงระหว่างเครื่องมือในการเรียนรู้เรื่องการคูณในแนวตั้งที่นักเรียนได้เรียนรู้มาก่อนหน้านี้ กับเครื่องมือการคูณในประวัติศาสตร์ที่นำเสนอโดยนาเปียร์ คณิตศาสตร์ชาวสกอตแลนด์ซึ่งใช้เมื่อ 400 ปีที่ผ่านมาแล้ว การคูณในแนวตั้งที่นักเรียนเรียนรู้มาก่อนหน้านั้นมีความคล้ายคลึง และใช้หลักการเดียวกับแท่งสูตรคูณของเนเปียร์ ในการนำเสนอขั้นตอนวิธีการการคูณดังกล่าวทำให้นักเรียนได้เข้าใจวิธีการในแนวตั้งแบบที่มีการใช้อยู่ในปัจจุบันมากขึ้น โดยเทียบให้เห็นถึงกระบวนการ และการคูณที่จะกลายมาเป็นคำตอบในแต่ละหลักในการการคูณแบบแนวตั้ง นักเรียนจะเกิดความซาบซึ้งถึงประวัติศาสตร์ของการคูณในแนวตั้งนี้เป็นอย่างมาก ส่วนภาพถัดไปนั้น เป็นการนำเสนอการสร้างรูปสามเหลี่ยมมุมฉากในการทบทวนเรื่องรูปร่างที่นักเรียนได้เคยเรียนไปแล้ว โดยเป็นการนำเสนอเรื่องราวของการสร้างมุมฉากในยุคอียิปต์โบราณ จากการสร้างรูปสามเหลี่ยมจากเชือกเส้นหนึ่งแล้วทำเป็นปมแล้วแบ่งเชือกเส้นนั้นให้มีขนาดเป็น 12 ส่วน เท่าๆ กัน โดยมีการตั้งคำถามให้ตรวจสอบว่า การทำเช่นนั้นจะทำให้

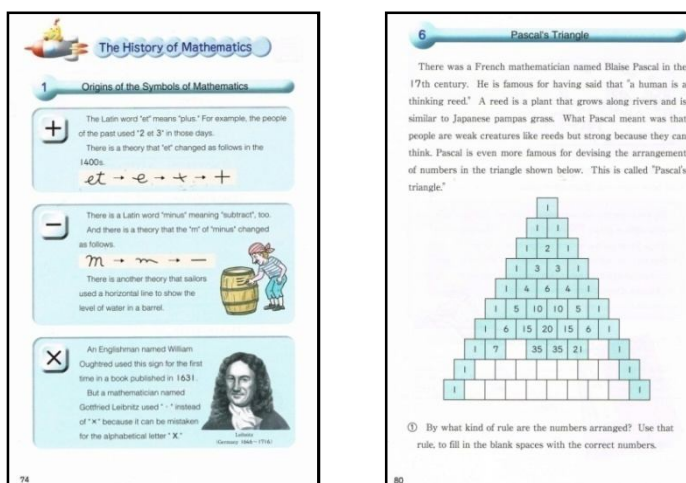
มุกที่เกิดขึ้นเป็นมุกจากหรือไม่ ซึ่งนับว่าเป็นเป็นการนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของคณิตศาสตร์ที่ต้องอาศัยการทดลองชวนให้บทเรียนดูท้าทายมากขึ้น

1.2 ประวัติศาสตร์ของการหาค่าพาย (π) และนักคณิตศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง

ในเนื้อหาบทเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 Vol.2 บทที่ 10 เรื่องวงกลม (Circle) ในหน้าสุดท้ายของบทนี้ หลังจากที่นักเรียนได้เรียนเรื่องเกี่ยวกับวงกลมแล้ว ในหนังสือเรียนมีการนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับวงกลม ในหัวข้อเรื่อง ประวัติศาสตร์ของอัตราส่วนของความยาวเส้นรอบวงของวงกลม (The history of the ratio of circumference) หรือ ประวัติศาสตร์การหาค่าพาย (π) ในหน้า 54 โดยในเนื้อหาเรื่องดังกล่าวมีการนำเสนอประวัติศาสตร์การหาค่าพายมาตั้งแต่ยุคอียิปต์ กรีก รวมถึงกลุ่มอารยธรรมจีน และญี่ปุ่น โดยมีการนำเสนอชื่อและรูปภาพของ Takakazu Seki นักคณิตศาสตร์ชาวญี่ปุ่น ที่สามารถหาค่าพายได้เมื่อ 300 ปีก่อนด้วย

1.3 จุดกำเนิดของเครื่องหมาย บวก ลบ และคูณ สามเหลี่ยมปาสคาล และนักคณิตศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้แล้ว ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 Vol.2 ในตอนที่มีการนำเสนอประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ในท้ายเล่มนั้น มีการนำเสนอประวัติศาสตร์ของคณิตศาสตร์เรื่องจุดกำเนิดของสัญลักษณ์ของคณิตศาสตร์ (Origins of the symbols of mathematics) ในหน้า 74 และ ประวัติศาสตร์ของสามเหลี่ยมปาสคาล (Pascal's Triangle) ในหน้า 80-82 ดังแสดงในภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ภาพหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 Vol.2 (GAKKOH TOSHO, 2005, หน้า 74 และ 80)

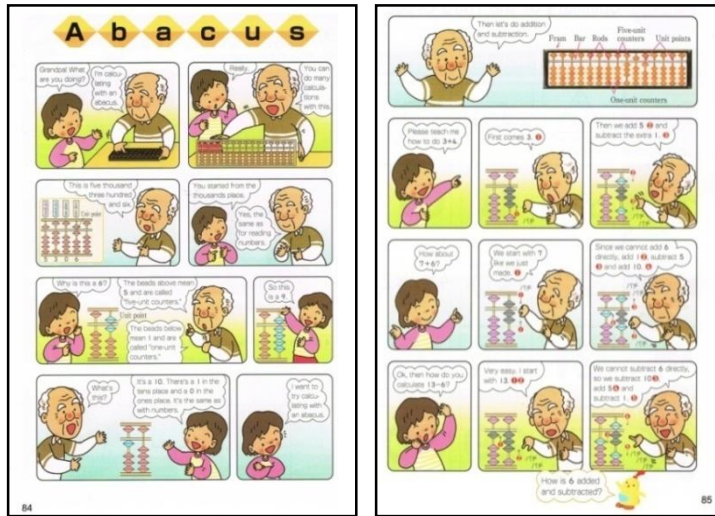
จากการวิเคราะห์เนื้อหาที่มีการนำเสนอในหัวข้อดังกล่าวนี้ หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของญี่ปุ่นนำเสนอประวัติศาสตร์ของเครื่องหมายทางคณิตศาสตร์ได้แก่ บวก ลบ และคูณ และนักคณิตศาสตร์ชาวอังกฤษชื่อ William Oughtred และ นักคณิตศาสตร์ชาวเยอรมันชื่อ Gottfried von Leibnitz ที่มีส่วนในการใช้ และแก้ไขการใช้เครื่องหมายคูณมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1631 และนอกจากนี้แล้ว ในหนังสือเรียนยังมีการนำเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์ของสามเหลี่ยมปาสคาล ในหน้า 80-82 โดยมีการนำเสนอประวัติของ Blaise Pascal และประวัติการคิดและประโยชน์จากการใช้ สามเหลี่ยมปาสคาล รวมถึงยังมีการนำเสนอปัญหาที่เกี่ยวกับการใช้สามเหลี่ยมปาสคาลอีกด้วย

2. การเรียนรู้หัวข้อเนื้อหาทางคณิตศาสตร์ด้วยแนวทางการจัดการเรียนการสอนที่ถูกให้แรงบันดาลใจจากประวัติศาสตร์

ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นมีลักษณะของการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจอย่างหนึ่งคือ มีการนำเสนอคณิตศาสตร์แบบญี่ปุ่น (Japanese mathematics) หรือ Wasan (和算) ที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์มากมายในยุคเอโดะมาเป็นแนวทางการจัดการเรียนการสอนที่ให้แรงบันดาลใจจากประวัติศาสตร์ ไว้ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ดังจะแสดงรายละเอียดตามลำดับดังนี้

2.1 การใช้ลูกคิดแบบญี่ปุ่น (Japanese Abacus)

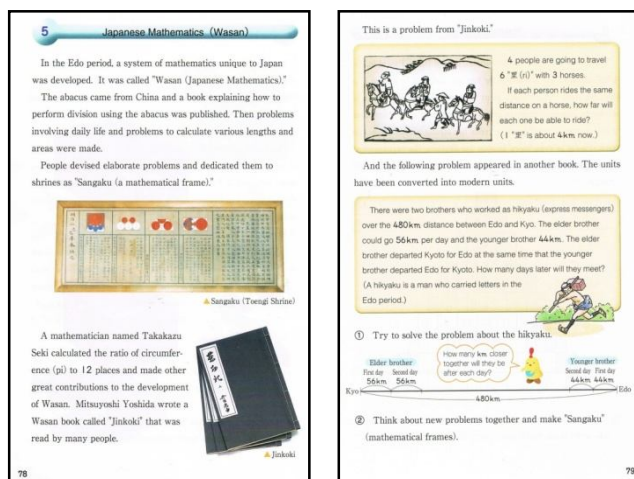
ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของญี่ปุ่นมีการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้ลูกคิดแบบญี่ปุ่น ในหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 Vol.2 หน้า 84-85 ซึ่งอยู่ในตอนสุดท้ายของเล่มก่อนจะมีการสรุปบทเรียนทั้งหมดของชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 โดยมีการนำเสนอในลักษณะของการดูแสดงบทสนทนาระหว่างคุณปู่กับหลานสาว โดยมีการนำเสนอความอยากรู้ของหลานสาวเกี่ยวกับลูกคิดแบบญี่ปุ่น และการอธิบายหลักการ และขั้นตอนวิธีการคำนวณเกี่ยวกับการบวก และการลบจำนวนโดยใช้ลูกคิดแบบญี่ปุ่นของคุณปู่ ดังแสดงในภาพที่ 3

ภาพที่ 3 ภาพหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 Vol.2 (GAKKOH TOSHO, 2005, หน้า 84-85)

2.2 การนำเสนอปัญหาทางคณิตศาสตร์ที่ปรากฏในศาลเจ้าและวัด และหนังสือ Jinkoki

ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของญี่ปุ่นมีการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์จากคณิตศาสตร์แบบญี่ปุ่นที่พบในศาลเจ้าและวัด หรือที่เรียกว่าซังกะกุ “Sangaku” (算額) ไว้ในหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 Vol.2 หน้า 78-79 ในตอนของหนังสือเรียนที่นำเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ในท้ายเล่ม ดังแสดงในภาพที่ 4

ภาพที่ 4 ภาพหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 Vol.2 (GAKKOH TOSHO, 2005, หน้า 78-79)

“Sangaku” (算額) หรือเรขาคณิตในวัดญี่ปุ่น “Japanese Temple Geometry” (Rothman, 1998) เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บ่งชี้ว่าเป็นผลลัพธ์ของการบ่มเพาะของนักคณิตศาสตร์ญี่ปุ่นยุคเอโดะ (1603-1868) ที่สร้างสรรค์ผลงานในการสร้างปัญหาทางคณิตศาสตร์ในช่วงที่ประเทศญี่ปุ่นเก็บตัวเจียบแยกขาดจากอารยธรรมตะวันตกในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1639-1854 โดยปัญหาทางคณิตศาสตร์จะถูกบันทึกโดยการทาสีลงในผ้าไม้ขนาดใหญ่โดยมีลักษณะเป็นเรขาคณิตแบบยูคลิดเดียน แต่มีความแตกต่างกันตรงที่วิธีการนำเสนอ การเขียนรูปเรขาคณิตที่แตกต่างออกไปจากเรขาคณิตแบบยูคลิดที่สอนกันในโรงเรียน และเป็นปัญหาที่ท้าทายให้คนที่มาศาลเจ้าและวัดได้ฉงนและชวนคิดแก้ปัญหา ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์เล่มดังกล่าวนี้ ได้นำเสนอประวัติศาสตร์ ที่มา และภาพของ “Sangaku” ไว้ให้นักเรียนได้เรียนรู้อีกด้วย

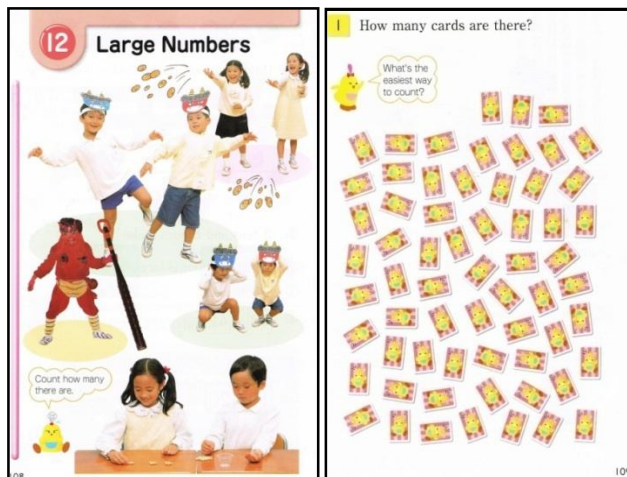
นอกจากนี้แล้ว ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์เล่มดังกล่าวในหน้า 78 ยังนำเสนอตำราเลขคณิตแบบ ญี่ปุ่นที่ชื่อว่าจินโกกิ “Jinkoki” (塵劫記) ของ Mitsuyoshi Yoshida (1598-1672) ซึ่งเป็น นักคณิตศาสตร์ชาวญี่ปุ่นที่มีชื่อเสียง เขียนขึ้นมาโดยตัวหนังสือคันจิในปี ค.ศ. 1627 ในยุคเอโดะตอนต้น ในจินโกกิมีเนื้อหาทางคณิตศาสตร์จำนวน 27 เรื่อง ตำราเล่มดังกล่าวถือว่าเป็นผลงานชิ้นเอกที่แสดงถึงความรุ่งเรืองทางปัญญาของสังคมญี่ปุ่นขึ้นหนึ่งและถือว่าเป็นงานที่ยิ่งใหญ่มีความเป็นเอกลักษณ์ในประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ของโลก ทั้งนี้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ได้มีการนำเอาปัญหาที่อยู่ในจินโกกิบางปัญหาที่น่าสนใจมานำเสนอในหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เพื่อให้นักเรียนได้แก้ปัญหาอีกด้วย

3. การพัฒนาความตระหนักที่ลึกซึ้งมากขึ้นทั้งเนื้อหาความรู้วิชาคณิตศาสตร์และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ที่ซึ่งคณิตศาสตร์ถูกสร้างขึ้น

การนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นมีแง่มุมด้านการพัฒนาความตระหนักที่ลึกซึ้งมากขึ้นทั้งเนื้อหาความรู้วิชาคณิตศาสตร์และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ที่ซึ่งคณิตศาสตร์ถูกสร้างขึ้นผ่านการนำเสนอแง่มุมประวัติศาสตร์เชิงวัฒนธรรม (Cultural history-based approach) กล่าวถึง การนำเสนอเรื่องราวหรือข้อมูลทางประวัติศาสตร์อันเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม ประเพณี เทศกาล วิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น หรือของชนชาตินั้น โดยมีการนำเสนอทั้งตัวเนื้อหาความรู้ทางคณิตศาสตร์และบริบททางสังคมวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ที่คณิตศาสตร์ถูกสร้างขึ้น ในหนังสือเรียน

คณิตศาสตร์มีการนำเสนอแง่มุมประวัติศาสตร์เชิงวัฒนธรรมในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ดังนี้คือ

3.1 การปาลั่วในเทศกาลเซทสึบุง (Setsubun / 節分) กับการสอนจำนวนที่ไม่เกิน 100

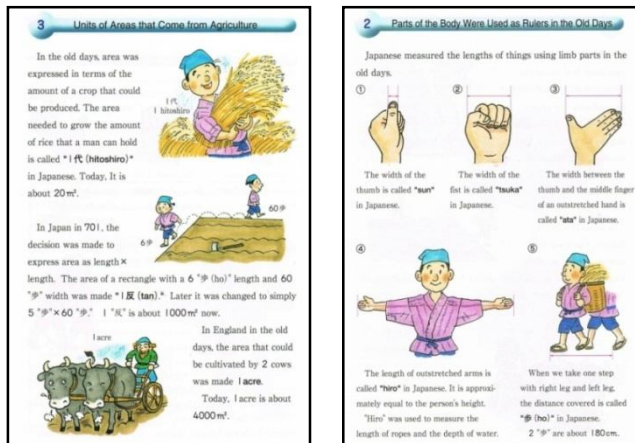

ภาพที่ 5 ภาพหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 (GAKKOH TOSHO, 2005, หน้า 108-109)

ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 บทที่ 12 เรื่อง จำนวนที่มีค่ามาก (Large Numbers) มีการใช้เรื่องราวของเทศกาลเซทสึบุงมานำเสนอสถานการณ์ปัญหาในการสอนจำนวนที่มากกว่า 50 แต่ไม่เกิน 100 เซทสึบุงเป็นเทศกาลที่จัดในวันที่ 3 หรือ 4 กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นการเริ่มต้นของฤดูใบไม้ผลิตามประเพณี มีการหว่านถั่วแดงอะซุกิ (あずき) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความโชคดีเพื่อขับไล่สิ่งอัปมงคลออกจากบ้าน จากการวิเคราะห์หนังสือเรียนในภาพที่ 1 นี้ จะพบว่า เรื่องราวทางประวัติศาสตร์เชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับการปาลั่วในเทศกาลเซทสึบุงอันก่อให้เกิดความสนุกสนานเหมาะสมกับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถูกนำมาใช้เพื่อนำเสนอสถานการณ์ปัญหาเพื่อให้นักเรียนหาวิธีการนับจำนวนเม็ดถั่ว และนำมาสู่การหาจำนวนทั้งหมดของการ์ดในกิจกรรมถัดไปซึ่งมีอยู่ถึง 69 ใบ วิธีการเรียนรู้ของนักเรียนคือการนับทีละ 1 การนับจำนวนเป็นกลุ่มๆ เท่ากับจำนวนอายุของนักเรียนบวกอีก 1 จนกระทั่งนำไปสู่ การนับจำนวนโดยใช้การทำให้เต็มสิบ ซึ่งถือว่าเป็นการใช้เรื่องราวของเทศกาลที่สืบทอดมาในอดีตและยังคงมีอยู่ในชีวิตคนปัจจุบันในปัจจุบันมาสอดแทรกเป็นกิจกรรมในหนังสือเรียนได้อย่างน่าสนใจ

3.2 การวัด และหน่วยพื้นที่ที่มาจากวิถีชีวิตเกษตรกรรมญี่ปุ่นโบราณ

ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ในตอนหลังจากบทสรุปบทเรียนของชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จะมีส่วนที่ใช้ชื่อตอนว่า “Math Wonderland” เป็นตอนที่มีการนำเสนอเรื่องราว และปัญหาต่างๆ ไว้โดยที่นักเรียนสามารถเลือกทำหรือเลือกอ่านกับเพื่อน หรือทำด้วยตัวของตนเองตามความสนใจ ในส่วนที่สองของตอนดังกล่าวนี้มีการนำเสนอหัวข้อ “History of mathematics” ไว้ ซึ่งมีเรื่องราวและปัญหาบางอย่างที่มีการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์เชิงวัฒนธรรมไว้ด้วย นั่นคือ การวัดและหน่วยพื้นที่ที่มาจากวิถีชีวิตเกษตรกรรมญี่ปุ่นโบราณ ดังแสดงในหน้าหนังสือเรียน ในภาพที่ 6

ภาพที่ 6 ภาพหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 Vol.2 (GAKKOH TOSHO, 2005, หน้า 75-76)

ต่างๆ ของร่างกาย (หน้า 76) ที่แสดงแทนด้วยภาพวาด ขนาด คำอ่าน และสิ่งของที่ใช้การวัด ความยาวแต่ละแบบ ซึ่งปรากฏการใช้นิ้ว ขนาดความกว้างของมือ คืบ ความยาวระหว่างแขนทั้งสองข้างเมื่อกางเต็มที่หรือ วา และหน่วยความยาวที่เรียกว่า “步 (ho)” ใช้แทนความยาวในการก้าวเท้า ส่วนอีกภาพนั้นเป็นการนำเสนอหน่วยการวัดพื้นที่ที่มาจากวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมของคนญี่ปุ่นในอดีต (หน้า 77) จากภาพเล่าเรื่องราวของหน่วยของพื้นที่บนไร่นาจิ จะใช้ในการปลูกข้าวจากการหอบต้นข้าวที่ใช้พันธุ์ข้าวได้ 1 หอบของคนๆ หนึ่ง เรียกว่า “1 hitoshiro” หรือปัจจุบันเทียบเท่ากับ 20 ตารางเมตร นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอภาพการเขียนจำนวนแทนพื้นที่ด้วยการคูณระหว่าง ความยาว × ความยาว ซึ่งนำเสนอพื้นที่ของสี่เหลี่ยมมุมฉากที่มีความยาวด้านหนึ่งเป็น 60 “步” และอีกด้านหนึ่งเป็น 6 “步” หรือ 6 “步” × 60 “步” ซึ่งมีขนาดพื้นที่เป็น “1 反 (tan)” ซึ่งเท่ากับ 1,000 ตารางเมตรในปัจจุบัน

สรุปผลการวิจัย อภิปราย และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยพื้นฐาน เน้นการวิเคราะห์เนื้อหาจากแหล่งข้อมูลคือหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น เพื่อตอบคำถามว่ามีการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ระดับประถมศึกษาของประเทศญี่ปุ่นในเชิงเนื้อหาและวิธีการอย่างไร ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้คือ

มีการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ระดับประถมศึกษาของประเทศญี่ปุ่นในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โดยมีลักษณะของการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในเนื้อหาความรู้ในหนังสือเรียนคณิตศาสตร์อยู่ 3 ลักษณะดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้ประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ ได้แก่ การนำเสนอแหล่งสูตรคูณของเนเปียร์ และการสร้างมุมฉากในยุคอียิปต์โบราณ ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ประวัติศาสตร์ของการหาค่า π (π) และนักคณิตศาสตร์ที่เกี่ยวข้องในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และ จุดกำเนิดของเครื่องหมาย บวก ลบ และคูณ สามเหลี่ยมปาสคาล และนักคณิตศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

2. การเรียนรู้หัวข้อเนื้อหาทางคณิตศาสตร์ด้วยแนวทางการจัดการเรียนการสอนที่ถูกให้แรงบันดาลใจจากประวัติศาสตร์ กล่าวคือมีการนำเสนอคณิตศาสตร์แบบญี่ปุ่น ได้แก่ การใช้ลูกคิดแบบญี่ปุ่น ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 และการนำเสนอปัญหาทางคณิตศาสตร์ที่ปรากฏในศาลเจ้าและวัด และหนังสือจินโกกิ ตำราเลขคณิตของ มิทสึเอชิ โยชิตะ นักคณิตศาสตร์ชาวญี่ปุ่นที่มีชื่อเสียง โดยมีการนำเอาปัญหาที่อยู่ในจินโกกิบางปัญหาที่น่าสนใจนำเสนอในหนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เพื่อให้นักเรียนได้แก้ปัญหาอีกด้วย

3. การพัฒนาความตระหนักที่ลึกซึ้งมากขึ้นทั้งเนื้อหาความรู้วิชาคณิตศาสตร์และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ที่ซึ่งคณิตศาสตร์ถูกสร้างขึ้นมา กล่าวคือการนำเสนอแง่มุมประวัติศาสตร์เชิงวัฒนธรรม ได้แก่ การปาถั่วในเทศกาลเซะทสึบุง ในการสอนจำนวนที่มากกว่า 59 แต่ไม่เกิน 100 ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 และการวัด และหน่วยการวัดพื้นที่ที่มาจากวิธีวัดเกษตรกรรมญี่ปุ่นโบราณในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

จากผลการวิจัยข้างต้นจะเห็นได้ว่าหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ในระดับประถมศึกษาของประเทศญี่ปุ่นที่โครงการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนและวิธีการแบบเปิด โดย ศูนย์วิจัยคณิตศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่นนำมาใช้นั้น นอกจากจะเป็นหนังสือเรียนคณิตศาสตร์ที่เน้นการแก้ปัญหา พัฒนาการเรียนรู้ของนักเรียน

และพัฒนาการคิดทางคณิตศาสตร์แล้วนั้น ยังมีแง่มุมทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลายที่สอดคล้องกับแนวทางการใช้ประวัติศาสตร์ในการสอนคณิตศาสตร์ของ ICMI Study ที่ได้กำหนดไว้ครบทั้งสามแนวทางทั้งการนำเสนอประวัติศาสตร์ การสอนหัวข้อคณิตศาสตร์จากการใช้ประวัติศาสตร์และรวมถึงการให้นักเรียนได้ตระหนักถึงคุณค่าเชิงสังคมประวัติศาสตร์ของชนชาติ สอดคล้องกับที่ Tzanaki and Arcavi (2000, หน้า 212) ที่ได้กล่าวไว้ว่าประวัติศาสตร์ของคณิตศาสตร์นั้นนอกจากจะช่วยทำให้เห็นภาพของการที่คณิตศาสตร์เข้าไปมีส่วนการพัฒนาความรู้ในวิทยาการทั้งด้านวิทยาศาสตร์และมนุษยศาสตร์แล้ว ประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ยังแสดงให้เห็นถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมจะมีอิทธิพลต่อการพัฒนาการทางคณิตศาสตร์ ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์เป็นส่วนที่มีการบูรณาการของมรดกทางวัฒนธรรม และวิธีการปฏิบัติในอารยธรรม ชนชาติ และชาติพันธุ์ต่างๆ รวมถึงยังสะท้อนให้เห็นแนวโน้มหรือทิศทางของคณิตศาสตร์ศึกษาในช่วงเปลี่ยนผ่านทางสังคมและวัฒนธรรมในอนาคตด้วย

หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ที่ไม่เพียงแค่นำเสนอเพียงแค่การคำนวณ ผูกทักษะ แต่ยังเน้นให้ครูและนักเรียนผู้ใช้หนังสือเรียนเป็นหลักได้เรียนรู้แง่มุมทางประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ย่อมจะทำให้ครูและนักเรียนมีประสบการณ์กับคณิตศาสตร์ที่หลากหลาย และเห็นคุณค่าของคณิตศาสตร์ที่ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของโลก หากแต่ละประเทศได้มีการนำเอาแนวคิดในลักษณะที่หนังสือเรียนเรียนคณิตศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นไปประยุกต์ใช้น่าจะทำให้เกิดผลดีต่อนักเรียนและการปฏิบัติในเชิงการสอนของครูด้วยโดยมีการปรับและค้นหาคณิตศาสตร์ของแต่ละประเทศ หรือชนชาติอันเป็นเอกลักษณ์ ก็ยังจะทำให้ผู้เรียนและครูมีความภูมิใจในองค์ความรู้ด้านคณิตศาสตร์ อย่างเช่นที่ประเทศญี่ปุ่นเน้นประวัติศาสตร์เป็นฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศโดยเริ่มต้นจากหนังสือเรียนดังที่ปรากฏผลการวิจัยนี้

บรรณานุกรม

- สุวรรณณี เปี้ยนรัมย์ และ ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์. (2552). การใช้หนังสือเรียนคณิตศาสตร์ของ
ญี่ปุ่นในบริบทการศึกษาชั้นเรียนของไทย. *เอกสารหลังการประชุมทางวิชาการ
ระดับชาติเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 4*. กรุงเทพฯ. บริษัทสร้างสื่อ
จำกัด.
- Arcavi, A., & Isoda, M. (2007). Learning to listen: From historical sources to
classroom practice. *Educational Studies in Mathematics*, 66, 111-129.
Special issue on the history of mathematics in mathematics education.
- Inprasitha, M. (1997). Problem Solving: A Basis to Reform Mathematics Instruction.
Journal of the National Research Council of Thailand. Vol. 29 No. 2, July-
December.
- Inprasitha, M. (2011). One Feature of Adaptive Lesson Study in Thailand: Designing
a Learning Unit. *Journal of Science and Mathematics Education in
Southeast Asia*. Vol. 34 No. 1. Pp. 47- 66.
- Isoda, M. and Katagiri, S. (2012). *Mathematical Thinking: How to develop it in the
classroom*. Singapore. World Scientific Publishing.
- Fauvel, J. (1991). Using history in mathematics education. *For the learning of
mathematics*, 11(20, 3-6. Special Issue on Mathematics Education.
- Fauvel, J. n & van Mannen, J. (Eds.) (2000). *History in mathematics education-the
ICMI study*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Gakkoh Toshio. (2005). *Study with Your Friends: Mathematics Grade1-6*(11
vols.).Tokyo:Gakkoh Toshio.
- Jankvist, U.T.(2007). Empirical research in the field of using history in mathematics
education. Review of empirical studies in HPM2004 & ESU4. *Nomad*, 12(3),
83-105.
- Liu, P. (2003). Do teachers need to incorporate the history of mathematics in their
teaching? *The Mathematics Teacher*, 96(6):416-421.

- McBride, J.C. & Rollins, J.H. (1977). The effects of mathematics on attitudes towards mathematics of college algebra students. *Journal for Research in Mathematics Education*, 8:57-61.
- Richard, A. (1996). Connections and confusion: teaching perimeter and area with a problem-solving oriented unit. *Journal of Mathematical Behavior*, 15(3), 303-327.
- Schmidt, W., McKnight, C. and Raizen, S. (1997). *A Splintered Vision: An Investigation of U.S. Science and Mathematics Education*. Kruwer Academic Publishers, The Netherlands.
- Stigler, J. w. & Hiebert, J. (1999). *The Teaching Gap: Best Ideas from the World's Teachers for Improving Education in the Classroom*. New York: NY, The Free Press.

การบูรณาการการสอนและการทำวิจัยในชั้นเรียนคณิตศาสตร์¹ ด้วยนวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูแบบญี่ปุ่น

ดร.ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์²

สุวรรณี เปลี่ยนรัมย์³

กาญจนา เวชบรรพต⁴

สุดาทิพย์ หาญเชิงชัย⁵

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อพัฒนาแนวทางการบูรณาการการสอนและการทำวิจัยในชั้นเรียนคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูแบบญี่ปุ่น โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มเป้าหมายคือ ครูผู้สอนวิชาคณิตศาสตร์ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 1 คน และนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 23 คน ในปีการศึกษา 2549 จากโรงเรียนคูคำพิทยาสรรพ์ อำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นโรงเรียนในโครงการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน (Lesson Study) และวิธีการแบบเปิด (Open Approach) การดำเนินการวิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการบันทึกวีดิทัศน์ บันทึกเสียง และบันทึกภาคสนาม ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ประกอบด้วยโปรโตคอลการสะท้อนผลชั้นเรียน บันทึกภาคสนามของผู้วิจัย และผู้ประสานงานโรงเรียน และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครูผู้สอน

นวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูแบบญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์กับการทำวิจัยในชั้นเรียน ภายใต้การดำเนินการตามแนวทางนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน ครูสามารถดำเนินการวิจัยในชั้นเรียนได้โดยผ่านขั้นตอนต่อไปนี้ 1) ขั้นตอนการร่วมกันสร้างแผนการจัดการเรียนรู้ เป็นแนวทางการกำหนดปัญหาวิจัย นั่นคือครูสามารถกำหนดปัญหาวิจัยโดยอาศัยข้อมูลปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชั้นเรียน 2) ขั้นตอนการร่วมกันสังเกตการสอนเป็นแนวทางการเก็บรวบรวมข้อมูล นั่นคือครูผู้สอน ครูผู้สังเกต นักวิจัยและผู้ประสานงานโรงเรียน สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกิดขึ้นใน

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการใช้วิธีการพัฒนาระบบการคิดของนักเรียนแบบ Open Approach เพื่อส่งเสริมการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์แบบ Lesson Study Approach ซึ่งได้รับทุนโครงการวิจัยอุดหนุนทั่วไป ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

³ อาจารย์ประจำคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

⁴ นักวิจัยประจำศูนย์วิจัยคณิตศาสตร์ศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

⁵ นักวิจัยประจำศูนย์วิจัยคณิตศาสตร์ศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ชั้นเรียนที่สอดคล้องกับปัญหาวิจัย 3) ขั้นการร่วมกันสะท้อนผลบทเรียนเป็นแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล นั่นคือครูผู้สอน ครูผู้สังเกต นักวิจัย ผู้ประสานงานโรงเรียนและผู้เชี่ยวชาญสามารถนำข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและเก็บรวบรวมนำมาสะท้อนผล เพื่อวิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชั้นเรียนผ่านการอภิปรายร่วมกัน ซึ่งเป็นการตรวจสอบ ว่าข้อมูลที่ได้มามีความถูกต้องหรือไม่ โดยมีมุมมองของผู้สังเกตชั้นเรียนมาช่วยตรวจสอบ ถือว่าเป็นวิธีการตรวจสอบข้อมูลสามเสา (Data Triangulation) เพื่อให้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือและสามารถช่วยแก้ปัญหาในชั้นเรียนได้ นอกจากนี้ผลการวิจัยยังพบว่า การดำเนินการตามขั้นตอนของการศึกษาชั้นเรียนนอกจากจะเป็นการทำวิจัยในชั้นเรียนแล้วยังสามารถพัฒนาการสอนของครูไปพร้อมๆ กันได้เป็นอย่างดี เนื่องจากครูสามารถนำปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนมาเป็นประเด็นในการปรับแก้และพัฒนาการสอนในครั้งต่อไป จึงนับได้ว่านวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูแบบญี่ปุ่น สามารถบูรณาการการสอนและการวิจัยในชั้นเรียนคณิตศาสตร์ในภาคปฏิบัติได้อย่างแท้จริง

บทนำ

การสอนคณิตศาสตร์ในชั้นเรียนแบบเดิมของไทยนั้นเน้นการถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้เรียนโดยตรง ด้วยวิธีการสอนแบบบรรยายหรืออธิบาย ดังที่ไรอัน (Ryan, 1989 อ้างถึงใน ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์, 2554) พบว่าครูคณิตศาสตร์ของไทยมากกว่า 90 เปอร์เซ็นต์ จัดการสอนโดยอาศัยหนังสือเรียนคณิตศาสตร์เป็นหลัก หลังเสร็จสิ้นการอธิบายเนื้อหาคณิตศาสตร์ ครูจะให้นักเรียนทำแบบฝึกหัดที่ปรากฏในแบบเรียนหรือเป็นโจทย์ปัญหาที่ครูสร้างขึ้นที่มีลักษณะคล้ายกับในแบบเรียน การวัดผลและประเมินผลนักเรียนเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพิจารณาว่าผลการจัดการเรียนการสอนของครูประสบผลสำเร็จหรือไม่ โดยการพิจารณาจากการตอบคำถามหรือการประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน เครื่องมือสำหรับวัดผลมีการใช้แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ที่เป็นข้อสอบแบบปรนัย นอกจากนี้มีประเด็นที่ครูพิจารณาว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนคณิตศาสตร์ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร คือ นักเรียนไม่สนใจ ไม่ตั้งใจเรียนและขาดสมาธิในการเรียน การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนคณิตศาสตร์ ครูมีบทบาทสำคัญในชั้นเรียน กล่าวคือเป็นผู้ควบคุมการจัดชั้นเรียน เป็นผู้บรรยาย หรืออธิบายเนื้อหาเสนอวิธีการแก้ปัญหาแก่นักเรียน สานิตวิธีการแก้ปัญหา ซึ่งสอดคล้องตามแนวคิดของ สติกลเลอร์และฮีเบิร์ต (Stigler & Hiebert, 1999) กล่าวไว้ว่า ครูให้ข้อมูลทั้งหมดที่จำเป็นกับนักเรียน แล้วให้นักเรียนทำแบบฝึกหัดจำนวนมาก เมื่อนักเรียนเกิด

ความสับสนในการแก้ปัญหาครูจะรีบช่วยเหลือนักเรียนด้วยการให้ข้อมูลที่จะทำให้นักเรียนแก้ปัญหาได้ถูกต้องตามขั้นตอนวิธีการ ครูจะใช้ความพยายามอย่างมากเพื่อลดความสับสนของนักเรียนด้วยการนำเสนอข้อมูลทั้งหมดที่จะทำให้แก้ปัญหาได้ และไมตรี อินทร์ประสิทธิ์ (2546) กล่าวว่า ถ้าจะเปลี่ยนจุดเน้นจากครูเป็นบุคคลสำคัญมาที่การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยครูพยายามผลักดันกิจกรรมในชั้นเรียนให้นักเรียนทำ จากกิจกรรมการเรียนการสอนครูมอบหมายงานให้นักเรียนไปเตรียมมาก่อนแล้วให้นักเรียนพยายามทำกิจกรรมที่เคยเป็นของครูในชั้นเรียน การกระทำดังกล่าวนอกจากจะไม่เป็นการพัฒนาศักยภาพตามความสามารถของผู้เรียน และยังทำให้นักเรียนตกอยู่ในสภาวะลำบาก ในประเด็นที่ว่านักเรียนพยายามเดาคำตอบที่ถูกต้องของการทำกิจกรรมการเรียนการสอน โดยไม่มีความเข้าใจปัญหาที่มีอยู่ในกิจกรรมการเรียนการสอน ในขณะเดียวกันนักเรียนจะตีความว่าการที่ครูละเลยแนวคิดของนักเรียน เป็นการไม่ยอมรับแนวคิดของนักเรียน ทำให้นักเรียนเปลี่ยนวิธีคิดโดยไม่มีการทบทวนสิ่งที่คิดหรือที่ทำมา แนวคิดที่จะให้ครูทำวิจัยในชั้นเรียนเพื่อใช้ปรับปรุงการสอนของตนถือเป็นความพยายามที่จะช่วยให้ครูเพิ่มความเชื่อมั่นในการพัฒนาวิชาชีพครู และแนวคิดที่ครูประจำการที่สอนคณิตศาสตร์พยายามจะพัฒนาหรือปรับปรุงการเรียนของนักเรียนและการสอนของตนเอง ถือเป็นหัวใจของ "การวิจัยในชั้นเรียนคณิตศาสตร์" เลยกี่เดียว อย่างไรก็ตาม ทิศทางการพัฒนาหรือปรับปรุงการเรียนการสอนในประเทศไทยมักจะเริ่มที่การสอน โดยมองว่าถ้ามีวิธีการสอนที่ดีนักเรียนก็จะเรียนรู้ได้ดี แต่ข้อเท็จจริงที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การสอนที่ดีจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเรารู้จักนักเรียนของเราดีพอ ก่อน ดังนั้นทิศทางการพัฒนาการสอนจึงควรเริ่มจาก "การที่ครูเรียนรู้จากนักเรียนของตนเองก่อน" โดยเน้นทั้งวิธีการเรียนรู้หรือกระบวนการเรียนรู้และอารมณ์ความรู้สึกของนักเรียนที่เกิดขึ้นในระหว่างการเรียนรู้

จากมุมมองที่ฉันจึงกล่าวได้ว่า ครูบางคนอาจจะเคยตั้งคำถามหรือตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับวิธีการเรียนรู้หรือกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียน บางคนอาจจะสนใจอารมณ์และความรู้สึกของนักเรียน หรือครูบางคนอาจจะสนใจการแสดงออกถึงความฉงนสับสนหวั่นหรือความตื่นเต้นของนักเรียนที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การที่ครูคนใดทำในลักษณะที่กล่าวมานี้ ถือได้ว่าครูคนนั้นเข้ามาเกี่ยวข้องกับการวิจัยในชั้นเรียนอย่างไม่เป็นทางการแล้ว คำตอบที่จะได้จากการกระทำดังกล่าวเป็นสิ่งที่ครูจะได้เรียนรู้จากนักเรียนซึ่งอาจก่อให้เกิดผลกระทบในแง่ลบต่างๆ ต่อไปนี้ได้

การวิจัยในชั้นเรียน

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ในมาตรา 24 ข้อ 5 ได้ระบุว่า “ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้” รวมทั้งความในมาตรา 30 ได้กำหนดอีกด้วยว่า “ให้สถานศึกษาพัฒนากระบวนการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งการส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียนในแต่ละระดับการศึกษา” นอกจากนี้ยังมีการกำหนดมาตรฐานครูในระบบประกันคุณภาพการศึกษาไว้ในมาตรฐานที่ 23 ด้วยว่า ครูต้องมีความสามารถในการแสวงหาความรู้ คิดวิเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้เพื่อพัฒนาการเรียนการสอน โดยแบ่งออกเป็น 3 ตัวบ่งชี้คือ (1) ครูต้องมีนิสัยรักการแสวงหา (2) ครูต้องทำการวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน และ (3) ครูต้องรู้วิธีการวิเคราะห์และการแก้ไขปัญหาในชั้นเรียนของตนเองได้ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นจุดเน้นที่กฎหมายได้ระบุไว้ให้ผู้สอนได้นำการวิจัยมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว และโดยที่ครูเป็นปัจจัยสำคัญของกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน ครูจึงจำเป็นต้องมีศักยภาพในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความสนใจ ความถนัด และความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน

ดังนั้นบทบาทของครูยุคใหม่เพื่อการพัฒนาไปสู่ครูมืออาชีพ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจ และตระหนักให้ความสำคัญของการจัดการเรียนรู้โดยใช้กระบวนการวิจัย และทำความเข้าใจให้เกิดขึ้นในจิตวิญญาณของความเป็นครู รวมทั้งสามารถปฏิบัติการวิจัยในชั้นเรียนของตนเองอยู่ตลอดเวลา เพื่อก่อให้เกิดการจัดการเรียนการสอนเป็นไปได้อย่างดีและมีประสิทธิภาพอย่างต่อเนื่องต่อไป (ผ่องพรรณ ตรัยมงคลกุล, 2543)

การส่งเสริมเสรีภาพทางการสอนและการปฏิรูปวิธีการเรียนรู้ เป็นแนวโน้มของการปฏิรูปทางการศึกษาทั่วโลก นับตั้งแต่ สเตนเฮาส์ (Stenhouse, 1975) ได้จุดประกายแนวคิดเรื่องบทบาทของครูในมิติ “ครู-นักวิจัย” (teacher-researcher) ขึ้น สองทศวรรษก่อนหน้านี้ นับว่าเป็นช่วงที่มีความเคลื่อนไหวสำคัญในการส่งเสริมแนวคิดให้ปฏิบัติอย่างแพร่หลาย โดยเป็นการผสมผสานบทบาทของครูในสองสถานะ กล่าวคือ 1) ครูในฐานะผู้ปฏิบัติการสอนซึ่งเป็นบทบาทหลัก และ 2) ครูในฐานะนักวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งเป็นบทบาทเสริม

คำว่า “การวิจัย” มักสื่อความหมายว่าเป็นเรื่องที่ยากเกินศักยภาพ อีกทั้งเป็นภาระหนักเกินไปสำหรับครู จึงมีคำถามจากครูว่า ครูจะทำการวิจัยได้หรือไม่? และถ้าทำแล้วจะได้ประโยชน์

อย่างไร? ทั้งที่การวิจัยที่ดำเนินการโดยครูในระหว่างการสอนนั้นย่อมไม่ใช่การวิจัยในระดับหลักการและทฤษฎี โดยมากจะจัดเป็นการวิจัยชนิด “การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research)” ซึ่งมีที่นิยมเรียกในความหมายใกล้เคียงกัน ดังนี้ (Hopkins, 1994)

- การวิจัยในชั้นเรียน หรือ การวิจัยในห้องเรียน (classroom research)
- การวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียน (classroom action research, CAR)
- การวิจัยของครู (teacher researcher, teacher-based research)

แม้ความเคลื่อนไหวเรื่อง ครูกับการวิจัย จะเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดเจนในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา แต่ที่จริงมีจุดกำเนิดมาก่อนและมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง

ในช่วงต้นทศวรรษที่ 20 จะพบว่า จอห์น ดิวอี้ (Dewey, 1933) นักปรัชญาการศึกษาเชิงก้าวหน้า ได้กล่าวถึง “การคิดเชิงสะท้อน (reflective thinking)” ของครู ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดเรื่องครูกับการวิจัยในปัจจุบัน แต่ประกายความคิดนี้ไม่ได้รับการสานต่อ จนกระทั่งหลายทศวรรษต่อมาเกิดความตื่นตัวเรื่องการศึกษาเชิงปฏิบัติการขึ้น นักการศึกษาจึงได้ให้ความสนใจเรื่องของการวิจัยในชั้นเรียน

เอลเลียต (Elliott, 1991) หนึ่งในผู้บุกเบิกการวิจัยในชั้นเรียน ได้กล่าวถึงความเคลื่อนไหวในการปฏิรูปหลักสูตรของโรงเรียนที่ประเทศอังกฤษ ตั้งแต่ช่วงปี 1960 ว่าอาจถือเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดครูกับการวิจัย กล่าวคือในการปฏิรูปหลักสูตรในช่วงระยะนั้น ครูได้ใช้กระบวนการของการคิดเชิงสะท้อน ในการทบทวนทฤษฎีและแนวปฏิบัติทางการศึกษา และการนำไปใช้จริงในโรงเรียน

วงการศึกษาในประเทศไทย รับแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนมาใช้อย่างสอดคล้องกับความเคลื่อนไหวในการพัฒนาวิชาชีพครู โดยส่งเสริมให้ครูทำการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาการเรียนการสอน ในขณะเดียวกันก็เพื่อเป็นวิถีทางหนึ่งในการพัฒนาคุณภาพเชิงวิชาการและความก้าวหน้าในอาชีพของครูอีกด้วย กระบวนการทำวิจัยในชั้นเรียนเป็นการวิจัยประยุกต์ที่ดำเนินการวิจัยควบคู่ไปกับการปฏิบัติงานของครู ซึ่งต้องใช้กระบวนการที่น่าเชื่อถือ และเป็นระบบในการแสวงหาคำตอบในสภาพการณ์หรือบริบทของชั้นเรียน โดยมีครูเป็นนักวิจัยทั้งผลิตผลงานวิจัยและบริโคงงานวิจัย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ครูเป็นผู้ทำการวิจัยและนำผลการวิจัยไปใช้ (ประวิต เอรารวรรณ์, 2545)

นวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูแบบญี่ปุ่น

คำว่า “การศึกษาชั้นเรียน” เป็นคำที่คิดขึ้นมาเพื่อใช้แทนคำภาษาอังกฤษว่า “Lesson Study” โดยคำว่า Lesson Study เป็นคำที่มาจากภาษาญี่ปุ่นว่า “Jugyokenkyu” ซึ่งประกอบด้วย คำ 2 คำคือ Jugyo หมายถึง บทเรียน กับ Kenkyu หมายถึง การศึกษา (Study) หรือการวิจัย (Research) (Yoshida, 2004) การศึกษาชั้นเรียนจึงมีความหมายตามตัวอักษรว่า การศึกษาหรือวิจัยห้องเรียน แต่ตามความหมายตามวัฒนธรรมของญี่ปุ่นที่แท้จริงนั้น เมื่อครูญี่ปุ่นต้องการสอนนักเรียนด้วยนวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน สิ่งที่คุณทำก็คือ เข้าร่วมในกระบวนการที่สร้างไว้อย่างดี ซึ่งประกอบด้วยกรอบอภิปรายเกี่ยวกับบทเรียน (Lessons) ที่พวกเขาวางแผนและสังเกตการสอนร่วมกัน แผนการสอนดังกล่าวนี้เรียกว่า Kenkyujugyo ซึ่งเป็นคำที่กลับกันกับคำว่า Jugyokenkyu และแปลตามตัวว่า ศึกษาหรือวิจัยบทเรียน หรือกล่าวให้เฉพาะเจาะจงลงไป บทเรียนในความหมายของญี่ปุ่นมีความหมายเฉพาะลงไปว่า เป็นสิ่งที่คนใดคนหนึ่งศึกษา (The object of one's Study) การศึกษาบทเรียนหรือการศึกษาชั้นเรียน คือการ “ศึกษา” ด้วยการดำเนินงานตามขั้นตอนในการพยายามเพื่อบรรลุจุดหมายของการวิจัยที่ครูทุกคนเลือกที่จะทำงานร่วมกัน (เช่น การทำความเข้าใจว่าจะทำอย่างไรจึงจะส่งเสริมนักเรียนให้เป็นผู้สามารถเรียนรู้อย่างเป็นอิสระ) (นฤมล อินทร์ประสิทธิ์, 2550)

ถึงแม้คำว่า การศึกษาชั้นเรียนจะแพร่หลายไม่นาน แต่การให้ความหมายของการศึกษาชั้นเรียนของนักวิชาการในปัจจุบันก็ยังแตกต่างกันไป แล้วแต่มุมมองของนักวิชาการแต่ละคน นฤมล อินทร์ประสิทธิ์ (2550) ได้ทบทวนวรรณกรรม “การศึกษาชั้นเรียน” สรุปได้ดังต่อไปนี้

เลวิส (Lewis, 2002) กล่าวว่า การศึกษาชั้นเรียน คือรูปแบบหลักในการพัฒนาวิชาชีพครูที่ถูกเลือกโดยครูญี่ปุ่น

โยชิเดะ (Yoshida, 2004) ได้กล่าวถึงความหมายของการศึกษาชั้นเรียนไว้ว่า หมายถึง แนวทางการพัฒนาวิชาชีพที่นิยมในญี่ปุ่น เป็นแนวทางที่ครูทำงานแบบร่วมมือกันเพื่อศึกษาเนื้อหา การสอน วิธีการแก้ปัญหาและวิธีการที่จะทำให้เกิดความเข้าใจของนักเรียน ในอันที่จะปรับปรุงการสอนและการเรียนคณิตศาสตร์ในชั้นเรียน

โซเทอโฮส (Sotirhos, 2005) กล่าวว่า การศึกษาชั้นเรียน คือวิธีการหนึ่งในการพัฒนาวิชาชีพซึ่งมีฐานอยู่บนความพยายามที่จะปรับปรุงโรงเรียนจากภายใน

หวัง (Wang, 2005) กล่าวถึงการศึกษาชั้นเรียนว่า เป็นรูปแบบของการเรียนรู้เชิงวิชาชีพในระยะยาวของครูที่ครูเป็นผู้นำเอง (Long-term teacher-led professional learning) ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นในประเทศญี่ปุ่น ที่ครูจะทำการวิจัยอย่างมีระบบ (Systematically) และร่วมมือ

กัน (Collaboratively) เกี่ยวกับการสอนและการเรียนในชั้นเรียน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้ที่ดีของนักเรียนและเพื่อปรับปรุงการสอนของตัวเอง

นอกจากนั้น หวัง (Wang, 2005) ยังได้กล่าวอีกว่า การศึกษาชั้นเรียนเป็นแนวทางที่สมบูรณ์ในการเรียนรู้เชิงวิชาชีพที่ช่วยให้ครูสามารถพัฒนาแนวทางต่างๆ ต่อไปนี้

- (1) คิดเกี่ยวกับการเรียนรู้และการสอนในชั้นเรียน
- (2) วางแผนการสอน
- (3) สังเกตว่านักเรียนคิดอย่างไร เรียนรู้อย่างไร และมีปฏิกิริยาอย่างไร
- (4) สะท้อนผลและอภิปรายเกี่ยวกับการสอน
- (5) รู้และแยกแยะได้ว่าความรู้และทักษะที่จำเป็นที่จะช่วยปรับปรุงการปฏิบัติการสอนและหาข้อสรุปใหม่ๆ

การศึกษาชั้นเรียน คือ ระบบการพัฒนาวิชาชีพครูที่ใช้โรงเรียนเป็นฐานของการพัฒนา โดยครูผู้สอนจะต้องได้รับการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นวิชาชีพครู ลักษณะที่สำคัญคือ กลุ่มครูผู้สอนจะพบกันเป็นระยะๆ เพื่อร่วมกันพัฒนาแผนการสอน สร้างสรรค์นวัตกรรมการสอน ทดลองใช้แผนดังกล่าวในห้องเรียนจริง และปรับปรุงแผนการสอนร่วมกัน แนวคิดพื้นฐานของระบบดังกล่าวคือ วิธีการที่มีประสิทธิภาพที่สุดในการปรับปรุงและพัฒนาการสอนในห้องเรียน คือ การพัฒนาและปรับปรุงบทเรียน (Lesson) ในบริบทของห้องเรียนจริง สิ่งที่ทำหายคือ

- 1) การกำหนดการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการให้เกิดขึ้นเพื่อการพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนในห้องเรียน
- 2) การแลกเปลี่ยนความรู้และปัญหาในห้องเรียนร่วมกับครูคนอื่น
- 3) การให้กลุ่มครูรับรู้เป้าหมายของการสอนร่วมกัน

สติกลอร์และฮีบर्ट (Stigler & Hiebert, 1999) ได้สะท้อนผลระบบการพัฒนาครูแบบการศึกษาชั้นเรียนของญี่ปุ่นที่ประสบผลสำเร็จและเปลี่ยนพฤติกรรมการสอนของครูในห้องเรียนตามเป้าหมายการปฏิรูปการศึกษาของญี่ปุ่นเป็นอย่างมากไว้ดังนี้

- 1) เป็นรูปแบบที่อยู่บนพื้นฐานการพัฒนาที่ต่อเนื่อง
- 2) เป็นรูปแบบที่คงไว้และรักษาเป้าหมายเพื่อการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นหลัก
- 3) เป็นรูปแบบที่เน้นการพัฒนาการสอนในบริบทของห้องเรียนที่ทำการสอนอยู่เป็นหลัก
- 4) เป็นรูปแบบที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มครู

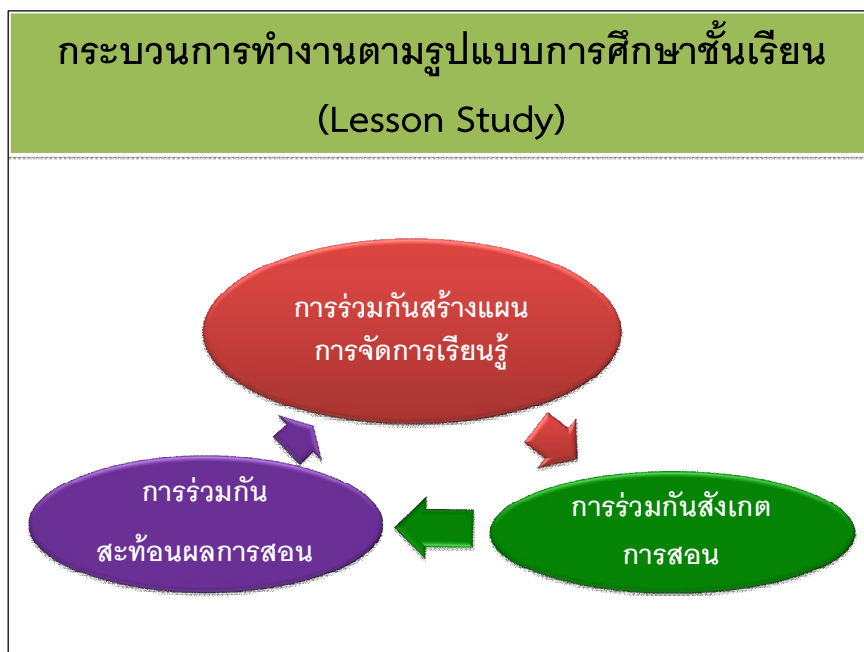
- 5) ครูผู้เข้าร่วมในโครงการพัฒนาแบบ การศึกษาชั้นเรียน มองบทบาทตัวเองว่าเป็นผู้ที่มีส่วนสนับสนุนการพัฒนาองค์ความรู้ด้านการสอนและ ขณะเดียวกันก็ได้พัฒนาวิชาชีพด้านการสอนของตนเอง

จากลักษณะเด่นของการศึกษาชั้นเรียนที่ประกอบด้วย การพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อย ไปการพัฒนาดำเนินอย่างต่อเนื่อง และเน้นการเปลี่ยนแปลงในชั้นเรียนเป็นสำคัญ (ไมตรี อินทร์ ประสิทธิ์, 2547) จำเป็นต้องอาศัยนวัตกรรมบางอย่างที่จะเปลี่ยนแปลงชั้นเรียนได้ ดังนั้นการ พัฒนาศาสตร์วิชาชีพครูแนวใหม่เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่างๆ นั้นจำเป็นต้อง อาศัยแนวคิดเรื่องการพัฒนาปรับปรุงและพัฒนาก่อนการสอนในห้องเรียนของครูด้วยวิธีการศึกษาชั้นเรียน ซึ่งเป็นการพัฒนารูปแบบของการทำงานร่วมกันระหว่างครู ที่เป็นการพัฒนาวิชาชีพครูในระดับ ห้องเรียน จึงน่าจะเป็นนวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูที่ยั่งยืน (ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์, 2550) ทั้งนี้เพราะประกอบด้วยคุณลักษณะเด่นดังนี้

- 1) เน้นการบูรณาการระหว่างทฤษฎี การสอน และการประเมินตนเอง
- 2) เน้นการพัฒนาในระยะยาวอย่างต่อเนื่อง
- 3) เป็นการพัฒนาแบบ Site-based Development
- 4) เน้นการวิจัยแบบร่วมมือกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง (Collaborative Research)
- 5) เน้นการพัฒนาการเรียนรู้ของครู (Teacher Learning)
- 6) เป็นการเรียนรู้ที่มีความหมายสำหรับครูที่เน้นการสำรวจตรวจสอบการสอนของ ตนเองอย่างละเอียด
- 7) เป็นการเรียนรู้ที่เน้นการให้ครูอยู่ในบริบทการทำงานประจำวันของตนเอง หรืออยู่ใน กลุ่มเพื่อนร่วมงาน
- 8) เน้นให้ครูร่วมกันวางแผนบทเรียนและสำรวจตรวจสอบการใช้แผนนั้นจริงๆ (Actual Lessons)
- 9) เน้นการพัฒนาครูให้มีมุมมองแบบนักวิจัย (Researcher Lens)
- 10) เน้นการพัฒนาสมมติฐานเชิงการวิจัยที่มีความหมาย รวมทั้งวิธีการตรวจสอบ สมมติฐานเหล่านั้น
- 11) เน้นการใช้หลักฐานที่เป็นรูปธรรมมาสนับสนุนกระบวนการวิจัย
- 12) เน้นการพยายามสรุปเป็นกรณีทั่วไปจากบทเรียนหนึ่งๆ

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาวิชาชีพครูโดยใช้นวัตกรรม “การศึกษาชั้นเรียน” นอกจากจะ ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาวิชาชีพครูและการปฏิรูปการศึกษาทั้งในญี่ปุ่นแล้ว ในระหว่างปี

2006-2008 ประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นได้ร่วมกันนำนวัตกรรมดังกล่าวมาใช้ในการพัฒนาวิชาชีพครูคณิตศาสตร์ภายใต้โครงการ APEC การศึกษาชั้นเรียน ใน 19 ประเทศ สำหรับประเทศไทยซึ่งเป็นเจ้าของโครงการดังกล่าวได้ทดลองนำร่องในโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียนในจังหวัดขอนแก่นจำนวน 4 โรงเรียน โดยได้ปรับขั้นตอนของการศึกษาชั้นเรียนให้ง่ายและสามารถใช้ได้ง่ายในช่วงเริ่มแรกในการนำมาใช้ในประเทศไทยโดยใช้เพียงสามขั้นตอนได้แก่ การร่วมกันสร้างแผนการจัดการเรียนรู้ (Collaboratively Plan) การร่วมกันสังเกตการสอน (Collaboratively Observe Classroom) และการร่วมกันสะท้อนผลการสอน (Collaboratively Reflection) โดยเน้น “การร่วมกัน”(Collaboration) ในสามขั้นตอน (Inprasitha et al., 2006)

ภาพแสดงกระบวนการการศึกษาชั้นเรียน (Lesson Study) (Inprasitha, 2010)

โดยในส่วนของเนื้อหาของ การศึกษาชั้นเรียน นั้นเน้นการสร้างกิจกรรมที่อาศัยปัญหาปลายเปิดและการสอนด้วยวิธีการแบบเปิด (Open-Approach Method)

วิธีการแบบเปิด (Open Approach)

โนดะ (Nohda, 2000 อ้างถึงใน ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์, 2547) ได้พัฒนารูปแบบการสอนคณิตศาสตร์ของญี่ปุ่นด้วยวิธีการแบบเปิด ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาการสอนคณิตศาสตร์ของครูญี่ปุ่น และพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนคณิตศาสตร์ของนักเรียน เป้าหมายของการสอนด้วยวิธีการแบบเปิด คือมุ่งให้นักเรียนทุกคนเรียนคณิตศาสตร์ด้วยศักยภาพของแต่ละบุคคล นักเรียนสามารถพัฒนาหรือสร้างผลงานทางคณิตศาสตร์ และกระบวนการของตนเองอย่างมีคุณภาพ รวมถึงวิธีการแบบเปิดมีเป้าหมายเพื่อให้นักเรียนทุกคนสามารถเรียนคณิตศาสตร์ในแนวทางที่ตอบสนองความสามารถของนักเรียนควบคู่ไปกับระดับของการตัดสินใจด้วยตนเองในการเรียนรู้ และสามารถขยายหรือเพิ่มเติมคุณภาพของกระบวนการและผลที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับคณิตศาสตร์ได้ หรือกล่าวได้ว่าครูที่ใช้วิธีการแบบเปิดในการสอนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามทำความเข้าใจแนวคิดของนักเรียนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทำให้แนวคิดทางคณิตศาสตร์ของนักเรียนในกิจกรรมทางคณิตศาสตร์ขึ้นไปอยู่ในระดับสูงขึ้นโดยเปิดโอกาสให้นักเรียนใช้การเจรจาต่อรองความหมายกับนักเรียนคนอื่นหรือโดยอาศัยการชี้แนะของครู นอกจากนี้ครูที่ใช้วิธีการแบบเปิดต้องพยายามสนับสนุนให้นักเรียนได้มีการบริหารจัดการตนเองเพื่อขยายต่อกิจกรรมในเชิงคณิตศาสตร์ การสอนโดยใช้วิธีการแบบเปิดมุ่งเน้นที่จะเปิดใจของนักเรียนที่มีต่อคณิตศาสตร์มากกว่าเน้นการสอนเนื้อหาให้ครบ

การสอนโดยใช้วิธีการแบบเปิดยึดหลักการ 3 ประการดังนี้

1. มีความสัมพันธ์กับความเป็นอิสระของกิจกรรมของนักเรียน นั่นคือ เราจะต้องตระหนักในคุณค่าของกิจกรรมของนักเรียนโดยที่จะพยายามไม่เข้าไปสอดแทรกโดยไม่จำเป็น
2. มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติของความรู้ทางคณิตศาสตร์ที่มีลักษณะในเชิงวิวัฒนาการและเชิงบูรณาการ เนื่องจากเนื้อหาคณิตศาสตร์เป็นสิ่งที่เป็นระบบและมีความเป็นทฤษฎี เพราะฉะนั้นความรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญมากเท่าใดก็ยิ่งทำให้เกิดความรู้ที่มีลักษณะเชิงอุปมา มีความพิเศษ และความเป็นลักษณะทั่วๆ ไปมากขึ้นเท่านั้น อุปมาเทียบได้กับว่าความรู้ที่มีความสำคัญมากก็ยิ่งจะรู้ได้ล่วงหน้าว่าสามารถเปิดประตูสู่โลกแห่งความกว้างได้มาก ในขณะที่เดียวกันความรู้ต้นกำเนิดที่มีความสำคัญก็จะได้รับการสะท้อนอีกหลายๆ ครั้ง ต่อมาบนเส้นทางของการวิวัฒนาการเกี่ยวกับความรู้ทางคณิตศาสตร์ การได้มีโอกาสไตร่ตรองหลายๆ ครั้งเกี่ยวกับความรู้ต้นกำเนิดนั้นจะเป็นแรงผลักดันให้ก้าวเข้าไปสู่ประตูของโลกกว้างที่กล่าวมา

3. มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจที่มีประโยชน์ของครูในห้องเรียน ในห้องเรียน คณิตศาสตร์บ่อยครั้งที่ครูต้องเผชิญกับแนวคิดของนักเรียนที่ครูไม่ได้คาดมาก่อน ในลักษณะนี้ ครูจะต้องมีบทบาทสำคัญในการที่จะทำให้แนวคิดเหล่านั้นได้มีบทบาทอย่างเต็มที่ในชั้นเรียน และพยายามอย่างจริงจังว่าทำอย่างไรนักเรียนคนอื่นจะสามารถเข้าใจได้แท้จริง เกี่ยวกับแนวคิดที่ไม่ได้คาดมาก่อน

ปัญหาที่ใช้ในวิธีการแบบเปิดเป็นปัญหาที่นักเรียนไม่เคยประสบมาก่อน (Non-routine problems) ดังนั้นโดยอาศัยความหมายของการเปิดดังที่อธิบายไว้ข้างต้นทำให้สามารถจำแนก ปัญหาปลายเปิดออกได้เป็น 3 ชนิด คือ 1) กระบวนการเปิด (Process is open) 2) ผลลัพธ์เปิด (End product are open) 3) แนวทางการพัฒนาปัญหาเปิด (Ways to develop are open) ซึ่งแต่ละชนิดมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

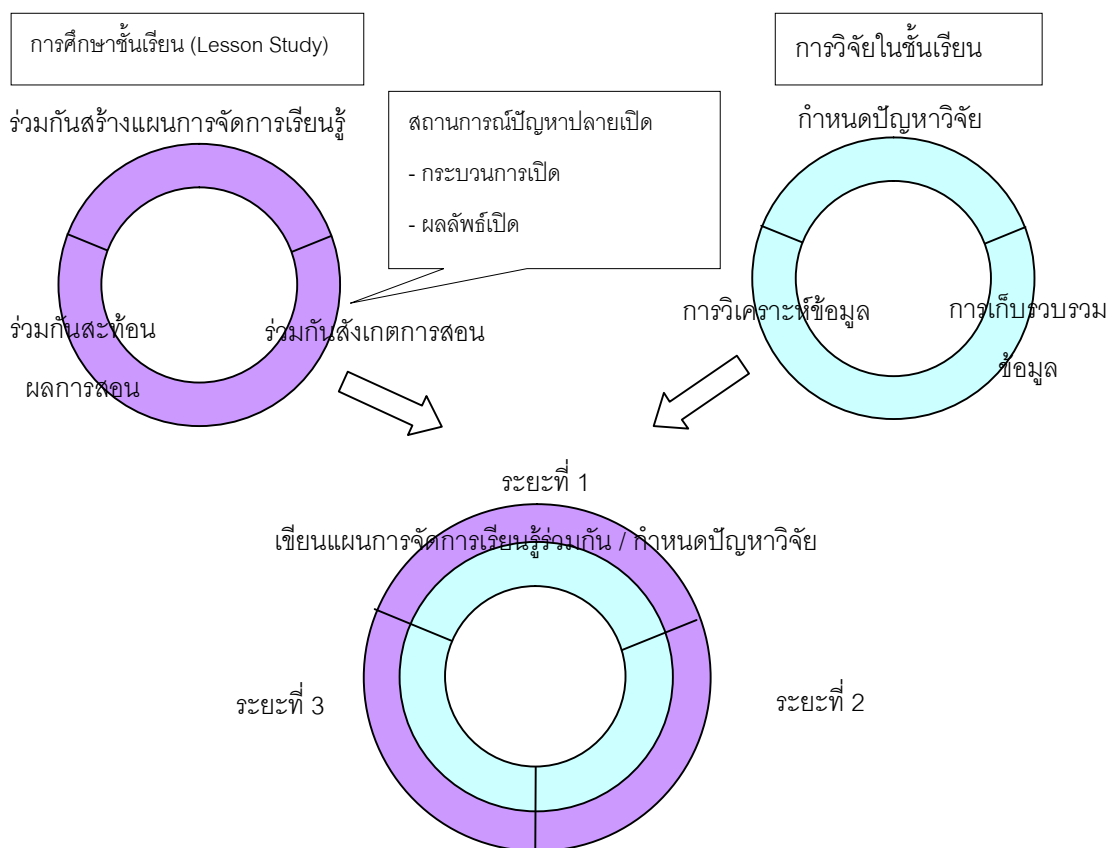
1) กระบวนการเปิด ปัญหาชนิดนี้มีแนวทางในการแก้ปัญหาซึ่งเป็นปัญหาค้นคว้าที่กำหนดให้ได้อย่างหลากหลาย

2) ผลลัพธ์เปิด ปัญหาปลายเปิดชนิดนี้มีคำตอบที่ถูกต้องหลากหลาย

3) แนวทางการพัฒนาปัญหาเปิดหลังจากที่นักเรียนได้แก้ปัญหาไปแล้ว นักเรียนสามารถพัฒนาไปเป็นปัญหาใหม่ด้วยการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขหรือองค์ประกอบของปัญหาเดิม การเน้นแง่มุมนี้ซึ่งเรียกว่า "จากปัญหาสู่ปัญหา" (Takeuchi & Sawada, 1984 อ้างถึงใน Hino, 2007) ถือได้ว่าเป็นแนวทางการพัฒนาปัญหาเปิด

บทสรุป

นวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูแบบญี่ปุ่น “การศึกษาชั้นเรียน” มีความสัมพันธ์กับการทำวิจัยในชั้นเรียน มีขั้นตอนการทำวิจัยที่สัมพันธ์กับการจัดการเรียนการสอน ดังโมเดลที่นำเสนอต่อไปนี้

ภาพแสดงการบูรณาการระหว่างการเรียนการสอนโดยใช้นวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนกับการวิจัยในชั้นเรียน

จากโมเดลข้างต้น สามารถพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนการสอนโดยใช้นวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียนกับการวิจัยในชั้นเรียน ซึ่งประกอบด้วยสามขั้นตอนที่สำคัญคือ การสร้างแผนการจัดการเรียนรู้ร่วมกัน การสังเกตการสอนร่วมกัน และการสะท้อนผลการสอนร่วมกัน

1) ขั้นร่วมกันการสร้างแผนการจัดการเรียนรู้ ครูสามารถดำเนินการวิจัยในชั้นเรียนได้ โดยผ่านขั้นตอนต่อไปนี้ ขั้นการร่วมกันสร้างแผน การจัดการเรียนรู้สัมพันธ์กับการกำหนด ปัญหาวิจัย นั่นคือครูสามารถกำหนดปัญหาวิจัยโดยอาศัยข้อมูลปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชั้นเรียน โดยในช่วงของการสร้างแผนนั้นครูและทีมซึ่งประกอบด้วยครูผู้สังเกต นักวิจัย และผู้ ประสานงานโรงเรียน ดำเนินการดังนี้ 1) วิเคราะห์เนื้อหาตามโครงสร้างหนังสือเรียนทั้งของไทย และญี่ปุ่น 2) วางเป้าหมายที่ต้องการได้หรือต้องการให้เกิดทั้งหน่วยการเรียนรู้และรายคาบ 3) ออกแบบสถานการณ์หรือกิจกรรมที่จะใช้ รวมถึงออกแบบสื่อ วัสดุ อุปกรณ์ 4) วางลำดับการ สอน เวลาที่ใช้ คำถามที่จะใช้ และประเด็นเพื่อการอภิปราย 5) การคาดการณ์แนวคิดของนักเรียน ในการร่วมกันเขียนแผนการสอนครูจะใช้เวลาในการออกแบบกิจกรรมหรือสถานการณ์ปัญหา ซึ่งมีลักษณะเป็นปัญหาปลายเปิด หรือปัญหาในเชิงของการค้นคว้าทดลองและเป็นปัญหาที่ ช่อนแนวคิดทางคณิตศาสตร์ไว้ (ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์, 2554) โดยปัญหาหรือกิจกรรมดังกล่าว จะพิจารณาจากหนังสือเรียนคณิตศาสตร์สำนักพิมพ์ GAKKOHTOSHO (GAKKOHTOSHO, 2005) ของประเทศญี่ปุ่นเป็นหลัก มีการออกแบบ สื่อ วัสดุ อุปกรณ์ เพื่อใช้เป็นสื่อหลักและสื่อ เสริมโดยสื่อหลักคือสื่อที่ครูใช้ในการนำเสนอปัญหาปลายเปิดและให้นักเรียนทำกิจกรรม สำหรับสื่อเสริมเป็นสื่อที่ครูใช้เชื่อมโยงแนวคิดของนักเรียนในช่วงอภิปรายและสรุปผล นอกจากนี้มีการนำแนวคิดของนักเรียนมาใช้ในการวางแผนการสอน รวมถึงใช้ในคาดการณ์ แนวคิดของนักเรียนที่จะเกิดขึ้นมีการวางลำดับการสอนการกำหนดเวลาในการสอน มีการ คาดการณ์แนวคิดของนักเรียนเพื่อเตรียมประเด็นคำถามที่จะใช้ในการกระตุ้นและอภิปราย ร่วมกันในชั้นเรียน และในการเขียนแผนการสอนทีมจะมีการอภิปราย ถกเถียง และแลกเปลี่ยน มุมมองที่หลากหลาย เพื่อให้ได้มาซึ่งกิจกรรมหรือสถานการณ์ปัญหาและสื่อ อุปกรณ์ที่จะ นำไปใช้ในการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้ร่วมกันและการ ออกแบบกิจกรรม

2) ขั้นการร่วมกันสังเกตการสอน ครูผู้สอนนำแผนการจัดการเรียนรู้ไปใช้จริงในชั้น เรียน โดยดำเนินการสอนตามวิธีการแบบเปิด (Open Approach) ซึ่ง โนดะ (Nohda, 2000) ได้เสนอแนวคิดเชิงการสอนไว้ว่า ครูเริ่มต้นการสอนโดยการนำเสนอสถานการณ์ปัญหา ปลายเปิดต่อนักเรียน นักเรียนเป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่มสำรวจ และสืบเสาะเกี่ยวกับ สถานการณ์ปัญหาดังกล่าวรวมทั้งการอภิปรายในกลุ่ม จากนั้นจึงให้มีการอภิปรายทั้งชั้น ครูผู้สังเกต นักวิจัยและผู้ประสานงานโรงเรียน จะบันทึกวิธีคิด และการทำงานของนักเรียน รวมถึงบทบาทของครู ประเด็นปัญหา ข้อสังเกต และสิ่งที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนเพื่อรวบรวม

ประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงในชั้นเรียนมาพิจารณาปรับปรุงและพัฒนาแผนการสอนในครั้งต่อไป ซึ่งสัมพันธ์กับการเก็บรวบรวมข้อมูล นั่นคือครูผู้สอน ครูผู้สังเกต นักวิจัยและผู้ประสานงานโรงเรียน สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนที่สอดคล้องกับปัญหาวิจัยที่ทีมให้ความสนใจ

3) ขั้นการร่วมกันสะท้อนผลการสอน ในขั้นนี้ครูผู้สอน ครูผู้สังเกต นักวิจัย ผู้ประสานงานโรงเรียนและผู้เชี่ยวชาญ จะมีการสะท้อนผลในประเด็นต่างๆ ตามที่ได้ร่วมกันวางแผนไว้ และสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในชั้นเรียน รวมถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่พบ เพื่อนำแนวคิดต่างๆ ที่ได้จากการสะท้อนผลไปปรับปรุงและพัฒนาแผนการสอนในครั้งต่อไป ซึ่งสัมพันธ์กับการวิเคราะห์ข้อมูล นั่นคือครูผู้สอน ครูผู้สังเกต นักวิจัย ผู้ประสานงานโรงเรียนและผู้เชี่ยวชาญ สามารถนำข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและเก็บรวบรวมนำมาสะท้อนผล เพื่อวิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชั้นเรียนผ่านการอภิปรายร่วมกัน ซึ่งเป็นการตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้มามีความถูกต้องหรือไม่ โดยมีมุมมองของผู้สังเกตชั้นเรียนมาช่วยตรวจสอบ ถือว่าเป็นวิธีการตรวจสอบข้อมูลสามเ้า (Data Triangulation) เพื่อให้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือและสามารถช่วยแก้ปัญหาในชั้นเรียนได้

นอกจากนี้ยังพบว่า การดำเนินการตามขั้นตอนของการศึกษาชั้นเรียนนอกจากจะเป็นการทำวิจัยในชั้นเรียนแล้วยังสามารถพัฒนาการสอนของครูไปพร้อมๆ กันได้เป็นอย่างดี เนื่องจากครูสามารถนำปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนมาเป็นประเด็นในการปรับแก้และพัฒนาการสอนในครั้งต่อไป จึงนับได้ว่านวัตกรรมการพัฒนาวิชาชีพครูแบบญี่ปุ่นสามารถบูรณาการการสอนและการวิจัยในชั้นเรียนคณิตศาสตร์ในภาคปฏิบัติได้อย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

- นฤมล อินทร์ประสิทธิ์. (2550). การศึกษาชั้นเรียน (Lesson Study): นวัตกรรมเพื่อพัฒนาวิชาชีพครูภาษาไทย. วารสารศึกษาศาสตร์ ปีที่ 30 ฉบับที่ 2-3 เมษายน-กันยายน 2550. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา
- ประวิต เอรารวรรณ์. (2545). การวิจัยในชั้นเรียน (classroom research). พิมพ์ครั้งที่ 1: สำนักพิมพ์ดอกหญ้าวิชาการ จำกัด.
- ผ่องพรรณ ตรัยมงคลกุล. (2543). การวิจัยในชั้นเรียน. พิมพ์ครั้งที่ 1: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พันธณี วิหคโต. (2545). การวิจัยเพื่อปฏิรูปการเรียนการสอน. โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
- ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์. (2546). การปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้วิชาคณิตศาสตร์ในโรงเรียนโดยเน้นกระบวนการทางคณิตศาสตร์. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.
- _____. (2547). การสอนโดยใช้วิธีการแบบเปิดในชั้นเรียนคณิตศาสตร์ของญี่ปุ่น. KJU JOURNAL OF MATHEMATICS EDUCATION, 1 (1).
- ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์ เอื้อจิตร พัฒนจักร และประกายคำ เทศรินทร์. (2550). การเตรียมบริบทสำหรับการนำการพัฒนาวิชาชีพครูแบบญี่ปุ่นที่เรียกว่า “การศึกษาชั้นเรียน” (Lesson Study) มาใช้ในประเทศไทย. เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 1: บริษัทสร้างสื่อ จำกัด.
- ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์. (2554). ชั้นเรียนที่เน้นกระบวนการแก้ปัญหา (Problem Solving Classroom) ในบริบทการใช้นวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน (Lesson Study) และวิธีการแบบเปิด (Open Approach). Proceedings of the 16th Annual Meeting in Mathematics (AMM2011). March 10-11, 2011. pp.20-28. Thailand.
- ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์. (2554). รายงานโครงการพัฒนาความเชี่ยวชาญเชิงวิชาชีพของครูคณิตศาสตร์ในโรงเรียนต้นแบบการใช้นวัตกรรมการศึกษาชั้นเรียน (Lesson Study) และวิธีการแบบเปิด (Open Approach). เอกสารอัดสำเนา.

หนังสือภาษาอังกฤษ

- Dewey, J. (1933). *How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process*. New York: D.C. Heath and Company.
- Elliot, J. (1991). *Reflective planning, teaching and evaluation: K-12*. New York: Merrill.
- Gakkotosho (2005). *Mathematics for Elementary School (Grade 1-6)*. 11 vols. Tokyo: Gakkotosho Pub.
- Inprasitha, M., Loipha, S., Isoda, M. & Shimizu, S. (2006). A collaborative study on innovations for teaching and learning mathematics in different cultures among the APEC members economies. Evaluation Report of APEC HRD 03/2006 Project.
- Inprasitha, M. (2010). One Feature of Adaptive Lesson Study in Thailand — Designing Learning Unit— Proceedings of the 45th National Meeting of Math. Ed. October 8–10, 2010. Pp. 59–7. Korea.
- Isoda, M., Stephens, M., Ohara, Y., & Miyakawa, T. (2007). Japanese lesson study in mathematics: Its impact, diversity, and potential for educational improvement. Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- Lewis, C., (2002). *Lesson Study: A handbook of teacher-led Instructional change*. Philadelphia: Research for better schools, Inc.
- Loipha, S. & Inprasitha, M. (2004). New trend in teacher Development for supported Mathematical Learning. In Maitree Inprasitha (Ed.), *KKU Journal of Mathematics Education*, 1 (1), 18-28.
- Nohda, N. (2000). A Study of “Open-Approach” Method in School Mathematics Teaching. Paper presented at the 10th ICME, Makuhari, Japan.
- Sotirhos, S.K. (2005). *Lesson Study in the U.S. context: A case of professional community Building*. Doctor of Education Dissertation, New York University.
- Stigler, J.W. & Hiebert, J. (1999). *The Teaching Gap: Best Ideas from the World’s Teachers for Improving Education in the Classroom*. New York: The Free Press.

Wang-Iverson, P. & Yoshida, M. (2005). Building Our Understanding of Lesson Study. Philadelphia: Research for better school, Inc. USA.

Yoshida, M. (2006). An overview of Lesson Study. In Building our understanding of lesson study (pp.1-12). Philadelphia: Research for better schools, Inc.

แนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติที่ปรากฏในบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่น

นภดล ทิพย์รัตน์¹

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “แนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติที่ปรากฏในบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่น” ครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการวิเคราะห์เนื้อหาของบทเพลงและลักษณะทางสังคมศาสตร์ของดนตรีประจำชาติญี่ปุ่น ว่ามีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับสิ่งใดที่สะท้อนแนวความคิดและค่านิยมตลอดจนสะท้อนไว้ซึ่งการปลูกฝังทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวญี่ปุ่นอย่างไรบ้าง โดยมีกลุ่มตัวอย่างบทเพลงจำนวน 10 บทเพลงที่ชาวญี่ปุ่นคุ้นเคยเป็นอย่างดีจากหนังสือแบบเรียนดนตรีต่างๆในระดับชั้นประถมศึกษา ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นที่นิยมใช้ในการเรียนการสอนกันอย่างกว้างขวางในประเทศญี่ปุ่น

ผลการศึกษาพบว่าเพลงดังกล่าวมีแนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติที่สะท้อนผ่านอัตลักษณ์ความเป็นญี่ปุ่นในบทเพลงที่สำคัญหลายลักษณะ เช่น

1. กลุ่มธรรมชาติ ประกอบด้วยการสะท้อนถึงสัตว์และพันธุ์พืชต่างๆ เช่น “เพลงซากุระ” ซึ่งเป็นที่ว่าด้วยเรื่องของดอกซากุระซึ่งเป็นดอกไม้ประจำชาติญี่ปุ่น หรือบทเพลง “เพลงอะคะทงโอะ” ที่มีเนื้อหาดูด้วยเรื่องราวของแมลงปอที่เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในประเทศญี่ปุ่น

2. กลุ่มแนวคิดแบบวิถีญี่ปุ่น ประกอบด้วยเพลงที่สะท้อนความสัมพันธ์หรือการปลูกฝังค่านิยมที่ดีให้กับพลเมืองของประเทศ เช่น “เพลงฟูรุซะโตะ” ซึ่งเป็นเพลงที่ปลูกฝังทัศนคติที่ชาวญี่ปุ่นมีความสำนึกและรักหวงแหนในบ้านเกิด เป็นต้น

ส่วนลักษณะทางดนตรีของบทเพลงเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นการบรรเลงด้วยเครื่องดนตรีประจำชาติญี่ปุ่น และต่อมาภายหลังมีการนำมาบรรเลงกับเครื่องดนตรีตะวันตกตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป แต่ยังคงไว้ซึ่งคุณค่าของเนื้อร้องและอัตลักษณ์ทางดนตรีที่ยังคงลื่นไหลแบบญี่ปุ่น โดยการใช้เครื่องดนตรีประจำชาติญี่ปุ่นหรือคงไว้ซึ่งลักษณะทางดนตรีญี่ปุ่นเช่นนี้นับว่าส่วนสำคัญยิ่งในการช่วยปลูกฝังความเป็นชาตินิยมญี่ปุ่นให้กับคนญี่ปุ่นทุกยุคทุกสมัย นอกเหนือจากเนื้อหาที่มีการสะท้อนแนวความคิดและค่านิยมต่างๆเหล่านั้นแล้ว

¹ Ph.D. (Musicology), ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปการแสดง (ดนตรี) คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

การขับร้องบทเพลงลักษณะดังกล่าว ส่วนใหญ่จะเป็นบทเพลงที่ใช้ปลุกฝังให้กับเยาวชนชาวญี่ปุ่นตั้งแต่ระดับเด็กเล็ก (ระดับอนุบาลและประถมศึกษา) เป็นต้นมา จึงทำให้คนญี่ปุ่นแทบทุกคนสามารถขับร้องบทเพลงดังกล่าวนี้ได้แทบทั้งสิ้น และนับเป็นกระบวนการปลุกฝังมีส่วนสำคัญในการสร้างทัศนคติและค่านิยมในแง่มุมต่างๆ ให้กับคนญี่ปุ่นมาตั้งแต่เด็ก และได้ส่งผลมาถึงการคงไว้ซึ่งความเป็นชาตินิยมญี่ปุ่นมาจนถึงปัจจุบันนี้อีกด้วย

ความเป็นมา

วิถีชีวิตและคุณลักษณะที่สำคัญของชาวญี่ปุ่นในทัศนะของผู้คนทั่วไปที่มีต่อชาวญี่ปุ่นนั้น มักจะมีทัศนคติต่อคนญี่ปุ่นว่า เป็นคนที่มีวินัยเคร่งครัด เคารพกฎระเบียบ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากการที่ประเทศญี่ปุ่นมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานและเป็นประวัติศาสตร์ที่แฝงไว้ด้วยจิตวิญญาณ การต่อสู้ ความมานะบากบั่น และความรู้สึกร่วมที่ว่าทุกคนต่างมีจุดยึดเหนี่ยวรวมใจก่อกำเนิดความเป็นปึกแผ่นเดียวกันจากพระอาทิตย์ที่ถือเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวเชิงสัญลักษณ์ที่สำคัญของประเทศญี่ปุ่นอย่างหนึ่งรวมถึงเรื่องของแนวความคิดในการนับถือศาสนาและความเชื่อต่างๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งบุคลิก ลักษณะนิสัย รวมถึงลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของคนญี่ปุ่นก็ยังคงมีแนวทางที่ได้รับอิทธิพลมาจากฐานความคิดในเรื่องของการนับถือศาสนาและความเชื่อต่างๆ มาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะหลักการทางด้านศาสนาพุทธและนิกายเซนที่ต่างมีส่วนปลุกฝังความเป็นตัวตนของคนญี่ปุ่นในลักษณะเช่นนี้ค่อนข้างมาก และนับเป็นสิ่งสำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งที่มีส่วนในการสร้างวัฒนธรรมและโครงสร้างในสังคมญี่ปุ่น ที่ทำให้คนญี่ปุ่นแต่ละคนมีอัตลักษณ์และความเป็นตัวตนของตนเองดังที่เป็นอยู่ คือการปลุกฝังแนวคิด ค่านิยม และการปลุกฝังทัศนคติของชาวญี่ปุ่นที่สืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่นอย่างเข้มแข็งมาจนทุกวันนี้ซึ่งการปลุกฝังแนวคิด ค่านิยม และการปลุกฝังทัศนคติของชาวญี่ปุ่นนั้น มีทั้งที่ปรากฏในระบบการศึกษาและการปลุกฝังนอกระบบหรือเป็นการสื่อสารและสืบทอดภายในครอบครัว ระหว่างชุมชน และสังคมในระดับต่างๆ นั่นคือมีทั้งการปลุกฝังในระดับสถาบันการศึกษาและการปลุกฝังในระดับโครงสร้างทางสังคมในระดับต่างๆ นั่นเอง

อย่างไรก็ตามด้วยโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นที่เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่มีความเป็นสังคมเกษตรกรรมอย่างเรียบง่ายเช่นเดียวกับหลายประเทศในทวีปเอเชียและอีกหลายประเทศทั่วโลกญี่ปุ่นกลับได้ก้าวเข้าสู่

ระบบอุตสาหกรรมและทุนนิยมมากขึ้น และพัฒนาประเทศไปเป็นระบบทุนนิยมและสังคมอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นประเทศที่มีระบบเศรษฐกิจใหญ่เป็นลำดับที่ 3 (รองจากประเทศสหรัฐอเมริกาและสาธารณรัฐประชาชนจีน) ส่งผลกระทบต่อลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่ต่อปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทำให้ความใกล้ชิดและสนิทสนมระหว่างกันของคนในครอบครัวและเครือญาติเริ่มห่างหายไปด้วย แต่ปัจจุบันดังกล่าวนี้อาจไม่ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมากนัก เนื่องด้วยด้วยระบบการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นที่มีความเข้มแข็งและทำให้คนญี่ปุ่นมีอัตราในการศึกษาชั้นพื้นฐานสูงสุดประเทศหนึ่งของโลก ปัจจุบันดังกล่าวจึงมีส่วนสำคัญที่ยังคงทำหน้าที่ให้ระบบการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยมและความเชื่อในความเป็นญี่ปุ่นทดแทนการปลูกฝังระบบโครงสร้างทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัวได้ไม่น้อย จึงยังคงทำให้การปลูกฝังแนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติแบบวิถีความเป็นญี่ปุ่นให้ยังคงดำรงอยู่ได้ในความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว และยังคงสืบทอดและปรากฏสิ่งเหล่านี้ในหมู่เยาวชนคนญี่ปุ่นรุ่นใหม่เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

การปลูกฝังแนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติในสถาบันการศึกษาดังกล่าวนั้น “ดนตรี” นับเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญยิ่งในการสร้างทัศนคติและการปลูกฝังดังกล่าวได้เป็นอย่างดี ทั้งในมิติของการเป็นเครื่องมือในการสอนของรายวิชาต่างๆ และในมิติของความเป็นรายวิชาบังคับวิชาหนึ่งในหลักสูตรการศึกษา นอกจากนี้จะเห็นว่า การให้ความสำคัญทางด้านดนตรีในสถาบันการศึกษาระดับต่างๆ ของประเทศญี่ปุ่นนั้น มีความเอาใจใส่และจริงจังไม่แพ้ประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะในประเทศฝั่งตะวันตกแม้แต่น้อย ดังจะพบว่าในโรงเรียนของญี่ปุ่นทุกแห่งจะต้องมีเปียโนอย่างน้อย 1 หลัง และมีการจัดการเรียนการสอนวิชาดนตรีในหลักสูตรทุกระดับชั้นตั้งแต่ระดับบริหารเรื่อยไปจนถึงระดับอุดมศึกษา และสิ่งที่สำคัญที่น่าในใจอีกประการหนึ่งก็คือ ดนตรียังถูกนำมาใช้ในการเป็นเครื่องมือเพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับผู้เรียนโดยเฉพาะผู้เรียนระดับเด็กเล็กไปพร้อมกับการสร้างความพร้อมในการพัฒนาร่างกายและจิตใจ รวมถึงเป็นกิจกรรมนันทนาการในระบบการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นไปพร้อมๆ กันด้วย โดยเฉพาะในระดับการศึกษาชั้นพื้นฐานและระดับอนุบาลที่จะพบว่า มีบทเพลงที่ใช้ในการเรียนการสอนมากมายหลายเพลง และแต่ละเพลงเหล่านี้ต่างมีเนื้อหาท่วงทำนอง และการแฝงไว้ซึ่งแนวคิดต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก และบทเพลงเหล่านี้ ต่างมีองค์ประกอบหลายส่วนที่ค่อยๆ หล่อหลอมสร้างอัตลักษณ์ของบุคคลและโครงสร้างทางสังคม

ญี่ปุ่นที่มีลักษณะเฉพาะและสืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่นจนถึงปัจจุบัน ทั้งเรื่องภาษา จังหวะ ลีลา การเรียนรู้เรื่องไกล่ตัว และเรื่องคุณธรรมและจริยธรรม

ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงได้นำบทเพลงประจำชาติที่ใช้ในการเรียนการสอนดังกล่าว มาเพื่อวิเคราะห์และสะท้อนภาพให้เห็นถึงการปลูกฝังแนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติในความเป็นญี่ปุ่น เพื่อให้เห็นระบบการสืบทอดเกี่ยวกับแนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติของคนญี่ปุ่นที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันผ่านบทเพลงประจำชาติเหล่านี้

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “แนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติที่ปรากฏในบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่น” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. เพื่อต้องการวิเคราะห์เนื้อหาของบทเพลงและลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมของดนตรีประจำชาติญี่ปุ่นว่ามีลักษณะเช่นไร
2. เพื่อศึกษาวิธีการสะท้อนแนวความคิด ระบบความเชื่อ และค่านิยม ที่สะท้อนไว้ซึ่งการปลูกฝังทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวญี่ปุ่นอย่างไรบ้าง

แนวคิดทฤษฎีที่ใช้

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีการศึกษาโดยการศึกษเอกสารและบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นจำนวน 10 บทเพลง ที่มีปรากฏในหนังสือแบบเรียนระดับต่างๆ โดยเฉพาะระดับประถมศึกษา และจากแผ่นเสียง CD เพลงญี่ปุ่น โดยอาศัยการสังเคราะห์ข้อมูลด้วยหลักการทางมานุษยวิทยาการดนตรี (Ethnomusicology) และหลักปฏิกิริยาสะท้อนกลับ (Reflexion Approach) เชิงสังคมระหว่างดนตรีกับอัตลักษณ์และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศญี่ปุ่น

ขอบเขตของแหล่งข้อมูล

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ใช้บทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นจำนวน 10 บทเพลง อาทิเช่น เพลงชาคระเพลงอะคาทงโบเพลงฟูระโตะ และ เพลงโมริโนะคุมะซัง เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นบทเพลงที่ชาวญี่ปุ่นทั่วไปรู้จักกันเป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นที่ขับร้องกันมาตั้งแต่เยาว์วัย

ผลการศึกษา

การศึกษา “แนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติที่ปรากฏในบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่น” จากการศึกษาผลงานเพลงที่เป็นเพลงประจำชาติญี่ปุ่น มีผลการศึกษามีดังต่อไปนี้

ด้านสังคีตลักษณ์

จากการศึกษาโดยอาศัยหลักการทางด้านมานุษยวิทยาการดนตรี (Ethnomusicology) เมื่อนำมาวิเคราะห์ลักษณะทางสังคีตลักษณ์ของบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นในการศึกษาค้นคว้าพบว่า

1. ส่วนใหญ่บทเพลงประจำภาพที่นำมาเป็นเพลงในการปลูกฝังแนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติดังกล่าวนั้น บทเพลงส่วนใหญ่จะเป็นบทเพลงที่มีท่อนเดียวสั้นๆ โดยใช้วิธีการบรรเลงทำนองเดิมซ้ำไปเรื่อยๆ แต่มีการเปลี่ยนเนื้อร้อง กล่าวคือเนื้อร้องในบทเพลงที่ขับร้องจะเป็นการขับร้องแบบเปลี่ยนเนื้อหาภายใต้ทำนองเพลงเดิม และส่วนใหญ่จะบรรเลงทำนองซ้ำไม่เกิน 4 รอบ แต่บางบทเพลงแม้จะมีลักษณะทางสังคีตลักษณ์ที่ไม่ได้ใช้ท่วงทำนองเพียงแค่ทำนองเดียวและอาจมีบรรเลงทำนองซ้ำเพื่อการขับร้องมากกว่า 4 รอบบ้าง ซึ่งทำนองเพลงที่ไม่ได้มีทำนองเดียวนั้น อาจใช้ทำนองส่วนที่แตกต่างบรรเลงสลับสับเปลี่ยนกับทำนองหลักที่ประกอบเนื้อร้อง แต่ก็เป็นทำนองเพลงสั้นๆ ที่ไม่ยาวและไม่ทำให้ส่วนทำนองหลักที่มีเนื้อร้องประกอบลดความสำคัญลงไป
2. จุดเด่นในลักษณะทางสังคีตลักษณ์ที่สำคัญของการใช้ท่อนนำของบทเพลงเหล่านี้คือแทบทุกบทเพลงจะมีการใช้ท่อนนำบทเพลงก่อนก่อนที่บรรเลงประกอบการขับร้องหรือที่เรียกว่า Intro โดยแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ
 - 2.1 ใช้ทำนองเด่นๆ ที่จดจำง่ายในทำนองที่มีเนื้อร้องหลักของเพลงทั้งท่อนเพลงหรือบางส่วนของท่อนๆ มาทำเป็นทำนองท่อนนำหรือIntro
 - 2.2 ใช้ทำนอง Intro ใหม่ที่ไม่ซ้ำกับบทเพลงในเนื้อหลักที่มีการขับร้อง แต่เป็นเพียงทำนองสั้นๆ และไม่โดดเด่นไปกว่าทำนองหลักของเนื้อเพลงมาเป็นท่อนนำหรือIntro
3. สำหรับภาษาและคำศัพท์ที่ใช้ นับเป็นจุดเด่นที่พบจากการศึกษาลักษณะทางสังคีตลักษณ์ของบทเพลงเหล่านี้อีกประการหนึ่งเช่นกัน กล่าวคือเนื่องจากทำนองเพลงหลักของเพลงเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นทำนองเพลงสั้นๆ เพราะจะทำให้ง่ายต่อการจดจำและการขับร้องสำหรับเด็กในระดับเด็กเล็ก ทั้งระดับชั้นอนุบาลและระดับชั้น

ประถมศึกษา ทำให้การใช้ภาษาและคำศัพท์ต่างๆในเนื้อร้องมีความเรียบง่ายทั้งในเชิงประโยคของภาษาและคำศัพท์ตามไปด้วย

4. ส่วนระบบเสียงที่ใช้ในบทเพลงดังกล่าวนั้น แม้ว่าดนตรีญี่ปุ่นจะเคยมีระบบเสียงแบบ Penta Tonic หรือระบบเสียงแบบ 5 เสียงเต็มที่เป็นแบบฉบับของตนเองก็ตาม แต่หลายบทเพลงที่เป็นเพลงประจำชาติญี่ปุ่น กลับพบว่ามีการใช้เสียงแบบตะวันตกที่เป็นเสียงแบบครึ่งเสียงด้วย และหลายบทเพลงใช้ระบบเสียงแบบ Hepta Tonic หรือระบบเสียงแบบ 7 เสียงเต็ม
5. ทำนองเพลงที่ใช้ นอกจากจะเป็นทำนองเพลงที่เป็นทำนองประพันธ์ทำนองของชาวญี่ปุ่นโดยตรงแล้ว หลายบทเพลงยังมีการทำนองของต่างชาติมาใช้ โดยเฉพาะทำนองเพลงของชาติตะวันตก แต่มีการเปลี่ยนเนื้อร้องเป็นภาษาญี่ปุ่น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับการเรียนการสอนสำหรับเด็กในวัยประถมศึกษาของประเทศญี่ปุ่นอีกด้วย

ด้านเนื้อหาและการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยม

สำหรับผลการศึกษาในส่วนของเนื้อหาบทเพลงและกระบวนการปลูกฝังระบบแนวคิดและค่านิยมความเป็นญี่ปุ่นในบทเพลงนั้น พบว่าในบรรดาบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นทั้ง 10 เพลงที่นำมาเป็นกรณีศึกษาดังกล่าว มีแนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติที่สะท้อนผ่านอัตลักษณ์ความเป็นญี่ปุ่นในบทเพลงประจำชาติเหล่านี้ที่สำคัญหลายลักษณะ แต่หากสังเคราะห์ถึงภาพรวมเนื้อหาและจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ต่างๆ ของเนื้อหาของบทเพลงสามารถจำแนกแยกออกเป็นกลุ่มย่อยต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. บทเพลงกลุ่มที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ

บทเพลงประจำชาติที่จัดอยู่ในประเภทบทเพลงลักษณะนี้ ส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาที่ประกอบด้วยการสะท้อนถึงลักษณะสิ่งมีชีวิตจำพวกสัตว์และพันธุ์พืชต่างๆ รวมถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติรอบตัว เช่นภูเขาไฟ แม่น้ำ และทะเล เป็นต้นเนื้อหาหรือบริบทของบทเพลงเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นการอธิบายความหรือบรรยายสรรพคุณหรือลักษณะของสิ่งเหล่านั้น โดยอาศัยการใช้ภาษาที่เรียบง่ายแต่ไม่บรรยายสรรพคุณสิ่งนั้นลงรายละเอียดเกินไป อย่างไรก็ตามบทเพลงบางบทเพลงแม้จะเป็นการพูดถึงสิ่งของ สัตว์ หรือสภาพธรรมชาติบางส่วน แต่มีการใช้คำเปรียบเทียบกับหรือต้องตีความจากเนื้อหาของบทเพลงนั้นก็มิปรากฏเช่นกัน ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงวัฒนธรรมวิถีชีวิตของแนวคิดในการสื่อสารของคนญี่ปุ่นที่มักจะไม่มีพูดอะไรตรงๆ แต่ผู้รับสารหรือคู่สื่อสารต้องพิจารณาจากตีความเอง ดังเช่นเพลงอะคาทงโบ

(赤とんぼ) หรือเพลงแมลงปอสีแดง ที่มีเนื้อหากล่าวถึงแมลงปอ ซึ่งเป็นสัตว์ปีกที่พบเห็นได้ทั่วไปในประเทศญี่ปุ่นโดยเฉพาะช่วงฤดูร้อน ความว่า

赤とんぼ

夕焼小焼の赤とんぼ
負われて見たのは いつの日か

แมลงปอสีแดงจากดวงตะวันตกที่ทยอยแสงขนาดเล็ก
และแล้วฉันก็ได้พบมันในวันหนึ่ง

山の畑の桑の実を
小かごに摘んだは まぼろしか

ฉันหยิบตะกร้าใบเล็กที่มีองุ่นที่สนามบนภูเขา
หรือมันเป็นเพียงภาพลวงตา

十五でねえやは嫁にゆき
お里のたよりも 絶えはてた

ยูกิจะแต่งงานในช่วงสิบห้า
ฉันไม่เคยได้ยินเรื่องดังกล่าวนี้

夕焼小焼の赤とんぼ
とまっているよ 竿の先

แมลงปอสีแดงจากตะวันตกทยอยแสงขนาดเล็กอบ
ฉันได้จับปลายของหางไว้

นอกจากนี้ยังมีบทเพลงอีกบทหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการกล่าวถึงธรรมชาติ โดยเฉพาะสัตว์ที่ชาวญี่ปุ่นรู้จักกันดี ซึ่งบทเพลงนี้ว่าด้วยเรื่องของหมีซึ่งเป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ตามป่าและพบเห็นได้โดยทั่วไปในวิถีความเป็นญี่ปุ่น ทั้งจากภาพยนตร์ การ์ตูน สารคดี วรรณกรรม รวมถึงเรื่องบทเพลง ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าประเทศญี่ปุ่นมีลักษณะภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยป่าเขาลำไผ่ที่เป็นที่อยู่อาศัยของหมี แต่จะเห็นว่าวาทกรรมในลักษณะต่างๆ ของญี่ปุ่นที่เกี่ยวข้องกับหมีที่หมายรวมถึงวาทกรรมในบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่น ก็ไม่ได้สร้างภาพ

ให้คนญี่ปุ่นมีความรู้สึกว่ามีเป็นสัตว์ที่โหดร้ายน่ากลัว จนทำให้เกิดความเกลียดชังและอคติ
ระหว่างคนกับสัตว์ แม้ในความเป็นจริงเป็นที่ทราบกันดีว่าอุปนิสัยใจคอของหมีโดยทั่วไปนั้น
เป็นสัตว์ที่ถูกมองว่ามีพฤติกรรมทั่วไปโหดร้ายก็ตาม แต่คนญี่ปุ่นก็มองว่านั่นเป็นพฤติกรรม
ของสัตว์ชนิดหนึ่งที่เป็นสภาวะตามธรรมชาติ และคนญี่ปุ่นก็มีวิธีคิดว่าหมีเป็นสัตว์อันตราย
เพราะเป็นพฤติกรรมตามธรรมชาติ ดังนั้นเวลาเจอหมีก็ควรหลบและหลีกเลี่ยงและไม่ทำร้าย
มันตามไปด้วยนั่นเอง ซึ่งบทเพลงนี้ทำให้คนญี่ปุ่นมีความรู้สึกที่ดีกับสัตว์ตามไปด้วยเพราะ
เนื้อหาได้ทำให้เห็นว่าสัตว์ชนิดนี้เป็นสัตว์ที่น่ารักนั่นเอง นั่นคือบทเพลงโมะริโนะคุมะซัง

くまさん

ある日森の中 くまさんに 出会った
花咲く森の道 くまさんに 出会った

เราได้มาพบหมีในป่าในวันหนึ่ง
เราได้พบหมีตัวนั้นบนถนนที่ในป่าที่ดอกไม้กำลังเบ่งบาน

くまさんの 言うことにゃ お嬢さん おにげなさい
スタコラ サッササノサ スタコラ サッササノサ

หมีตัวนั้นบอกว่าให้ลูกสาวหนีไป

SutakoraSassasanosaSutakoraSassasanosa

ところが くまさんが あとから ついてくる
トコトコ トコトコと トコトコ トコトコと

ต่อมาหมีก็มา

TokotokoTokotokoTokotokoTokotoko

お嬢さん お待ちなさい ちょっと 落とし物
白い貝がらの 小さな イヤリング

ลูกสาวกำลังรอสิ่งของที่หายไป

คือต่างหูสีขาวขนาดเล็กทำด้วยเปลือกหอย

あら くまさん ありがとう お礼に うたいましょう
ラララ ララララ ラララ ララララ

ขอบคุณนะขอบคุณที่ได้ให้ความช่วยเหลือ

RaraRahRahRahRahRahRahRahRahRahRahRahRahRah

ยิ่งไปกว่านั้น หลายๆ บทเพลงในลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นการกล่าวถึงสัญลักษณ์
สำคัญของญี่ปุ่น เช่นดอกซากุระ ซึ่งเป็นดอกไม้ประจำชาติ ทั้งใน “เพลงซากุระ” ซึ่งว่าด้วย
เรื่องของดอกซากุระซึ่งเป็นดอกไม้ประจำชาติญี่ปุ่น หรือบทเพลง “เพลงอะคะทงโอะ” ที่มี
เนื้อหาวาดด้วยเรื่องราวของแมลงปอที่เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในประเทศญี่ปุ่น

さくらさくら

さくらさくら
やよいの空は
見わたす限り
かすみか雲か
匂いぞ出ずる
いざやいざや
見にゆかん

ดอกซากุระ ดอกซากุระ

ยามที่ท้องฟ้าว่างเปล่า

เพราะสภาพอากาศหรือเมฆหมอก

ทำให้ฉันไม่สามารถมองเห็นและรับรู้เจ้าได้

さくらさくら
野山も里も
見わたす限り
かすみか雲か
朝日ににおう
さくらさくら
花ざかり

ดอกซากุระ ดอกซากุระ
เนินเขาหรือหมู่บ้าน
แม้มีข้อจำกัดด้วยเมฆหมอก
ฉันเองก็ยังสามารถชื่นชมความงามมันได้ซากุระ

2. บทเพลงกลุ่มที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความรู้สึกนึกคิดและวิถีชีวิต

นอกเหนือจากบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติหรือสิ่งที่ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนนั่นคือ ดั่งเช่น สัตว์ ดอกไม้ หรือสิ่งของอื่นๆ แล้ว บทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นยังประกอบด้วยเนื้อหาของบทเพลงอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องราวที่วาดด้วยเรื่องของทัศนคติและแนวคิดในการปลูกฝังระบบค่านิยมให้กับผู้คนในสังคมญี่ปุ่น ซึ่งบทเพลงนี้แม้จะดูเหมือนเป็นสิ่งที่ยากจะนำสิ่งที่เป็นนามธรรมมาทำให้เห็นเป็นรูปธรรมเพื่อมาปลูกฝังสร้างแนวความคิดให้กับเด็กๆ แต่สังคมญี่ปุ่นก็สามารถใช้บทเพลงเหล่านี้ซึ่งเป็นเพลงที่สะท้อนความสัมพันธ์หรือการปลูกฝังค่านิยมที่ดีให้กับพลเมืองของประเทศได้มาอย่างต่อเนื่องหลายยุคหลายสมัยมาแล้วเช่นกัน เช่น “เพลงฟูรุซะโตะ” หรือความหมายชื่อบทเพลงนี้ก็คือ “บ้านเกิด” ซึ่งเนื้อหาของเพลงดังกล่าวเป็นการกล่าวถึงการสร้างความรักความผูกพันให้เกิดขึ้นกับถิ่นกำเนิดของตนเอง ไม่ว่าปัจจุบันคนญี่ปุ่นแต่ละคนจะไปพักอาศัยอยู่ที่ไหน ทำงานที่ใด ก็ไม่ควรละทิ้งและควรกลับมาเยี่ยมเยียนบ้านเกิด ซึ่งมีความอบอุ่นจากคนในครอบครัวและคนใกล้ชิดเคียงบ่าเคียงไหล่ด้วย และเนื้อหาของบทเพลงนี้อีกมุมหนึ่งก็ยังสะท้อนให้เห็นลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนญี่ปุ่นระหว่างสังคมเกษตรกรรมในชนบทที่มีความรักความอบอุ่น กับสังคมเมืองที่คนญี่ปุ่นรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ได้ใช้ชีวิตอยู่นั้นว่าเป็นสังคมที่วุ่นวาย อาจมีการแก่งแย่งแข่งขันระหว่างกัน และแตกต่างไม่สามารถแสวงหามิตรภาพหรือความผูกพันใดๆ เจกเช่นในแบบสังคมชนบทได้และบทเพลงนี้ยังเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญยิ่งที่ใช้เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังทัศนคติที่ชาวญี่ปุ่นเพื่อให้มีความสำนึกและรักหวงแหนในบ้านเกิดและไม่หลงลืมตนเอง เป็นต้น

故郷

兔追いし 彼の山
小鮒釣りし 彼の川
夢は今も 巡りて
忘れ難き故郷

บ้านที่มีสัตว์เช่นกระต่าย มีเนินเขา

มีปลาการ์ปแม่น้ำ

มีความฝัน

บ้านเกิดที่น่าจดจำ

如何にいます 父母
恙無しや 友がき
雨に風に つけても
思ひ出づる 故郷

ที่มีพ่อแม่

มีเพื่อน มีฝน มีลม

และมีความระลึกถึง

คือบ้านฉัน

志を 果たして
いつの日にか 帰らん
山は青き 故郷
水は清き 故郷

ฉันไล่ต้อนทะเลเยือกเยียน

วันหนึ่งถ้าฉันกลับไป

บ้านฉันที่มีภูเขา

บ้านฉันที่มีน้ำ

ตัวอย่างบทเพลง_故郷

簡易伴奏 ●ふるさと：文部省唱歌／高野辰之作詞／岡野貞一作曲／渋谷沢兆編曲

♩ = 80 ~ 88

Lyrics:

1. う さ ぎ お い し か の や
2. い か に い ま す ち は

ま は こ つ ぶ な つ な り し か の か
わ り あ め は い ま も め ぐ け

り て も わ す れ が た ふ る さ と

ふるさと

(二部合唱)

歌 唱 省 部 文
作 詞 野 高
曲 作 野 岡

♩ = 80
mf

1. ういこ さかにろ おいざ いまし かちほ のちた やほし まはて
2. こいこ さかにろ おいざ いまし かちほ のちた やほし まはて
3. こいこ さかにろ おいざ いまし かちほ のちた やほし まはて

mf

こつい ぶつつ ながの つなひ りしに しゃか かとか のもえ かがら わきん

p

ゆあや めめま はには いかあ ませお もにき めつふ ぐける りてき てもと

mf

わおみ すもず れいは がいき たすふ きるる かふか るるる くるる くるる

前奏

บทเพลง 故郷

นอกจากนี้ผลจากการศึกษาบทเพลงประจำชาติของญี่ปุ่นในลักษณะต่างๆ ทั้งในส่วน
ของส่วนลักษณะทางสัณฐานลักษณะทางดนตรีและลักษณะของเนื้อหาที่ใช้ในการขับร้องของบท
เพลงเหล่านี้ยังพบประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งว่าแต่เดิมส่วนใหญ่บทเพลงส่วนหนึ่ง เช่น
เพลงซากุระ เป็นการบรรเลงด้วยเครื่องดนตรีประจำชาติญี่ปุ่น และต่อมาภายหลังมีการนำมา
บรรเลงกับเครื่องดนตรีตะวันตกตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป แต่ยังคงไว้ซึ่งคุณค่าของเนื้อร้อง
และอัตลักษณ์ทางดนตรีที่ยังคงสืบอายุแบบวัฒนธรรมทางดนตรีของญี่ปุ่น โดยการใช้เครื่อง
ดนตรีประจำชาติญี่ปุ่นบรรเลงผสมผสานกันไปกับเครื่องดนตรีตะวันตก หรือบางบทเพลงก็ยังคง
ไว้ซึ่งลักษณะทางเนื้อหาแบบดนตรีญี่ปุ่นดั้งเดิมที่มีส่วนสำคัญยิ่งในการช่วยปลูกฝังความ
เป็นชาตินิยมญี่ปุ่นให้กับคนญี่ปุ่นทุกยุคทุกสมัยนอกเหนือจากนี้ยังมีบางบทเพลงที่เป็นเพลง
ประจำชาติญี่ปุ่นในรูปแบบสมัยใหม่โดยใช้เครื่องดนตรีตะวันตกบรรเลงมาตั้งแต่เริ่มแรกที่
ประพันธ์เพลงเหล่านี้ แต่ก็ยังคงมีเนื้อหาที่มีการสะท้อนแนวความคิดและค่านิยมต่างๆ เพื่อ
สร้างอัตลักษณ์ความเป็นญี่ปุ่นเช่นเดียวกับบทเพลงดั้งเดิมเหล่านั้นด้วย

สรุป อภิปราย และวิเคราะห์ผลการศึกษา

จากการศึกษาเรื่อง “แนวคิด ค่านิยม และการปลูกฝังทัศนคติที่ปรากฏในบทเพลง
ประจำชาติญี่ปุ่น” ในครั้งนี้พบว่า บทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่เป็นบทเพลง
ที่มีลักษณะทางสัณฐานลักษณะที่เป็นเพลงท่อนเดียวแต่ใช้วิธีการเปลี่ยนเนื้อร้องในทำนองเดิม
และส่วนใหญ่จะมีการบรรเลงทำนองซ้ำเพื่อเปลี่ยนเนื้อร้องไม่เกิน 4 เทียบ (ทั้งนี้อาจมีบางบท
เพลงแต่เป็นส่วนน้อยที่มีความแตกต่างจากสัณฐานลักษณะดังกล่าวอยู่บ้าง) ซึ่งลักษณะทาง
สัณฐานลักษณะเช่นนี้ เป็นสิ่งที่เหมาะสมกับการใช้ในการเรียนการสอนในการขับร้องของเด็กวัย
เล็ก เพราะเด็กจะสามารถจดจำทำนองเพลงได้ง่าย และส่งผลทำให้เกิดการเรียนรู้และปลูกฝัง
เนื้อหาหรือทัศนคติที่ต้องการสอดแทรกลงไป ในบทเพลงได้รวดเร็วยิ่งขึ้นจากการทำซ้ำด้วยการ
ร้องทำนองเดิมบ่อยๆ นั่นเอง และทำนองเพลงเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นทำนองที่นักดนตรีชาว
ญี่ปุ่นประพันธ์ขึ้นมาเอง แต่ก็ยังมีบางบทเพลงซึ่งเป็นส่วนน้อยที่ทำนองของเพลงมาจากชาติ
ตะวันตก อย่างไรก็ตามบทเพลงประจำชาติญี่ปุ่นเหล่านี้บางส่วนอาจมีการใช้ท่อนนำหรือ
Intro อยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นทำนองสั้นๆ ที่ดึงมาจากทำนองหลักของทำนองประกอบเนื้อ
ร้องนั่นเอง ซึ่งก็ไม่ได้สร้างความสับสนให้กับผู้เรียนการการปลูกฝังแนวคิด ค่านิยม และการ
ปลูกฝังทัศนคติของคนญี่ปุ่นแต่อย่างใด การใช้บทเพลงในลักษณะดังกล่าวนี้ ส่วนใหญ่จะใช้

สำหรับการฝึกหัดให้นักเรียนร้องในช่วงวัยตั้งแต่ก่อนเข้าศึกษาในระบบโรงเรียนจนถึงชั้นประถมศึกษา อีกทั้งยังเป็นบทเพลงที่เป็นที่นิยมและรู้จักกันอย่างกว้างขวางทั่วประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากเป็นบทเพลงที่ปรากฏในหลักหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนในระดับเด็กเล็กทั่วประเทศเช่นกัน

สำหรับเนื้อหาในบทเพลงเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของประเทศญี่ปุ่นที่มีลักษณะวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องและพึ่งพาธรรมชาติมาแต่ครั้งอดีต และยังแฝงไว้ซึ่งอุดมคติในการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแบบญี่ปุ่นอันเป็นฐานรากที่มาจากประวัติศาสตร์ ระบบโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของญี่ปุ่นที่มีมาแต่ครั้งในอดีต รวมถึงเรื่องของศาสนาและความเชื่อต่างๆ เช่น เนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับดอกไม้ประจำชาติของประเทศญี่ปุ่นอย่างดอกซากุระ เรื่องของการปลูกฝังการเห็นคุณค่าในสำนึกรักบ้านเกิด การอยู่ร่วมกับกับธรรมชาติ และการอธิบายลักษณะเฉพาะของสัตว์ประเภทต่างๆ ที่มีการสอดแทรกเรื่องของคุณธรรมจริยธรรมและความเมตตาต่อสัตว์เหล่านั้นตามไปด้วยเช่นกัน

ด้วยความที่บทเพลงเหล่านี้เป็นบทเพลงที่ปลูกฝังให้กับเยาวชนชาวญี่ปุ่นตั้งแต่ระดับเด็กเล็ก จึงทำให้คนญี่ปุ่นแทบทุกคนและทุกวัยสามารถขับร้องบทเพลงดังกล่าวนี้ได้แทบทั้งสิ้น และมีส่วนสำคัญในการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมในแง่มุมต่างๆ ให้กับคนญี่ปุ่นมาตั้งแต่เด็กอย่างต่อเนื่องยาวนาน และได้ส่งผลมาถึงการคงไว้ซึ่งความเป็นชาตินิยมญี่ปุ่นมาจนถึงปัจจุบันนี้อีกด้วย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ปราณี จงสุจิตรธรรม(แปล), รองศาสตราจารย์. ญี่ปุ่น 360 องศา. สำนักพิมพ์ภาษาและวัฒนธรรมญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ. 2549

ภาษาญี่ปุ่น

金本 正武、『音楽教科業論』、1998

岸辺 成雄、『日本の音楽〈歴史と理論〉』、1949

チッパヤラト. ノッパドン、『日本とタイにおける中学校音楽教育課程の比較』、千葉大学、2004

Yamaha Music Media Corporation, 『実践「和楽器」入門』、2002

ภาษาอังกฤษ

Gagaku Music Society of Tenri University, Introduction of Gagaku and Gagaku Instruments. Tokyo, Japan, 2006.

William P.malm, Traditional Japanese Music and Musical Instruments, Kodancha Europe, 1959.

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

<http://www.mamalisa.com/?t=es&p=3201&c=85>

<http://blog.livedoor.jp/kinisoku/archives/3308007.html>

<http://douyoushouka.blog112.fc2.com/blog-category-45.html>

<http://douyoushouka.blog112.fc2.com/blog-category-52.html>

<http://jetlyrics.com/viewlyrics.php?id=2370185>

http://detail.chiebukuro.yahoo.co.jp/qa/question_detail/q142896249

<http://mojim.com/twy107988x1x3.htm>

ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่น-ไทยในสถานการณ์น้ำท่วมใหญ่ ในกรุงเทพฯ พ.ศ.2485

The Relationship between Japan-Thai during Bangkok Great Flood in 1942

ยุจิ มิซูกามิ¹

บทคัดย่อ

ภัยพิบัติน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2485 ในพื้นที่ภาคกลางและกรุงเทพมหานคร สร้างความเสียหายแก่ประเทศไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยยังคงเกี่ยวพันกันอยู่อย่างเหนียวแน่นในด้านเศรษฐกิจและการเมืองภายใต้สนธิสัญญาพันธมิตร

งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษาและอธิบายถึงการรับรู้สถานการณ์ และการตอบสนองต่อการเกิดภัยพิบัติน้ำท่วมในพื้นที่ภาคกลางและกรุงเทพฯ ของรัฐบาลญี่ปุ่น ตลอดจนความมุ่งหวังและเป้าหมายในการให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศไทย โดยศึกษาจากเอกสารทางการทูตของรัฐบาลญี่ปุ่นภายใต้สถานการณ์การเกิดน้ำท่วมใหญ่ในกรุงเทพมหานครปี 2485

บทนำ

น้ำท่วมครั้งใหญ่ในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2554 ที่ผ่านมานอกจากจะทำความเสียหายอย่างใหญ่หลวงทางเศรษฐกิจภายในประเทศไทยแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจในประเทศญี่ปุ่นอย่างมหาศาลอีกด้วย การเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่เช่นเดียวกันนี้ เคยเกิดขึ้นในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2485 ซึ่งในครั้งนั้น กรุงเทพฯและภาคกลางของประเทศไทยได้รับความเสียหายอย่างมาก และในเวลานั้น เป็นช่วงที่ทหารญี่ปุ่นตั้งฐานทัพอยู่ในประเทศไทยภายใต้สนธิสัญญาไทย-ญี่ปุ่น ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในขณะนั้นไม่ได้มีความสัมพันธ์เฉพาะด้านการทหาร แต่ยังมีความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจและการเมืองอย่างเหนียวแน่นอีกด้วย

¹ อาจารย์สาขาวิชาประวัติศาสตร์คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Ph.D. in Economics

งานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น ในยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นมีมากมาย ทั้งจากฝ่ายนักวิชาการ ไทย ญี่ปุ่นและตะวันตก แต่มักมุ่งเน้นวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทาง เศรษฐกิจและทางการทูตเพื่ออธิบายสงครามโลกครั้งที่ 2 ในภาพรวม และตกย้ำว่าประเทศ ญี่ปุ่นเป็นฝ่ายที่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากประเทศไทย โดยยังไม่มียานวิจัยที่ จะมุ่งศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นภายใต้สถานการณ์ที่มีลักษณะพิเศษเช่นนี้

การศึกษาชิ้นนี้จึงพยายามที่จะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นซึ่งอยู่ ภายใต้สถานการณ์น้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2485 โดยอ้างอิงจากเอกสารทางการทูตที่เกี่ยวข้อง กับอุทกภัยในประเทศไทย² ซึ่งเก็บอยู่ในศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์แห่งเอเชียในหอจดหมายเหตุ แห่งชาติญี่ปุ่น และพยายามที่จะอธิบายว่า (1) รัฐบาลญี่ปุ่นรับรู้และตระหนักต่อสถานการณ์ น้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2485 นี้อย่างไร (2) รัฐบาลญี่ปุ่นมีการส่งสิ่งของช่วยเหลืออย่างไร (3) รัฐบาลญี่ปุ่นประสบปัญหาและอุปสรรคอย่างไรในการช่วยเหลือ

1. ภาพรวมความสัมพันธ์ไทย – ญี่ปุ่น ต้นมหาสงครามมหาเอเชียบูรพา

ปี พ.ศ. 2482 สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ปะทุที่ทวีปยุโรป รัฐบาลไทยในขณะนั้น นำโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม พยายามที่จะวางตัวเป็นกลาง แต่เมื่อประเทศฝรั่งเศสพ่ายแพ้ต่อนazi เยอรมันและกองทัพญี่ปุ่นก็เริ่มแผ่ขยายอำนาจเข้ามาในอินโดจีน-ฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. 2483 ประเทศไทยจึงได้ประกาศสงครามต่อฝรั่งเศสเพื่อยึดดินแดนที่เคยเสียให้แก่ฝรั่งเศสคืน ประเทศญี่ปุ่นถือโอกาสนี้พยายามที่จะเอาดุลประเทศไทยให้ใกล้ชิดกับรัฐบาลญี่ปุ่นมากขึ้นจึง ได้เข้ามาเป็นตัวกลางในการเจรจาระหว่างสองประเทศโดยพยายามให้ประเทศไทยเป็นฝ่าย ได้เปรียบมากกว่า แต่จอมพล ป. พิบูลสงครามยังไม่แน่ใจว่าประเทศญี่ปุ่นจะชนะสงครามครั้งนี้หรือไม่จึงยังไม่เข้าร่วมกับฝ่ายญี่ปุ่น และปฏิเสธที่จะทำสนธิสัญญากับประเทศญี่ปุ่น อีกทั้ง ได้พยายามที่จะรักษาความเป็นกลาง เพื่อไม่ให้ประเทศอังกฤษเข้าใจผิดว่าไทยได้เข้าร่วมกับ ญี่ปุ่นแล้ว โดยลอบติดต่อกับประเทศอังกฤษเพื่อเสนอที่จะต่อต้านประเทศญี่ปุ่น

ในปี พ.ศ. 2484 วันที่ 8 ธันวาคมญี่ปุ่นได้เริ่มสงครามมหาเอเชียบูรพาและส่งกำลัง ทหารสู่ประเทศไทยและได้ปะทะกับกองกำลังของไทย จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องการ หลีกเลียงการเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่นจึงได้เสนอยุติการปะทะโดยแลกกับการอนุมัติที่จะให้

² เพิ่มเอกสารที่รวบรวมโทรเลขระหว่างสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นในไทยถึงกระทรวงต่างประเทศและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆ เกี่ยวกับน้ำท่วมในประเทศไทย ระหว่างตั้งแต่วันที่ 28 กันยายน 2485 ถึง วันที่ 13 เมษายน 2486

กองทัพญี่ปุ่นตั้งฐานทัพในประเทศไทย การปะทะกันจึงสงบลง ต่อมาวันที่ 12 ธันวาคม ญี่ปุ่นและไทยได้มีข้อตกลงทางการทหารร่วมกัน และในวันที่ 21 ธันวาคม ญี่ปุ่นกับไทยได้สรุปสนธิสัญญาพันธมิตรไทย-ญี่ปุ่น โดยไทยได้ร่วมส่งกองกำลังทหารไปยังพม่าซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษ และในที่สุด เดือนมกราคม 2485 ประเทศไทยก็ได้ร่วมกับญี่ปุ่นในการประกาศสงครามต่อฝ่ายสัมพันธมิตร

สำหรับประเทศญี่ปุ่น นอกจากประเทศไทยจะเป็นทางผ่านในการส่งกำลังทหารสู่พม่าและมาลาเียซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษแล้ว ประเทศไทยยังมีเครือข่ายรถไฟจากเหนือถึงใต้ซึ่งถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของการรบ อีกทั้งยังเหมาะที่จะเป็นประเทศคู่ค้าทางเศรษฐกิจเนื่องจากมีผลผลิตอาหารเช่น ข้าว ผัก ไข่ และมีทรัพยากรธรรมชาติได้แก่ ยาง ดีบุก ในปริมาณมาก ในขณะที่ญี่ปุ่นขาดสินค้าต่าง ๆ เหล่านี้เนื่องจากถูกปิดกั้นการค้าโดยประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร ในปีพ.ศ. 2485 เดือนเมษายน ญี่ปุ่นได้ผลักดันให้ประเทศไทยปรับค่าเงินบาทให้อ่อนลงจนขนาดที่อัตราแลกเปลี่ยนเงินกับบาทเท่ากัน และ เดือนพฤษภาคม ได้ผลักดันให้ประเทศไทยลงนามในข้อตกลงพิเศษเพื่อที่จะสนับสนุนค่าใช้จ่ายของกองทัพญี่ปุ่น ซึ่งการส่งออกสินค้าแก่ญี่ปุ่นในขณะที่ค่าเงินบาทอ่อน รวมถึงการช่วยเหลือพิเศษเพื่อจุนเจือค่าใช้จ่ายให้แก่กองทัพญี่ปุ่นทำให้ค่าครองชีพในประเทศไทยสูงขึ้นและอัตราเงินเฟ้อสูงมากขึ้น ในเดือนมิถุนายน ญี่ปุ่นได้เริ่มก่อสร้างทางรถไฟ ไทย - พม่า โดยใช้แรงงานจากเชลยศึกซึ่งถูกบังคับให้เป็นกรรมกร รวมถึงกรรมกรชาวเอเชียจากประเทศต่าง ๆ

2. น้ำท่วมใหญ่กรุงเทพ พ.ศ. 2485

ในช่วงระหว่างเดือนสิงหาคม – กันยายน พ.ศ. 2485 ได้เกิดฝนตกหนักในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดน้ำท่วมตั้งแต่ต้นเดือนกันยายน และขยายบริเวณไปยังภาคกลาง รวมเสียหายทั้งหมด 20 กว่า จังหวัด ในเขตภาคเหนือระดับน้ำมีระดับลดลงในเดือนตุลาคมจึงไม่ค่อยได้รับผลกระทบมากนัก ในขณะที่จังหวัดบริเวณตอนเหนือของอยุธยาถูกน้ำท่วมสูงกว่า 1 เมตร เป็นพื้นที่กว้าง แม้แต่ในกรุงเทพฯตั้งแต่ปลายเดือนกันยายนระดับน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีอยู่บวกกับปริมาณน้ำฝนที่ตกต่อเนื่องกันอย่างหนัก ทำให้ระดับน้ำสูงอย่างต่อเนื่อง หลายแห่งในกรุงเทพฯมีปริมาณน้ำท่วมตั้งแต่ 0.5 เมตร – 1.3 เมตร เป็นเวลากว่า 2 เดือน จนไม่สามารถที่จะเดินทางโดยรถยนต์ได้ แม้แต่จอมพล ป. พิบูลสงครามและคณะรัฐมนตรียังต้องนั่งเรือไปสถานที่ทำงาน ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมครั้งนี้ประกอบไปด้วยประชาชนในภาคต่าง ๆ ดังนี้ ภาคกลาง 3, 270,000 คน ภาคตะวันออกเฉิย

เหนือ 2,570,000 คน ภาคเหนือ 160,000 คน รวมทั้งหมด 24 จังหวัดมีผู้ได้รับผลกระทบกว่า 6,570,000 คน

เส้นทางรถไฟก็ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมครั้งนี้ ทางรถไฟสายเหนือต้องหยุดบริการตั้งแต่ต้นเดือนกันยายน และในเดือนตุลาคม มีเพียงเส้นทางระหว่างเชียงใหม่ถึงพิษณุโลกที่ยังสามารถจะให้บริการได้ เส้นทางลพบุรี - อโยธยาต้องหยุดให้บริการเป็นระยะเวลานาน เส้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างอโยธยา - สระบุรี เส้นทางสายใต้กรุงเทพฯ - นครปฐม เส้นทางตะวันออกกรุงเทพฯ - แปดริ้ว ก็ต้องหยุดให้บริการทั้งหมด การขาดเส้นทางในการขนส่งภายในประเทศส่งผลกระทบต่อมูลค่าวัตถุดิบและอาหารมีราคาสูงขึ้นทั่วประเทศ ในช่วงระยะแรกของน้ำท่วมราคาข้าว 100 กิโลกรัมมีราคาเพิ่มสูงขึ้นโดยเฉลี่ยวันละ 3 บาท ราคาผักสูงขึ้น 6 เท่า ไข่ไก่ ปลา ผลไม้ เนื้อสัตว์ต่าง ๆ มีราคาเพิ่มขึ้น 5 เท่า

นอกจากเส้นทางรถไฟแล้วสถานประกอบการและร้านค้าเกือบทุกแห่งในกรุงเทพฯถูกน้ำท่วมจนต้องหยุดให้บริการ ทั้งธนาคาร ร้านขายของ ตลาด ในด้านอุตสาหกรรมการผลิตโรงงานซีเมนต์ โรงงานผลิตน้ำมัน โรงน้ำแข็ง ก็หยุดการผลิตเช่นเดียวกัน ในเขตใจกลางเมืองสายโทรศัพท์ในกรุงเทพฯที่มีทั้งหมด 5,000 สาย ไม่สามารถใช้งานได้ 600 สาย(ระบบสายใต้ดิน) บริการไปรษณีย์ไม่สามารถจัดส่งได้ตามกำหนด บางแห่งท่อน้ำประปาเสีย ไม่มีน้ำใช้ในหลายพื้นที่ รถประจำทางหยุดให้บริการราว 75 เปอร์เซ็นต์ ประชาชนที่อยู่ในกรุงเทพฯได้รับผลกระทบอย่างใหญ่หลวง อาจถือได้ว่าน้ำท่วมใหญ่ในปี 2485 คืออุทกภัยครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์ไทย

3. การแจ้งสถานการณ์ของเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น

3.1 ความสนใจของรัฐบาลญี่ปุ่นต่อเหตุการณ์น้ำท่วม

รัฐบาลญี่ปุ่นให้ความสนใจกับน้ำท่วมใหญ่ครั้งนี้ในสองประเด็นคือ (1) ผลกระทบต่อผลิตภัณฑ์ข้าวและอาหาร เนื่องจากประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตข้าวและอาหารที่สำคัญเพื่อที่จะใช้เป็นเสบียงในการดำเนินสงครามและสร้างมหาเอเชียบูรพาให้สำเร็จดังหวัง (2) การกระชับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น เพราะถึงแม้ว่ารัฐบาลไทยกับญี่ปุ่นได้ลงนามเป็นพันธมิตรกันแล้วก็ตาม แต่ผู้นำประเทศไทยได้แสดงท่าทีในการรักษาความเป็นกลางมาตั้งแต่ต้น อีกทั้งฝ่ายสัมพันธมิตรเองก็มีการกระจายเสียงเป็นภาษาไทยผ่านทางวิทยุนานาชาติ New Delhi เพื่อลดความน่าเชื่อถือของญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นญี่ปุ่นจึงกังวลใจกับท่าทีของไทย

และถือโอกาสนี้หยิบยื่นความช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นแก่รัฐบาลไทย เพื่อให้รัฐบาลไทยและประชาชนไทยเห็นผลดีของสนธิสัญญาพันธมิตรกับญี่ปุ่น

3.2 ผลกระทบต่อสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยและนักการทูต

น้ำท่วมครั้งใหญ่อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนนี้ นอกจากจะส่งผลกระทบต่อประชาชนในกรุงเทพฯ แล้ว ยังส่งผลกระทบต่อทั้งชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย รวมถึงนักการทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยอีกด้วย สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยได้ส่งโทรเลขถึงกระทรวงการต่างประเทศ ในประเทศญี่ปุ่น เพื่อรายงานสถานการณ์ความเสียหาย ของนักการทูตที่ประจำประเทศไทยให้รับทราบ โดยมีรายละเอียดต่าง ๆ ดังนี้

ในช่วงปลายเดือนกันยายน ปริมาณน้ำที่ท่วมในสวนของสถานทูตมีระดับสูงประมาณ 4-5 ชะกุ (1 ชะกุ = 30.3 เซนติเมตร) และภายในสำนักงานของสถานทูตมีระดับน้ำสูงถึง 2-3 ชะกุ ต้นเดือนตุลาคมรถยนต์ไม่สามารถเข้าออกได้ สถานทูตจึงสร้างสะพานไม้ ยาว 250 เมตร เชื่อมจากหน้าสำนักงานถึงถนนหน้าสถานทูต อีกทั้งได้มีการสร้างที่จอดรถสูง 25-26 ชุน (1 ชุน = 3 เซนติเมตร) ในบริเวณสถานทูตเพื่อป้องกันไม่ใหรถยนต์เสียหายจากน้ำท่วม ซึ่งปริมาณน้ำได้เพิ่มสูงขึ้นอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าขอบลานจอดรถเพียง 1 ชุน ทางทิศเหนือของสถานทูต น้ำท่วมถนนสูงประมาณ 2-5 ชะกุ ผู้ที่อาศัยในบริเวณนั้นคือ เอกอัครราชทูต ทสึโบกามิรวมถึงเลขานุการ เช่น อูจियามะ อามาตะ อิเคดะก็ไม่สามารถที่จะเข้าออกบ้านพักโดยรถยนต์ได้ บ้านพักเอกอัครราชทูตน้ำท่วมระดับพื้นบ้าน ไม่สามารถติดต่อได้ทางโทรศัพท์ บ้านพักที่ปรึกษาและสถานกงสุลใหญ่น้ำท่วมระดับต่ำกว่าพื้นบ้านโดยห่างจากระดับพื้นบ้านเพียง 2 ชุน โดยรวมแล้วมีบ้านของนักการทูตที่ได้รับความเสียหายถึง 20 ครอบครัว นักการทูตประสบความลำบากในการเดินทางและปฏิบัติงานอย่างมาก เนื่องจากถนนส่วนใหญ่ถูกน้ำท่วมและการขนส่งมวลชนทางบกทุกอย่างไม่สามารถใช้งานได้ ดังนั้นสถานทูตจึงทำการซื้อเรือเล็ก 4 ลำและจ้างเรือเล็กอีก 8 ลำเพื่อที่จะอำนวยความสะดวกในการเดินทางมาทำงานแก่เจ้าหน้าที่ แต่การนั่งเรือนั้นเสียเวลามากไม่เหมือนกับรถยนต์ ทำให้เจ้าหน้าที่ที่อาศัยอยู่ห่างไกลจากสถานทูตมากที่สุดต้องใช้เวลาเดินทางมายังสถานทูตถึง 1 ชั่วโมงครึ่ง

พอถึงปลายเดือนตุลาคม ปริมาณน้ำท่วมในเขตใจกลางเมืองลดลงบางพื้นที่ แต่นักการทูตยังต้องเดินทางมาทำงานทางเรือ การเดินทางไปบางแห่งอาศัยการเดินทางเท่านั้น เช่น การเดินทางจากสถานทูตไปยังกระทรวงการต่างประเทศต้องเดินไป โดยใช้เวลาไปกลับประมาณ 4 ชั่วโมง ถึงแม้ว่าน้ำท่วมจะเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติงาน แต่สถานทูตก็ยังดำเนินงานทางทูตและเก็บข้อมูลของสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับน้ำท่วมอย่างต่อเนื่อง

3.3 การแจ้งสถานการณ์ของสถานทูต

การรายงานจากสถานทูตเกี่ยวกับสถานการณ์น้ำท่วมมีมากมาย โดยมีประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้ 1) ไม่มีปัญหาการขาดแคลนอาหาร แต่มีแนวโน้มประสบปัญหาการส่งออกข้าวของไทยที่ลดลงในปีนี้และปีหน้า 2) ระบบโทรคมนาคม โทรศัพท์ ไปรษณีย์และโทรเลขเสียหาย 3) ระบบการขนส่งเสียหาย ต้องขนส่งทางเรือแทนทางรถไฟ สนามบินดอนเมืองไม่สามารถรองรับเครื่องบินได้ 4) ค่าครองชีพสูงขึ้น ข้าว ผัก ไข่ไก่ ปลา ผลไม้ เนื้อสัตว์ ทั้งหมดขึ้นราคาและค่าแรงงานของกูลีจีนแพงขึ้น 5) ไม่มีความความเสี่ยงด้านความมั่นคง 6) สถานทูตญี่ปุ่นควบคุมการสื่อสารมวลชนด้านหนังสือพิมพ์ในไทย 4 ฉบับ 7) รัฐบาลไทยได้ช่วยเหลือผู้ประสบภัยผ่านคณะกรรมการช่วยเหลือและควบคุมสื่อเพื่อให้ประชาชนไม่ตื่นตระหนก ทั้งนี้สถานทูตจะให้ความสำคัญกับการแจ้งสถานการณ์ด้านเกษตรและอาหาร เพื่อตอบสนองความสนใจของรัฐบาลญี่ปุ่นมากกว่าประเด็นอื่น

4. ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับการส่งสิ่งของช่วยเหลือ

4.1 กลยุทธ์ของญี่ปุ่นในการเลือกสิ่งของช่วยเหลือ

วันที่ 10 ตุลาคม เอกอัครราชทูตไทยประจำญี่ปุ่นนาย ดิเรก ชัยนามเข้าเฝ้าและรายงานสถานการณ์น้ำท่วมในประเทศไทยแด่สมเด็จพระจักรพรรดิฮิโรฮิโตะ ซึ่งได้ทรงแสดงความเห็นใจและรับสั่งต่อรัฐบาลญี่ปุ่นว่า “ประเทศไทยเป็นประเทศมิตรที่ดำเนินการสงครามร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประเทศญี่ปุ่น เพราะฉะนั้นการส่งความช่วยเหลือน้ำท่วมครั้งนี้ให้ทำอย่างถึงที่สุดเท่าที่จะทำได้”³ รัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้ตัดสินใจมอบยา และอุปกรณ์ช่วยเหลือในงบประมาณ 5 ล้านเยนโดยขนส่งทางเรืออย่างด่วนที่สุด กระทรวงต่างประเทศคิดว่าเป็นโอกาสที่ดีในการสร้างภาพลักษณ์ต่อฝั่งไทย จึงได้แจ้งไปยังสถานทูตญี่ปุ่นในไทยถึงโครงการส่งสิ่งของช่วยเหลือและขอความคิดเห็นในการเลือกสิ่งของที่ควรจัดหา ซึ่งได้รับแจ้งกลับมาว่า “สิ่งของช่วยเหลือที่เหมาะสมคือ ยา (สำหรับป้องกันรักษาไข้มาลาเรีย, อหิวาตกโรค, ไข้รากสาก, โรคบิด, ไข้หวัด ทั้งนี้รัฐบาลไทยต้องการวัตถุดิบในการผลิตยามากกว่ายาสำเร็จรูป) อาหาร (น้ำตาล ปลาแห้ง ผักแห้ง แป้งสาลี นมสำหรับเด็ก อาหารกระป๋อง ฯลฯ) สิ่งของต่าง ๆ ที่ใช้ในบ้าน เช่น ไม้ขีดไฟ เทียน น้ำมันก๊าด ถ่านไฟฉาย เสื้อผ้าฝ้ายสำหรับใช้ในฤดูร้อน (เสื้อเชิ้ต ผ้าสะโพ่ง และผ้าห่ม)” และยังเพิ่มเติมอีกด้วยว่า “ปกติแล้วชนชั้นล่างในประเทศนี้อยู่

³ 昭和17年10月10日、谷外務大臣発、坪上大使宛電報。

อย่างเรียบง่าย เพราะฉะนั้นสิ่งที่ประชาชนได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมนี้คือ รายได้ที่ลดลงและการขาดแคลนอาหาร โดยเฉพาะข้าว กับ ผัก” และได้เพิ่มเติมอีกว่า จากสภาวะการณ์ทางการเมือง คิดว่านอกจากยาแล้ว สิ่งของที่จำเป็นสำหรับชนชั้นปกครอง หรือประชาชนในเมืองหลวง ถึงแม้ไม่ใช่สิ่งของที่สำคัญนักสำหรับประชาชนทั่วไป น่าจะเป็นการสร้างภาพลักษณ์ที่มีประสิทธิภาพกว่า แต่ไม่ใช่สิ่งจำเป็นที่ต้องจัดหาให้ได้”

สิ่งของช่วยเหลือที่ประเทศญี่ปุ่นสามารถจัดหาได้จากในประเทศเองคือ อาหารกระป๋อง เบียร์ บุหรี่ สบู่ ยากันยุง ไม้ขีดไฟ ชา ผ้าเช็ดตัว แปรงสีฟัน ยาสีฟัน ผงฟู เฟนอล (phenol) ปูนขาว Calcium hypochlorite และ ซามดินเผา ผ้า ทั้งหมดมีมูลค่า 2 ล้านบาท⁴ นอกจากนั้น ปลาแห้งและอาหารต่าง ๆ จะส่งจากอินโดจีน-ฝรั่งเศส โดยกองทัพญี่ปุ่นมีการวางแผนใช้เรือขนส่งข้าวของเอกชนแทนการขนส่งโดยเรือขนส่งพิเศษ เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกโจมตีจากฝ่ายศัตรู

วันที่ 13 คณะรัฐมนตรีได้ลงมติว่า “เพื่อที่จะเอาใจประชาชนไทยและการตอบโต้ต่อการปลุกระดมของฝ่ายศัตรู การส่งสิ่งของช่วยเหลือนั้น ถูกกำหนดให้มีมูลค่าไม่เกิน 5 ล้านบาท” การสนับสนุนจากภายในประเทศมี บุหรี่ 580,000 เยน เบียร์ 37,000 เยน อาหารกระป๋อง 100,000 เยน ยากันยุง 160,000 เยน ชา 260,000 เยน ผ้าเช็ดตัว 100,000 เยน ผ้าห่ม 50,000 เยน ไม้ขีดไฟ 45,000 เยน สบู่ 50,000 เยน แปรงสีฟันและยาสีฟัน 50,000 เยน ยา 200,000 เยน แอลกอฮอล์ฆ่าเชื้อ 100,000 เยน เครื่องเขียนและกระดาษทั้งหมด 100,000 เยน รวมมูลค่าทั้งหมด 1,830,000 เยน โดยพยายามจัดส่งภายในสิ้นเดือนตุลาคม

เจตนาในการจัดหาสิ่งของช่วยเหลือของสถานทูตญี่ปุ่นมีความชัดเจนคือ การช่วยเหลือให้กับประชาชนทั่วไปที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมนั้น นอกจากอาหาร และยาแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่จำเป็นมากนัก แต่การจัดหาสิ่งของที่จะตอบสนองความต้องการของชนชั้นผู้นำ และคนในเมืองหลวงจะเป็นการสร้างความรู้สึกที่เป็นมิตรต่อประเทศญี่ปุ่นได้เป็นอย่างดี และจากการพิจารณารายงานสิ่งของช่วยเหลือจากรัฐบาล พบว่ามีความพยายามที่จะเอาใจชนชั้นปกครองและประชาชนในเมืองหลวงตามข้อเสนอแนะจากสถานทูตค่อนข้างมาก

4.2 ความยากลำบากในการควบคุมสื่อ

งบประมาณในการช่วยเหลือ 5 ล้านบาท ถือเป็นเงินจำนวนมากสำหรับญี่ปุ่น ที่

⁴ สิ่งของเหล่านี้ไม่ถูกรวมไว้ในโควตากำหนดส่งออกมายังประเทศไทย ซึ่งมูลค่า 2 ล้านบาทนี้เป็นมูลค่าที่คิดภายในตลาดญี่ปุ่น หากเทียบในราคาตลาดนานาชาติจะมีราคาสูงกว่านี้

ผ่านมาญี่ปุ่นช่วยเหลือน้ำท่วมใหญ่หลายครั้งเช่น ที่แมนจูเรียเหนือใน ปี พ.ศ.2475 ได้มีการบริจาคช่วยเหลือ 540,000 เยนร่วมกันระหว่างรัฐบาลและเอกชน น้ำท่วมที่ภาคกลางของจีนปี พ.ศ.2474 เป็นเงิน 550,000 เยน ซึ่งเงิน 5 ล้านเยนที่ช่วยไทยนี้ก่อให้เกิดปัญหาอย่างมากต่อรัฐบาลญี่ปุ่น เนื่องจากในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2485 ญี่ปุ่นเองก็ประสบภัยพิบัติครั้งใหญ่จากการถูกพายุไต้ฝุ่นพัดถล่มเกาะคิวชูและแถบชูโกะกุ มีผู้เสียชีวิตประมาณ 900 คน หายสาบสูญ 200 คน การใช้งบประมาณมหาศาลเพื่อช่วยเหลือต่างประเทศในขณะที่การฟื้นฟูภายในญี่ปุ่นก็ยังไม่เสร็จสิ้น จะส่งผลให้ประชาชนญี่ปุ่นไม่พอใจอย่างมาก เนื่องจากประชาชนทั่วไปก็ขาดแคลนสินค้ามาเป็นเวลานานภายใต้ระบบควบคุมสินค้าในภาวะสงคราม การช่วยเหลือประเทศไทยจึงเป็นปัญหาที่อ่อนไหวมากและต้องปิดเป็นความลับเป็นเวลานานพอสมควร นอกจากนี้เพื่อที่จะป้องกันความไม่พอใจภายในประเทศรัฐบาลจึงไม่รับบริจาคจากเอกชนและใช้เงินทั้งหมดจากงบประมาณเงินสำรอง

ในส่วนของสถานทูตญี่ปุ่นเมื่อแจ้งให้รัฐบาลไทยทราบถึงการช่วยเหลือแล้วก็ได้ชี้แจงให้เข้าใจว่าเป็นปัญหาละเอียดอ่อนภายในประเทศญี่ปุ่น และขอความร่วมมือไม่ให้นักข่าวชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเปิดเผยข้อมูลให้คนในประเทศรับรู้ แต่ทางกระทรวงการต่างประเทศก็ได้กำชับกับทางสถานทูตให้เสนอข่าวในประเทศไทยเพื่อสร้างภาพลักษณ์อันดีต่อชาวไทย เหตุนี้ส่งผลให้รัฐบาลญี่ปุ่นอยู่ในภาวะที่ยากลำบากมากด้วยอยากจะโฆษณาต่อประชาชนไทยให้รับรู้ถึงความช่วยเหลือของญี่ปุ่นแต่ก็วิตกว่าประชาชนญี่ปุ่นจะทราบเรื่อง

ทางด้านฝ่ายสัมพันธมิตรก็มีการปลุกระดมเพื่อลดความชอบธรรมของญี่ปุ่นมากขึ้น เนื่องจากไม่มีการนำเสนอข่าวการช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นเลย วิทยุภาคภาษาไทย New Delhi จึงรายงานว่า “เกิดน้ำท่วมหนักที่กรุงเทพฯ และได้รับความเสียหายอย่างมากเนื่องจากเป็นฐานที่ตั้งของกองทัพอากาศญี่ปุ่น ” มีการโจมตีรัฐบาลไทยและสนธิสัญญาพันธมิตรไทย-ญี่ปุ่นว่า “ประเทศไทยกำลังประสบปัญหาจากอุทกภัยครั้งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ แต่เหตุไฉนญี่ปุ่นซึ่งเป็นเพื่อนสนิทที่สุดของจอมพล ป. กลับไม่ช่วยเหลือด้าน ยา อาหาร และเงิน แก่ประเทศไทยเลย”

4.3 การเรียกร้องยาควินิน (Quinine)

หลังจากรัฐบาลไทยทราบถึงแผนการช่วยเหลือของรัฐบาลญี่ปุ่น จอมพล ป. พิบูลสงครามและหลวงวิจิตรวาทการ รมต. ว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้แสดงความขอบคุณต่อสมเด็จพระจักรพรรดิญี่ปุ่น ไปยังสถานทูตญี่ปุ่น และได้แจ้งว่ารัฐบาลไทยกังวลต่อโรคระบาดและโรคติดต่อหลังจากที่น้ำลดระดับลง จึงได้ขอร้องให้จัดเตรียมยาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ยาควินินในปริมาณมากพอที่จะป้องกันไข้มาลาเรีย สถานทูตญี่ปุ่นรับคำร้องของ จอมพล ป. พิบูลสงครามและปรึกษากับกระทรวงการต่างประเทศเรื่องนี้และได้รับคำตอบว่า “กำลังมีการจัดเตรียมยาควินินปริมาณ 0.5 ตันจากพื้นที่ควบคุมอินโดจีน-ฝรั่งเศส” สถานทูตญี่ปุ่นตอบกลับอย่างไม่พอใจว่า “เมื่อเดือนมิถุนายน นายกฯ โตโจได้มาเยือนประเทศไทยเพื่อพบ จอมพล ป. พิบูลสงครามและให้ยาควินิน 3 ตัน การที่รัฐบาลญี่ปุ่นช่วยเหลือยาควินินแค่ 0.5 ตันมีปริมาณน้อยเกินไป กองทัพญี่ปุ่นประจำเกาะซามาร์ราสามารถผลิตควินินได้วันละ 1 ตัน ยาควินินเป็นสินค้าที่รัฐบาลไทยต้องการมากจึงขอให้พิจารณาเพิ่มปริมาณ” แต่กระทรวงการต่างประเทศไม่สามารถที่จะตอบสนองข้อเรียกร้องของสถานทูตญี่ปุ่นได้และตอบว่า “ควินินเป็นสิ่งของที่ทำให้รัฐบาลไทยโดยใช้ชื่อผู้บัญชาการสูงสุดกองทัพภาคใต้ (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ไม่ได้อยู่ในรายการสิ่งของช่วยเหลือของรัฐบาลญี่ปุ่น จะขอร้องต่อกองทัพที่จะเพิ่มปริมาณยาควินินแต่ไม่น่าจะเป็นไปได้”

รัฐบาลญี่ปุ่นประสบปัญหาอย่างมากในการจัดการสิ่งของ เนื่องจากรัฐบาลและกระทรวงการต่างประเทศไม่มีอำนาจพอที่จะกดดันกองทัพบกซึ่งมีอำนาจสูงสุด แม้ว่าจะมีความจำเป็นมากในแง่กลยุทธ์ทางการทูต

4.4 ความสัมพันธ์กับชาวญี่ปุ่นในไทย

รัฐบาลญี่ปุ่นวางแผนที่จะส่งสิ่งของช่วยเหลือโดยเรือขนส่งข้าวเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงอันตราย แต่ในประเทศไทยนั้นผลผลิตข้าวลดลงและรัฐบาลไทยต้องช่วยเหลือการส่งข้าวภายในประเทศไม่มีข้าวส่งให้แก่ญี่ปุ่น เพราะฉะนั้นเรือขนส่งข้าวจากประเทศไทยจึงไม่มีบริการจนถึงเดือนมกราคม 2486 ดังนั้นรัฐบาลญี่ปุ่นจึงต้องใช้เรือของญี่ปุ่นและเลือกเรือชื่อว่า ฮากุบาซังมารุ ออกจากท่าเรือโอซากาในวันที่ 24 ตุลาคม เพื่อขนส่งสิ่งของช่วยเหลือจากประเทศญี่ปุ่น มีบุหรื 4,000,000 มวน เบียร์ 2,500 กระป๋อง อาหารกระป๋อง 5,000 กระป๋อง ผ้าเช็ดตัว 30,000 ผืน ไม้ขีดไฟ 300 ตัน สบู่ 40,000 ก้อน โดยสิ่งของเหล่านี้รัฐบาลญี่ปุ่นได้จ้างเหมาให้กับบริษัท มิตซูชิ บุซซัง และ โบเอกิ โทเซไค (สมาคมการค้าระหว่างประเทศญี่ปุ่น) เป็นผู้จัดการ และรัฐบาลวางแผนที่จะใช้โกดังในกรุงเทพฯ เพื่อเก็บสิ่งของช่วยเหลือคือโกดัง EAC หรือ โกดังมิตซูชิ บุซซัง⁵

⁵ เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม จำนวนโกดังที่มีขนาดใหญ่ในกรุงเทพฯ มีดังนี้ 1. โกดังหั่ว่งหลี่ อยู่ในสถานะที่สามารถใช้งานได้ 2. โกดังมิตซูชิ บุซซัง อาคาร 2 ใน 3 ถูกน้ำท่วมอยู่แต่คาดว่า ช่วงต้นเดือนพฤศจิกายนจะสามารถเก็บสิ่งของได้รวม 2,500 ตัน 3. โกดัง EAC ไม่ถูกน้ำท่วมใช้งานได้ 4. โกดัง BI น้ำท่วมใช้งานไม่ได้

แต่เกิดปัญหาใหม่คือ ผู้ที่ได้รับผลกระทบไม่ได้มีเพียงประชาชนชาวไทยแต่รวมไปถึงชาวญี่ปุ่นที่อยู่ในไทยด้วย สถานทูตญี่ปุ่นจึงมีความต้องการที่จะแจกสิ่งของช่วยเหลือได้แก่ นูรีและเบียร์ แก่ชาวญี่ปุ่นและกองทัพญี่ปุ่นในไทย กระทรวงต่างประเทศอนุมัติให้แจกสิ่งของเหล่านี้แต่สิ่งของทั้งหมดต้องมอบให้รัฐบาลไทยก่อนแล้วจึงขอแบ่งจากรัฐบาลไทย 0.5% เพื่อนำมามอบให้ชาวญี่ปุ่นในไทย ด้วยว่าไม่อยากให้ปริมาณสิ่งของช่วยเหลือแก่รัฐบาลไทยลดลง แต่สุดท้ายสถานทูตญี่ปุ่นได้ยกเลิกการขอสิ่งของจากรัฐบาลไทย เนื่องจากในวันที่ 21 ตุลาคม บริษัทญี่ปุ่นในไทยเช่น มิตรชูลิและมิตรชูบิชิ รวมทั้งชาวญี่ปุ่นในไทยได้ร่วมกันบริจาคเงินแก่รัฐบาลไทย รวมเป็น เงิน 42,000 บาท ผ่านทางหอการค้าญี่ปุ่นและสมาคมญี่ปุ่น การที่แม่แต่คนญี่ปุ่นที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมก็ยินดีที่จะบริจาคให้รัฐบาลไทย ทำให้การขอแบ่งสิ่งของช่วยเหลือจากรัฐบาลไทยกลายเป็นเรื่องน่าอาย

4.5 ความสัมพันธ์กับรัฐบาลไทย

ต้นเดือนตุลาคมรัฐบาลไทยได้ตั้งคณะกรรมการช่วยเหลือน้ำท่วมนำโดย รมต. มหาดไทยและได้ทำการส่งข้าวไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ภายในประเทศคิดเป็นเดือนละ 37,500 ตัน เป็นระยะเวลา 3 เดือน และซื้อปลาแห้ง ผักแห้ง เนื้อแห้ง โดยบังคับซื้อในราคาที่ลดลงครึ่งหนึ่งจากร้านค้าในกรุงเทพเพื่อที่จะควบคุมการขึ้นราคาอาหาร นอกจากนี้ยังได้เริ่มช่วยเหลือผู้ประสบภัย เช่น กำหนดศูนย์ช่วยเหลือผู้ประสบภัย การอพยพผู้ประสบภัย รวมถึงการติดตั้งส้วมสาธารณะเคลื่อนที่ในเขตสำคัญในกรุงเทพฯ เพื่อที่จะป้องกันโรคติดต่อต่าง ๆ เช่น อหิวาตกโรค ไข้รากสาก เป็นต้น ต่อมาในวันที่ 8 ตุลาคม รัฐบาลไทยประกาศว่าจะมีงบประมาณส่วนแรกเพื่อมาช่วยเหลือน้ำท่วมให้แก่ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตร กระทรวงละ 250,000 บาท และจะส่งไปช่วยเหลือประชาชนผู้ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมต่อไป นอกจากนี้รัฐบาลไทยคิดที่จะจัดซื้อผ้าฝ้ายจากบริษัทญี่ปุ่นในไทยเพื่อที่จะแจกจ่ายให้กับผู้เสียหายจากน้ำท่วม ในวันที่ 17 ตุลาคม รัฐมนตรี วินิจ ปานะนนท์ ได้แจ้งต่อประธานหอการค้าญี่ปุ่นว่า รัฐบาลไทยประสงค์จะซื้อผ้าฝ้ายที่มีอยู่เพื่อที่จะช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วม

สถานทูตญี่ปุ่นทราบความประสงค์จึงได้ตรวจสอบกับหอการค้าญี่ปุ่นพบว่าบริษัทของญี่ปุ่นมีสินค้าเพียงแค่ครั้งเดียวเท่านั้น นอกจากนี้เรือส่งสิ่งของช่วยเหลือยังไม่ถึง ถ้าหาก รัฐบาลไทยซื้อผ้าจากบริษัทญี่ปุ่นและแจกช่วยเหลือประชาชนไทยเองแล้ว สิ่งของช่วยเหลือที่ รัฐบาลญี่ปุ่นส่งมาก็จะไม่ทันการ สถานทูตญี่ปุ่นจึงมีความคิดที่จะซื้อผ้าในโกดังของบริษัทญี่ปุ่นแล้วก็นำมามอบให้รัฐบาลไทยเป็นสิ่งของช่วยเหลือชุดแรกแทน โดยราคาผ้าที่ซื้อจากบริษัท

ญี่ปุ่นซึ่งเป็นสมาชิกของการค้าญี่ปุ่นจะใช้ราคาตามมาตรฐานของการค้าญี่ปุ่น (ประกอบไปด้วย ผ้าฝ้าย มุ้ง เสื้อยืด เสื้อเชิ้ตขาว ผ้าห่มฝ้าย ทั้งหมดคิดราคาเป็น 2,481,600 บาท) โดยสถานทูตได้ขออนุมัติการซื้อไปยังกระทรวงต่างประเทศ⁶ ซึ่งกระทรวงต่างประเทศได้อนุมัติให้สถานทูตซื้อสินค้าเหล่านี้แต่ให้อยู่ในงบประมาณ 5,000,000 เยน ซึ่งเมื่อรวมกับราคาสินค้าและค่าขนส่งใช้ไปแล้ว 2,500,000 เยน สิ่งของที่ส่งมาจากกองทัพควบคุมอินโดจีนคาดว่าจะมีมูลค่า 1,500,000 เยน จึงเหลืองบประมาณ 1 ล้านบาทซึ่งไม่พอจะซื้อสินค้าทั้งหมดจึงต้องลดจำนวนสินค้าให้มีมูลค่าพอกับงบประมาณ 1 ล้านบาท สถานทูตจึงได้ตัดจำนวนสินค้าให้พอกับงบประมาณจำนวน 1 ล้านบาท (931,270 บาท) โดยซื้อจากบริษัทญี่ปุ่นและส่งมอบให้รัฐบาลไทยที่โกดัง EAC ในวันที่ 17 พฤศจิกายน

ในวันที่ 25 ตุลาคม รัฐบาลไทยประกาศผ่านทางวิทยุโดยมีเนื้อหาว่าจะมีงบประมาณการช่วยเหลือน้ำท่วมมูลค่า 10 ล้านบาท ซึ่งจากการประกาศนี้สถานทูตญี่ปุ่นประเมินจากภาวะงบประมาณของรัฐบาลไทยในขณะนั้นก็สามารถเข้าใจได้ว่า รัฐบาลไทยน่าจะมีการออกพันธบัตรรัฐบาล และการที่ประกาศงบประมาณสูงกว่ารัฐบาลญี่ปุ่นก็เพื่อรักษาหน้าของตนเอง

ในท้องถิ่นนั้นมีเพียงข้าราชการเท่านั้นที่ทราบถึงการช่วยเหลือของรัฐบาลญี่ปุ่นสำหรับประชาชนแล้วรัฐบาลไทยไม่ประกาศออกสื่อว่าได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่น เพราะฉะนั้นรัฐบาลญี่ปุ่นรู้สึกไม่พอใจและกดดันรัฐบาลไทยให้ประกาศเรื่องการช่วยเหลือนี้ในที่สุดในวันที่ 29 ตุลาคม รัฐบาลไทยได้ประกาศลงในหนังสือพิมพ์⁷ การที่ไทยล่าช้าในการประกาศความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นน่าจะมีสาเหตุ 2 ประการ คือ การประกาศว่าได้รับความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นโดยไม่ทราบรายละเอียดที่ชัดเจนนั้น ไม่เป็นผลดีต่อรัฐบาลไทย และประเด็นที่สอง เนื่องจากในตอนแรกได้รับแจ้งจากญี่ปุ่นว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนไม่ต้องการให้เปิดเผย

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลไทยกับญี่ปุ่นในแง่การช่วยเหลือผู้ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมเป็นเสมือนการแข่งขันที่รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามจะสร้างว่าญี่ปุ่นมีบุญคุณต่อประเทศไทย ส่วนรัฐบาลไทยเองก็ต้องการรักษาหน้าของตนต่อประชาชนไทย

⁶ เหตุผลที่สถานทูตญี่ปุ่นอยากจะซื้อ เนื่องจาก วนิช ปานะนนท์ เรียกร้องให้บริษัทญี่ปุ่นช่วยเหลือด้วยการลดราคาสินค้าลง ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อนโยบายควบคุมราคาสินค้าส่งออกของรัฐบาลญี่ปุ่น

⁷ เหตุที่ประกาศเฉพาะในหนังสือพิมพ์ เนื่องจากถ้าประกาศผ่านทางวิทยุก็จะเผยแพร่รับรู้ไปยังต่างประเทศรวมถึงประเทศญี่ปุ่น ว่ารัฐบาลญี่ปุ่นได้ช่วยเหลือน้ำท่วมครั้งนี้ด้วยงบประมาณที่มาก

4.6 ความสัมพันธ์ระหว่างกระทรวงต่างประเทศและกองทัพบก

สิ่งของช่วยเหลือที่จะส่งมายังไทยจำนวนหนึ่งนั้น มีโครงการที่จะส่งมาจากกองทัพอินโดจีนของญี่ปุ่น ซึ่งสิ่งนี้ก็เป็นประเด็นปัญหาความสัมพันธ์ของกระทรวงต่างประเทศกับกองทัพบก โดยสินค้าช่วยเหลือที่รัฐบาลขอต่อกองทัพอินโดจีนมีเพียงน้ำตาล 3 พันตัน แต่ผู้บัญชาการสูงสุดกองทัพภาคใต้ได้แจ้งไปยังประเทศไทยว่าจะจัดหาน้ำตาล 3 พันตัน อาหารกระป๋อง 3 พันกระป๋อง และน้ำตาล 1 ร้อยตัน ผักและยา (รักษาโรคติดต่อทางลำไส้ แอลกอฮอล์ฆ่าเชื้อ ยารักษาโรคผิวหนัง) สำหรับ 2 พันคน ส่งจากนครไซ่ง่อน โดยพยายามอ้างว่าตนเป็นฝ่ายมอบให้ ทำให้รัฐบาลไทยเข้าใจผิดว่านอกจากการช่วยเหลือของรัฐบาลญี่ปุ่นแล้วยังมีการช่วยเหลือเพิ่มเติมจากกองทัพภาคใต้อีก สุดท้ายกระทรวงต่างประเทศจึงได้เรียกร้องต่อกองทัพภาคใต้ให้แก้ไขความเข้าใจผิดนี้ โดยในวันที่ 6 พฤศจิกายนพุทธทศวรรษประจําประเทศไทย โมริยะ ได้ส่งรายงานการช่วยเหลือของกองทัพบกต่อรัฐบาลไทยเพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจผิด

4.7 การมอบสิ่งของความช่วยเหลือ

ในวันที่ 30 พฤศจิกายน สิ่งของช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นโดยเรือฮาคุบาซังมารู้ได้มาถึงกรุงเทพและรัฐบาลญี่ปุ่นคาดหวังว่าจากการได้แจ้งกับรัฐบาลไทยไว้ล่วงหน้า จะทำให้สามารถส่งมอบสิ่งของให้แก่เจ้าหน้าที่กระทรวงมหาดไทยที่โกดัง EAC ได้ทันที แต่การดำเนินงานของรัฐบาลไทยนั้นล่าช้าอีกทั้งบริษัทญี่ปุ่นที่ส่งสิ่งของก็มีปัญหาด้านเอกสารที่เกี่ยวข้องกับบัญชี ทำให้การส่งมอบล่าช้ามาก ในวันที่ 23 ธันวาคม การส่งมอบสิ่งของแก่รัฐบาลไทยเรียบร้อยอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 5 มกราคม 2486 น้ำตาล 2,200 ตันจากอินโดจีนได้มาถึงกรุงเทพโดยรถไฟและเก็บในโกดัง EAC แล้วส่งมอบให้รัฐบาลไทยโดยไม่รอให้ครบ 3,000 ตัน วันที่ 3 กุมภาพันธ์ หลวงวิจิตรวาทการ รมต. ว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้แจ้งต่อสถานทูตญี่ปุ่นว่า สิ่งของช่วยเหลือจากญี่ปุ่นได้แจกแก่ผู้เสียหายใน 19 จังหวัดเป็นที่เรียบร้อยแล้ว โดยหน่วยงานที่ทำการแจกสิ่งของนั้นคือกระทรวงมหาดไทย

ตั้งแต่สิ้นเดือนกันยายน พ.ศ.2485 น้ำท่วมใหญ่ได้เกิดขึ้นกินระยะเวลากว่า 4 เดือนที่สิ่งของช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นจะมาถึงประเทศไทย ถือเป็นการช่วยเหลือที่ล่าช้ามาก

สรุป

การศึกษาชิ้นนี้ได้หยิบยกสถานการณ์น้ำท่วมใหญ่ในกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2485 เป็นกรณีศึกษา โดยมุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ญี่ปุ่น ทำให้มองเห็นความพยายามของญี่ปุ่นที่จะให้ความช่วยเหลือกับประเทศไทย โดยยอมเสียผลประโยชน์บางส่วน ซึ่งเป็นประเด็นที่ไม่สามารถค้นพบจากการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นในยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 แบบภาพรวม

การศึกษานี้ ทำให้เห็นถึงความพยายามของนักการทูตญี่ปุ่นในการทำความเข้าใจสถานการณ์การของภัยพิบัติ และการพยายามให้ความช่วยเหลือทั้งๆที่อยู่ในสถานการณ์ที่มีอุปสรรค ซึ่งความสนใจต่อการให้ความช่วยเหลือนี้อาจเนื่องมาจากปัจจัย 2 ประการคือ

- 1) ความเสียหายของข้าวและอาหารที่จะกระทบต่อการสร้างมหาเอเชียบูรพาของญี่ปุ่น
- 2) การสร้างภาพเพื่อให้ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นเหนียวแน่นขึ้น

รัฐบาลญี่ปุ่นเตรียมงบประมาณช่วยเหลือ 5 ล้านเยนซึ่งเป็นกรณีพิเศษ และเลือกประเภทของสิ่งของช่วยเหลือเพื่อเอาใจประชาชนไทยโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ แต่รัฐบาลญี่ปุ่นพบอุปสรรคต่าง ๆ เช่นการไม่สามารถทำการประชาสัมพันธ์ได้มากนักเนื่องด้วยปัญหาภายในประเทศ ปัญหาความสัมพันธ์กับคนญี่ปุ่นในไทย ความขัดแย้งระหว่างกระทรวงต่างประเทศและกองทัพบก การแข่งขันเพื่อช่วยเหลือของรัฐบาลไทย ฯลฯ

แม้ว่ารัฐบาลไทยกับญี่ปุ่นได้ลงนามเป็นพันธมิตรกัน แต่ผู้นำประเทศไทยได้แสดงท่าทีในการรักษาความเป็นกลางมาตั้งแต่ต้น อีกทั้งยังมีการโจมตีจากฝ่ายสัมพันธมิตรเองเพื่อลดความน่าเชื่อถือของญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นญี่ปุ่นจึงกังวลใจกับท่าทีของไทย และถือโอกาสนี้หยิบยื่นความช่วยเหลือเพื่อบรรเทาทุกข์ภัยเป็นมูลค่ามหาศาล แม้ว่าจะต้องเผชิญกับอุปสรรคทั้งภายในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทย ความช่วยเหลือดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างการรับรู้ภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในแง่บวก และสมานความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศ

บรรณานุกรม

• ภาษาญี่ปุ่น

- 石井米雄・吉川利治(1987)『日・タイ交流六〇〇年史』講談社
鹿島平和研究所編(1974)『日本外交史第一-22 卷南進問題-24 卷大東亜戦争・戦時外交』、鹿島平和研究所出版会
清水元・Batson Benjamin A.(1988)「ユニット・パナノンと太平洋戦争初期の日・タイ関係一回想録『ユニットの悲劇』をめぐって」『アジア経済』第 29 卷第 12 号
中村明人(1958)『ほとけの司令官-駐タイ回想録』日本週報社
西岡秀雄(1970)『日・タイ交流史』大門出版
西野順治郎(1978)『新版・日・タイ四百年史』時事通信社
防衛庁防衛研究所戦史部編著(1985)『資料集-南方の軍政』朝雲新聞社
村嶋英治(1992)「日タイ同盟下の軍費交渉 1941~1944」東南アジア史学会編『東南アジア-歴史と文化』
村嶋英治(1996a)「日タイ同盟とタイ華僑」『アジア太平洋研究』第 13 号
村嶋英治(1996b)『ピブーン-独立タイ王国の立憲革命』岩波書店
吉川利治(1982)「タイ国ピブーン政権と太平洋戦争」『東南アジア研究』第 19 卷第 4 号
吉川利治(1999)「タイ駐屯日本軍による米の調達」『上智アジア学』第 17 号
吉川利治(2001)「忘れられた対日協力機関-日本軍の進駐とタイの対応」『南方文化』第 28 輯
吉川利治(2011a)『同盟国タイと駐屯日本軍-『大東亜戦争期』の知られざる国際関係』雄山閣
吉川利治(2011b)『泰緬鉄道-機密文書が明かすアジア太平洋戦争』雄山閣未公刊一次資料
外務省記録「各国変災並救護関係雑件、泰国水災関係」B04013304400 及び B04013304500

• ภาษาอังกฤษ

- Charivat Santaputva(1985)Thai Foreign Policy 1932~1946.; *Thai Khad: Research Institute*, Thammasat University.
Charnvit Kasetsiri(1974) The First Phibun Government and Its Involvement in World War II , *Journal of the Siam Society*, Vol.62,No.2
Flood, Thadeus E. (1967) Japan's Relations with Thailand: 1928-41. Ph.D. Dissertation. University of Washington
Swan, L. William (2009)*Japan's Economic Relations with Thailand; The Rise to "Top Trader" 1875-1942*, White Lotus

